

ISSN 2518-1998

№ 3(87)/2017

ЭКОНОМИКА сериясы

Серия ЭКОНОМИКА

ECONOMY Series

ҚАРАҒАНДЫ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК
КАРАГАНДИНСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА

BULLETIN
OF THE KARAGANDA
UNIVERSITY

ISSN 2518-1998

Индексі 74624

Индекс 74624

**ҚАРАҒАНДЫ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ**

ВЕСТНИК
КАРАГАНДИНСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА

BULLETIN
OF THE KARAGANDA
UNIVERSITY

ЭКОНОМИКА сериясы

Серия ЭКОНОМИКА

ECONOMY Series

№ 3(87)/2017

Шілде–тамыз–қыркүйек
29 қыркүйек 2017 ж.

Июль–август–сентябрь
29 сентября 2017 г.

July–August–September
September, 29, 2017

1996 жылдан бастап шығады
Издается с 1996 года
Founded in 1996

Жылына 4 рет шығады
Выходит 4 раза в год
Published 4 times a year

Қарағанды, 2017
Караганда, 2017
Karaganda, 2017

Бас редакторы

ЖМ ХҒА академигі, заң ғыл. д-ры, профессор

Е.Қ.Көбеев

Бас редактордың орынбасары **Х.Б. Омаров**, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі,
техн. ғыл. д-ры, профессор

Жауапты хатшы **Г.Ю. Аманбаева**, филол. ғыл. д-ры, профессор

Редакция алқасы

Б.С.Есенгельдин,	ғылыми редактор экон. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Т.Михалич,	PhD (Словения);
Ж.Сарменто,	PhD (Португалия);
Л.Тылл,	PhD (Чех Республикасы);
Ж.Хустыи,	PhD (Венгрия);
А.А.Кочербаева,	экон. ғыл. д-ры (Қырғызстан);
Л.Васа,	PhD (Венгрия);
Л.А.Родина,	экон. ғыл. д-ры (Ресей);
Р.С.Каренов,	экон. ғыл. д-ры (Қазақстан);
А.Т.Тлеубердинова,	экон. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Ж.М.Шакина,	экон. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Р.К.Андарова,	экон. ғыл. д-ры (Қазақстан);
А.Ж.Садуов,	экон. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Т.П.Притворова,	экон. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Б.А.Ахметжанов,	экон. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Д.А.Ситенко,	PhD (Қазақстан);
С.К.Ержанова,	жауапты хатшы экон. ғыл. канд. (Қазақстан)

Редакцияның мекенжайы: 100028, Қазақстан, Қарағанды қ., Университет к-сі, 28

Тел.: (7212) 77-03-69 (ішкі 1026); факс: (7212) 77-03-84.

E-mail: vestnick_kargu@ksu.kz. Сайт: vestnik.ksu.kz

Редакторлары

И.Д.Рожнова, Ж.Т.Нурмуханова

Компьютерде беттеген

Г.Қ.Қалел

Қарағанды университетінің хабаршысы. «Экономика» сериясы.

ISSN 2518-1998.

Меншік иесі: «Академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті» РММ.

Қазақстан Республикасының Мәдениет және ақпарат министрлігімен тіркелген. 23.10.2012 ж.
№ 13112–Ж тіркеу куәлігі.

Басуға 28.09.2017 ж. қол қойылды. Пішімі 60×84 1/8. Қағазы офсеттік. Көлемі 30,75 б.т.
Таралымы 300 дана. Бағасы келісім бойынша. Тапсырыс № 99.

Е.А.Бөкетов атындағы ҚарМУ баспасының баспаханасында басылып шықты.

100012, Қазақстан, Қарағанды қ., Гоголь к-сі, 38. Тел. (7212) 51-38-20. E-mail: izd_kargu@mail.ru

Главный редактор
академик МАН ВШ, д-р юрид. наук, профессор
Е.К.Кубеев

Зам. главного редактора **Х.Б. Омаров**, чл.-корр. НАН РК,
д-р техн. наук, профессор
Ответственный секретарь **Г.Ю. Аманбаева**, д-р филол. наук, профессор

Редакционная коллегия

Б.С.Есенгельдин ,	научный редактор д-р экон. наук (Казахстан);
Т.Михалич ,	PhD (Словения);
Ж.Сарменто ,	PhD (Португалия);
Л.Тылл ,	PhD (Чехия);
Ж.Хустыи ,	PhD (Венгрия);
А.А.Кочербаева ,	д-р экон. наук (Кыргызстан);
Л.Васа ,	PhD (Венгрия);
Л.А.Родина ,	д-р экон. наук (Россия);
Р.С.Каренов ,	д-р экон. наук (Казахстан);
А.Т.Глеубердинова ,	д-р экон. наук (Казахстан);
Ж.М.Шаекина ,	д-р экон. наук (Казахстан);
Р.К.Андарова ,	д-р экон. наук (Казахстан);
А.Ж.Садуов ,	д-р экон. наук (Казахстан);
Т.П.Притворова ,	д-р экон. наук (Казахстан);
Б.А.Ахметжанов ,	д-р экон. наук (Казахстан);
Д.А.Ситенко ,	PhD (Казахстан);
С.К.Ержанова ,	ответственный секретарь канд. экон. наук (Казахстан)

Адрес редакции: 100028, Казахстан, г. Караганда, ул. Университетская, 28
Тел.: (7212) 77-03-69 (внутр. 1026); факс: (7212) 77-03-84.
E-mail: vestnick_kargu@ksu.kz. Сайт: vestnik.ksu.kz

Редакторы

И.Д.Рожнова, Ж.Т.Нурмуханова

Компьютерная верстка

Г.К.Калел

Вестник Карагандинского университета. Серия «Экономика».
ISSN 2518-1998.

Собственник: РГП «Карагандинский государственный университет имени академика Е.А.Букетова».
Зарегистрирован Министерством культуры и информации Республики Казахстан. Регистрационное
свидетельство № 13112–Ж от 23.10.2012 г.

Подписано в печать 28.09.2017 г. Формат 60×84 1/8. Бумага офсетная. Объем 30,75 п.л. Тираж 300 экз.
Цена договорная. Заказ № 99.

Отпечатано в типографии издательства КарГУ им. Е.А.Букетова.
100012, Казахстан, г. Караганда, ул. Гоголя, 38, тел.: (7212) 51-38-20. E-mail: izd_kargu@mail.ru

Main Editor

Academician of IHEAS, Doctor of Law, Professor

Ye.K.Kubeyev

Deputy main Editor **Kh.B. Omarov**, Corresponding member of NAS RK,
Doctor of techn. sciences, Professor
Responsible secretary **G.Yu. Amanbayeva**, Doctor of phylol. sciences, Professor

Editorial board

B.S.Yessengeldin ,	Science Editor Doctor of econ. sciences (Kazakhstan);
T.Mihalich ,	PhD (Slovenia);
J.Sarmiento ,	PhD (Portugal);
L.Tyll ,	PhD (Czech Republic);
Zs.Huszti ,	PhD (Hungary);
A.A.Kocherbayeva ,	Doctor of econ. sciences (Kyrgyzstan);
L.Vasa ,	PhD (Hungary);
L.A.Rodina ,	Doctor of econ. sciences (Russia);
R.S.Karenov ,	Doctor of econ. sciences (Kazakhstan);
A.T.Tleuberdinova ,	Doctor of econ. sciences (Kazakhstan);
Zh.M.Shayekina ,	Doctor of econ. sciences (Kazakhstan);
R.K.Andarova ,	Doctor of econ. sciences (Kazakhstan);
A.Zh.Saduov ,	Doctor of econ. sciences (Kazakhstan);
T.P.Pritvorova ,	Doctor of econ. sciences (Kazakhstan);
B.A.Akhmetzhanov ,	Doctor of econ. sciences (Kazakhstan);
D.A.Sitenko ,	PhD (Kazakhstan);
S.K.Yerzhanova ,	Secretary cand. of econ. sciences (Kazakhstan)

Postal address: 28, University Str., 100028, Karaganda, Kazakhstan

Tel.: (7212) 77-03-69 (add. 1026); fax: (7212) 77-03-84.

E-mail: vestnick_kargu@ksu.kz. Web-site: vestnik.ksu.kz

Editors

I.D.Rozhnova, Zh.T.Nurmukhanova

Computer layout

G.K.Kalel

Bulletin of the Karaganda University. «Economy» series.

ISSN 2518-1998.

Proprietary: RSE «Academician Ye.A.Buketov Karaganda State University».

Registered by the Ministry of Culture and Information of the Republic of Kazakhstan. Registration certificate No. 13112–Zh from 23.10.2012.

Signed in print 28.09.2017. Format 60×84 1/8. Offset paper. Volume 30,75 p.sh. Circulation 300 copies. Price upon request. Order № 99.

Printed in the Ye.A.Buketov Karaganda State University Publishing house.

100012, Kazakhstan, Karaganda, Gogol Str., 38, Tel.: (7212) 51-38-20. E-mail: izd_kargu@mail.ru

МАЗМҰНЫ

РЕСПУБЛИКА САЛАЛАРЫ МЕН АЙМАҚТАРЫНЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ӘЛЕМНІҢ БӘСЕКЕҚАБІЛЕТТІ 30 ЕЛДЕР ҚАТАРЫНА ҚОСЫЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

<i>Тлеубердинова А.Т., Шаекина Ж.М., Салауатова Д.М., Торжанова Д.А.</i> Ел экономикасы үшін ішкі туризмді дамытудың маңызы	11
<i>Борбасова З.Н., Безлер О.Д.</i> 2011–2020 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының Білімді арттыру бойынша мемлекеттік бағдарламасының мақсатты индикаторлар нәтижелігінің аралық бағасы	21
<i>Куралбаев А., Севим Б., Мырзалиев Б.</i> Түркістан қаласы халқының туризмге деген көзқарасы және оны ұғынуы.....	30
<i>Кемел М.</i> Жергілікті органдардың мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқаруды қалыптастыру жай-күйі.....	41
<i>Есенгельдина А.С., Сейталинова А.С., Косдаулетова Р.Е.</i> Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік кірістер органдарының көрсететін қызметтерінің ерекшеліктері.....	48
<i>Ешенкулова Г.И., Гиззатжанова А.Г., Кусаинова А.К., Райымбекова А.Т.</i> Шығыс Қазақстан облысының туристік кластер жіктеліміндегі шекаралық кластердің орны мен жүзеге асыру жолдары.....	55
<i>Келесбаев Д.Н., Абдуллах Ерсой.</i> Сапа функциясының таралу әдісін білім сапасын арттыруда қолдану	64

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ПОСТИНДУСТРИЯЛЫҚ САЯСАТЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ ТИІМДІЛІГІ

<i>Каренов Р.С.</i> Мемлекеттік энергия саясатының басым бағыттарының бірі ретіндегі отандық мұнай-газ саласының дамуы	73
<i>Земцов А.А., Сембеков А.К., Будешов Е.Г.</i> Қазақстан және Ресей Федерациясы зейнетақы жүйелерінің инвестициялық ресурстары: жағдайы мен даму болашағы.....	83
<i>Хусаинова Ж.С.</i> Еуразиялық экономикалық одақтың мүше-мемлекеттерінің индустриялық-инновациялық дамуын институционалдық қамтамасыз етуі	91
<i>Мамраева Д.Ф.</i> Шет елдердің инновациялық жүйелерінің даму ерекшеліктері.....	99
<i>Кенжебеков Н.Д., Шеломенцев А.Г., Кабдыбай А.К., Замбинова Г.К.</i> Қазақстанның урбанизацияланған аумақтарындағы қоршаған ортаны қорғаудың негізгі мәселелерін талдау мен оны жіктеу.....	109
<i>Нұрпеисов Б.Г., Базарбаев М.К., Жакина Г.Е., Базарбаева Л.М.</i> Индустриялық-экономикалық даму жүйесіндегі құрылыс материалдарының өндірісі	122
<i>Байзаков С.Б., Тулепбекова А.Е., Асенова А.А., Пердебаева Р.С.</i> Қазақстанның реттеушілік саясаты: мәселелері және болашағы.....	129
<i>Бейсенова Ж.Ж.</i> Қазақстан экономикасындағы постиндустриалды қызметтердің аймақтық және өнімдік бейіні	137

ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ МЕНЕДЖМЕНТ ЖӘНЕ МАРКЕТИНГТІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

<i>Шакеев С.С., Нұрмағанбетов А.С., Тюгина И.В.</i> Қазақстанда шағын және орта бизнес секторының саясатын құрудың алғышарттары	145
---	-----

<i>Джазыкбаева Б.К.</i> Ұйым қызметтеріне кеткен шығындар мен бағаларды басқаруға модельдік көзқарас	155
<i>Секен А., Ерниязова Ж.Н., Шильманова А.М., Омарова А.С.</i> Қазақстан аймағындағы брендинг	166
<i>Ергалиев Р., Раимбеков Ж.</i> Ақпараттық-логистикалық сервис орталығын құру логистикалық сервисті арттырудың факторы ретінде	172
<i>Қасқатаев Н.М., Жолмұханова А.Ж., Қойтанова Ә.Ж.</i> Қазақстанда азық-түлік белдеуін дамытуда логистикалық әлеуетті бағалау	178
<i>Тоқсамбаева А.Б.</i> «Жасыл экономиканың» тұрақты дамуының факторлары.....	185
<i>Әбілмәжінов Т.Т.</i> Мемлекеттік қызметшілерді еңбекке ынталандырудың факторларын зерттеу сұрақтарының бірқатар теориялық қырлары	193
<i>Темирбаева Д.М.</i> Дамыған елдердегі отбасы саясатының үлгілері мен тетіктерінің жіктемесі .	201
<i>Мусаева Г.И.</i> Шағын отбасылық бизнес еңбек нарығын реттеу тәсілі ретінде.....	209
<i>Женсхан Д., Балкибаева А.М., Гиззатжанова А.Г.</i> Қазақстан Республикасында агро-өндірістік кешеннің логистикасын дамыту азық-түлік өнімдері нарығын нығайту факторы ретінде	217

ҚАРЖЫ-НЕСИЕ ЖҮЙЕСІ

<i>Сембеков А.К., Будешов Е.Г., Тынгишева А.М.</i> Еуропалық сақтандыру нарығын қалыптастыру тәжірибесі.....	224
<i>Воробьева С.М., Мурзина М.О.</i> Қазақстан Республикасындағы қайта сақтандыру нарығы: болашақтағы дамуы мен жай-күйі	231
<i>Демесинов Т., Искендірова С., Коңуспаев Р.</i> Банк мекемесінің қор әлеуетін басқару элементі ретіндегі депозиттік операцияларды модельдеу	238
АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР	244

СОДЕРЖАНИЕ

ПРОБЛЕМЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ И ОТРАСЛЕЙ В СВЕТЕ ВХОЖДЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ В ЧИСЛО 30-ТИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНЫХ СТРАН МИРА

<i>Глеубердинова А.Т., Шаекина Ж.М., Салауатова Д.М., Торжанова Д.А.</i> Значение развития внутреннего туризма для экономики страны.....	11
<i>Борбасова З.Н., Безлер О.Д.</i> Промежуточная оценка результативности целевых индикаторов Государственной программы развития образования Республики Казахстан на 2011–2020 годы.....	21
<i>Куралбаев А., Севим Б., Мырзалиев Б.</i> Восприятие и отношение к туризму жителей города Туркестана.....	30
<i>Кемел М.</i> Современное состояние формирования органов местного государственного управления и самоуправления	41
<i>Есенгельдина А.С., Сейталинова А.С., Косдаулетова Р.Е.</i> Особенности оказания услуг органами государственных доходов в Республике Казахстан	48
<i>Ешенкулова Г.И., Гиззатжанова А.Г., Кусаинова А.К., Райымбекова А.Т.</i> Место приграничного кластера Восточно-Казахстанской области в классификации туристского кластера и способы реализации	55
<i>Келесбаев Д.Н., Абдуллах Ерсой.</i> Использование метода распределения функции качества для улучшения качества образования.....	64

ЭФФЕКТИВНОСТЬ РЕАЛИЗАЦИИ ИННОВАЦИОННОЙ И ПОСТИНДУСТРИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ В КАЗАХСТАНЕ

<i>Каренов Р.С.</i> Развитие отечественной нефтегазовой отрасли как одно из приоритетных направлений государственной энергополитики.....	73
<i>Земцов А.А., Сембеков А.К., Будешов Е.Г.</i> Инвестиционные ресурсы пенсионных систем Казахстана и Российской Федерации: состояние и перспективы развития.....	83
<i>Хусаинова Ж.С.</i> Институциональное обеспечение индустриально-инновационного развития государств – членов Евразийского экономического союза.....	91
<i>Мамраева Д.Г.</i> Особенности развития инновационных систем зарубежных стран.....	99
<i>Кенжебеков Н.Д., Шеломенцев А.Г., Кабдыбай А.К., Замбинова Г.К.</i> Анализ и классификация проблем охраны окружающей среды урбанизированной территории Казахстана.....	109
<i>Нурпеисов Б.Г., Базарбаев М.К., Жакина Г.Е., Базарбаева Л.М.</i> Производство строительных материалов в системе индустриально-экономического развития.....	122
<i>Байзаков С.Б., Тулепбекова А.Е., Асенова А.А., Пердебаева Р.С.</i> Регуляторная политика Казахстана: проблемы и перспективы	129
<i>Бейсенова Ж.Ж.</i> Региональный и продуктовый профиль постиндустриальных услуг в экономике Казахстана.....	137

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОГО МЕНЕДЖМЕНТА И МАРКЕТИНГА

<i>Шакеев С.С., Нурмаганбетов А.С., Тюгина И.В.</i> Предпосылки формирования политики сектора малого и среднего бизнеса в Казахстане	145
<i>Джазыкбаева Б.К.</i> Модельный подход к управлению издержками и ценами на услуги организации	155

<i>Секен А., Ерняязова Ж.Н., Шильманова А.М., Омарова А.С.</i> Брендинг территорий Казахстана	166
<i>Ергалиев Р., Раимбеков Ж.</i> Создание центра информационно-логистического сервиса как фактор повышения качества логистического сервиса	172
<i>Каскатаев Н.М., Жолмуханова А.Ж., Койтанова А.Ж.</i> Оценка логистического потенциала в развитии продовольственного пояса Казахстана	178
<i>Токсамбаева А.Б.</i> Факторы устойчивого развития «зеленой экономики»	185
<i>Абильмажинов Т.Т.</i> Некоторые теоретические аспекты вопросов исследования факторов трудовой мотивации государственных служащих	193
<i>Темирбаева Д.М.</i> Классификация моделей и механизмов семейной политики в развитых странах	201
<i>Мусаева Г.И.</i> Малый семейный бизнес как метод регулирования рынка труда	209
<i>Женсхан Д., Балкибаева А.М., Гиззатжанова А.Г.</i> Развитие логистики АПК как фактор расширения рынка продовольственных продуктов	217

ФИНАНСОВО-КРЕДИТНАЯ СИСТЕМА

<i>Сембеков А.К., Будешов Е.Г., Тынгишева А.М.</i> Опыт формирования Европейского страхового рынка	224
<i>Воробьева С.М., Мурзина М.О.</i> Перестраховочный рынок в Республике Казахстан: состояние и перспективы развития	231
<i>Демесинов Т., Искендинова С., Конуспаев Р.</i> Моделирование депозитных операций как элемент управления ресурсным потенциалом банковского учреждения	238
СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ	244

CONTENT

PROBLEMS OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGIONS AND SECTORS IN THE VIEW OF ENTERING THE REPUBLIC INTO 30 COMPETITIVE COUNTRIES

<i>Tleuberdinova A.T., Shayekina Zh.M., Salauatova D.M., Torzhanova D.A.</i> The importance of the development of domestic tourism for the country's economy	11
<i>Borbasova Z.N., Bezler O.D.</i> Interim Evaluation of the Effectiveness of Target Indicators of the State Program of Education Development in the Republic of Kazakhstan for 2011–2020.....	21
<i>Kuralbayev A., Sevim B., Myrzaliev B.</i> Tourism Perception of Turkestan Residents and Their Attitudes Towards Tourism	30
<i>Kemel M.</i> Current state of formation of local public administration and self-government	41
<i>Yessengeldina A.S., Seitalinova A., Kosdauletova R.Ye.</i> Features of service delivery agencies of government revenue in the Republic of Kazakhstan	48
<i>Yeshenkulova G.I., Gizzatzhanova A.G., Kussainova A.K., Raiymbekova A.T.</i> Place of border cluster and ways of implementation in classification of East Kazakhstan region tourist cluster.....	55
<i>Kelesbayev D.N., Abdullah Ersoy.</i> The quality function of distribution Method is Used to Improve the Quality of Education.....	64

EFFECTIVENESS OF IMPLEMENTATION THE POST-INDUSTRIAL AND INNOVATION POLICY IN KAZAKHSTAN

<i>Karenov R.S.</i> The development of domestic oil and gas industry as one of the priorities state energy policy	73
<i>Zemtsov A.A., Sembekov A.K., Budeshov Ye.G.</i> Investment resources of the pension systems of Kazakhstan and the Russian Federation: current situation and development prospects.....	83
<i>Khussainova Zh.S.</i> Institutional ensuring of the industrial and innovative development of member states of the Eurasian economic union	91
<i>Mamrayeva D.G.</i> Features of the development of innovative systems in the foreign countries	99
<i>Kenzhebekov N.D., Shelomentsev A.G., Kabdybay A.K., Zambinova G.K.</i> The analysis and classification of problems of environmental protection of the urbanized territory of Kazakhstan.....	109
<i>Nurpeisov B.G., Bazarbaev M.K., Zhakina G.E., Bazarbaeva L.M.</i> Production of construction materials in the industrial and economic development	122
<i>Baizakov S.B., Tulepbekova A.E., Asenova A.A., Perdebayeva R.S.</i> Kazakhstan's Regulatory Policy: challenges and perspectives	129
<i>Beisenova Zh.Zh.</i> Regional and product profile of the postindustrial service economy of Kazakhstan.....	137

ACTUAL PROBLEMS OF MODERN MANAGEMENT AND MARKETING

<i>Shakeyev S.S., Nurmaganbetov A.S., Tugina I.V.</i> Prerequisites for the formation of small and medium business policy in Kazakhstan.....	145
<i>Jazykbayeva B.K.</i> Model approach to costs and prices' management for organization's services.....	155
<i>Saikin A., Yerniyazova Zh.N., Shilmanova A.M., Omarova A.S.</i> Branding of the Kazakhstan territories	166
<i>Yergaliyev R., Raimbekov Zh.</i> Creation of an information and logistics service center as a factor of increasing logistic service.....	172

<i>Kaskataev N.M., Zholmukhanova A.Zh., Koitanova A.Zh.</i> Assessment of logistics potential in the development of Kazakhstan's food belt.....	178
<i>Toxambayeva A.B.</i> Factors of sustainable development of the «Green economy»	185
<i>Abilmazhinov T.T.</i> Some theoretical aspects of the study of factors of labor motivation of civil servants.....	193
<i>Temirbayeva D.M.</i> Classification of models and mechanisms of family policy in developed countries	201
<i>Mussayeva G.I.</i> Small family business as regulation method of labor market	209
<i>Zhenishan D., Balkibayeva A.M., Gizzatzhanova A.G.</i> The development of agribusiness logistics as a factor of expansion the food and fiber market.....	217

FINANCIAL-CREDIT SYSTEM

<i>Sembekov A.K., Budeshov Ye.G., Tyngisheva A.M.</i> Experience of establishing of the European insurance market.....	224
<i>Vorobyova S.M., Murzina M.O.</i> Reinsurance market in the Republic of Kazakhstan: state and development prospects.....	231
<i>Demesinov T., Iskendiroya S., Konuspayev R.</i> Modeling of deposit operations as an element of managing resource potential in a banking institution.....	238
 INFORMATION ABOUT AUTHORS.....	 244

**РЕСПУБЛИКА САЛАЛАРЫ МЕН АЙМАҚТАРЫНЫҢ
ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ӘЛЕМНІҢ
БӘСЕКЕҚАБІЛЕТТІ 30 ЕЛДЕР ҚАТАРЫНА ҚОСЫЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ
ПРОБЛЕМЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ
И ОТРАСЛЕЙ В СВЕТЕ ВХОЖДЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ
В ЧИСЛО 30-ТИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНЫХ СТРАН МИРА
PROBLEMS OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGIONS
AND SECTORS IN THE VIEW OF ENTERING THE REPUBLIC
INTO 30 COMPETITIVE COUNTRIES**

ӘОЖ 338.48(574)

А.Т. Тлеубердинова, Ж.М. Шаекина, Д.М. Салауатова, Д.А. Торжанова

*Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қазақстан
(E-mail: tat404@mail.ru)*

Ел экономикасы үшін ішкі туризмді дамытудың маңызы

Мақалада Қазақстан Республикасында ішкі туризмді дамытудың мәселелері мен ерекшеліктері қарастырылған. Авторлармен шет елдердегі ішкі туризмді дамытудың тәжірибесі зерттеліп, статистикалық мәліметтер талданды, туризмнің ішкі нарығының әртүрлі сипаттамалары анықталып, берілген нарықтың әлсіз жақтарының негізінде жатқан факторлар зерделенді. Авторлармен туризмнің ішкі нарығын дамытудың негізгі артықшылықтары мен мүмкіндіктері талданды және Қазақстанда дамытуға болатын ішкі туризмнің неғұрлым тартымды түрлері қарастырылды. Ел экономикасы үшін ішкі туризмді дамытудың маңызы айқындалды. Оның ішінде Қазақстан экономикасы үшін ішкі туризмге басымдылық берудің шарттарына, көліктік инфрақұрылымды дамытуға, жекелей айтқанда, темір жолдар мен әуе байланыстарының дамуына және оның ішкі туризмді дамытудағы орнына ерекше көңіл бөлінді. Авторлар мемлекет тұрғындарына тән қоғамдық құндылықтарды ескере отырып, отандық туристердің, сонымен бірге халықаралық саяхаттаушылардың негізгі сапар шегу уәждемелерін талдады. Ішкі туризмге сұрынысты жоғарылатуға кедергі болатын факторлар зерделеніп бағаланды. Авторлармен ішкі нарықтың даму деңгейін арттыру бойынша ұсыныстар берілді. Отбасылық, оқиғалық және тағы басқа әлеуетті туризм түрлерінің даму мүмкіндігі мен басымдылықтары зерттелді.

Кілт сөздер: ішкі туризм, дестинация, саяхаттар, туристік келулер, туристік инфрақұрылым, туристік іс-әрекет, саяхат көрсеткіші.

Қазіргі таңда әлемде туризм сияқты құбылыстың дамуы белең алуда. Соңғы онжылдықта саяхаттардың саны артып қана қоймай, сонымен бірге туризмнің географиясы да едәуір кеңейді. Әлеуметтік-экономикалық тұрғыдан туризм көптеген мемлекеттерде экономикалық даму мен қоғамның әл-ауқатында маңызды рөл атқарады.

Әлемдік туристік нарықтың статистикасы туристік келулердің 70-80 % ішкі туризмге сәйкес келетінін көрсетеді [1]. Мысалы, Еуропада жергілікті халықтың орташа саяхат көрсеткіші 77 % құрайды, Болгария, Грекия, Испания, Франция, Португалия және Румынияда сапарлардың жалпы санындағы отандық сапарлардың үлесі шамамен 90 %. Шетелдік туристер үшін тартымды бағыттар осы елдердің тұрғындары үшін де басымдылыққа ие болды: Франция халқының 45 %-ы, грек, испан және итальян халқының 30 %-дан астамы тек өз елдерінің ішінде саяхаттайды. Сондықтан да ішкі

туризм әрқашан Еуропалық одақтағы статистикалық талдау назарында. Барлық еуропалық елдердің ішінде тек Нидерланды, Словения, Бельгия және Люксембург тұрғындары ғана шетелге жиі саяхаттайды [2].

Американдық туристердің көпшілігі өз мемлекетінің аумағынан тыс саяхаттамайды [1], АҚШ ішкі нарығы 1,2 млрд саяхаттан астам, 2006–2012 жж. аралығында жылына 2 млрд астам адам-саяхат жасалынған, оның ішінде 25 %-ын іскери сапарлар, 75 %-ын демалу мақсатындағы саяхаттар құрайды [3].

Аустралиядағы ішкі туристік сапарлар шамамен 200 млн құрады. Ауқымды уақыт кезеңі ішінде Жаңа Зеландияда ішкі туризм тұрақты дамып келе жатыр, сондай-ақ отандық келушілер күніне \$ 39 млн жұмсайды. Бүгін бұл шамамен туризм индустриясының \$ 14 млрд қамтамасыз етеді және жалпы өнеркәсіптің 59 % -ын құрайды [4].

Қытайда ішкі туристер саны шетелден келетін шетелдік туристер санынан артық, шамамен 1,21 млрд отандық туристер құрайды және тұрақты өсу қарқыны байқалуда [5]. 2005–2006 жж. өзінде Үндістанда ішкі туристердің жоғары өсу қарқыны (14,3 %) байқалды, берілген көрсеткіш 450 млн сапар деңгейінде [6]. Мысалы, Гоа сияқты танымал бағытқа келген туристердің 80 %-ы ішкі туристер болып табылады [7]. Индонезияда 110 млн астам (Мәдениет және туризм министрлігі, 2005 ж.) [8], Таиландта ішкі туристік сапарлар 80 млн шамасында тіркелген [9]. Азиядағы басқа елдерге 100 млн сапар сәйкес келетіні болжамдануда [6].

Перу сияқты Латын Америкасы елдерінде отандық туристер саны халықаралық келулер санынан 10 млн-ға асқан [10], басқа да Латын Америкасы елдерінде ұқсас жағдай байқалады. Ішкі туристік сапарлардың жалпы саны халықаралық туристік келулерден он есе астам [11], яғни 250 млн адамды құрайды. Тек Африкада табыстың төмен деңгейіне байланысты ішкі туристік саяхаттар саны шектеулі (Оңтүстік Африка ерекшеленеді).

Саяхат ұзақтығын атап кету керек, Еуропалық одақ халқының жартысынан астамы (59 %) кем дегенде 4 түнге туристік саяхат жасайды. Статистикалық деректерді назарға алсақ, мемлекет ішінде де, шет елге де саяхаттаған тұрғындардың 9 %-ын ескермегенде, жасы 15-тен асқан халықтың 16 %-ы, жасы 65-тен жоғары халықтың 26 %-ы шығу туризмінің көрсеткіші 42 %-ын құрайды [2]. Салыстыру үшін шетелдік саяхатқа қазақстандық туристік сапарлардың 66 %-ы сәйкес келеді. Сонымен қатар, ішкі және шығу туризмінің ара қатынасы көптеген елдерде біріншісінің пайдасына шешіледі (1-кесте).

1 - к е с т е

Әлем елдеріндегі ішкі және шығу туризм қатынасы

Мемлекет	Ішкі/шығу арақатынасы
Нидерланды	1,02:1
Ұлыбритания	1,51:1
Польша	3,39:1
Франция	3,5:1
Италия	3:1
Испания	2,18:1
Португалия	1,12:1
Грекия	2,5:1
Германия	1,53:1
Қытай	38:1
АҚШ	19:1
Ресей	3,57:1
Аустралия	14,9:1
Үндістан	58:1
Канада	11,47:1
Жапония	15,15:1
Жаңа Зеландия	9,6:1
Перу	9,6:1
Индонезия	2,7:1

Әрине, шетелге туристік сапарлар жасауға тыйым салуға, басқа елдерге баруға деген табиғи қалауларға, көп естіген көрікті жерлерді көруге кедергілерді қоюға ешкім батпайды да және оған құқығы да жоқ. Бірақ біздің отандастарымыздың саяхат жасауының басты себебі — басым жағдайларда, көл жағасында, отбасы назарында, достарының арасында, жүйке жүйесіне қауіп төндірмей максималды демалу екені құпия емес. Сонымен қатар олар Қазақстанда ақылға қонымды бағамен тиісті қызметті таба алмау сияқты қарапайым себеппен шетелдік курорттарды таңдайды.

Біздің елімізде ішкі туризмнің құны әділетсіз төмендетілген. Дүниежүзілік туристік ұйымының сипаттамасына сәйкес, ішкі туризм — осы елдің тұрғындарымен өз елінің шегінде түрлі жерлерге бару.

Ішкі туризмнің жалпы туристік іс-әрекеттегі басым рөліне, аталған нарықтың маңыздылығы мен даму тенденцияларына, сонымен бірге оның сипаттамаларына әсер ететін факторларға қарамастан, оның дамуына арналған зерттеулер салыстырмалы түрде аз. Ішкі туризм саласындағы қала мәселесі И. Сонг [12] және Р. Джексон [13] еңбектерінде; ұлттық экономиканың өсу деңгейінің ішкі туризмге әсері – З. Вен [14] еңбектерінде; тұтынушы мінез-құлқы мен саяхатты таңдаудағы өзгерістер — Д. Коллинз [15], Д. Синтон [16], Ч. Беккер [17] зерттеулерінде; ішкі туризмге деген сұранысты анықтаушылар – С. Массида және И. Этсо [18]; Ж. Иап мен Д. Аллен [19], Ж. Атанасополус және Р. Хиндман [20] еңбектерінде; интеграциялық стратегия ретіндегі ішкі туризмге қатысу артықшылықтары – О. Мауфаккир [21] ізденістерінде; аймақтық нарықтағы ірі ойыншылар ретінде қатысуын талдау – А. Секкелман [22] еңбектерінде қарастырылған.

Ішкі туризм қазіргі уақытта барлық туристік келулердің негізгі үлесін иеленген туризмнің бірінші нысаны болып табылады. Сонымен қатар, ЮНВТО экономистері зерттеулеріне сәйкес, ішкі туризм жаһандық деңгейде келесі көрсеткіштерді анықтайды:

- түнеу тәулігінің жалпы сомасының 73 %-ы;
- қонақ үйлердегі келулердің 74 %-ы мен түнеу тәулігінің 69 %-ы;
- баламалы орналастыру орындарындағы келулердің 89 %-ы мен түнеу тәулігінің 75 %-ы.

Ішкі туризм жалпы қаржылық тұрақтылық сала тұрақтылығы мен қызметіне айтарлықтай үлес қосады. Ішкі туризм салаға инвестицияларды ұлғайтуда, туристік шығындарды арттыруда, жұмыссыздық деңгейін төмендетуде, табиғи аумақтарды дамытуда, достары мен туыстарына бару арқылы әлеуметтік байланыстарды нығайтуда ауқымды рөл атқарады [23]. Ішкі туризм түрлі әлеуметтік және мәдени ортадан шыққан адамдарды біріктіруге, сондай-ақ сатып алу қабілетін қайта бөлуге әкеледі. Ішкі туризм табыстылығы жоғары адамдардан бастап қарапайым (бірақ тұрақты) табысы бар адамдарға дейінгі барлық қоғамның секторларын қамтиды, кейбір әлеуметтік санаттары халықаралық туризмге қарағанда ішкі туризмде әлдеқайда кеңінен ұсынылған: отбасылар, балалар мен жасөспірімдер, қарт адамдар, мүгедектер, қарапайым бірақ тұрақты табысты үй шаруашылықтары. Мұндай әлеуметтік әртүрліліктің болуы туризм өнімдері мен қызметтерін орналастыру тұрғысынан, сонымен бірге іс-әрекет түрлері мен бағыттары бойынша сұраныстың алуан түрлілігін туындатады [2]. Ішкі және аймақтық туристер өзін-өзі жұмыспен қамтитын сатушылар және шағын бизнес иелері үшін маңызды клиенттер болып табылады [24].

Ішкі туризмді халықаралық туризмнен ажырататын үш ерекшелігі бар. Біріншіден, қызметті тұтынушылар ерекшелігі. Халықаралық туристермен салыстырғанда жергілікті туристер аймақ, оның тілі, әдет-ғұрпы, заңдары, климаты, мәдениетімен жақсы таныс және бұл жағдайлар өз кезегінде қызметтің сапасы мен тұтынушылардың құқықтарын қорғау бойынша жоғары талаптарда көрініс табады. Саяхаттардың қозғаушы күші ретінде жиі демалыс пен күйзелістен арылу әрекет етеді. Ішкі туристердің туризм бағыттары және түрлеріне деген талаптары жоғары, басқаша айтқанда, ұсыныс бойынша өнімдердің асортименті мүмкіндігінше кең болуы керек. Сонымен қатар ішкі туристке қоныстану сипаты тән, көшпелі өмір неғұрлым шалғай жерлерге саяхаттауға қолайлы болып табылады. Екіншіден, бағыттар жақындығы және, нәтижесінде, бірнеше ретті сапарлар орын алады. Халықаралық туризммен (51 %) салыстырғанда ішкі туристер жер үсті көлігін жиірек пайдаланады (88 %) [1].

Үшінші ерекшелігі бағыттардың жақындығы мен жер үсті көлігін пайдаланумен түсіндірілетін туристік қызметтерге деген шығындардың төмендігімен байланысты. Сапар құнымен сипатталатын кедергінің төмендеуін ескере отырып, отандық саяхатшылар үздік баға-сапа ара қатынасына немесе орналастыру, тамақтандыру, туристік іс-әрекет сияқты туризм құнын құрайтын тізбектің барлық сегментінде минималды мүмкін бағаға ұмтылады, нәтижесінде – қонақ үйлерге баламалы орналастыру орындарын пайдаланады. Егер шетелде бару кезіндегі қонақ үйлер негізгі тұрақтар орны

ретінде таңдап алынса, ішкі сапарларда кішігірім не орта ресми мекемелер, демалыс үйлері немесе достар мен туыстарға саяхаттау кезіндегі тегін ұсынылатын үйлер пайдаланылады. Мысалы, ішкі сапарлар үшін еуропалықтар орташа 234 еуро жұмсайды, бұл шығу сапарларына жұмсалатын 737 еуродан 3 есе аз. Ішкі және шығу саяхаттарына бір түнге шаққандағы шығындар тиісінше 52 және 81 еуроны құрайды [2]. Тағы бір маңызды сипаттамасы болып сапарлардың неғұрлым ұзақ болуы табылады.

Саяхаттары географиялық түрде неғұрлым танымал бағыттарда шоғырланатын кіру туристерден айырмашылығы — ішкі туристердің саяхаты ел территориясы бойынша салыстырмалы түрде тең бөлінеді, оның ішінде туристің тұрақты мекенінің рөлі жоғары. Еуропаның көптеген елдерінде шетелдіктер арасында танымалдылығы төмен аймақ халық арасында ең танымал болып табылады. Кейбір еуропалық өңірлер толықтай дерлік тек жергілікті туристерге сүйенеді. 2-кестеде жергілікті тұрғындардың қону түндерінің саны жоғары өңірлер көрсетілген.

2 - кесте

Еуропа елдерінің ішкі және кіру туристер арасында ең танымал өңірлер

Мемлекет	Танымал өңірлер	
	Ішкі туристер арасында	Кіру туристері арасында
Бельгия	Батыс Фландрия провинциясы	Брюссель
Чехия	Солтүстік-Шығыс аймақ	Прага, Карловы Вары
Германия	Мекленбург-Алдыңғы Померания	Берлин, Франкфурт
Грекия	Орталық Македония	Крит аралы, Корфу аралы
Испания	Андалузия	Барселона, Мадрид
Франция	Иль-де-Франс	Париж, Көгілдір жағалау
Италия	Эмилия-Романья	Венеция, Рим, Милан
Венгрия	Батыс Трансданубия	Будапешт
Аустрия	Штирия	Вена, Майрхофен тау-шаңғы курорттары, Инсбрук
Ұлыбритания	Дорсет және Сомерсет графтігі	Лондон, Стоунхендж, Шотландия

Көптеген жағдайларда бұл аудандар ішкі туристік ағындардың айтарлықтай үлесіне ие. Мысалы, Иль-де-Франс — деректер қолжетімді болып табылатын 22 француздық өңірлері арасында барлық отандық туристердің 18 %; Батыс Фландрия провинциясы — Бельгияның барлық 11 өңірінде 31 %; Мекленбург-Алдыңғы Померания — Германия 39 аймақтарының ішінде 9 %; Андалусия — Испанияның 17 облыстарының ішінде 19 % ие [2].

Алайда халықаралық туризммен салыстырғандағы бірлік шығындар айтарлықтай төмен болғанына қарамастан, әсіресе өңіраралық туризм саласында жалпы шығындар жоғары. Ішкі сапарларға кететін шығындар өз экономикасына сақталатындықтан ішкі туризм ел экономикасы мен қоғамға көптеген артықшылықтар береді. Жергілікті туристер жұмсаған ақша, елдің ЖІӨ-не әсер етеді және әлемдік экономиканың төңкерістерінен қорғайды. Елдің ЖІӨ-не әсерінен басқа ішкі туризмнің дағдарыстың үздік амортизаторы (әсіресе экономикалық дағдарыстардағы) және аймақтық дамытудың тиімді құралы ретіндегі басқа әсерлерін де атап өткен жөн. Ішкі келушілер алыс және аз дамыған, «жаңа» аудандардағы әсіресе туризм саласындағы шығыстарды қамтамасыз етуде үлкен рөл атқаруы мүмкін. Егер кіру туристерінің шығындарының көп бөлігі әдетте ірі қалалар үлесінде болса, ішкі туризм аз қоныстанған аймақтар үшін мүмкіндіктер береді.

Апталық демалыс және мейрам күндері, мектептегі демалыс кезеңінде; іскери сапарлар үшін – апта ортасында бос уақытты ұйымдастырудағы үлкен әлеуеті болғандықтан, ішкі туризм маусымдылық мәселесін шешуге көмектеседі [4]. Әдетте, демалу мақсатындағы ел ішіндегі сапарлардың көпшілігі қысқа қашықтықта (шамамен үш сағат не одан кем) ұйымдастырылады. Ұзақ қашықтыққа ішкі туристік сапарлар арзан әуе саяхаттарын ұйымдастыру мүмкіндігі немесе жақсы жер үсті көлік желілері бар болған жағдайда мүмкін. Бұл сондай-ақ ірі қалалық орталықтардың жанындағы ауылдық мекендер үшін жыл бойындағы туристік маусымды ұйымдастыру мүмкіндігі болғандықтан, ерекше маңызды болып табылады.

Ішкі туризм кәсіпкерлік идеяларды қолдайды және ішкі нарықтағы табыс өз өнімін шетелдік келушінің қызығушылық деңгейіне дейін дамытуға мүмкіндік бергендіктен, дағдыларды дамытуға ықпал етеді. Ішкі туризм туристік кәсіпорындардың жыл бойы ақша ағынын қамтамасыз етіп, туристік қызметтер мен инфрақұрылымды дамытуды ынталандыра экспортқа дайын болуы үшін тұғырнама қалыптастырады.

Ішкі туризм әлеуметтік шиеленісті бәсеңдету үшін тамаша құрал болып табылады, себебі ол қарапайым табысты әлеуметтік санаттарға демалыстың қолжетімді болуын қамтамасыз етеді. Макроэкономикалық тұрғыдан бұл халықаралық туризмге деген ұлттық шығындарды амортизациялауға – көлікке, орналастыру орындарына инвестициялар, аймақты дамыту және қорғауға – мүмкіндік береді. Ішкі туризмі күшті дамыған елдер жақсы халықаралық сұраныстың ауытқуына жоғары бейімділікке ие.

Ішкі туризмге деген назардың аз болуының бірнеше себептері бар. Мысалы, көп жағдайда ішкі туризм шетелдік валютаны генерациялауды жүзеге асырмай, тек ішкі валютаны ел аумағында кеңістікті қайта бөлуді жүзеге асыратындықтан, кіру туризміне қарағанда ұлттық экономика үшін неғұрлым пайдасыз туризм бағыты ретінде қарастырылады. Одан басқа ішкі туристердің көпшілігі коммерциялық баспананы қолданбайды [6]. Ішкі туризмнің ауқымына әсер ететін факторларға туристік әлеует, жергілікті халық саны мен оның аймақ бойынша бөлінуі, басқа мемлекеттерге жақын орналасуы, геосаяси бөлімшелердің саны, жергілікті қауымдастықты ерекшелендіретін ұлттық патриотизм деңгейі, сонымен қатар визалық саясат табылады.

Белгілі бір мемлекетте ішкі туризмді дамытудың бірыңғай әдісін ұсыну қиындық туғызады, себебі ұлттық және аймақтық фактордың әсері жоғары. Одан басқа ішкі туризмді дамыту халықаралық туризмге қарсы не баламалы бағыт ретінде қарастырылмауы керек. Айырмашылықтарына қарамастан, аталған туризм түрлері бір-бірін толықтыруы қажет және бірінің пайдасына екіншісін елемеу дұрыс емес. Соған қарамастан екеуіне де тән басқарушылық қағидаларды анықтауға болады: әртараптандыру бағыты және даму.

Қазақстандықтар арасында, ішкі туризмге қарағанда, шетелдік сапарларға көңіл бөлуінің себептері мен көзқарастарын түсіну қажет:

- саяхат мотивациясы;
- ішкі саяхаттар үшін кедергілер, соның ішінде Қазақстанды қажетті дестинация ретінде қабылдау;
- баға мәселесі және қолжетімділік.

Ең маңызды шектейтін фактор жоғары баға болып табылады, сондықтан бүкіл ел бойынша шағын және орта қонақ үйлер құру жергілікті туристерді тартуға көмектеседі [23]. Сонымен қатар мәдени және тарихи құндылықтарын бытыраңқы орналасуы кедергі болуы мүмкін. Туризм индустриясын дамытуға қажетті шарттардың бірі болғандықтан аталған мәселені шешудегі негізгі әдіс туристік инфрақұрылымды дамыту болып табылады. Ішкі нарықтың маңызды тобын қалыптастыратындықтан, отбасылық туризм бағдарламаларын қалыптастыру жоғары әлеуетке ие. БАҚ және білім беру бағдарламалары арқылы туризм саласындағы жұмыс және оның артықшылықтары, сондай-ақ жергілікті экономикаға қосқан үлесі туралы ақпарат тарату қазақстандықтардың туристік салада әрекетке дайындығын жақсартуға көмектесті. Бұлардан басқа, ішкі туризмді жақсарту үшін анық нұсқаулар қамтамасыз ету мақсатында ішкі туризм бойынша ұлттық стратегияны тұжырымдау қажет. Ішкі туризмді дамыту үшін брендинг және жарнамалық науқандар өте маңызды болып табылады. Бұл ретте ішкі туризмді сәтті дамытуға себепкер болған Индонезия слоганы көрнекі мысал бола алады: «Pariwisata nusantara» («Өзің үшін өз еліңді таны!») [6].

Зерттеулер нәтижесі көрсеткендей, ішкі туризм үшін жер үсті көлігін дамыту қолайлы болып табылады: темір жол желілері (әсіресе жоғары жылдамдықты темір жолдары) және автокөлік жолдарының желілері (автобандар).

Ішкі туризмге көлік инфрақұрылымы құрылысының әсерін көрсететін жақсы мысал — Қытайда жоғары жылдамдықты темір жол желісін салу. 2015 ж. Гонконг политехникалық университетінің Қонақ үй және туризм менеджменті мектебінің ғалымдарымен Қытайдағы жоғары жылдамдықты темір жолдарының ішкі туризмге деген сұранысты жоғарылататыны анықталды. Зерттеушілер Хубэй, Хунань және Гуандун сияқты үш провинциядағы туризмнен түсетін ішкі табысқа 1070 километрді құрайтын Ухань-Гуанчжоу темір жол бөлігінің әсерін зерттеді [25]. Жоғары жылдамдықты темір жолдың осы бөлігін зерттеушілердің таңдауына оның ұзындығы мен әртүрлі экономикалық және әлеуметтік дамудағы 11 бағытты қамтитындығы себепкер болды. Барлық күш-жігерді халықаралық туризмге емес, ішкі туризмге шоғырландыру нәтижесінде жергілікті туристерден түскен табыс халықаралық туристерден түскен табыстан әлдеқайда асып түсті. Зерттеушілер аталған үш провинциядағы 15,84 млрд АҚШ долл. құрайтын халықаралық түсімдермен салыстырғанда ішкі туризмнен алынған пайда 120,3 млрд АҚШ долл. құрағанын атап көрсетеді.

Ухань-Гуанчжой темір жолы ашылғаннан кейін екі қала арасындағы жолға кететін уақыт 11 сағаттан 3 сағатқа дейін қысқарды. Темір жолдың «өтпелі әсері» де маңызды: тіпті маршрутқа кірмейтін көршілес аймақтар да оң әсер алды, кейбіреулері бағыттың ашылуынан бері 100 %-дық өсімге ие болды. Зерттеушілердің ойынша, аталған жағдайдың көліктің туристік өнім құрылымын оңтайландыру мен кең ауқымды аймақтың тартымдылығын жоғарылатуға әсерін дәлелдейтінін атап өтеді. Сонымен бірге алынған нәтижелер дестинациялар арасында ынтымақтастық пен интеграцияға жаңа мүмкіндіктердің болуын көрсетеді, себебі, зерттеушілердің пікірінше, темір жол бірқатар «жанама әсерлерге» ие: бәсекелестіктен туындайтын әуе билеттерінің құнының арзандауы; ұшу кестесіндегі жоғары икемділік; демалыс күндеріндегі қысқа мерзімді турлардағы айтарлықтай өсім және нәтижесінде туристер үшін демалыстың неғұрлым кең таңдауы. Одан басқа жол аймақтық ынтымақтастық пен интеграцияның кең туристік көліктік инфрақұрылымға дейін дамуына ықпал етті. Зерттеушілердің ойы бойынша, жағымды нәтижелер ұзақ мерзімді болашақта көрінуі мүмкін.

Ғалымдар жоғары жылдамдықтағы темір жолдарды туризмдегі жалғыз шешім деп санамайды, олардың ойынша, қосымша туристік инфрақұрылымды дамыту, көрікті жерлердің болуы мен табиғи ландшафтты қолдану қажет. Әрине, берілген жобаға кететін ауқымды шығындар мен қауіпсіздік мәселесі, түнеу қажеттілігін қысқарту нәтижесіндегі қонақ үй секторына түсетін ауыртпалық туралы біраз дау туындады. Соған қарамастан, жоба саланы дамытуға оң әсерін беріп, қытай экономикасы үшін үлкен маңыздылыққа ие болуда және үлкен аумақты алып жатқан, туристік көрікті жерлердің шашыраңқы орналасуымен сипатталатын Қазақстан үшін жағымды мысал бола алады.

Біздің мемлекетіміздегі ішкі туризм үшін арзан бағалы әуе көлігінің де маңызы зор. Дүниежүзілік туристік ұйымның мамандарының айтуы бойынша, рейс неғұрлым қысқа болған сайын бюджеттік әуе компаниялары соғұрлым бәсекеге қабілетті болып табылады, мысалы, Франция, Аустрия және АҚШ мемлекеттерінде [1]. Ішкі әуе тасымалдауларының қолжетімділігін жақсарту ішкі нарықтың ауқымын кеңейтеді, бірнеше табысты әуе компанияларының болуының нәтижесінде нарық тұрақтылығын қамтамасыз етеді, әуежайлар мен туристік қызметті ұсынушылар арасында тұрақты ынтымақтастықты қалыптастырады. Толтырымдылыққа қойылатын ықпал ұзақ мерзімді болашақта ішкі әуе байланысын тұрақтандыру мен жақсарту мүмкіндігін жоғарылатады.

Ішкі туристердің орналастырудың неғұрлым арзан түрлерін (жалдамалы пәтер, отбасылық қонақ үйлер, «түнеу және таңғы ас», кемпингтер т.б.) таңдауы сапа стандарттарын қалыптастыру мен қауіпсіздікті қамтамасыз ету арқылы қызметтерді құқықтық негізде ұсыну қажеттілігін туындатады. Ішкі туристерді ұзақмерзімді саяхаттарға жігерлендіруге көңіл бөлген жөн. Бұл қонақ үйлер өз тарифтерін ішкі туристердің шығыс деңгейлеріне сәйкес орналастырған жағдайда ғана мүмкін болады. Орналастырудағы тартымды фактор ретінде ұсынылатын көңіл көтеру шараларының көптүрлігі мен тартымдылығы бола алады.

Ішкі туризмді дамытудың тағы бір міндеті мерекелік ваучерлерді ұсыну негізінде қарапайым табысты отбасылардың сатып алу қабілетін жоғарылату есебінен сұранысты кеңейту (Италия, Франция, Қытай, Корея елдерінің мысалымен); мұқтаж отбасыларды (Франция мен Ресейде), жас және егде адамдарды (Испанияда) субсидиялау; отбасылық саяхат, жастар мен зейнеткерлер үшін темір жол тасымалдарына төмендетілген тарифтерді ұсыну. Мысалы, демалыс кезіндегі бір сапарға орташа есеппен ең жоғары шығындарға француздық және аустриялық туристер ие [2]. Сағатына 35,8 және 33 еуроны құрайтын орташа еңбек ақы деңгейінде аталған мемлекеттегі жұмыс берушілер 100 еуро жалақыға әлеуметтік төлемдерді сәйкесінше 47 және 36 еуро деңгейінде жүргізеді [26].

Ішкі туризм Қазақстанда ұлттық және өңірлік экономикалардың маңызды көзі бола алады, сондықтан да әр түрлі тұтынушы сегменттерінің сұранысына қарай туризмнің түрлерін мамандандыру және мұқият саралау негізінде елдің барлық аймақтарында оны жылжыту және дамыту үшін ұлттық стратегиясын әзірлеу қажет.

Бірқатар туризм кәсіпорындары, аймақтық ұйымдар мен жергілікті билік органдары отандық туризмді қамтамасыз етуге тартылуы тиіс. Негізгі қызығушы жақтардан құралған ішкі туризм бойынша ұлттық жұмыс тобы жаңартылған нарық сегментациясы арқылы нарықты түсінудің үздік құралдарын қалыптастыруға жағдай жасай алады.

Ол сондай-ақ осы сектордағы инвестициялардың тиімділігін арттыру және жетілдіру мүмкін. Кең ауқымды инвестициялар үшін күш-жігерді үйлестіру оң нәтижелерге жету ықтималдығы арттыру мақсатында барлық облыстардың өте маңызды серіктестік және ынтымақтастықта болуы маңызды..

Сегментация ауысып отыратын мақсатты нарықтарға бағытталуға, жас, жыныс, отбасының өмірлік циклі, қызығушылықтар мен басымдылықтары сияқты, демографиялық және

психографиялық факторлар негізінде сапардың түрі мен жиілігін анықтауға мүмкіндік береді. Әрбір сегментте сұраныстың әртүрлі деңгейі бар және ынталандыру түрлі маркетингтік тәсілдерін талап етеді. Туристердің гетерогенді популяциясын бірыңғай сегменттерге бөлу тек нарық құрылымын сипаттау үшін ғана емес, сонымен бірге жаңа тенденциялар мен іскери мүмкіндіктерді анықтау үшін де қажет. Туристердің қажеттілігін жоғары деңгейде қанағаттандыру мақсатында аймақпен ұсынылатын тауарлар мен қызметтерді жеткізудегі диверсификация қажеттілігінің өсуі дәстүрлі ұсыныстар адалдылық деңгейін сақтап қалу алдыңғы орынға шығатын жетілген нарықтарда әсіресе маңызды [27].

Осы түрдегі жіктелім анықталған сипаттамаларды жақсартуға бағытталған инвестициялар қатысында да, халықтың белгілі бір топтарына бағытталған маркетингке де объективті негізді қамтамасыз етіп қана қоймай, туризмнің нақты туристік бағыттарға деген сұранысқа толық талдауға жағдай жасайды.

Ішкі саяхатшылардың уәждемелері халықаралық келушілердің уәждемелерінен түпкілікті өзге болуы мүмкін, алайда ұқсас жағдайлар да кездеседі. Көп жағдайда көрікті жерлерді аралау, өзіне белгілі бір жаңа нәрселерді ашу, мәдени ескерткіштерді көру немесе іс-шараға қатысу мақсатымен сапар шегетін халықаралық туристерге қарағанда, ішкі туристердің мақсаттары қарапайымдылығымен ерекшеленеді. Ішкі туристердің уәждемелері нақтылығымен және сипаты бойынша неғұрлым «транзакциялығымен» сипатталады: белгілі бір анықталған орынға саяхаттау немесе нақты әрекеттерді жүзеге асыру (мысалы, шаңғы тебу, атпен немесе велосипедте серуендеу, гольф ойнау, аңшылық немесе балық аулау, ұжымдық демалысқа қатысу, отбасылық іс-шараларға қатысу (мерейтой, туған күн, үйлену тойы), бос уақытты отбасы мүшелерімен не достарымен өткізу, шопинг, білім алу. Әртүрлі сегмент өкілдері — белгілі бір туризмнің тұтынушылары, ал бір сегмент өкілдері әртүрлі туризм түрлерінің тұтынушылары болатын жағдай мүмкін болатындықтан туризмнің максималды көп түрлерін дамытуды қарастырған жөн. Азиялық мемлекеттерге тән отбасылық құндылықтар біздің мемлекетімізге де тән болғандықтан, Қазақстан үшін жанұялық туризмді дамыту үлкен мүмкіндіктерге ие.

Оқиғалық туризм қызығушылық тудырады. Мысалы, әртүрлі форумдар, конференциялар және көрмелер — ішкі нарықты генерациялайтын құнды мақсатты нарық. Көп күнді қамтитын конференциялар туризмнің ішкі секторы мен қатысушылар шығындарына үлкен әсерін беруі мүмкін. Одан басқа әртүрлі турларды халықтың демалысы мен эмоционалды көңіл күйін қамтамасыз ететін аймақтық оқиғалардың негізінде ұйымдастыруға болады. Соңғы онжылдықта әлемнің көптеген аймақтары жылдың тыныш мезгілдерінде ішкі туристерді тарту мүмкіндігіне ие фестивальдер мен оқиғаларға инвестиция құю стратегияларын қолға алуда [4].

Мемлекет, жергілікті билік органдардың субсидиялары, инвестициялар, туристік кәсіпорындардың қолдаулары мен көмектері арқасында ұлттық, аймақтық, жергілікті деңгейдегі мемлекеттік сектор көптеген дамушы азиялық мемлекеттерде саланы қалыптастырушы негіз болды. Экономиканың либеризациясы мен жеке сектордың белсенді қатысуына қарамастан, ішкі туризмді дамыту жауапкершілігі мемлекет құзырында.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Eijgelaar E. Domestic and International Tourism in a Globalized World; Research in Progress Paper presented at the International Conference «Ever the twain shall meet - relating international and domestic tourism» of Research Committee RC50 / E.Eijgelaar, P.Peeters, P. Picket. — International Tourism, International Sociological Association Jaipur, Rajasthan, India. — November, 24–26. — 2008.
- 2 Demunter C. Domestic tourism. — 2012. [Electronic resource] / C. Demunter, C. Dimitrakopoulou. — Access mode: <http://ec.europa.eu/eurostat>.
- 3 Shifflet D.K. Associates, Ltd., and IHS Global Insight: Economic headwinds will slow 2008 / D.K.Shifflet. U.S. Domestic Travel to 1.99 billion person-trips. — McLean, Waltham, USA. — 2008.
- 4 Domestic tourism – the backbone of the industry (2014): Executive summary. [Electronic resource]. — Access mode: <http://www.tourism2025.org.nz/tourism-2025-archive/domestic-tourism-the-backbone-of-the-industry/>.
- 5 WTTC (2006a) China, China Hong Kong SAR and China Macau SAR. The impact of travel & tourism on jobs and the economy. United Kingdom. World Travel & Tourism Council.
- 6 Reference material 1: initial findings of unwto study on domestic tourism across asia and the pacific. Item 5b of the Provisional Agenda. — Chiang Mai, Thailand, May, 4, 2012.
- 7 Sawkar K., Noronha L., Mascarenhas A., Chauhan O.S., Saeed S. Tourism and the Environment-Case Studies on Goa, India and the Maldives. Washington, DC USA. The Economic Development Institute of the World Bank. — 1998.

- 8 Ministry of Culture and Tourism Tourism in Indonesia. Online documents at. [Electronic resource]. — Access mode: <http://www.world-tourism.org/tsunami/reports/Serial7.pdf> [17-07-2007]. — 2005.
- 9 Tourism Authority (2006) Thailand tourism statistics main page. Online documents at. [Electronic resource]. — Access mode: http://www2.tat.or.th/stat/web/static_index.php[17-07-2007].
- 10 Prom Perú. Perú.Perfil de turistaextranjero 2003 / Perú Prom. — Lima: Prom Perú, 2004.
- 11 UNWTO World Tourism Barometer. — 2010. [Electronic resource]. — Access mode: <http://www.e-unwto.org/>.
- 12 Song Y. On Domestic Tourism Preferences of Urban Residents in China / Y. Song // International Journal of Marketing Studies. — 2010. — No. 2(2). — P. 283–286.
- 13 Jaakson R. Second-home Domestic Tourism. Annals of Tourism Research / R. Jaakson. — 1986. — No. 13(3). — P. 367–391. [Electronic resource]. — Access mode: [http://dx.doi.org/10.1016/0160-7383\(86\)90026-5](http://dx.doi.org/10.1016/0160-7383(86)90026-5).
- 14 Wen Z. China's Domestic Tourism: Impetus, Development and Trends. Tourism Management / Z.Wen. — 1997. — No. 18(8). — P. 565–571. [Electronic resource]. — Access mode: [http://dx.doi.org/10.1016/S0261-5177\(97\)00082-4](http://dx.doi.org/10.1016/S0261-5177(97)00082-4).
- 15 Collins D. Changing Consumer Behavior: Impact on the Australian Domestic Tourism Market. A consultancy project for the Department of Industry, Tourism and Resources Report by Tourism Research Australia and the Travel Research Centre / D.Collins, K.Galliano, T.Quinn, P.Faiweather, A.Maurer, C.Childs, B.White. — 2007.
- 16 Sinton J. Domestic Tourism Audit: Insights into Australian's Domestic Travel Behavior, Barriers and Motivations, a report published by Advance Tourism, Australia. 2008 / J.Sinton [Electronic resource]. — Access mode: http://www.takeabreak.com.au/Files/GB_Domestic_Tourism_Audit_07_advance_tourism.pdf (June 7th, 2011).
- 17 Becker Ch. Domestic Tourism in FRG: Trends and Problems. Annals of Tourism Research. — 1986. — No. 14(4). — P. 516–530 / Ch. Becker. [Electronic resource]. — Access mode: [http://dx.doi.org/10.1016/0160-7383\(87\)90068-5](http://dx.doi.org/10.1016/0160-7383(87)90068-5).
- 18 Massidda C. Domestic tourism demand in Italy: a Fixed Effect Vector Decomposition Estimation, issued by: Munich Personal RePEc Archive, Paper No. 26073, posted 21. October 2010 / C.Massidda, I.Etzo. [Electronic resource]. — Access mode: <http://mpira.ub.uni-muenchen.de/26073/> (July 7th, 2011).
- 19 Athanasopoulos G. The tourism forecasting competition / G.Athanasopoulos, R.Hyndman. — 2008. [Electronic resource]. — Access mode: <https://robjhyndman.com/papers/forecompjif.pdf>.
- 20 Yap Gh. Investigating other Leading Indicators Influencing Australian Domestic Tourism Demand. Mathematics and Computers in Simulation. — 2011. — No. 81. — P. 1365–1374 / Gh.Yap, D.Allen. [Electronic resource]. — Access mode: [http://dx.doi.org/10.1016/S0261-5177\(97\)00082-4](http://dx.doi.org/10.1016/S0261-5177(97)00082-4).
- 21 Moufakkir O. Peace through Domestic Tourism and Tourism Rights: Inclusion of Muslim Ethnic Minorities in the Context of Social Tourism / O. Moufakkir // The Journal of Tourism and Peace Research. — 2010. — No. 1(1). — P. 42–59.
- 22 Seckelmann A. Domestic Tourism-A Chance for Regional Development in Turkey. Tourism Management. — 2002. — No. 23. —P. 85–92 / A.Seckelmann. [Electronic resource]. — Access mode: [http://dx.doi.org/10.1016/S0261-5177\(01\)00066-8](http://dx.doi.org/10.1016/S0261-5177(01)00066-8).
- 23 Mustafa M.H. Improving the Contribution of Domestic Tourism to the Economy of Jordan / M.H.Mustafa. — 2011. [Electronic resource]. — Access mode: <https://eis.hu.edu.jo/deanshipfiles/pub105441419.pdf>.
- 24 Shah K. Sustainable Tourism: Turning the Tide, an economic briefing paper in Towards Earth Summit 2002 Project. — 2002. — No. 4. / K.Shah, J.McHarry, R.Gardiner. [Electronic resource]. — Access mode: http://www.stakeholderforum.org/fileadmin/files/SF_Briefing_Papers/bp_tourism.pdf (July 15, 2011).
- 25 Yan, York Qi. Assessing the Impacts of the High-speed Train on Tourism Demand in China. Tourism Economics / Yan, York Qi, Zhang, HanqinQiu, Ye, Ben Haobin.. — 2014. — 20(1). — P. 157–169.
- 26 Средние зарплаты в Европе. — 2016. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://ru-geld.de/salary/europe.html>.
- 27 Segmentation of the Spanish domestic tourism market. Jesús Varela Mallou, Eduardo Picón Prado y Teresa Braña Tobío. University of Santiago de Compostela. — 2004. [Electronic resource]. — Access mode: <http://www.redalyc.org/html/727/72716113/>.

А.Т. Тлеубердинова, Ж.М. Шаекина, Д.М. Салауатова, Д.А. Торжанова

Значение развития внутреннего туризма для экономики страны

В статье рассмотрены особенности и проблемы развития внутреннего туризма в Республике Казахстан. Авторами изучен опыт развития внутреннего туризма в зарубежных странах, проанализированы статистические данные, выявлены различные характеристики внутреннего рынка туризма, изучены факторы, лежащие в основе слабых сторон данного рынка. Были исследованы основные преимущества и возможности развития внутреннего рынка туризма и рассмотрены наиболее перспективные виды внутреннего туризма для развития в Казахстане. Определены основные преимущества и возможности для экономики страны при развитии внутреннего рынка туризма. Авторами выявлены условия развития внутреннего туризма в Республике Казахстан. Особое внимание было уделено развитию транспортной инфраструктуры (в частности, железнодорожному транспорту и авиасообщению) и ее роли в развитии внутреннего туризма. Выделены основные мотивы путешествий как отечественных туристов (учитывая ценности, характерные для жителей страны), так и международных путешественников. Даны предложения по повышению уровня развития внутреннего рынка. Рассмотрены возможности развития семейного, событийного и других перспективных видов туризма.

Ключевые слова: внутренний туризм, дестинация, путешествия, туристские прибытия, туристская инфраструктура, туристская деятельность, показатели путешествий.

A.T. Tleuberdinova, Zh.M. Shayekina, D.M. Salauatova, D.A. Torzhanova

The importance of the development of domestic tourism for the country's economy

In the article features and problems of development of domestic tourism in the Republic of Kazakhstan are considered. The authors have studied the experience of developing domestic tourism in foreign countries, analyzed statistical data, identified various characteristics of the domestic tourism market, studied the factors underlying the weaknesses of this market. The authors analyzed the main advantages of developing the domestic tourism market and considered the most promising types of domestic tourism for development in Kazakhstan. Particular attention was paid to the development of transport infrastructure, in particular, railways and air traffic and its role in the development of domestic tourism. In the article the authors analyzed the main motives for travels of both domestic tourists and international travelers. The authors gave suggestions on increasing the level of development of the domestic market. The authors consider the opportunities for developing family, event and other promising types of tourism.

Keywords: internal tourism, destination, travel, tourist arrivals, tourist infrastructure, tourist activity, travel indicators.

References

- 1 Eijgelaar, E., Peeters, P. & Piket, P. (2008). Domestic and International Tourism in a Globalized World; Research in Progress Paper presented at the International Conference «Ever the twain shall meet - relating international and domestic tourism» of Research Committee RC50. International Tourism, International Sociological Association Jaipur, Rajasthan, India, November, 24–26.
- 2 Demunter, C. & Dimitrakopoulou, C. (2012). Domestic tourism. *ec.europa.eu*. Retrieved from <http://ec.europa.eu/eurostat>.
- 3 Shifflet, D.K. & Associates, Ltd., and IHS Global Insight (2008): Economic headwinds will slow 2008 U.S. Domestic Travel to 1.99 billion person-trips. McLean, Waltham, USA.
- 4 Domestic tourism – the backbone of the industry (2014): Executive summary. *tourism2025.org*. Retrieved from <http://www.tourism2025.org.nz/tourism-2025-archive/domestic-tourism-the-backbone-of-the-industry/>.
- 5 WTTC (2006a). China, China Hong Kong SAR and China Macau SAR. The impact of travel & tourism on jobs and the economy. United Kingdom. World Travel & Tourism Council.
- 6 Reference material 1: initial findings of unwtwo study on domestic tourism across asia and the pacific. Item 5b of the Provisional Agenda. Chiang Mai, Thailand, May, 4, 2012.
- 7 Sawkar, K., Noronha L., Mascarenhas, A., Chauhan, O.S. & Saeed, S. (1998) Tourism and the Environment - Case Studies on Goa, India and the Maldives. Washington, DC USA. The Economic Development Institute of the World Bank.
- 8 Ministry of Culture and Tourism (2005). Tourism in Indonesia. Online documents at. *world-tourism.org*. Retrieved from <http://www.world-tourism.org/tsunami/reports/Serial7.pdf> [17-07-2007].
- 9 Tourism Authority (2006). Thailand tourism statistics main page. Online documents at. *www2.tat.or.th*. Retrieved from http://www2.tat.or.th/stat/web/static_index.php [17-07-2007].
- 10 Prom Perú. (2004a). Perú. Perfil de turista extranjero 2003. Lima: Prom Perú.
- 11 UNWTO World Tourism Barometer. (2010). *www.e-unwto.org*. Retrieved from <http://www.e-unwto.org/>.
- 12 Song, Y. (2010). On Domestic Tourism Preferences of Urban Residents in China. *International Journal of Marketing Studies*, 2(2): 283–286.
- 13 Jaakson, R. (1986). Second-home Domestic Tourism. *Annals of Tourism Research*, 13 (3), 367–391. *dx.doi.org*. Retrieved from [http://dx.doi.org/10.1016/0160-7383\(86\)90026-5](http://dx.doi.org/10.1016/0160-7383(86)90026-5).
- 14 Wen, Z. (1997). China's Domestic Tourism: Impetus, Development and Trends. *Tourism Management*, 18(8), 565–571. *dx.doi.org*. Retrieved from [http://dx.doi.org/10.1016/S0261-5177\(97\)00082-4](http://dx.doi.org/10.1016/S0261-5177(97)00082-4).
- 15 Collins, D., Galliano, K., Quinn, T., Faiweather, P., Maurer, A., Childs, C. & White, B. (2007). Changing Consumer Behavior: Impact on the Australian Domestic Tourism Market. A consultancy project for the Department of Industry, Tourism and Resources Report by Tourism Research Australia and the Travel Research Centre.
- 16 Sinton, J. (2008). Domestic Tourism Audit: Insights into Australian's Domestic Travel Behavior, Barriers and Motivations, a report published by Advance Tourism, Australia. *www.takeabreak.com*. Retrieved from http://www.takeabreak.com.au/Files/GB_Domestic_Tourism_Audit_07_advance_tourism.pdf (June 7th, 2011).
- 17 Becker, Ch. (1986). Domestic Tourism in FRG: Trends and Problems. *Annals of Tourism Research*, 14(4), 516–530. *dx.doi.org*. Retrieved from [http://dx.doi.org/10.1016/0160-7383\(87\)90068-5](http://dx.doi.org/10.1016/0160-7383(87)90068-5).
- 18 Massidda, C. & Etzo, I. (2010). Domestic tourism demand in Italy: a Fixed Effect Vector Decomposition Estimation, issued by: Munich Personal RePEc Archive, Paper No. 26073, posted 21. October 2010. *mpira.ub.uni-muenchen.de*. Retrieved from <http://mpira.ub.uni-muenchen.de/26073/> (July 7th, 2011).
- 19 Athanasopoulos, G. & Hyndman, R. (2008). The tourism forecasting competition. *robjhyndman.com*. Retrieved from <https://robjhyndman.com/papers/forecompjif.pdf>.
- 20 Yap, Gh. & Allen, D. (2011). Investigating other Leading Indicators Influencing Australian Domestic Tourism Demand. *Mathematics and Computers in Simulation*, 81, 1365–1374. *dx.doi.org*. Retrieved from [http://dx.doi.org/10.1016/S0261-5177\(97\)00082-4](http://dx.doi.org/10.1016/S0261-5177(97)00082-4).

- 21 Moufakkir, O. (2010). Peace through Domestic Tourism and Tourism Rights: Inclusion of Muslim Ethnic Minorities in the Context of Social Tourism. *The Journal of Tourism and Peace Research*, 1(1), 42–59.
- 22 Seckelmann, A. (2002). Domestic Tourism- A Chance for Regional Development in Turkey. *Tourism Management*, 23, 85–92. *dx.doi.org*. Retrieved from [http://dx.doi.org/10.1016/S0261-5177\(01\)00066-8](http://dx.doi.org/10.1016/S0261-5177(01)00066-8).
- 23 Mustafa, M.H. (2011). Improving the Contribution of Domestic Tourism to the Economy of Jordan. *eis.hu.edu.jo*. Retrieved from <https://eis.hu.edu.jo/deanshipfiles/pub105441419.pdf>.
- 24 Shah, K., McHarry, J. & Gardiner, R. (2002). Sustainable Tourism: Turning the Tide, an economic briefing paper in Towards Earth Summit 2002 Project, Paper No.4. *www.stakeholderforum.org*. Retrieved from http://www.stakeholderforum.org/fileadmin/files/SF_Briefing_Papers/bp_tourism.pdf (July 15, 2011).
- 25 Yan, York Qi, Zhang, HanqinQiu and Ye, Ben Haobin (2014). Assessing the Impacts of the High-speed Train on Tourism Demand in China. *Tourism Economics*, 20(1), 157–169.
- 26 Average salaries in Europe. (2016). *ru-geld.de*. Retrieved from <http://ru-geld.de/salary/europe.html>.
- 27 Segmentation of the Spanish domestic tourism market. Jesús Varela Mallou, Eduardo Picón Prado y Teresa BrañaTobío. University of Santiago de Compostela. (2004). *www.redalyc.org*. Retrieved from <http://www.redalyc.org/html/727/72716113/>.

З.Н. Борбасова, О.Д. Безлер

*Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, Казахстан
(E-mail: borbasova@mail.ru)*

Промежуточная оценка результативности целевых индикаторов Государственной программы развития образования Республики Казахстан на 2011–2020 годы

В настоящее время общепризнанным является мнение, что программно-целевой метод служит важнейшим инструментом осуществления государственной социальной и экономической политики развития страны и ее отдельных регионов наряду с методами прогнозирования и индикативного планирования. Целевые программы являются одним из важнейших средств реализации структурной политики государства, активного воздействия на его социально-экономическое развитие и должны быть сосредоточены на реализации крупномасштабных, наиболее важных для государства инвестиционных и научно-технических проектов, направленных на решение системных проблем, входящих в сферу компетенции государственных органов исполнительной власти. Целевая программа может включать в себя несколько подпрограмм, направленных на решение конкретных задач в рамках программы. Деление целевой программы на подпрограммы осуществляется исходя из масштабности и сложности решаемых проблем, а также необходимости рациональной организации их решения. В статье определена значимость целевых программ развития, ведущих к решению наиболее важных проблем экономического и социального развития. Выявлено, что на сегодняшний день отсутствует методика оценки эффективности реализуемых в Казахстане государственных программ, которая бы четко показала результаты конкретных периодов реализации целей программ и дальнейшие направления государственной политики на достижение поставленных перспективных задач. Схематично определена единая структура стратегического плана, вне зависимости от сферы реализации. Согласно изученной научной литературе определена классификация типов оценки государственных программ. Дана промежуточная оценка эффективности целевых индикаторов Государственной программы развития образования РК за 2014 и 2015 гг., в результате которой было выявлено снижение эффективности анализируемой программы, сделаны выводы и даны рекомендации по дальнейшей реализации целевых программ.

Ключевые слова: стратегическая программа, типы оценки программ, уровни эффективности реализации государственной программы, целевые индикаторы.

В ежегодном Послании Президента Республики Казахстан народу Казахстана от 31 января 2017 г. «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность» Н.А. Назарбаев выделил: «Следует кардинально повысить эффективность бюджетных расходов. В 2017 году мы полностью обеспечили необходимыми ресурсами государственные программы развития. Нужно проверить эффективность использования средств министерствами и ведомствами. Необходимо начать с министерств труда и социальной защиты населения, здравоохранения, образования и науки, на которые приходится более 40 % республиканского бюджета. Следует перераспределить средства с неэффективных программ на программы, обеспечивающие реализацию задач Третьей модернизации» [1].

В настоящее время много говорится о направленности государственного управления на достижение конкретных целей (результатов) безотносительно к той или иной структуре органов власти и распределению функций. Такая задача предопределяет повышение роли и места программно-целевых методов управления. В связи с этим большой интерес вызывают инструменты для достижения обозначенной цели и оценка эффективности выполнения стратегических задач, поставленных в рамках государственной политики отдельной отрасли и экономики в целом.

Целевые программы — это средство повышения научной обоснованности управленческих решений благодаря тому, что усиливают их целевую ориентацию, углубляют обоснованность способов и вариантов путей достижения долговременных целей, позволяют полнее увязать цели с ресурсными возможностями. Основное назначение целевых программ — ускорить социально-экономические процессы, ведущие к решению наиболее важных проблем экономического и социального развития, сократить сроки достижения тех целей и целевых ориентиров, которые имеют первостепенный характер для общества. Национальные государственные программы позволяют в рамках программно-целевого метода сосредоточить усилия для комплексного и системного решения среднесрочных

и долгосрочных проблем экономической и социальной политики. Программы включают комплекс мероприятий, имеющий четко определенные как по содержанию, так и по времени конечные результаты. Содержание государственных программ связано с определением главной перспективной (стратегической) цели, подцелей в их соподчиненности («дерево целей»), этапов достижения целей, комплекса задач, целевых индикаторов, а также источников и объемов финансирования.

Схема или так называемая структура составления стратегического документа, вне зависимости в какой отрасли она реализуется, имеет свою единую структуру (рис.1).

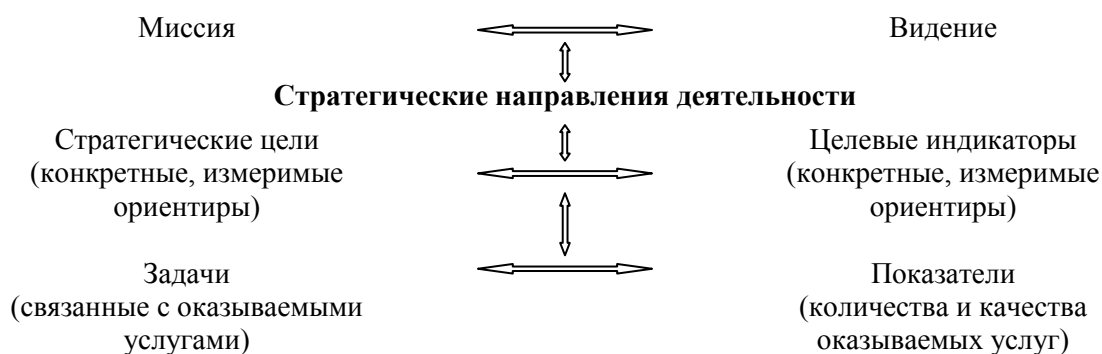

Рисунок 1. Схема составления стратегических планов/программ государственного органа (сост. автором на основе источников [2, 3])

В современных условиях эффективность многих государственных программ значительно снижается из-за слабого контроля и неэффективного управления, отсутствия механизмов их оценки и анализа социально-экономического эффекта, слабого научно-методического обеспечения и отсутствия ориентации на конечный результат программы. Без всесторонней оценки государственных программ на сегодняшний день невозможно проводить политику и принимать решения, так как: проблемы становятся все сложнее; возрастает цена ошибки; необходимо рационально расходовать государственные ресурсы в условиях кризиса; возрастает роль гражданского общества.

Оценка государственных программ позволяет повысить роль и значение программного подхода как важного средства решения социально-экономических проблем. В современных условиях первоочередное значение приобрели факторы гибкости и своевременной адаптации к постоянно меняющимся общественным требованиям и вызовам, что непосредственно связано с оценкой результатов осуществления программ и проектов. Основная цель оценки — установить, выполняет ли программа задачи, является ли программа эффективной.

Согласно изученной литературе типы оценки государственных программ имеют следующую классификацию (рис. 2).

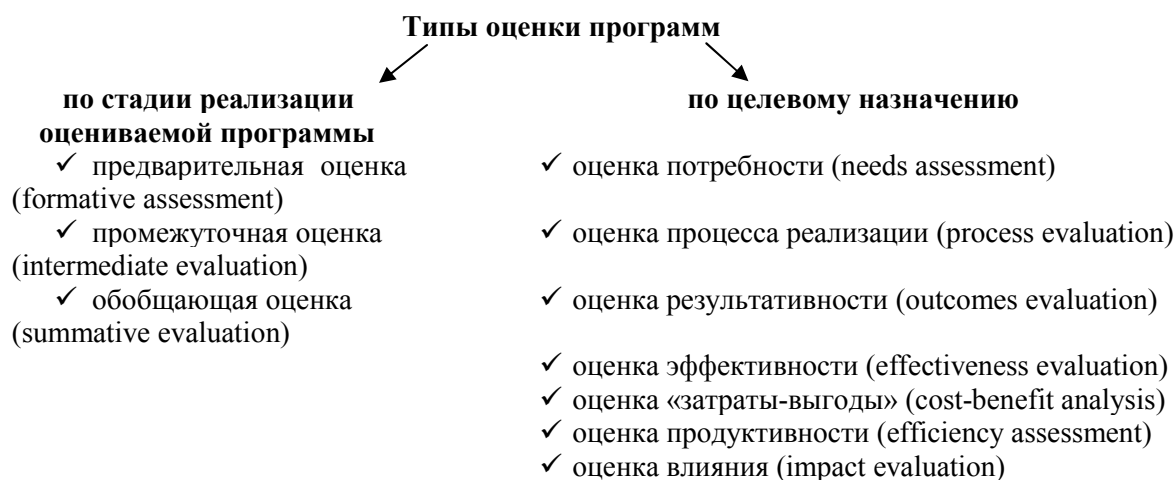

Рисунок 2. Классификация типов оценки государственных программ (сост. автором на основе источника [4])

Рассмотрим в качестве промежуточной оценки процесса реализации Государственную программу развития образования Республики Казахстан на 2011–2020 гг. и рассчитаем ее эффективность за 2015 г. Любая страна осуществляла модернизацию именно за счет образования. Все развитые государства для мощного экономического рывка вкладывали средства именно в развитие системы образования.

Государственная программа развития образования Республики Казахстан на 2011–2020 г. (далее — ГПРО) утверждена Указом Президента РК №1118 от 7 декабря 2010 г., государственный орган, ответственный за реализацию данной программы, — Министерство образования и науки РК (МОН РК). Программа является одним из стратегических направлений Стратегического плана развития Республики Казахстан до 2020 г. — инвестиции в будущее — повышение конкурентоспособности человеческого капитала для достижения устойчивого экономического роста, процветания и социального благополучия казахстанцев [5].

Отчеты о реализации ГПРО за 2014 и 2015 гг. идентичны самой ГПРО, однако не имеют отдельного списка содержания, что в целом затрудняет восприятие. ГПРО и ее отчеты за 2014 и 2015 гг. состоят из 4 основных анализируемых направлений деятельности, которые включают в себя 10 целей, а также ряд задач и 193 мероприятия, которые почему-то имеют одинаковое название с индикаторами ГПРО и носят отчетный характер.

Согласно Методике по разработке Стратегического плана развития Республики Казахстан, государственным программам, стратегическим планам государственных органов и программам развития территорий (далее — Методика) каждой цели соответствует целевой индикатор (с промежуточными и конечными значениями) для определения степени ее достижения. Качественная сторона целевого индикатора отражает сущность положительных изменений в соответствующей отрасли (сфере) государственного управления, а количественная — их измеримую, абсолютную или относительную величину. Целевые индикаторы рассматриваются на соответствие следующим критериям:

- возможность их сравнения в динамике за планируемый период;
- быть однозначно понятными для пользователей;
- наличие достаточных информационных и технических ресурсов для оценки их достижения;
- давать полную и адекватную характеристику в целом;
- быть достижимыми и измеримыми;
- обеспечивать наличие промежуточных значений для проведения мониторинга и оценки достижения показателей.

В таблице 1 рассмотрены индикаторы ГПРО на соответствие требованиям и критериям Методики.

Т а б л и ц а 1

**Соответствие индикаторов ГПРО требованиям и критериям
Методики по разработке государственных программ**

Наименование индикаторов	Выявленные несоответствия
1	2
С 2015 г. во всех организациях образования, кроме МКШ, внедрен механизм подушевого финансирования	Индикатор носит повествовательное название
Доля высококвалифицированных педагогических работников, имеющих высшую и первую категории, от общего количества педагогов	Что понимается под престижем профессии педагога — только лишь наличие категорий?
В организациях образования созданы попечительские советы	Индикатор носит повествовательное название
Руководители организаций образования прошли повышение квалификации и переподготовку в области менеджмента	Индикатор рассчитан с нарастающей долей к 2015 г., однако в 2014 г. — по факту, 3300 — количество прошедших ПК в 2015 г., 28166 — кол-во руководителей организаций образования
В организациях образования используется система электронного обучения	Индикатор носит повествовательное название

1	2
В 2020 г. осуществлен полный переход на 12-летнюю модель обучения	Индикатор еще не достигнут, а носит уже фактическое выполнение в названии, а также единицы измерения в ГПРО данного показателя в %, но в плане и факте стоят единицы
Доля учащихся, успешно освоивших образовательные учебные программы по естественно-математическим дисциплинам	Индикатор ИГК в Нац. отчетах имеет другую итоговую оценку
Результаты учащихся казахстанской общеобразовательной школы в международных сравнительных исследованиях PISA, TIMSS	Индикатор ИГК в ГПРО достигнут, однако указаны старые данные, официальные данные на момент отчета отсутствовали
Увеличена доля школ, создавших условия для инклюзивного образования, от их общего количества	Индикатор носит повествовательное название
Доля колледжей, прошедших процедуру национальной институциональной аккредитации	В отчете ГПРО указано, что индикатор исполнен частично, однако недовыполнение составило 7,4 %
Доля выпускников вузов, прошедших независимую оценку квалификации в сообществе работодателей с первого раза, от общего количества принявших участие	- Нет информации о независимой оценке квалификации работодателей у выпускников вузов - Расчет индикатора не совпадает с его названием: из 28 тыс. выпускников по техническим специальностям около 10 тыс. в рамках производственной практики прошли сертификацию у работодателей с первого раза Формула расчета индикатора: (10 тыс. / 28 тыс.) * 100 % = 35,7 %
Количество вузов Казахстана, отмеченных в рейтинге лучших мировых университетов	Индикатор не указывает название рейтинга, а суммирование названий вузов, упомянутых в результативности, не корректно
Внедрение различных форм и типов образования для всех возрастов	Индикатор измеряется в %, в отчете ГПРО данных нет, однако указано выполнение данного индикатора
Доля молодежи, принимающей активное участие в реализации мероприятий в сфере молодежной политики и патриотического воспитания, от общей численности молодежи	Реалистичность планирования и выполнения данного индикатора

Примечание. Проанализировано авторами.

Проведем промежуточную оценку процесса реализации или эффективности реализации ГПРО, которую будем оценивать на основе степени достижения целей и решения задач ГПРО путем сопоставления достигнутых значений целевых индикаторов и показателей Программы запланированным значениям целевых индикаторов и показателей (табл. 2).

1. В случае, если большее значение целевого показателя Государственной программы соответствует лучшему результату, то рассчитывается по формуле

$$Сд=Иф/Ип. \quad (1а)$$

2. В случае, если меньшее значение целевого показателя Государственной программы соответствует лучшему результату, индекс фактического достижения данного целевого показателя Государственной программы рассчитывается по формуле

$$Сд=Ип/Иф, \quad (1б)$$

где Сд — степень достижения целевого индикатора и показателя; Иф — фактическое значение целевого индикатора и показателя; Ип — плановое значение целевого индикатора и показателя.

Промежуточная оценка эффективности целевых индикаторов реализации ГПРО

Наименование индикаторов	2015 г.		Сд 2015 г.	2014 г.		Сд 2014 г.
	план	факт		план	факт	
1	2	3	4	5	6	7
1. С 2015 г. во всех организациях образования, кроме МКШ, внедрен механизм подушевого финансирования (%)	60	66,9	1,12	50	64,4	1,29
2. Доля высококвалифицированных педагогических работников от общего количества педагогов (%)	49	49,8	1,02	49	50,2	1,02
3. В организациях образования созданы попечительские советы (%)	45	63,4	1,41	44	46,4	1,05
4. Руководители организаций образования прошли повышение квалификации и переподготовку в области менеджмента (%)	50	11,7 *	0,23	48,8	49	1,0
5. В организациях образования используется система электронного обучения (%)	50	15	0,3	14,2	15	1,06
6. Охват детей в возрасте с 3 до 6 лет дошкольным воспитанием и обучением (%)	77,7	81,6	1,05	76,3	78,6	1,03
7. В 2020 г. осуществлен полный переход на 12-летнюю модель обучения	1,5,11 классы	1 класс	1	Реализуется с 2015 г.		-
8. Доля педагогов профильной школы, имеющих степень магистра (%)	10	0	0	Реализуется с 2015 г.		-
9. Доля педагогов, преподающих предметы естественно-математического цикла на английском языке (%)	10	1,7	0,17	Реализуется с 2015 г.		-
10. Доля школ с естественно-математическим направлением от общего количества профильных школ (%)	15	0	0	Реализуется с 2015 г.		-
11. Количество школ в рамках проекта «Назарбаев Интеллектуальные школы» во всех регионах Казахстана (ед.)	20	20	1	18	17	0,94
12. Доля учащихся, успешно освоивших образовательные учебные программы по естественно-математическим дисциплинам (%)	60	61	1,02	53	55	1,03
13. Результаты учащихся казахстанской общеобразовательной школы в международных сравнительных исследованиях PISA/TIMSS (место)**	50-55 /10-15	0	0	50-55	0	0
14. Увеличена доля школ, создавших условия для инклюзивного образования, от их общего количества (%)	30	48	1,6	28	30,5	1,09
15. Доля выпускников ТиПО, прошедших оценку уровня профессиональной подготовленности и присвоения квалификации с первого раза, от общего числа принявших участие (%)	75	86	1,15	84	85	1,0
16. Доля занятых и трудоустроенных выпускников учебных заведений ТиПО в первый год после окончания обучения, обучившихся по госзаказу (%)	78	78,2	1,0	78	78,1	1,0

Продолжение таблицы 2

1	2	3	4	5	6	7
17. Доля колледжей, прошедших процедуру национальной институциональной аккредитации (%)	10	2,6	0,26	2	2	1,0
18. Доля выпускников вузов, прошедших независимую оценку квалификации в сообществе работодателей с первого раза, от общего количества принявших участие (%)	78	-	0	Реализуется с 2015 г.		-
19. Доля выпускников высших учебных заведений, обучившихся по госзаказу, трудоустроенных по специальности в первый год после окончания вуза (%)	80	71	0,89	78	78,1	1,0
20. Количество вузов Казахстана, отмеченных в рейтинге лучших мировых университетов (ед.)	1	9	-	1	2	2
21. Доля вузов, прошедших независимую национальную институциональную аккредитацию по международным стандартам (%)	50	64,3	1,29	50	57,3	1,15
22. Доля вузов, прошедших независимую национальную специализированную аккредитацию по международным стандартам (%)	20	49	2,45	10	28,7	2,87
23. Доля вузов, осуществляющих инновационную деятельность путем интеграции образования и науки на основе внедрения результатов отечественных научных исследований в производство (%)	10	14,3	1,43	9,7	11,3	1,16
24. Доля профессорско-преподавательского состава и научных работников, имеющих публикации в научных журналах с импакт-фактором в течение последних 5 лет (%)	2	9,9	4,95	1,5	1,56	1,04
25. Внедрение различных форм и типов образования для всех возрастов (%)	10	-	0	5	-	0
26. Доля молодежи, принимающей активное участие в реализации мероприятий в сфере молодежной политики и патриотического воспитания, от общей численности молодежи (%)	52	52	1,0	29	37,6	1,30
* Индикатор пересчитан авторами по данным Отчета ГПРО за 2015 г. 3300/28 166)*100%=11,7 % ** Исследование PISA проводится трёхлетними циклами (2009, 2012, 2015, 2018...). В каждом цикле основное внимание (две трети времени тестирования) уделяется одному из направлений исследования. Исследование TIMSS проводится четырёхлетними циклами (2007, 2011, 2015, 2019...).						

Примечание. Составлено и рассчитано на основе источников [4, 5].

Средний уровень (или процент) достижения целевых показателей государственной программы рассчитывается по формуле

$$C_{цп} = \sum \frac{C_{д}}{K_{цп}} * 100 \%, \quad (2)$$

где $K_{цп}$ — количество целевых показателей Государственной программы.

Программа считается реализуемой:

с *высоким уровнем эффективности*, если среднее значение реализации целевых индикаторов составило 90 % и более;

с удовлетворительным уровнем эффективности, если среднее значение реализации целевых индикаторов составило 75 % и более показателей ГПРО на отчетный год;

если реализация Программы не отвечает указанным критериям, уровень эффективности ее реализации признается *неудовлетворительным* [6].

Из таблицы 2 видно, что большое количество целевых индикаторов не достигнуто либо достигнуто согласно планам, не имея опережающего характера. Нами выявлены неточности в формулировках индикаторов, отсутствие реалистичности планируемых и выполняемых показателей, неточности в расчетах отчетных индикаторов, невыполнение рейтинговых (значимых) показателей.

Также хотелось бы отметить, что большая часть эффективности показателей достигнута субъектами рынка образовательных услуг непосредственно, без какого-либо участия МОН РК. По ГПРО МОН РК не отделяет достижения индикаторов государственными и частными субъектами рынка образовательных услуг, что в целом бы прояснило результативность каждого из них в достижении стратегических показателей развития рынка образовательных услуг Казахстана.

Рассчитаем средний уровень достижения целевых показателей Государственной программы:

$$\text{Сцп 2014} = 1,29+1,02+1,05+1,0+1,06+1,03+0,94+1,03+0+1,09+1,0+1,0+1,0+2,0+ \\ +1,15+2,87+2,87+1,16+1,04+0+1,30/22=1,17 (*100 \%) = 117,76 \%$$

$$\text{Сцп 2015} = 1,12+1,02+1,41+0,23+0,3+1,05+0+0+0,17+0+1+1,02+0+1,0+1,15+1,0+0,26+ \\ +0+1,29+0,1+2,45+1,43+4,95+0+1,0+1,0 / 27=0,85 (*100 \%) = 85 \%$$

Таким образом, мы видим, что за 2014 г. ГПРО была реализована на *высоком уровне эффективности* (117,76 %); за 2015 г. (5-й год из 10-ти запланированных) — ГПРО была реализована на *удовлетворительном уровне эффективности*.

Из сравнительной оценки эффективности можно наблюдать снижение эффективности реализации целевых индикаторов ГПРО практически на 33 %; Однако в Глобальном индексе конкурентоспособности (далее — ГИК) 2015–2016 г. Всемирного экономического форума Казахстан занимает 53 позицию среди 140 стран мира. Из 12 индикаторов образования и науки прогресс достигнут по 8, в том числе по качеству системы образования и научно-исследовательских организаций, доступу школ к интернету, доступности исследовательских и образовательных услуг. Прогресс страны в достижении целей развития тысячелетия отмечает ЮНЕСКО. Казахстан входит в десятку стран-лидеров по индексу развития образования. При этом в 2015 г. Казахстан вошел в группу стран с высоким уровнем развития, заняв 42-е место среди 140 стран мира, т.е. снизились на целых 11 позиций, при этом при сравнении ГИК 2014 г. мы поднялись на 8 позиций при отрицательных (удовлетворительных) показателях реализации основных индикаторов ГПРО, которые входят в перечень ИГК [7].

Следовательно, считаем правильным завершение ГПРО на 2011–2020 г., в связи со снижением значимости и эффективности целевых индикаторов в стратегическом развитии науки и образования республики на современном этапе, и введение новой ГПРО на 2016–2019 гг. При этом считаем более эффективной выбранную периодизацию реализации новой ГПРО (с изменением целевых индикаторов согласно вызовам общества и мирового сообщества). Как показали наши исследования, 4-й год реализации стратегической программы носит пик эффективности реализации долгосрочных государственных программ в МОН РК.

С нашей точки зрения, Министерства РК должны проводить оценку эффективности реализации государственных программ и иметь критерии оценки их эффективности, по итогам рассмотрения результатов вносить изменения в действующую государственную программу в части изменения бюджетных ассигнований при планировании бюджета на очередной финансовый год и плановый период: выделять дополнительное финансирование на реализацию Государственной программы, признанной высокоэффективной в отчетном году, начиная с очередного финансового года; сохранять прежний уровень финансирования Государственной программы, признанной высокоэффективной или удовлетворительной в отчетном году, начиная с очередного финансового года; досрочно прекращать реализацию Государственной программы и меры ответственности за ее невыполнение, что в целом приведет к росту экономики и социальной политики как на государственном, так и мировом уровнях.

Список литературы

- 1 Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана от 31 января 2017 г. «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность». [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.adilet.gov.kz>.
- 2 Шацкая И.В. От государственного стратегического планирования к стратегическому управлению / И.В. Шацкая // Российское предпринимательство. — 2014. — № 1(247). [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://bgscience.ru/lib/8465>.
- 3 Кучкаров З.А. Концептуальные и теоретико-системные основания, сущность, функции, роль и место стратегического планирования и управления / З.А. Кучкаров // Российское предпринимательство. — 2007. — № 4-2(89). — С. 70–74. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://bgscience.ru/lib/2374>.
- 4 Кислицына Е. Порядок оценки эффективности государственных программ / Е Кислицына // Консультант. — 2013. — № 181-182 (авг.–сент.). [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://telecom.perm.ru/magazine-online/>.
- 5 Отчет о реализации Государственной программы развития образования Республики Казахстан на 2011–2020 годы. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://edu.gov.kz/ru/page/deyatelnost/plani_i_otcheti/programmii.
- 6 Анализ разработки и оценки целевых государственных программ. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.allbest.ru>.
- 7 Указ Президента Республики Казахстан от 1 марта 2016 г. № 205 «Об утверждении Государственной программы развития образования и науки Республики Казахстан на 2016–2019 годы». [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U1600000205>.

З.Н. Борбасова, О.Д. Безлер

2011–2020 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының Білімді арттыру бойынша мемлекеттік бағдарламасының мақсатты индикаторлар нәтижелігінің аралық бағасы

Қазіргі уақытта бағдарламалық-мақсатты әдіс болжамдау мен индикативтік жоспарлау әдістерімен қатар еліміздің және оның жеке аймақтарының дамуындағы мемлекеттік әлеуметтік және экономикалық саясатты жүзеге асыратын маңызды құрал деген көпшілік мойындаған пікір болып танылып отыр. Мақсатты бағдарламалар мемлекеттің құрылымдық саясатын іске қосу бойынша және оның әлеуметтік-экономикалық дамуына белсенді ықпал ететін маңызды құралдардың бірі болып табылады, яғни, олар мемлекеттік органдардың атқарушы өкіметінің құзыреттілік аясына кіретін, мемлекет үшін өте маңызды болып табылатын жүйелік проблемаларды шешуге бағытталған ірі ауқымды инвестициялық және ғылыми-техникалық жобалардың іске қосылуына жұмылдырылу қажет. Мақсатты бағдарлама нақты міндеттерін шешуге бағытталған бірнеше ішкі бағдарламалардан тұруы мүмкін. Мақсатты бағдарламаның ішкі бағдарламаларға бөлінуі оның ауқымдылығы мен аясындағы шешілуге тиісті проблемалардың күрделілігінен және ол шешімдердің тиімді ұйымдастырылу қажеттілігінен таралады. Мақалада экономикалық және әлеуметтік дамудың айрықша маңызды мәселелерін шешуге бейімделген дамытушылық мақсатты бағдарламалардың маңыздылығы анықталған. Бүгінгі таңда Қазақстанда бағдарлама мақсаттарының нақты жүзеге асыру, мерзімдердің нәтижелерінде көрсетілетіндей, және алға қойылған болашағы бар міндеттерге қолжеткізушілік, мемлекеттік саясат бағыттарында көрсетілетіндей, мемлекеттік бағдарламалардың нәтижелігін анықтайтын бағалау әдістеменің жоқтығын анықтап отыр. Жүзеге асыру саласынан тыс бірегей нобайлау стратегиялық жоспар құрылымы белгіленді. Үйреншікті ғылыми әдебиетке сәйкес мемлекеттік бағдарламаларды бағалау түрлерінің саралануы анықталған. Авторлармен 2014 пен 2015 жылдарға арналған Қазақстан Республикасы білімді арттыру бойынша мемлекеттік даму бағдарламасының мақсатты индикаторларының аралық нәтижелік бағасы беріліп, нәтижесінде талданып отырған бағдарлама нәтижелігінің төмендеуі анықталды, мақсатты бағдарламалардың әрі қарай жүзеге асырылуы бойынша нұсқаулар ұсынылды.

Кілт сөздер: стратегиялық бағдарлама, бағдарламаларды бағалау түрлері, мемлекеттік бағдарламаны жүзеге асырудың нәтижелік деңгейлері, мақсатты индикаторлар.

Z.N. Borbasova, O.D. Bezler

Interim Evaluation of the Effectiveness of Target Indicators of the State Program of Education Development in the Republic of Kazakhstan for 2011–2020

Today it is widely agreed that program-target method is an essential tool for implementing the state social and economic policy of development of the country and its certain regions together with forecasting and indica-

tive planning methods. Target programs are one of the most important means of implementation of the state structural policy, active influencing on its social and economic development, and should be focused on implementation of large-scale investment and scientific and technical projects of critical importance for the state, that address systemic issues within the competence of government agencies. Target program can include several sub-programs focused on solving specific objectives within the program. Dividing of the target program in sub-programs is carried out on the basis of the problem scale and complexity, and the need of rational organizing its solving process. The significance of target development programs leading to solution of the most important problems of economic and social development was identified in the article. It was revealed that as of today there is no evaluation method of effectiveness of government programs being implemented in Kazakhstan which would clearly show the results of specific periods of implementation of program objectives and further direction of government policy to achieve prospective objectives. Single structure of strategy plan regardless the implementation area was identified schematically. According to studied scientific literature the classification of types of government program evaluation was identified. Interim evaluation of effectiveness of the target indicators of government program of education development in the Republic of Kazakhstan for 2014-2015 was given and found the decrease of analyzed program effectiveness; the conclusions were drawn and recommendation were given for further implementation of target programs.

Keywords: strategy program, types of program evaluation, effectiveness levels of government program implementation, target indicators.

References

- 1 Poslanie Prezidenta Respubliki Kazakhstan N. Nazarbaeva narodu Kazakhstana ot 31 yanvaria 2017 h. «Tretia modernizatsiia Kazakhstana: hlobalnaia konkurentosposobnost» [Message from the President of the Republic of Kazakhstan N. Nazarbayev to people of Kazakhstan. January 31, 2017 «The third modernization of Kazakhstan: global competitiveness»]. *adilet.gov.kz*. Retrieved from <http://www.adilet.gov.kz> [in Russian].
- 2 Shatskaya, I.V. (2014). Ot hosudarstvennogo stratehicheskogo planirovaniia k stratehicheskomu upravleniiu [From the state of strategic planning to strategic management]. *Rossiiskoe predprinimatelstvo – Russian Entrepreneurship*, 1(247). Retrieved from <http://bgscience.ru/lib/8465> [in Russian].
- 3 Kuchkarov, Z.A. (2007). Kontseptualnye i teoretiko-sistemnye osnovaniia, sushchnost, funktsii, rol i mesto stratehicheskogo planirovaniia i upravleniia [Conceptual and theoretical system foundation, essence, functions, role and place of strategic planning and management]. *Rossiiskoe predprinimatelstvo – Russian Entrepreneurship*, 4-2(89), 70–74. Retrieved from <http://bgscience.ru/lib/2374> [in Russian].
- 4 Kislitsyna E. (2013). Poriadok otsenki effektivnosti hosudarstvennykh prohramm [Procedure for evaluating the effectiveness of government programs]. *Konsultant (avgust–sentiabr) – Consultant*, 181–182. Retrieved from <http://telecom.perm.ru/magazine-online/> [in Russian].
- 5 Otchet o realizatsii Hosudarstvennoi prohrammy razvitiia obrazovaniia Respubliki Kazakhstan na 2011–2020 hody [Report on the implementation of the State Program of Education Development of the Republic of Kazakhstan for 2011-2020]. *edu.gov.kz*. Retrieved from http://edu.gov.kz/ru/page/deyatelnost/plani_i_otcheti/programmi [in Russian].
- 6 Analiz razrabotki i otsenki tselevykh hosudarstvennykh prohram [Analysis of the development and evaluation of state programs]. *allbest.ru*. Retrieved from <http://www.allbest.ru> [in Russian].
- 7 Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 1 marta 2016 h. № 205 «Ob utverzhdenii Hosudarstvennoi prohrammy razvitiia obrazovaniia i nauki Respubliki Kazakhstan na 2016–2019 hody» [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan from March 1, 2016 № 205 «On Approval of the State Program of Development of Education and Science of the Republic of Kazakhstan for 2016 – 2019»]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U1600000205> [in Russian].

A.Kuralbayev¹, B.Sevim², B.Myrzaliev¹

¹*Ahmet Yasawi University, Turkestan, Kazakhstan;*

²*Erciyes University, Kayseri, Turkey*

(E-mail: almas.kuralbayev@yahoo.com)

Tourism Perception of Turkestan Residents and Their Attitudes Towards Tourism

In this study it has been aimed to determine the tourism perception of residents and what should be done to develop tourism in Turkestan. A questionnaire prepared for this purpose was conducted to residents by the method of simple random sampling. According to questionnaire results obtained from 940 people, it is found that residents in Turkestan define tourism as an activity which provides economic development and they define tourist as person who brings currency. Respondents intensely indicate that in Turkestan existing facilities should be enhanced and service quality should be increased. Moreover, as a result of the analysis of the obtained data, seven factors related to residents' tourism perception and their attitudes towards tourism have been identified. When the average of these factors in terms of education, monthly income and nationality of residents was taken into account, significant differences have been found. The study is significant in that it is the first study carried out specifically in Turkestan and in this scope.

Keywords: Turkestan, tourism, historical tourism, regional tourism, Cultural tourism, residents, Tourism Potential, management, Kazakhstan, Tourism Consciousness.

Tourism is accepted as the easiest way to increase the life standard of a region and to strengthen the economy of residents. Urban and regional planners, industry and sector representatives, non-governmental organizations, and municipal corporations are responsible for providing the true development of the region and residents under the existing conditions [1].

Tourists are foreigners for the residents, residents are also foreigners for tourists. Interaction between tourists and residents can occur in different environments and ways. Travel vehicles, hotels, restaurants, shopping centres, sightseeing areas are the areas where tourist and residents meet most. M. Tezcan and P.Rocharungsat summarize the conditions that could result from the interactions between tourists and residents as follows [2, 3]:

- Cultural transmission which results from mutual expressions of the distinctive cultures of tourists and the residents peoples,
- Cultural diffusion which occurs as changes in traditions and customs, attitudes and values, religious structure and language as a result of cultural transmission,
- Cultural shock which results from considerable cultural discrepancies between two cultures,
- Cultural degeneration which results from losing one's culture with change,
- Cultural conflict that implies the reaction of the residents to strange behaviours of tourists.

Determining the attitudes of the residents related to the current development of tourism, preventing possible negative effects, and increasing effects that could be positive are vital to ensure sustainable development [4]. Negative experiences resulting from merely profit-oriented tourism activities could lead to impairing or the end of the efforts to develop tourism by the residents. However, measuring the reaction of the residents to these activities in advance could be enlightening for tourism planners. Negative social effects can be reduced, and alternatives can be increased, if tourism planners know the reasons why residents support or oppose tourism [5].

Recently, many tourism regions and shareholders of these regions have started to acquire information about the attitudes of the residents towards tourism sector and its development. The reasons for this is that they desire to benefit more from the global tourism market, increase the number of tourists that come to the region, and ensure residents' participation in sectorial investments and the decision making process [6]. In line with this, the research aims to examine tourism from the viewpoint of the residents and to determine the requirements for tourism development in Turkestan.

A wide range of studies on the residents' perceptions of tourism are available. In this part, relevant studies carried out in recent past have been analysed. In their research on Isparta residents' tourism perspective, H. Doğan and E. Üngören found out that approximately 50 % of the residents do not have enough information on the natural and cultural beauties they have in the region, and Isparta has some problems related to

infrastructure [7]. They have also found out that Isparta residents believe that there is no efficient and adequate coordination regarding tourism among the leading organizations and provincial departments; they also believe that tourism investments should be increased to improve tourism in Isparta. In the study it is also emphasized that when tourism development is provided, economic and socio cultural development gain acceleration.

Furthermore, M. Özdemir and I. Kervankıran examined the attitudes of Afyonkarahisar residents towards tourists and tourism [8]. The results of the study revealed that most of the residents take a positive attitude towards the processes of tourism development in the city; and they believe that tourism investments should increase, as the natural, historical and cultural potentials of the city are appropriate for tourism development. According to the majority of the respondents, tourism has a significant impact in the recovery and socio cultural development of the city. Nonetheless, tourism development has also resulted in some negative environmental impacts in the city.

I. Giritlioğlu and E. Bulut researched tourism in accordance with the perspectives of Gaziantep residents. The results reveal that the residents regard tourism positively, and emphasize that activities of promotion and advertising should be increased, and historical buildings should be resorted in order to maintain the sustainability of tourism [9]. In his research, L. Toprak examined Mardin residents' perceptions of tourism. The results reveal that Mardin residents take a positive attitude towards tourism; and that they pay the most attention to economic impacts of tourism whereas social and environmental impacts are paid less attention [10].

P. Dyer et al. intended to develop a structural model that identified residents' perceptions of tourism and how these perceptions influenced Sunshine Coast residents in terms of supporting tourism development. The results yield five factors which are negative social-economic impacts, positive social impacts, negative social impacts, positive economic impacts, and positive cultural impacts [11]. Besides, they have found out that the factor of perceived positive economic impacts has the most significant portion in residents' support for tourism development. Additionally, R. Harrill carried out researches to determine the significance of residents' attitudes in the process of tourism development while A. Besculides et al. carried out researches in residents' perceptions of the cultural impacts of tourism [12, 13].

In order to gather data on residents' perspectives of tourism in Turkestan, a scale is prepared benefiting from the scales of H. Doğan and E. Üngüren [7]. In order to determine the reliability of the questions in the attitude scale of Tourism Perceptions and Attitudes towards Tourism, the internal consistency coefficient, Cronbach's Alpha, is calculated and found high ($\alpha=0.743$). After determining the reliability of the questionnaire questions as adequate, and finalizing the questionnaire forms, 1000 questionnaires were conducted in October, 2015, by means of simple random sampling method. The questionnaires were handed out in person to civil servants, housewives, shoppers and sellers in the markets of Turkestan, citizens relaxing at parks, and students at schools. After filling in the questionnaires, they were taken back from the residents without any delay.

After removing the incomplete and incorrect questionnaires, 940 questionnaires are considered suitable to be used in the research. The data are analysed using the Statistical Package for Social Sciences (SPSS) software version 22.0 for Windows, which allows for the generation of percentages and descriptive statistics (i.e. frequency, mean scores, and the standard deviation). In order to compare continuous quantitative data between two independent groups, t-test is used. Likewise, in order to compare continuous quantitative data between more than two independent groups, one-way Anova test is used. After one-way Anova test, Scheffe's Method as a post-hoc analysis is used in order to determine the differences. The findings are evaluated in a 95 % confidence interval, and 5 % level of significance.

In order to determine the reliability of the questions in the Perceptions and Attitudes towards Tourism scale, Cronbach's Alpha is calculated, and found high ($\alpha= 0.743$). Exploratory factor analysis is applied in order to reveal the construct validity of the scale. As a result of Barlett's test, the P value is computed as $p=0.000<0.05$; and it is ascertained that there is a correlation between the variables computed in the factor analysis. The KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) value is computed as 0,801. Moreover, it is ascertained that the sample size is adequate for the factor analysis. By choosing varimax rotation in factor analysis, it is ensured that the structure of the correlation between the factors remain unchanged. As a result of the factor analysis, the variables are categorized into 7 factors with an explained variance total ratio of 63.25 %, as shown in Table 1.

In the evaluation process of Residents' Perceptions and Attitude towards Tourism Scale, the factors with Eigenvalues that are bigger than one are chosen. Meanwhile, a particular attention is paid to the high factor loadings that indicate the weight of variables in the factors. Additionally, a great effort is made so as

not to have similar factor loadings for the same variable. The high values of the factors' reliability coefficient that form the scale, and the high values of the total explained variance ratios indicate a scale with a strong factorial structure.

Table 1

Factorial Structure of Residents' Perceptions and Attitudes towards Tourism Scale

Factor 2: Lack of Tourism Consciousness in Residents and Administrators							
Turkestan residents are not conscious of tourism				0,793			
Residents do not give sufficient attention towards tourism				0,752			
Promotion of the touristic values of Turkestan is insufficient				0,748			
Cooperation, communication and coordination between fundamental institutions and agencies of Turkestan are insufficient in terms of tourism development				0,642			
Factor 3: Belief in the Contribution of Tourism							
I believe tourism would make a great contribution to the economy of Turkestan				0,830			
Tourism investments should primarily increase to develop tourism in Turkestan				0,821			
For the success of tourism, residents and all segments of society should participate				0,757			
Factor 4: Social and Environmental Damage							
Foreign tourists negatively influence the residents				0,816			
Domestic tourists negatively influence the residents				0,768			
Tourism destroys nature				0,536			
Tourism creates noise and pollution				0,474			
Factor 5: Negative Cultural Impacts							
Tourism is likely to change our traditions and customs				0,818			
Tourism is likely to have negative impacts on our children and teenagers				0,746			
Tourism is likely to increase bad habits (alcohol, gambling, etc.)				0,587			
Factor 6: Tourism Potential of Turkestan							
Mausoleum of Khoja Akhmet Yassawi is a tourist attraction that could develop tourism in Turkestan all by itself				0,703			
Turkestan possesses a rich potential in tourism area				0,674			
Tourism development creates more jobs in Turkestan				0,637			
Turkestan cannot use its tourism potential sufficiently				0,569			
Factor 7: Negative Impacts of Tourism on Daily Life							
Tourism is likely to result in traffic congestion				0,781			
Tourism is likely to result in unpleasant over crowdedness				0,773			
Eigenvalue	5.092	3.463	1.870	1.671	1.436	1.238	1.043
% of Total Variance	13.82	9.38	8.92	8.23	8.19	7.80	6.88
Cronbach's Alpha	0.860	0.750	0.811	0.729	0.688	0.633	0.692
% of Total Variance Explained	63.25						
The Kaiser-Meyer-Olkin measure of sampling adequacy				0.801			
The Bartlett's test of sphericity (significance level)	p=0.000						

Note. Calculated in the SPSS program by authors.

Table 2, which shows general attributes of the respondents, indicates that most of the respondents are between the ages 18-30 (36.1 %), have undergraduate degree (38.7 %) and most of them are women (55.4 %). It is found out from the Table 3 that respondents who mainly live between 11-20 years in Turkestan form 36.1 %; respondents whose monthly income are less than 100 \$ form 33 %, respondents who are civil servants form 25.4 %, respondents who are Kazakh form 63 %.

Table 2

Findings regarding Control Variables

Residency in Turkestan	n	%	Gender	n	%
10 years and less	39	4.1	Female	521	55.4
11-20	339	36.1	Male	419	44.6
21-30	302	32.1	Total	940	100.00
31-40	171	18.2	Educational Backgrounds	n	%
40 +	89	9.5	Elementary Education-	187	19.9
Total	940	100.00	High School	290	30.9
Age	n	%	University	364	38.7
Under 18	39	4.1	Graduate	99	10.5
18-30	339	36.1	Total	940	100.00
31-40	302	32.1	Monthly Income (\$)	n	%
41-50	171	18.2	Under 100	310	33.0
Over 50	89	9.5	100-200	301	32.0
Total	940	100.00	200-400	281	29.9
Nationality	n	%	Over 400	48	5.1
Kazakh	592	63.0	Total	940	100.00
Kyrgyz	40	4.3	Occupation	n	%
Uzbek	201	21.4	Workers	196	20.9
Azeri	20	2.1	Civil Servants	242	25.7
Turkish	19	2.0	Retired People	85	9.0
Turkmen	21	2.2	Housewives	136	14.5
Tatar	15	1.6	Students	161	17.1
Russian	25	2.7	Others	120	12.8
Others	7	0.7	Total	940	100.00
Total	940	100.00			

Note. Calculated in the SPSS program by authors.

According to Table 3, Turkestan residents answer the question «Do you go on holiday?» mostly (80 %) as «yes».

Table 3

Travel Habits of Turkestan Residents

Opportunity to go on Holiday	n	%	Holiday Destination	n	%
No	188	20.0	Kazakhstan	406	54.0
Yes	752	80.0	Abroad (Neighbouring Countries)	242	32.2
Total	940	100.00	Turkey	45	6.0
Frequency of Going Holiday	n	%	Europe	32	4.3
Every Year	184	24.5	Others	27	3.6
Rarely	568	75.5	Total	940	100.00
Total	940	100.00			

Note. Calculated in the SPSS program by authors.

However, most of the respondents (75.5 %) do not go on holiday regularly and most of them (54 %) travel inside Kazakhstan.

When they travel abroad, they mostly prefer neighbouring countries due to the fact that Turkestan is close to Uzbekistan and Kyrgyzstan, and there are highway and rail transportation facilities. Table 4 indicates that respondents' most common answer to the question of «What is tourism?», which is a multiple answer question and asked to evaluate how Turkestan residents identify tourism, is «an activity that develops economy» (45 %). Considering the overall variance, it can be asserted that their answers concentrate on positive definitions of tourism. The least marked answer is «an activity that sets other sectors back» (1.3 %)

Table 4

Tourism Perceptions of Turkestan Residents

What is Tourism?	Frequency (n)	Percentage (%)
Tourism is an activity which develops economy	423	45.0
Tourism is an activity which improves culture	264	28.1
Tourism is an activity which provides interaction among people	237	25.2
Tourism is an activity that improves the landscape	228	24.3
Tourism is an activity that protects nature, history and cultural values	344	36.6
Tourism is an activity that damages the moral values of the society	28	3.0
Tourism is an activity that sets other sectors back	12	1.3
Tourism is an activity that pollutes the environment	21	2.2
Others	17	1.8

Note. Calculated in the SPSS program by authors.

Table 5 shows respondents' answers to the question of «Who is a tourist?». According to Table, Turkestan residents define a tourist as «a person who brings currency» (48.6 %) whereas the definition that «a person who brings illnesses» is the least marked answer (2.2 %). Evaluating the answers to the question «Who is a tourist?» together with the answers to «What is tourism?», it can be stated that Turkestan residents regard tourism and tourists primarily as economical phenomena.

Table 5

Turkestan Residents' Perceptions of Tourist

Who is a tourist?	Frequency (n)	Percentage (%)
A person who brings currency	457	48.6
A person who needs help	202	21.5
A person who sets a bad example to the residents	62	6.6
A person who brings illnesses	21	2.2
A person who provides the development of Turkestan	249	26.5
Others	125	13.3

Note. Calculated in the SPSS program by authors.

Table 6 shows that the respondents' most common answer to the question is «I would tell the directions if tourists ask them» (36.8 %). The answer «I would welcome tourists in my house» is the least marked answer with a percentage of 7.4 %.

Table 6

Residents' Communication with Tourists

How do you communicate with tourists?	Frequency (n)	Percentage (%)
I would tell the directions if tourists ask them	346	36.8
I would help tourists tour the region	311	33.1
I would welcome tourists in my house	70	7.4
I would not communicate with tourists	177	18.8
Others	170	18.1

Note. Calculated in the SPSS program by authors.

According to Table 7, which shows the evaluations on the current tourism facilities, the respondents' most common answer to the question is «current facilities should be improved and quality should be increased» (36.2 %). The most remarkable result in the table is that the option «tourism facilities are not attractive for me» is marked by a considerable amount of respondents (23.3 %). When this result is evaluated with the «current facilities should be improved and quality should be increased» option, it can be stated that investments are necessary to increase the attractions regarding tourism.

Table 7

Residents' Perspectives on Turkestan's Current Tourism Facilities

What do you think about Turkestan's Current Tourism Facilities?	Frequency (n)	Percentage (%)
Tourism facilities are not attractive for me	219	23.3
Tourism facilities are adequate	234	24.9
Current facilities and their quality should be improved	340	36.2
Religious tourism investments should be increased	122	13.0
All resources should be introduced to tourism	220	23.4

Note. Calculated in the SPSS program by authors.

In the Likert scale, which is used in the research, expressions range from (1) 'strongly disagree' to (5) 'strongly agree'. After the factor analysis, the arithmetic mean is employed while calculating total scale scores or dimensions of the factors. Total scale scores and factor (dimension) scores distribute to a width of 5.00-1.00=4.00. Dividing the width into five, the levels which determine the breakpoints of the scale are identified. In the evaluation of the scale statements, evaluations can be based on scores ranging from 1.00-1.79 as very weak; 1.80-2.59 as weak; 2.60-3.39 as average; 3.40-4.19 as strong; and 4.20-5.00 as very strong.

According to Figure, it is found out that the level of residents' «attitudes towards the development of tourism» is weak (2.179 ± 1.157); the level of «lack of tourism consciousness in residents and administrators» is average (2,831 ± 1,144); the level of «belief in the contribution of tourism» is weak (2.262 ± 1.181); the level of «social and environmental damage» is average (3.116 ± 1.120); the level of «negative cultural impacts» is average (3.094 ± 1.207); the level of «tourism potential of Turkestan» is weak (2.450 ± 0.951); and the level of «negative impacts of tourism on daily life» is average (2.689 ± 1.192).

In many ways, this situation is explained in the following figure (Fig.).

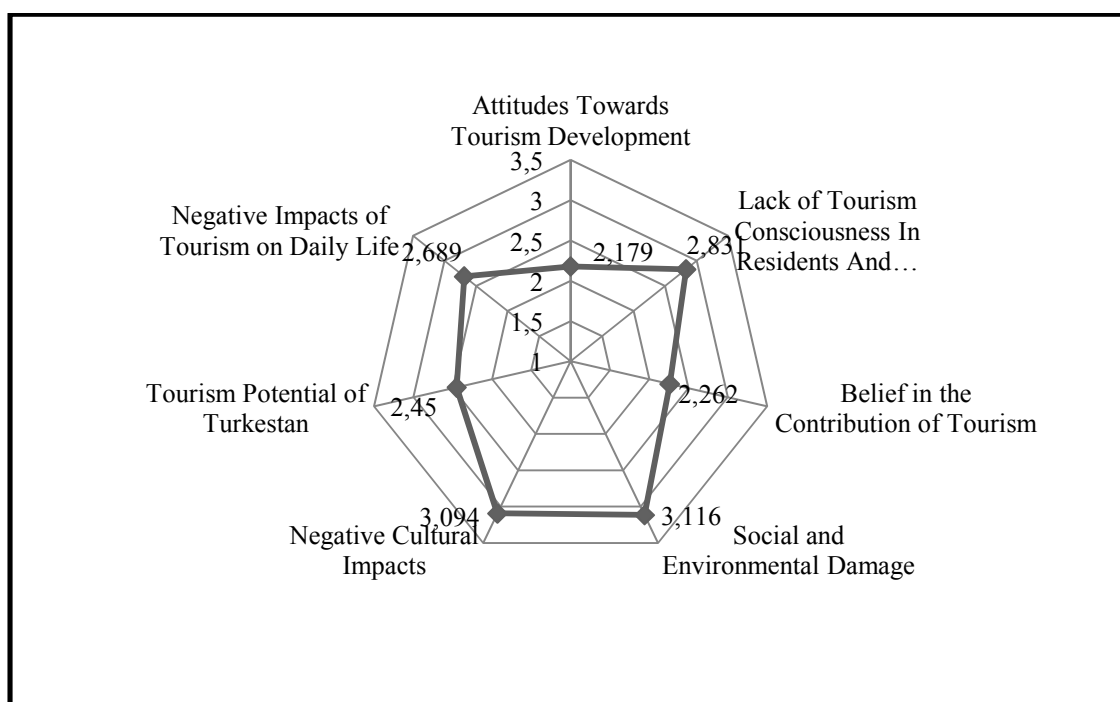

Figure. Levels of Residents' Perceptions and Attitudes towards Tourism

As a result of the one-way variance analysis (Anova), which is carried out in order to determine whether there is a meaningful difference between the averages of the scores of lack of tourism consciousness in residents and administrators in relation to the variable of educational backgrounds, the difference between the averages of the groups is found statistically meaningful ($F=3.819$; $p=0.010<0.05$). When complementary post-hoc analysis is used to determine the sources of the differences, it is found out that the difference is due to graduate education and that respondents with graduate education have the highest level of tourism consciousness (Table 8).

Table 8

Averages of Residents’ Perceptions and Attitudes towards Tourism in terms of Educational Backgrounds

	Group	N	Mean	SD	F	p	Difference
Lack of Tourism Consciousness in Residents and Administrators	Elementary	187	2.852	1.173	3.819	0.010	1>4 2>4 3>4
	High School	290	2.831	1.102			
	University	364	2.915	1.150			
	Graduate	99	2.480	1.133			
Belief in the Contribution of Tourism	Elementary	187	2.447	1.174	6.943	0.000	1>3 2>3 1>4 2>4
	High School	290	2.424	1.261			
	University	364	2.097	1.108			
	Graduate	99	2.047	1.109			
Social and Environmental Damage	Elementary	187	3.187	1.078	10,909	0,000	1>2 3>2 3>4
	High School	290	2.859	1.053			
	University	364	3.330	1.206			
	Graduate	99	2.944	0.868			

Note. Calculated in the SPSS program by authors.

As a result of the analysis, which is carried out in order to determine whether there is a meaningful difference between the mean scores of Turkestan residents’ believes in the contribution of tourism in relation to educational backgrounds, it is found out that the difference between the averages of the groups is found statistically meaningful ($F=6.943$; $p=0.000<0.05$). Considering the sources of the differences, compared to the respondents with elementary and high school education, respondents with university and graduate education believe less in the contribution of tourism.

As a result of the analysis, which is carried out to determine whether there is a meaningful difference in residents’ perspectives on social and environmental damage in relation to their educational backgrounds, the difference between the averages of the groups is found statistically meaningful ($F=10.909$; $p=0.000<0.05$). Considering the sources of the differences, it is found that compared to the respondents with high school and graduate education, respondents with elementary and university graduations have higher scores in social and environmental damage.

As a result of one-way variance analysis (Anova) which is carried out to determine whether the mean of respondents’ scores on residents' attitudes towards tourism development show a meaningful difference in relation to the variable of monthly income, it is revealed that the averages of the groups have a statistically meaningful difference ($F=2.894$; $p=0.034<0.05$). As a result of the complementary post-hoc analysis which is carried out to determine the sources of differences, it is found out that differences arise from the people who have 400 \$ or more monthly income. In Table 9, it is understood that people who have the highest income, also have the strongest attitudes towards tourism development.

Table 9

Averages of Residents’ Perceptions and Attitudes towards Tourism in terms of Monthly Income

	Group	N	Mean	SD	F	P	Difference
1	2	3	4	5	6	7	8
Attitudes towards Tourism Development	Under 100	310	2.238	1.136	2.894	0.034	4 > 2 4 > 3
	100-200	301	2.064	1.098			

Table 9 continuation

1	2	3	4	5	6	7	8
	200-400	281	2.174	1.199			
	Over 400	48	2.546	1.314			
Lack of Tourism Consciousness in Residents and Administrators	Under 100	310	2.668	1.076	4.881	0.002	3 > 1 4 > 1 4 > 2

Note. Calculated in the SPSS program by authors.

As a result of one-way variance analysis (Anova) which is carried out to determine whether the mean of respondents' scores on the lack of tourism consciousness in residents and administrators show a meaningful difference in relation to the variable of monthly income, it is revealed that the averages of the groups have a statistically meaningful difference. ($F=4.881$; $p=0.002<0.05$). As a result of the complementary post-hoc analysis which is carried out to determine the sources of differences, it is determined that people whose monthly income is 400 \$ or more show difference from the ones whose monthly income is 100 \$ or less, and the ones who have 100-200 \$ monthly income; and people who have 200-300 \$ monthly income also show difference from the ones who have 100\$ or less monthly income.

As a result of one-way variance analysis (Anova) which is carried out to determine whether the average of the respondents' scores on lack of tourism consciousness in residents and administrators show a meaningful difference in relation to the variable of nationality (Table 10), it is found out that the averages of the groups have a statistically meaningful difference. ($F=2.168$; $p=0.028<0.05$). A complementary post-hoc analysis is carried out to determine the sources of differences. It is found out that the scores of respondents, whose nationality is defined as 'others', on the lack of tourism consciousness in residents and administrators are higher (4.036 ± 0.983) than the scores of those whose nationality is Kazakh (2.857 ± 1.156), Kyrgyz (2.688 ± 1.142), Uzbek (2.823 ± 1.124), Turkish (2.526 ± 0.882), Turkmen (2.762 ± 1.001), and Russian (2.750 ± 1.130). It is also found out that the scores of the Kazakh on the lack of tourism consciousness in residents and administrators are higher (2.857 ± 1.156) than the Azeri (2.213 ± 0.922). Moreover, it is found out that the scores of the Uzbek on the lack of tourism consciousness in residents and administrators are higher (2.823 ± 1.124) than the Azeri (2.213 ± 0.922). It is also found out that the scores of the Tatar on the lack of tourism consciousness in residents and administrators are higher (3.133 ± 1.362) than the Azeri (2.213 ± 0.922).

Table 10

Averages of Residents' Perceptions and Attitudes towards Tourism in terms of Nationality

	Group	N	Average	SD	F	P	Difference
Lack of Tourism Consciousness in Residents and Administrators	Kazakh	592	2.857	1.156	2.168	0.028	9 > 1
	Kyrgyz	40	2.688	1.142			9 > 2
	Uzbek	201	2.823	1.124			9 > 3
	Azeri	20	2.213	0.922			1 > 4
	Turkish	19	2.526	0.882			3 > 4
	Turkmen	21	2.762	1.001			7 > 4
	Tatar	15	3.133	1.362			9 > 4
	Russian	25	2.750	1.130			9 > 5
	Others	7	4.036	0.983			9 > 6 9 > 8
Belief in the Contribution of Tourism	Kazakh	592	2.181	1.158	2.002	0.043	3 > 1 2 > 7 3 > 7 5 > 7
	Kyrgyz	40	2.475	1.147			
	Uzbek	201	2.464	1.266			
	Azeri	20	2.150	1.073			
	Turkish	19	2.579	1.309			
	Turkmen	21	2.206	0.904			
	Tatar	15	1.689	0.913			
	Russian	25	2.387	1.212			
	Others	7	2.571	1.166			

Note: Calculated in the SPSS program by authors.

As a result of one-way variance analysis (Anova) which is carried out to determine whether the averages of the respondents' scores on Residents' Belief in the Contribution of Tourism show a meaningful difference in relation to the variable of nationality, it is found out that the averages of the groups have a statistically meaningful difference ($F=2.002$; $p=0.043<0.05$). A complementary post-hoc analysis is carried out to determine the sources of differences. It is found out that the scores of the Uzbek on the Residents' Belief in the Contribution of Tourism are higher (2.464 ± 1.266) than the Kazakh (2.181 ± 1.158) and the Tatar (1.689 ± 0.913). It is also found out that the scores of the Kyrgyz on the Residents' Belief in the Contribution of Tourism are higher (2.475 ± 1.147) than the Tatar (1.689 ± 0.913). It is also found out that scores of the Turkish on the Residents' Belief in the Contribution of Tourism are higher (2.579 ± 1.309) than the Tatar (1.689 ± 0.913).

Determining the residents' tourism tendency, which is a significant shareholder in a planned tourism development model, is important. Tourism investment is gradually increasing also in Kazakhstan, which will host EXPO 2017. Turkestan, which is the spiritual capital of the Turkic world and an important religious centre for both Kazakhstan and the Turkic world, forms the scope of this research. In the research, it is aimed to determine what is needed for tourism development by examining tourism from residents' perspective. 1000 questionnaire forms which are prepared as a means of gathering data are delivered in Turkestan, and 940 questionnaire forms are retrieved for the evaluation.

When the questionnaire results are analysed, it is remarkable that Turkestan residents perceive tourism as an economic activity whereas their attitude towards tourism development is weak. In addition, the fact that residents' perceptions of the social and environmental damage of tourism along with its negative impacts on culture support these conclusions emerges as another important result of the research.

When respondents' demographic features are analysed, it is understood that the majority of respondents are between the ages of 18-30, university students or graduated, Kazakh, civil servants, and women. When respondents' travel habits are analysed, it is seen that the majority of them rarely go on holiday and they spend their holiday in Kazakhstan. The reason why the participation to international tourism movement is low can be stated as Turkestan residents' low income level. When respondents' income levels are analysed, it is found out that a majority of residents (95 %) have an income under 400 \$. 96 % of the respondents have been living in the area for more than 10 years. This data supports naming the respondents as residents.

When Turkestan residents' answers to the questions about their perceptions of tourist and tourism are analysed, it is understood that most of them define a tourist as the person who brings currency, and define tourism as an economic activity. When they are asked about tourism facilities, most of the respondents state that current facilities should be improved and their quality should be increased. Regarding this result, it can be stated that current facilities have some deficiencies in terms of exterior and interior decorations, hygiene and service quality. It is remarkable that 23.3 % of the respondents mark 'Tourism facilities are not attractive for me' and 24.9 % of the respondents mark 'Tourism facilities are almost adequate'.

As a result of the analysis of the propositions presented in Likert scale with the aim of measuring residents' perceptions and attitudes towards tourism in Turkestan, seven factors are determined. Those factors are as follows: Negative effects of tourism on daily life, tourism potential of Turkestan, negative cultural effects, social and environmental damage, belief in contribution of tourism, lack of tourism consciousness in residents and administrators, and attitudes toward tourism development. When the averages of residents' perceptions and attitudes towards tourism are calculated in relation to educational backgrounds, statistically meaningful differences are found out in terms of lack of tourism consciousness in residents and administrators, belief in contribution of tourism, and social and environmental damage. One of the most remarkable results of these differences is that respondents with graduate education have the highest tourism consciousness compared to the respondents with other educational backgrounds. Respondents with graduate education show the least levels of responses to the negative statements regarding perceptions of tourism. After the respondents with high school education, respondents with graduate education show the second least levels of responses to the negative statements regarding social and environmental damage of tourism which is a sub factor of social and environmental damage; and, hence, they differ from the respondents with university education.

Although Kazakh population is dominant in Turkestan, there are residents of various nationalities living in the city. Based on this fact, the averages of the residents' perceptions and attitudes towards tourism in relation to nationality reveal statistically meaningful differences between the factors of lack of tourism consciousness in residents and administrators, and belief in the contribution of tourism.

The study is significant in that it is the first study carried out specifically in Turkestan and in this scope. It would also be beneficial to carry out similar studies in other tourism shareholders. Additionally, considering the fact that tourism in Kazakhstan has recently started to develop, there is a necessity for similar studies in other regions that would guide tourism planners.

Kazakhstan will host Expo 2017 in Astana. In addition, UNESCO declared the year of 2016 as Khoja Akhmet Yassawi year to commemorate the 850th anniversary of his death. All these improvements are great opportunities for Kazakhstan, specifically for Turkestan. To benefit from these opportunities, and, to increase facilities and service quality specifically in Turkestan, necessary investments should be carried out, and qualified services should be rendered. Training and certification programmes for residents and businesses should be arranged in order to internalize and apply international service and hygiene rules, and increase tourism consciousness.

References

- 1 Hwan-Suk, C.C. & Sırakaya, E. (2005). Measuring Residents' Attitude Toward Sustainable Tourism: Development of Sustainable Tourism Attitude Scale. *Journal of Travel Research*, 43(4), 380–394.
- 2 Tezcan, M. (2012). Sosyolojiye Giriş, Ankara: Şafak Matbaacılık [in Turkish].
- 3 Rocharungsat, P. (2004). Community-Based Tourism: The Perspectives of Three Stakeholder Groups, Proceedings of the New Zealand Tourism and Hospitality Research Conference. Wellington, 335–347.
- 4 Duran, E. ve Özkul, E. (2012). Yerel Halkın Turizm Gelişimine Yönelik Tutumları: Akçakoca Örneği Üzerinden Bir Yapısal Model. *International Journal of Human Sciences*, 9(2), 500–520 [in Turkish].
- 5 Williams, J. & Lawson, R. (2001). Community Issues and Resident Opinions of Tourism. *Annals of Tourism Research*, 28(2), 269–290.
- 6 Presenza, A., Del Chiappa, G. & Sheehan, L. (2013). Residents' Engagement and Local Tourism Governance in Maturing Beach Destinations. Evidence From an Italian Case Study. *Journal of Destination Marketing & Management*, 2(1), 22–30.
- 7 Doğan, H. ve Üngüren, E. (2012). Yerel Halkın Isparta Turizmine Yönelik Görüşleri Üzerine Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(1), 103–122 [in Turkish].
- 8 Özdemir, M. A. ve Kervankıran, İ. (2011). Turizm ve Turizmin Etkileri Konusunda Yerel Halkın Yaklaşımlarının Belirlenmesi: Afyonkarahisar Örneği. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 25, 1–25 [in Turkish].
- 9 Giritlioğlu, İ. ve Bulut, E. (2015). Yerel Halkın Bakış Açısına Göre Gaziantep Turizmi ve Sürdürülebilirlik, *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 5(1), 25–31 [in Turkish].
- 10 Toprak, L. (2015). Mardin'de Halkın Turizm Algısı, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(54), 201–218 [in Turkish].
- 11 Dyer, P., Gursoy, D., Sharma B. & Carter, J. (2007). Structural Modeling of Resident Perceptions of Tourism and Associated Development on The Sunshine Coast, Australia, *Tourism Management*, 28, 409–422 [in Turkish].
- 12 Harrill, R. (2004). Residents' Attitudes Toward Tourism Development: a Literature Review with Implications for Tourism Planning, *Journal of Planning Literature*, 18(1), 251–266. Retrieved from <http://unesco.org.tr/dokumanlar/duyurular/ak2605201515088.pdf>.
- 13 Besculides, A., Martha E. Lee & Peter J. M., (2002). Residents' Perceptions of the Cultural Benefits of Tourism, *Annals of Tourism Research*, 29(2), 303–319.

A. Куралбаев, Б. Севим, Б. Мырзалиев

Түркістан қаласы халқының туризмге деген көзқарасы және оны ұғынуы

Мақалада тұрғындардың туризмді ұғынуы мен оған деген қарым-қатынасы зерттеліп, Түркістандағы туризмнің алдағы уақыттағы дамуына қандай шаралар қажет екендігі анықталды. Зерттеуде тұрғындар арасынан кездейсоқ таңдау арқылы арнайы мақсатта дайындалған сауалнама жүргізілді. Сауалнамаға қатысқан 950 адамның жауаптарының нәтижесінде, Түркістан тұрғындары туризмді экономикалық дамуға әкелетін іс-әрекет деп қарастырса, ал турист табыс әкелетін адам ретінде қарастырылды. Сауалнамада қатысушылар қызмет көрсетудің сапасын арттыру мен дамытуға бөлінген қаражаттарға көңіл аударды. Сонымен қатар алынған мәліметтерді талдау барысында тұрғындардың туризмді түсінуі мен оған деген қарым-қатынасына әсер ететін жеті фактор анықталды. Орташа көрсеткіштерді анықтау барысында білім деңгейі, ай сайынғы табыс және тұрғындардың ұлттық айырмашылығы және факторлар арасындағы елеулі айырмашылықтарды айқындады.

Кілт сөздер: Түркістан, туризм, тарихи туризм, аймақтық туризм, мәдени туризм, туризм әлеуеті, менеджмент, Қазақстан, туризм түсінігін ұғыну.

А. Куралбаев, Б. Севим, Б. Мырзалиев

Восприятие и отношение к туризму жителей города Туркестана

В данной статье исследуется восприятие туризма жителями Туркестана и то, какие меры необходимо предпринять для дальнейшего развития туризма в городе. Анкетный опрос, подготовленный с этой целью, проводился среди населения методом случайного выбора. Согласно результатам анкетного опроса 940 человек, жители в Туркестане определяют туризм как деятельность, которая обеспечивает экономическое развитие, а турист воспринимается как человек, приносящий доход. В опросе особое внимание участники обращали на увеличение средств, выделяемых для развития и улучшения качества сервиса. Кроме того, в результате анализа полученных данных было выявлено семь факторов, связанных с восприятием туризма жителями и их отношением к туризму. В ходе определения среднего показателя были учтены образование, ежемесячный доход и национальность жителей.

Ключевые слова: Туркестан, туризм, исторический туризм, региональный туризм, культурный туризм, потенциал туризма, менеджмент, Казахстан, сознание туризма.

M.Kemel

*L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
(E-mail: makekemel@mail.ru)*

Current state of formation of local public administration and self-government

The article describes the main directions for further improvement of local self-government in the control system of Kazakhstan: a) the involvement of rural residents in the decision-making at the local level, including their implementation; b) build the basic principles of organization and activity of local self-government; c) providing more specific legislative norms of the organization meeting and gatherings of the local community, in particular the introduction of a rule to provide the local population the right to participate in monitoring the use of budget funds allocated for the solution of problems of local importance; g) inclusion in existing programs development district (city of regional significance) as well as regions, formed in large cities, which will be reflected priority needs of the population, taken at the meetings of the local community at the village level, rural district, town, city of district significance; d) the order of formation of functions of local authorities, increase their financial autonomy. To bring to logical completion of decentralization between levels of government were determined the basic principles of organization and activities of local governments that each level of management to consolidate the functions and responsibilities for each of them. In the modern world the welfare of the state determined by the effective use of the potential of the nation in General and the abilities of individual citizens. Specific proposed consolidation of legislation regulating the order of formation, conducting and powers of the Assembly and meetings, and identification of specific issues of funding of local importance.

Keywords: local government, functions of local governments, financial autonomy, local community, gatherings, meetings, monitoring, the budget, self financing, local importance.

Development of system of local government is one of indispensable conditions of economic prosperity, social wellbeing and formation of civil society. In the Message of the President of the Republic of Kazakhstan to the people of Kazakhstan of January 27, 2012 «Social and economic modernization - the main vector of development of Kazakhstan», is developed the Concept of development of local government in the Republic of Kazakhstan [1] it was noted: «It is important to develop local government, to expand participation of citizens in the solution of all questions of local development».

Formation of local government takes place in the Republic of Kazakhstan as the multi-stage and dynamic process connected with development of institutes of the state and civil society, the general level of social and economic development of the country, other factors and conditions which directly influence life of local population.

It is known that in the developed countries of the world the local government was created in several stages, and this process had historically long character. In Kazakhstan approaches to the solution of problems of local government which would correspond to conditions and realities of our country are also studied. «Process of formation and development of local government in Kazakhstan has begun rather recently. It is necessary to do a great job on revision of the legislative base, applied practice, correction of a control system and reorientation of mentality of the population» [1].

Therefore the majority of the developed countries seeks for improvement of models of local government. This level of the power is brought most closer to the population, is generally formed by him, is under control to him and resolves issues on satisfaction of the basic vital needs of the population. At rational creation of local government not only local resources are optimum spent, but also the trust of the population to the power considerably increases.

At a present stage of development of the state increase in efficiency and competitiveness of system of public administration happens by transfer of a number of functions of direct ensuring activity of local communities to the sphere of regulation of local government.

It is known that in 2007 additions by which it is determined that the local government is carried out by the population directly, and also through maslikhat and other local governments [2] are made to the Constitution. By the legislation it is established that the akim, along with functions of public administration, carries out function and local government, and for discussion of questions of local value by direct will meetings (descents) of local community can be held [3].

By 2011 offices of akims of auls (villages), settlements, cities of regional value, and also areas in the cities (further - akims of the lower level of management) in legal form of public institution are created. At the same time, they have no independent budget yet, but are administrators of the budgetary programs. These expenses are provided in structure of the budget of the area (the city of regional value) and are approved by the corresponding maslikhata. These expenses are directed to implementation of preschool education and training, rendering social home visiting service to the needing citizens, improvement and gardening of settlements, the pokhozyaystvenny account etc.

A number of functions which aren't completely provided with finance is assigned to akims of auls (villages), the aulny (rural) district, settlement. As a result akims not completely will be able effectively to resolve issues of local value. For the solution of this problem at an initial stage since 2012 within the Development of Regions program the mechanism of financial support of regions for the solution of topical issues of local value has begun to be implemented. An important link of this mechanism is participation of the population in selection of actions and distribution of the allocated funds.

Now creation of independent budgets at the lowermost level of local management restrains the fact that the majority of regional budgets is local. It is necessary to expect that budgets of the lower level of management in case of their formation can also be local (for example: in the Akmola region of all 17 areas receive a subvention from the regional budget, in the Karaganda region from 9 areas 8 are local).

There is also a number of unresolved problems directly in implementation of local government. The current legislation has provided that the order of holding a meeting (descent) and decision-making is defined by maslikhat of areas, the cities of republican value and the capital, and at the same time everyone has to accept the order of carrying out descents. However for today the norms on participation of citizens in discussion of questions of local value provided by the legislation at meetings (descents) in practice aren't implemented. Aren't regulated by the legislation an order of formation, carrying out and power of meetings (descents). Also one of the main problem points determining insufficient independence of akims of rural level at implementation by them of the assigned functions is limitation of the rights of possession and the order own financial means, property and other resource opportunities.

At the same time, powers of rural akims in decision-making in economic and social spheres, in the solution of questions of use of the available local resources - the earth, property, real assistance to growth of small and medium business step by step extend.

For ensuring sustainable complex social and economic development of the settlement at the lower level of management it is necessary to include in the existing programs of development of the area (the city of regional value) in addition point in which the prime needs and needs of inhabitants of this territory which are the basis for formation of the budgetary programs for ensuring activity of local community will find the reflection.

Efficiency of local government in many respects depends not only on existence of all complex of the necessary laws providing a legal, organizational and economic basis of self-government but also on understanding the population of the rights and opportunities in system of local government, on the valid ability to carry out local government.

Considering current state of legal literacy of the population regarding understanding of the rights and opportunities in implementation of local government, more in the village, it is necessary to stir up information and propaganda activities for an explanation to the population of a role and the place of self-government in society and the state. The world practice demonstrates that the local government effectively functions in administrative and territorial units of the lower level where the population lives compactly. In Kazakhstan - this village, the rural district, the settlement, the city of regional value, the area in the city.

It is necessary to give authority to local governments step by step, otherwise self-government institutions cannot cope with the tasks set for them. The trust to local governments both from the state institutes, and from citizens will appear only in the course of their work.

In the Strategic development plan for the Republic of Kazakhstan till 2020 [4] are defined priorities of further modernization of political system, including development of local government. It is expected that by 2020 value of the representative power will increase in Kazakhstan, the effective institutes of local government and civil society conforming to the best international standards will be created.

Proceeding from provisions of the Strategy of development for Kazakhstan till 2020, define the main conceptual directions of further development of system of local government in our country. Measures for the solution of the following tasks are taken for achievement of the specified purpose taking into account the above-named key problems:

1) at the level of aul (villages), settlements, the cities of regional value gradually to raise a role of the population in the solution of questions of local value through meetings (descents) of local community by stimulation of participation, interest and responsibility of the population at adoption of administrative decisions;

2) at the level of the cities for the solution of the most pressing problems which concern local population, to introduce the mechanism of involvement of a part of the active population in process of adoption of administrative decisions;

3) to raise a role of maslikhat at appointment or election of akims in the cities of regional value, rural districts, villages which aren't a part of the rural district;

4) to expand financial and economic independence of the lower level of management in the solution of questions of local value.

Results of the taken measures:

1) are provided realization of constitutional right of citizens on implementation of local government regarding expression of will of the population through meetings and descents;

2) In 2013 selectivity of akims in the cities of regional value, rural districts, the villages which aren't a part of the rural district by means of their elections of a maslikhat of areas (cities) is entered;

3) roles of the population, his participation in the qualitative solution of questions of improvement of settlements, increase in interest of the population in receiving qualitative housing and communal services, improvement of a sanitary state, public order by means of participation in adoption of administrative decisions began to raise;

4) there is an involvement of urban population in the solution of local problems;

Further it is necessary to realize the following measures:

1) participation of local population in monitoring of use of the budgetary funds allocated for the solution of problems of local value;

2) stage-by-stage and consecutive strengthening of independence of akims as heads of local governments in the solution of topical issues of local value;

3) increase in civil activity of Kazakhstan citizens in the solution of important problems of activity of society by means of the carried-out information and explanatory work.

By such way in Kazakhstan the effective system of the local governments having a certain economic and financial independence capable to give help to the state in carrying out social and economic transformations and to resolve various issues of local value is gradually created.

As important indicator in definition of value of local governments serves that factor that in their activity the population will be directly involved. For ensuring effective functioning of local government and life support of the population local self-government institutions to be allocated with the corresponding volume of material financial resources in the nearest future. In April, 2017 it has been reported that 1066 rural districts will have own budgets.

It will give a new impulse to social and economic development of the country and formation of full-fledged civil society, will allow to realize the constitutional norms, to create legislative bases of the organization and activity of local government, to undertake real reforms in the sphere of democratization of the power, to raise a role of the population in the solution of questions of local value, to create conditions for direct participation of the population in public administration, to reduce the level of manifestations of bureaucracy and corruption.

Realization of policy of development of local government which in turn will lead to creation of system of interaction of the population, local government and the government which effective functioning will allow to provide will be result of these measures finally:

1) increase in a role of the population, his participation in the qualitative solution of questions of local value;

2) increase in the standard of living of the population in each settlement;

3) increase in political stability in the region and the state in general.

Theoretical base for constitutional and legal regulation of local government are the conventional values of municipal democracy and municipal management including fixed by the European charter of local government of October 15, 1985 [5] which establish that:

1) the local government makes one of bases of a democratic system;

2) the right of citizens for participation in government can be carried directly out at the local level;

3) existence of the local governments given real authority provides at the same time effective and brought closer to citizens management;

4) the local governments created in the democratic way have to have autonomy concerning the competence, an order of her implementation and necessary for this means.

The principles of local government serve as the legal base for the municipal legislation of many countries of the world. The European charter of local government allocates four main signs without which the local government can't be carried out:

- the power operating in the limits set by the law;
- investment of local government with the right of the independent order with resources;
- the power with accurately designated functions in the state;
- existence of electoral local governments.

The system of self-government assumes existence of the corresponding economic conditions, accurate legal base which would differentiate areas of jurisdiction between public authority and local government, qualitatively other level of mass consciousness, legal culture and behavior of people.

From the developing experience of development of local government it is possible to draw a conclusion that in the large cities of Kazakhstan: Astana, Almaty, Karaganda, Shymkent areas, in other cities of regional value - the centralized management are created. Creation at the level of the area in the city of governing bodies with the independent budget is considered inexpedient.

The passable way of local government shows what in our country at this stage is gradually formed effectively acting, the most acceptable for Kazakhstan organizational, financial, personnel system of ensuring activity of local governments, and also the interaction mechanism with public authorities. The structure of a state system of the country, regional specifics (the big territory, low population density, considerable distance between compactly living groups of the population), local traditions and culture, economic and other conditions is considered.

The basic principles of the organization and activity of local government in the Republic of Kazakhstan offer:

- 1) independent decision population of questions of local value;
- 2) legality, equal rights and accounting of legitimate interests of all inhabitants of the settlement;
- 3) publicity and the accounting of opinion of citizens at the solution of the questions which are directly infringing on interests of the population of the corresponding administrative and territorial units;
- 4) respect for state interests at the solution of local tasks;
- 5) participation in the solution of questions of the state value;
- 6) the principle of subsidiarity based that intervention of higher body of management in actions subordinate is allowed only in that measure in what the last I have allowed the actions contradicting the Constitution, laws and acts of the Head of state and the Government has shown the inability to effective management, and in the presence of certain conditions under which such intervention can be considered lawful and expedient;
- 7) complexity, staging of development of system of local government;
- 8) support of local government from the state;
- 9) openness of activity of local governments, their submission to control and accountability to the population.

In our opinion, it is necessary to enshrine the legislative rules providing more specifically:

1) regulation of an order of formation, carrying out and powers of meetings and descents and execution of their decisions;

2) obligation of discussion by meeting or a descent of questions of financing of actions of local value (akims of the lower level of management have no independent budget, but are administrators of fifteen budgetary programs as a part of the budget of the area). Descents of local community will be carried out on the most important questions demanding general discussion (the report of the akim, definition of list of participants of meetings etc.). The meeting of local community will be held for discussion of the current questions of local community: budgetary programs, formation and use of own profitable sources and other questions. Participants of the meeting of local community will be formed of the representatives delegated by a descent, representing the interests of separate groups of the population: veterans, for a family and women, for youth, elders, house, street and quarter committees and others. Representatives of meetings of local community are delegated for the period determined by the legislation and carry out the activity on a constant basis. Decisions of akims of the lower levels on local value are coordinated and approved by representatives

of meetings. In case of lack of a compromise in the solution of appropriate questions, they will turn into competence of higher body. In order to avoid execution by the akim of illegal decisions and for an exception of lobbying of interests of separate groups and segments of the population, the provision on obligation of consideration by the akim of decisions of meetings and descents and informing the population on acceptance (or a deviation) by him decisions taking into account respecting the rule of law will be fixed.

3) introduction of norm on providing to local population of the right of participation in monitoring of use of the budgetary funds allocated for the solution of problems of local value;

4) inclusion in the existing programs of development of the region (the city of regional value) of subsection in which the prime needs of the population accepted at meetings and descents of local community at the level of the village, the rural district, the settlement, the city of regional value will find the reflection;

Above-mentioned measures will allow to raise a role of the population in the solution of questions of local value, to stimulate participation, interest and responsibility of citizens at decision-making, to strengthen trust to public authorities.

It are gradually provided to akims of villages, settlements, cities of regional value:

– the right of formation of own profitable sources (the income from rendering paid services, voluntary and target collecting, contributions of charity foundations and sponsors, charges for trade in specially established places, penalties for improvement violation of the rules, damage of infrastructure facilities and green plantings, trade in unspecified places and the other sources which aren't contradicting the legislation);

– to transfer a part of regional municipal property (clubs, libraries, kindergartens, etc.) for the purpose of their effective use, satisfaction of inquiries and needs of local population and obtaining the additional income.

From now on to akims of villages, settlements, cities of regional value to grant the right for opening of special accounts in bodies of treasury where the income and expenses directed to realization of functions of local government will be reflected;

For granting full-fledged opportunities in the solution of questions of local value it is necessary to expand step by step powers of akims of the lower level of management due to optimization of realizable and allowing functions of executive bodies of regional and regional levels. It is necessary to accelerate work on differentiation of powers between levels of public administration, regarding optimization of system of public administration by redistribution of powers of authority down «the republic (center) - area - the area - city and rural settlements».

It is necessary to hold events for increase in legal literacy of the population concerning realization of the rights and opportunities on self-government implementation, including:

1) preparation, retraining and professional development of shots for local governments;

2) the organizational and methodical support of activity of local government including consultation of officials and employees of self-government institutions, the organization and holding of conferences, seminars on topical issues of local government, practical exchange of experience, etc.;

3) information support of local government in promoting of the ideas, the principles and tasks of local government among the population, informing on the course and problems of reform, on a role of the population in creation of system of public control over activity of local governments, carrying out sociological researches, including polls.

The list of regulations by means of which implementation of the drawn-up plans is supposed:

1. Constitution of the Republic of Kazakhstan. August 30, 1995.

2. Budgetary code of the Republic of Kazakhstan. December 4, 2008.

3. Civil code of the Republic of Kazakhstan (General part). December 27, 1994.

4. Civil code of the Republic of Kazakhstan (Special part). July 1, 1999.

5. The code of the Republic of Kazakhstan «About administrative offenses». January 30, 2001.

6. Land code of the Republic of Kazakhstan. June 20, 2003.

7 About local public administration and self-government in the Republic of Kazakhstan. Law of the Republic of Kazakhstan. January 23, 2001.

8. About the state control and supervision in the Republic of Kazakhstan. Law of the Republic of Kazakhstan. January 6, 2011.

9. About the state property. Law of the Republic of Kazakhstan. March 1, 2011.

10. About System of state planning in the Republic of Kazakhstan. Decree of the President of the Republic of Kazakhstan. June 18, 2009.

11. About some questions of further functioning of System of state planning in the Republic of Kazakhstan. Decree of the President of the Republic of Kazakhstan. March 4, 2010.

References

- 1 Указ Президента от 28 ноября 2011 г. «Об утверждении Концепции развития местного самоуправления в Республике Казахстан» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://tengrinews.kz/zakon/prezident_respubliki_kazahstan/hozyaustvennaya_deyatelnost/id-U1200000438/.
- 2 Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://online.zakon.kz>.
- 3 Закон от 23 января 2001 г. «О местном государственном управлении и самоуправлении в Республике Казахстан» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://online.zakon.kz>.
- 4 Стратегический план развития Казахстана до 2020 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://akorda.kz>.
- 5 Европейская хартия местного самоуправления, 15 октября 1985 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://constitution.garant.ru/act/right/megdunar/2540485/>.

М.Кемел

Жергілікті органдардың мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқаруды қалыптастыру жай-күйі

Мақалада Қазақстанның басқару жүйесіндегі жергілікті өзін-өзі басқаруды одан әрі жетілдірудің негізгі бағыттары ашып көрсетілген: а) жергілікті деңгейдегі шешімдерді қабылдау мен жүзеге асыруға ауыл тұрғындарын тарту үдерісі; ә) жергілікті өзін-өзі басқаруды ұйымдастыру мен қызметін жүзеге асырудың негізгі қағидаларын қалыптастыру; б) жергілікті қоғамдастықтың жиындары мен жиналыстарын ұйымдастырудың нақтырақ құқықтық нормаларын қарастыру, атап айтқанда, жергілікті тұрғындарға жергілікті мәселелерді шешуге жұмсалатын бюджеттік қаржыны бөлуге мониторинг жасауды беруді енгізу; в) аудандардың (облыстық маңызы бар қалалардың) және де ірі қалаларда құрылған аудандардың даму бағдарламаларына тұрғындардың ең бірінші қажеттіліктерін жүзеге асыру; г) елді мекендерде жергілікті өзін-өзі басқарудың функцияларын қалыптастыру, оның қаржылық еркіндігін кеңейту. Жергілікті өзін-өзі басқару органдарының қалыптасуын одан әрі жетілдіре түсу үшін мемлекеттік басқаруды орталықсыздандыру ең төменгі деңгейіне жетуі тиіс, сонда ғана жергілікті өзін-өзі басқарудың ұйымдасу және қызмет ету қағидалары айқындалып, әр деңгейдің міндеттері мен жауапкершілігі белгіленеді. Жиналыстар мен жиындарды дайындау мен өткізудің тәртібін белгілеу мен жергілікті маңызы бар мәселелерді қаржыландырудың нақты сұрақтарын айқындауды нормативтік тұрғыдан реттеу ұсынылды.

Кілт сөздер: жергілікті өзін-өзі басқару, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының қызметтері, қаржылық еркіндік, жергілікті қоғамдастық, жиын, жиналыс, мониторинг, бюджет, өзін-өзі басқару, қаржыландыру.

М.Кемел

Современное состояние формирования органов местного государственного управления и самоуправления

В статье раскрываются основные направления дальнейшего совершенствования местного самоуправления в системе управления Казахстана: а) процесс вовлечения сельских жителей к принятию решений местного уровня, включая их реализацию; б) построение основных принципов организации и деятельности местного самоуправления; в) предусмотрение более конкретных законодательных норм организации собраний и сходов местного сообщества, в частности, введение нормы по предоставлению местному населению права участия в мониторинге за использованием бюджетных средств, выделенных на решение проблем местного значения; г) включение в действующие программы развития района (города областного значения) а также районов, образованных в крупных городах, первоочередных потребностей населения, принятых на собраниях и сходах местного сообщества на уровне села, сельского округа, поселка, города районного значения; д) порядок формирования функции местного самоуправления на местах, расширение их финансовой самостоятельности. Для доведения до логического завершения децентрализации между уровнями государственного управления были определены основные принципы организации и деятельности местного самоуправления, чтобы на каждом уровне управления закрепить функции и ответственность

персонально для каждого из них. В современном мире благополучие государства определяется эффективным использованием потенциала нации в целом и способностей отдельно взятых граждан. Предложено конкретное закрепление законодательных норм по регламентации порядка формирования, проведения и полномочий собраний и сходов, а также по определению конкретных вопросов финансирования мероприятий местного значения.

Ключевые слова: местное самоуправление, функции органов местного самоуправления, финансовая самостоятельность, местное сообщество, сходы, собрания, мониторинг, бюджет, самоуправление, финансирования.

References

- 1 Ukaz prezidenta ot 28 noiabria 2011 h. «Ob utverzhenii Kontseptsii razvitiia mestnoho samoupravleniia v Respublike Kazakhstan» [The presidential decree dated 28 November 2012 «On the approving the concept of local self-government development in the Republic of Kazakhstan»]. *tengrinews.kz*. Retrieved from https://tengrinews.kz/zakon/prezident_respubliki_kazahstan/hozyaystvennaya_deyatelnost/id-U1200000438/ [in Russian].
- 2 Konstitutsiia Respubliki Kazakhstan ot 30 avhusta 1995 h. [Constitutional of the Republic of Kazakhstan of 30 August 1995]. *online.zakon.kz*. Retrieved from <http://online.zakon.kz> [in Russian].
- 3 Zakon ot 23 yanvaria 2001 h. «O mestnom hosudarstvennom upravlenii i samoupravlenii v Respublike Kazakhstan» [The Law of 23 January 2001 «On local public administration and self-government in the Republic of Kazakhstan»]. *online.zakon.kz*. Retrieved from <http://online.zakon.kz> [in Russian].
- 4 Stratehicheskii plan razvitiia Kazakhstana do 2020 h. [Strategic development plan of Kazakhstan till 2020]. *akorda.kz*. Retrieved from <http://akorda.kz> [in Russian].
- 5 Evropeiskaia khartiia mestnoho samoupravleniia, 15 oktiabria 1985 h. [The European Charter of Local self-government, 15 October 1985]. *constitution.garant.ru*. Retrieved from <http://constitution.garant.ru/act/right/megdunar/2540485/> [in Russian].

А.С. Есенгельдина¹, А.С. Сейталинова², Р.Е. Косдаулетова³

¹Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы, Астана, Қазақстан;

²Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университеті, Астана, Қазақстан;

³Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, Қазақстан
(E-mail: yanar77@inbox.ru)

Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік кірістер органдарының көрсететін қызметтерінің ерекшеліктері

Мақалада мемлекеттік қызметтер көрсету түсінігінің мәні мен маңызы ашылған. Мемлекеттік қызмет көрсетулер әртүрлі сипаттарына қарай топтастырылған: ерікті және еріксіз, қарапайым және күрделі. Авторлар субъектілер ретінде мемлекеттік басқару органдарын, ал объектісі ретінде мемлекеттік көрсетілетін қызметтерді алуға берген жеке және заңды тұлғалардың өтініштерін қарастырды. Мақалада Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің Мемлекеттік кірістер комитетінің мемлекеттік қызметтерді көрсетудегі ерекшеліктеріне көңіл бөлінген. Қазақстан Республикасының аталған ұйымның мемлекеттік қызметтері келесі сипаттар бойынша сыныпталған: қызмет алушылар бойынша; көрсету түрі бойынша; ұсыну мерзімі бойынша; қызметті көрсету нысанына қарай. Аталмыш мекеменің көрсететін мемлекеттік қызметтерін талдай отырып, оларды жетілдірудің бағыттары ұсынылған: ақпараттық коммуникациялық технологияларды қолдана отырып, мемлекеттік кірістер саласындағы электрондық нысанда көрсетілетін қызметтерді көбейту; салықтарды және басқа міндетті төлемдерді жүзеге асыру мүмкіндігін беретін «төлем шлюзін» іске асыру; Мемлекеттік кірістер комитетінің басқа мемлекеттік органдармен ақпараттық ресурстарды бірегейлендіруін және ықпалдастыруын қамтамасыз ету; деректерді жедел өңдеу мемлекеттік кірістер саласында бірінғай «бұлтты тұғырнамасын» (G-Cloud) қолдану; салық есептілігін қабылдаудың ұтқыр қосымшасын әзірлеу.

Кілт сөздер: мемлекеттік қызметтер, мемлекеттік кіріс органдары, салық органдары, кеден органдары, салық есептілігі, ақпараттық-коммуникативтік технологиялар.

Қазіргі таңда мемлекеттік қызметтер көрсету саласы елдің экономикалық дамуының маңызды құрамдас бөлшегі болып табылады, елдегі жағымды инвестициялық климатты, бизнесті ашу мен жүргізудің жеңілдетуін, халықтың тұрмыс сапасын анықтайды. Мемлекеттік қызметтер көрсету кәсіпкерліктің дамуына және азаматтардың өмір сүру жағдайына едәуір ықпал етеді.

Әдетте «қызмет көрсету» түсінігі материалдық құндылықтар немесе жеке дара материалдық өнім жасап шығармайтын пайдалы әрекет түрін білдіреді. 9004-2 Халықаралық стандартына сәйкес, қызмет көрсету дегеніміз – орындаушы мен тұтынушының арасындағы тікелей байланысының, сонымен қатар қызмет көрсетуді орындаушының қызметті тұтынушының қажеттілігін қанағаттандыру бойынша әрекетінің нәтижесі [1].

«Қызмет көрсету» сөзінің мағынасын қарастырғанда бірінші кезекте бұл ұғымның экономикалық мазмұнын қарастыру қажет. Егер «қызмет көрсету» ұғымының экономикалық мазмұнына тоқталсақ, «Үлкен экономикалық сөздікте» қызмет көрсету – бұл атқару барысында жаңа, бұрын болмаған материалдық-заттық өнім жасамайтын, бірақ барлық өнімнің сапасы өзгеретін әрекет түрі. Бұл зат түрінде емес, әрекет нысанында ұсынылатын игіліктер [2].

Жоғарыда айтылған анықтамалардан қызмет көрсету дегеніміз – бұл жеке азаматтың, бірнеше тұлғаның немесе жалпы қоғамның небір қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін белгілі бір субъектілердің атқаратын пайдалы әрекеті екендігін көруге болады. Қызметтер көрсетуді әртүрлі субъектілер жүзеге асыра алады, бірақ біз мемлекет атынан уәкілетті органдардың көрсететін қызметтерін, яғни мемлекеттік қызметтерді, көрсетуді қарастырамыз.

Мемлекеттік қызметтер көрсету кезінде пайда болатын барлық сұрақтарды ескере отырып, Қазақстан Республикасының 2013 ж. 15 сәуірдегі № 88-V «Мемлекеттік көрсетілетін қызметтер туралы» Заңында мынадай анықтама берілген: «Мемлекеттік көрсетілетін қызмет – көрсетілетін қызметті алушылардың өтініші бойынша жеке тәртіппен жүзеге асырылатын және олардың құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін іске асыруға, оларға тиісті материалдық немесе материалдық емес игіліктер беруге бағытталған жекелеген мемлекеттік функцияларды іске асыру нысандарының бірі», және бұл анықтама бүгінгі таңда қолданыста жүр [3].

А.Б. Майдырова мен С.С. Муксимовтың пікірінше, мемлекеттік қызмет көрсету – бұл мемлекеттік органдардың жауапкершілігіндегі тікелей ведомстволық бағынысты ұйымдар арқылы жүзеге асырылатын, азаматтарға немесе мемлекеттік емес ұйымдарға, немесе жалпы қоғамға үздіксіз негізде көрсетілетін қызметтер [4]. Бұл авторлар мемлекеттік қызмет көрсетуді мемлекеттің тұлға мен қоғамның алдындағы міндеті ретіндегі көзқарасты негіздейді.

«Мемлекеттік көрсетілетін қызметтер» туралы ҚР Заңында берілген түсініктерге жүгінсек, мемлекеттік қызмет көрсету бойынша іс-әрекет мемлекеттің қызметтерінің бірі болып табылады; оның тұтынушылары мемлекеттік органдар бола алмайды; қызметтер тек қызмет алушының өтініші болғанда ғана көрсетіледі; қызмет көрсету құнын мемлекет тағайындайды.

Алайда тікелей өтініш бойынша мемлекеттік қызмет көрсетуден басқа мемлекет халыққа өтінішсіз де қызмет көрсете алады. Оған мына қызмет көрсетулерді жатқызуға болады: сыртқы шекараларды күзету, қоғамдық тәртіпті қорғау, қоқыс жинау, тұрғылықты жерлерді көгалдандыру, автомобиль жолдары мен қоғамдық орындарды жабдықтау және т.б.

Жоғарыда айтылғандардан «Мемлекеттік қызметтер көрсету туралы» ҚР Заңындағы анықтама халықтың қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін мемлекет атқаратын қызметтердің барлығын толықтай қамти алмайды деп қорытындылауға болады.

Қазіргі таңда мемлекеттік қызметтердің 4 түрін бөліп қарастыруға болады:

- 1) ұйымның немесе азаматтың құқығын анықтау;
- 2) заңнамамен бекітілген жеке жағдайларда белгілі бір нәрсеге анықталған құқықты материалдық қамтамасыз ету;
- 3) заңнамалық фактілерді анықтау (көбінесе анықтамаларды алуда кең таралған);
- 4) ақпарат ұсыну [5].

Тағы бір жіктемеге сәйкес, ерікті және еріксіз, қарапайым және күрделі мемлекеттік қызмет көрсетулер болып бөлінеді. Ерікті қызмет көрсету – бұл мемлекеттік орган клиентінің «тікелей және жанама» пайдасы қызметті тұтынуға байланысты кеткен шығындардан жоғары болатын қызмет көрсету түрі. Керісінше жағдайда еріксіз қызмет көрсету туралы айтуға болады, яғни оның қажеттілігі мен тиімділігі қоғамдық маңызы бар пайданың болуымен байланысты. Мемлекеттік қызмет көрсетудің мәнін зерттеудің нәтижесінде мемлекеттік қызмет көрсету туралы қалыптасқан көзқарастардың алуан түрлілігіне көзіміз жетті. Көбінесе пікірталастар мемлекеттік қызметтердің мәнін кең немесе тар мағынада ұғынуға байланысты. Мемлекеттік қызмет көрсетуді тар мағынада түсіну оның жеке дара сипатына байланысты, яғни мемлекеттік қызмет көрсету үдерісі қызмет алушының жеке өтінішіне байланысты. Кең мағынада, жеке дарадан басқа, тұтас әлеуметтік ағзаға тәрізді барлық қоғамға үздіксіз әсер етеді және мемлекеттік қызмет көрсетудің әдістерін қамтиды.

Жүргізілген зерттеудің нәтижесінде мемлекеттік қызмет көрсетудің мәні өзгеріске ұшырап отыратынын айтуға болады. Оған әртүрлі факторлар әсер етеді, мысалы, мемлекеттік қызмет көрсету субъектілері шеңберінің кеңеюі, оның ішінде биліктің соттық және заңнамалық тармақтары; қызметтерді тұтынушылар шеңберінің кеңеюі, оның ішіне мемлекеттік құрылымдар да кіреді. Мемлекеттік қызмет көрсетудің мәніне «еріктілік» категориясы жайлы толассыз даулар да әсер етеді. Жеке алғанда тұтынушының қалауынсыз «мәжбүрлі мемлекеттік қызмет көрсету» (лицензиялау, аккредитациялау, сертификаттау және т.б.) түсінігінің дәлдігі күмән тудырады.

Сонымен, мемлекеттік органдар басқару субъектілері ретінде, ал объектісі ретінде мемлекеттік көрсетілетін қызметтерді алуға берген жеке және заңды тұлғалардың өтініштері қарастырылады, өйткені бұл іс-әрекеттің нәтижесінде белгілі бір қызметке сұраныс білдірген тұлғалардың қажеттіліктерін қанағаттандыру бойынша үдеріс немесе жұмыс атқарылады.

Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің Мемлекеттік кірістер комитеті орталық атқару органының құзыреті шегінде кеден ісі саласындағы реттеуші, іске асыру және бақылау функцияларын, салықтардың, кедендік және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдердің толық және уақытылы түсуін қамтамасыз етеді. Комитет Қазақстан Республикасында Еуразиялық экономикалық одағының кедендік шекарасы арқылы тауарларды өткізумен, оларды Еуразиялық экономикалық одағының бірыңғай кедендік аумағында кедендік бақылауда тасымалдаумен, уақытша сақтаумен, кедендік декларациялаумен, кедендік рәсімдерге сәйкес шығарумен және пайдаланумен, кедендік бақылау жүргізумен байланысты қатынастарды жүзеге асырады.

Комитеттің облыстар, Астана және Алматы қалалары бойынша мемлекеттік кірістер департаменттері, кедендер, мамандандырылған мемлекеттік мекемелері, аудандар, қалалар, қалалардағы аудандар бойынша және арнайы экономикалық аймақ аумағындағы мемлекеттік кірістер

басқармалары жататын, Қазақстан Республикасының Үкіметі құратын және тарататын мемлекеттік мекеме нысанындағы заңды тұлғалар болып табылатын аумақтық органдары бар [6].

Негізінен Мемлекеттік кірістер комитетінің қызметін басты үш топқа бөлуге болады:

- салық қызметтері;
- кеден қызметтері;
- экономикалық тергеу қызметтері (ЭТҚ).

Қазіргі уақытта мемлекеттік кірістер органдары 52 түрлі мемлекеттік қызметтерді көрсетеді. Қызметтер мемлекеттік кірістер органдарымен тікелей көрсетіледі, 29 қызмет «Азаматтарға арналған үкімет» мемлекеттік корпорациясы арқылы баламалы түрде көрсетіледі [7].

Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің Мемлекеттік кірістер комитетін мемлекеттік қызметтерін мынадай сипаттары бойынша топтастыруға болады:

- қызмет алушылар бойынша;
- көрсету түрі бойынша;
- ұсыну мерзімі бойынша;
- қызметті көрсету нысанына қарай (1-сур.).

Қызмет алушылар бойынша	<ul style="list-style-type: none">• Азаматтар үшін• Бизнес үшін
Көрсету түрі бойынша	<ul style="list-style-type: none">• Тегін — 42 қызмет• Ақылы — 10 қызмет
Ұсыну мерзімі бойынша	<ul style="list-style-type: none">• Қысқамерзімді — 10 минуттан 15 жұмыс күні• Ортамерзімді — 15-тен 30 жұмыс күні• Ұзақмерзімді — 30 жұмыс күнінен жоғары
Қызметті көрсету нысанына қарай	<ul style="list-style-type: none">• Қағаз түрінде — 19 қызмет• Электронды/ қағаз түрінде — 33 қызмет

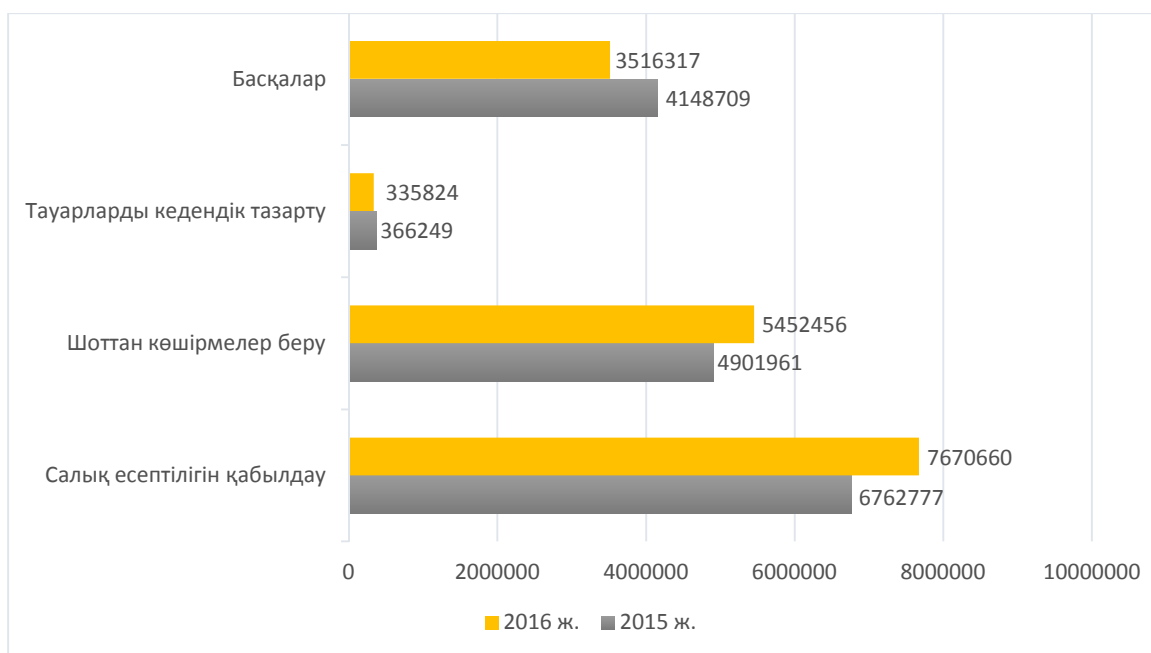
1-сурет. Мемлекеттік кірістер органдары көрсететін қызметтер топтамасы (авт. құраст.)

Мәліметтер көрсетіп отырғандай, Мемлекеттік кірістер органдары ұсынатын 52 мемлекеттік қызметтің 42 түрі тегін түрде және 10 түрі ақылы түрде көрсетіледі. Қазіргі уақытта толық электрондық нысанда 1 қызмет ұсынылса, ал 33 қағаз және электрондық нысанда және 19 қызмет тек қағаз нысанда жүзеге асады.

Статистикалық есепке сүйене отырып, мемлекеттік кірістер органдарымен 2015 ж. 16179696 мемлекеттік қызметтер берілсе, ал 2016 ж. 16975257 мемлекеттік қызметтер көрсетілген (2-сур.).

Ұсынылған мәліметтер көрсеткендей, көрсетілген мемлекеттік қызметтердің ішінде басты орында «Салық есептілігін қабылдау» қызметі алады. Осы қызмет түрі бойынша 2015 ж. — 6762777 (41,7 % үлесі) қызмет көрсетілген болса, ал 2016 ж. — 7670660 қызмет, немесе жалпы көрсетілген қызметтердің 45,2 %, тиесілі [8-10].

2016 ж. «Салық берешегінің, міндетті зейнетақы жарналары, міндетті кәсіптік зейнетақы жарналары мен әлеуметтік аударымдары бойынша берешегінің жоқ (бар) екендігі туралы мәліметтер, салық міндеттемесін, сондай-ақ міндетті зейнетақы жарналарын, міндетті кәсіптік зейнетақы жарналарын есептеу, ұстап қалу және аудару, әлеуметтік аударымдарды есептеу және төлеу бойынша міндеттемелерді орындау бойынша бюджетпен есеп айырысулардың жай-күйі туралы дербес шоттан үзінді көшірмелер беру» — 5452456 қызмет (2015 ж. — 4901961 қызмет) немесе жалпы көрсетілген қызметтердің 32,1 % (2015 ж. — 30,2 %) үлесін алған. «Тауарларды кедендік тазарту» мемлекеттік қызмет 2016 ж. — 335824 қызмет, немесе жалпы көрсетілген қызметтердің 2,2 %, алды.

Дерек көзі: авторлармен [8] мәліметі бойынша әзірленген.

2-сурет. Мемлекеттік кірістер саласында көрсетілген қызметтердің 2015–2016 жылдардағы өзгерісі

Сандж зерттеу орталығы 2014 ж. және 2015 ж. мамыр айынан 2016 ж. қараша айына дейінгі екі зерттеу нәтижелері бойынша мемлекеттік кірістер органдарының қызметтерімен қанағаттану 71 % деңгейінде сақталғанын атап өтті (кестені қара.).

К е с т е

2014, 2015/2016 жж. жасалынған зерттеулер нәтижелері бойынша қызметтермен қанағаттану [10]

Көрсеткіштер	Салық қызметтері			Кеден қызметтері			ЭТҚ	Орташа
	бизнес	халық	орта	бизнес	халық	орта		
2015/2016 жж.	79,1	83,6	80,6	74,5	65,3	73,6	60,2	71,5
2014 ж.	81	88	83,5	70,9	72,7	70,9	59	71,1

Бірақ салық және кеден қызметтері сапасымен қанағаттануда болымсыз өзгерістер бар. Сұрау нәтижесі республика бойынша салық қызметтері сапасының төмендеуін көрсетеді, орташа есеппен 83,5 %-дан 80,6 %-ға дейін, ал кеден қызметтері бойынша өсім — 70,9 %-дан 73,6 %-ға дейін. ЭТҚ қызметтері аздап жақсарды — 59 %-дан 60,2 %-ға дейін.

Мемлекеттік кірістер органдары көрсетілетін қызметтердің үдерістерін оңтайландыру үшін көптеген іс-шаралар жүргізуде:

– шағын бизнесті дамыту үшін қолайлы жағдай жасау мақсатында дара кәсіпкер (ДК) ретінде мемлекеттік тіркеуге алымы жойылды;

– қосылған құн салығын (ҚҚС) төлеуші ретінде тіркеу есебіне рәсімдері оңтайландырылды (ДК куәлігін беруге ұқсас) ҚҚС куәлігінің бланкі электрондық түрге ауыстырылды;

– комитеттің ресми сайтында (www.kgd.gov.kz) мемлекеттік органдардың сауалы бойынша берешектің жоқ (бар) екені туралы мәліметтерді беру қызметі жүзеге асырылды. Осы қызмет салық төлеушілерден мәліметтерді ұсынуды талап етпей мемлекеттік органдардың сұраулары бойынша берешектің жоқ (бар) екені туралы мәліметтерді беру үдерісін оңтайландыруға мүмкіндік берді;

– берешектің жоқ (бар) екені туралы мәліметтерді салық төлеушілерге беру уақыты 2 күннен бірнеше минуттарға дейін қысқартылды.

Мемлекеттік қызметтерді көрсету үдерістерін оңтайландыру мақсатында келесі мемлекеттік көрсетілетін қызмет: «Кедендік баждардың, салықтардың және кедендік алымдардың артық (қате) төленген сомалары бар екендігі туралы растау» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2013 жылғы

18 қыркүйектегі № 983 Қаулысымен бекітілген «Мемлекеттік көрсетілетін қызметтер тізілімінен» алынып тасталды.

Салық және Кеден комитеттері біріктірілгенге дейін осы мемлекеттік көрсетілетін қызметтің басталу бизнес-үдерісі болып сыртқы экономика қызметіне қатысушылардың (СЭҚК) кеден органынан кедендік баждардың, салықтардың және кедендік алымдардың артық (қате) төленген сомалары бар екендігі туралы растауды алу қажет болып табылатын, одан әрі оны салықтарды және кедендік алымдарды қайтару үшін салық органдарына берілген.

Сонымен, осы қызметті оңтайландырғаннан кейін 2016 ж. бастап СЭҚК салық төлеуші ретінде тіркелген орны бойынша Мемлекеттік кірістер басқармаларына бір рет келеді де, ақшалай қаражатты қайтаруға өтініш береді, әрі қарай бұрын СЭҚК жасаған іс-әрекетті мемлекеттік кірістер органдарының қызметкерлері жасайды, нәтижесінде бизнес-үдерістің аяқталуы болып, СЭҚК ақшалай қаражатты қайтару болып табылады.

Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің Мемлекеттік кірістер комитетінің көрсететін мемлекеттік қызметтерін талдай отырып, оларды жетілдірудің мынадай бағыттарын ұсынамыз:

– *біріншіден, ақпараттық коммуникациялық технологияларды қолдана отырып, мемлекеттік кірістер саласындағы электрондық нысанда көрсетілетін қызметтерді көбейту.* Ақпараттық коммуникациялық технологиялардың қарқынды дамуы мен бейімделуі экономикалық көрсеткіштерге ғана емес, адамдардың өмір сүру салтына да әсер етіп, қоғамды жаңғыртудың ең маңызды факторы болатыны сөзсіз. Біздің ойымызша, мынадай қызметтерді толықтай электрондық нысанда көрсетуге болады:

а) бюджеттен қосылған құн салығын қайтару;

ә) төлем көзінен ұсталған табыс салығын қайтару;

б) салық және (немесе) өсімпұлдар төлеу жөніндегі салық міндеттемесін орындау мерзімдерін өзгерту;

в) салық салу объектілерінің және (немесе) салық салумен байланысты объектілерінің орналасқан жері бойынша тіркеу есебі.

Қазір мемлекеттік органдардың рұқсат беру жүйесі мен бақылау-қадағалау қызметін жетілдіру жөнінде шаралар жүзеге асырылуда, рұқсат беру құжаттарын беру үдерісі автоматтандырылуда. Дегенмен, ұсынылған қызметтерді электрондық нысанда көрсету уақыт шығындарын және бизнес шығындарын қысқартады, әкімшілік тосқауылдарды төмендетеді, мемлекеттік органның бақылау қызметін реттейді;

– *екіншіден, салықтарды және басқа міндетті төлемдерді жүзеге асыру мүмкіндігін беретін «төлем шлюзін» іске асыру қажет.* Өзара іс-қимылдың мұндай тетігі заңды тұлғалар үшін де, жеке тұлғалар үшін де банк жүйесінде е-банкингті жеделдетіп дамытуды талап етеді. Е-банкинг тетігі арқылы электрондық төлемдерді жүзеге асыру үшін е-қызмет көрсетулерді пайдаланушылардың қажеттіліктерін қанағаттандыратын, неғұрлым тиімді төлем аспабы микропроцессорлық технология негізіндегі төлем карточкасы болып табылады. Микропроцессорлық карточкалар технологиясы екінші деңгейдегі банктерде карт-шоттарға салынған сомалар шегінде төлем транзакцияларын ашық желілер арқылы жүргізудің жеткілікті деңгейде сенімді, әрі қауіпсіз болуын қамтамасыз етеді;

– *үшіншіден, Мемлекеттік кірістер комитетінің басқа мемлекеттік органдармен ақпараттық ресурстарды бірегейлендіруін және ықпалдастыруын қамтамасыз ету.* Ол үшін ведомстволық және ведомствоаралық электрондық құжат айналымы, құжаттарды мұрағаттық сақтау, әкімшілік-басқару қызметінің ақпараттық жүйелері, салық төлеушілер мен салық салынатын объектілер тізілімі, үкіметтік Интернет-портал бірегейлендіруі қажет. Құжаттарды дайындау және оларды жүйеге енгізу, тіркеу, бөлу мен тарату, редакциялау және түрлендіру, жедел сақтау және мұрағатқа жіберу, іздеу мен қарау, құжаттарды алу және жаңғырту, олардың орындалуын бақылау, қолжетімділікті шектеу, құжаттардан ақпарат алу және оған талдау жасауды қоса алғанда, мемлекеттік органдардағы құжат айналымының технологиялық үдерістерін толықтай автоматтандыру жөніндегі жұмыстарды жалғастырытын бағдарламалар дайындауға тура келеді;

– *төртіншіден, деректерді жедел өңдеу мемлекеттік кірістер саласында бірыңғай «бұлтты тұғырнамасын» (G-Cloud) қолдану.* Ақпараттық технологияларды қолданудың тиімділігін арттыру тетіктерінің бірі — «бұлтты есептеу» және тапсырыстарды шоғырландыруды пайдалануға көшуге негізделген ақпараттандырудың жаңа моделі болып табылады. Қазіргі уақытта әлемдік тәжірибеде деректерді өңдеу орталықтарының базасында серверлерді виртуалдау және «бұлтты есептеу»

модельдерінің технологиялары кеңінен қолданылады. Осы технологияны енгізу арқылы бюджет қаражатын тиімді шоғырландыруға және үнемдеуге болады;

– *бесіншіден, салық есептілігін қабылдаудың мобильді қосымшасын әзірлеу.* Сонымен қатар мобильді қосымша пайдаланушының жеке деректеріне: жеке куәлік, жүргізуші куәлігі, лицензиялар, заңды тұлға ретінде қатысушы туралы және тағы басқа ақпараттарды енгізу керек. Бұл технология электронды цифрлық қолтаңбаларды пайдалануды елеулі оңайлатады, сондай-ақ SMS сұраулар арқылы қызмет алуға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Международный стандарт ISO 9004-2 (ИСО 9004-2). Административное управление качеством и элементы системы качества. Ч. 2. Руководящие указания по услугам. Регистрационный номер ISO 9004-2:1991. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1019721#pos=0;160.
- 2 Борисов А.Б. Большой экономический словарь. — 2-е изд., перераб. и доп. / А.Б. Борисов. — М.: Кн. мир, 2009. — 860 с.
- 3 Закон Республики Казахстан от 15 апреля 2013 года № 88-V «О государственных услугах». [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1300000088>.
- 4 Майдырова А. Совершенствование процесса оказания государственных услуг в Республике Казахстан / А.Майдырова, С.Муксимов. — Астана: Акад. гос. управления при Президенте РК, 2015. — 211 с.
- 5 Алькина Г.И. Сущность государственных услуг / Г.И.Алькина, В.А. Герба // Вестн. Тихоокеан. гос. ун-та. — 2009. — № 3(14). — С. 129–134.
- 6 Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің Мемлекеттік кірістер комитеті туралы ереже. Қазақстан Республикасы Қаржы министрінің 2016 жылғы «14» 06 № 306 бұйрығы. [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <http://online.zakon.kz>.
- 7 Постановление Правительства Республики Казахстан от 18 сентября 2013 года № 983 «Об утверждении Реестра государственных услуг». [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1300000983>.
- 8 Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің Мемлекеттік кірістер комитетінің мемлекеттік көрсетілетін қызметтердің мәселері жөніндегі қызметінің 2015 жылғы есебі. [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <http://kgd.gov.kz/ru/content/otchet-o-deyatelnosti-po-voprosam-okazaniya-gosudarstvennyh-uslug-1>.
- 9 Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің Мемлекеттік кірістер комитетінің мемлекеттік көрсетілетін қызметтердің мәселері жөніндегі қызметінің 2016 жылғы есебі. [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <http://kgd.gov.kz/ru/content/otchet-o-deyatelnosti-po-voprosam-okazaniya-gosudarstvennyh-uslug-2>.
- 10 Қазақстан Республикасы мемлекеттік табыстар органы қызметтерінің сапасын бағалау. Сандж зерттеу орталығы. [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <http://kgd.gov.kz/ru/content/rezultaty-sociologicheskikh-issledovaniy-1>.

А.С. Есенгельдина, А.С. Сейталинова, Р.Е. Косдаулетова

Особенности оказания услуг органами государственных доходов в Республике Казахстан

В статье рассмотрены содержание и значение понятия «оказание государственных услуг». Оказываемые государственные услуги сгруппированы по различным признакам: добровольные и обязательные, простые и сложные. В качестве субъектов рассматриваются органы государственной власти, а в качестве объектов — заявления физических и юридических лиц, поданные для получения государственных услуг. В статье большое внимание уделено особенностям государственных услуг, оказываемых Комитетом государственных доходов Министерства финансов Республики Казахстан, которые классифицированы по следующим признакам: по получателям услуг, по видам, по срокам предоставления, по формам оказания услуг. Авторы, проанализировав деятельность Комитета государственных доходов Министерства финансов Республики Казахстан по оказанию государственных услуг, предложили следующие пути совершенствования: используя информационно-коммуникативные технологии, увеличить количество электронных форм оказания государственных услуг; внедрить «шлюз оплаты» для осуществления налоговых и других обязательных платежей; систематизировать и интегрировать информационные ресурсы Комитета государственных доходов с другими государственными органами; для оперативной обработки информации в отраслях государственных доходов использовать «облачное хранилище» (G-Cloud); разработать мобильное приложение приема налоговой отчетности.

Ключевые слова: государственные услуги, органы государственных доходов, налоговые органы, таможенные органы, налоговая отчетность, информационно-коммуникативные технологии.

A.S. Yessengeldina, A.S. Seitalinova, R.Ye. Kosdauletova
**Features of service delivery agencies of government revenue
in the Republic of Kazakhstan**

The article considers the content and significance of the concept of rendering public services. The state services rendered are grouped according to various criteria: voluntary and compulsory, simple and complex. Authors consider subjects of state authority as subjects, and as objects of application of individuals and legal entities submitted for receiving state services. The article focuses on the specifics of state services provided by the State Revenue Committee of the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan. State services provided by the State Revenue Committee of the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan are classified according to the following characteristics: by service recipients, by types, by terms of provision, by forms of services. The authors, having analyzed the activities of the State Revenue Committee of the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan in providing public services, offered the following ways of improvement: using information and communication technologies to increase the number of electronic forms of public services; Introduce a «payment gateway» for the implementation of tax and other mandatory payments; To systematize and integrate information resources of the State Revenue Committee with other state bodies; For the rapid processing of information in the public revenue sectors, use the «cloud storage» (G-Cloud); To develop a mobile application for tax reporting.

Keywords: state services, state revenue bodies, tax authorities, customs authorities, tax reporting, information and communication technologies.

References

- 1 *Mezhdunarodnyi standart ISO 9004-2 (ISO 9004-2)*. Administrativnoie upravlenie kachestvom i elementy sistemy kachestva. Chast 2. Rukovodiashchiie ukazania po usluham [*The international standard ISO 9004-2 (ISO 9004-2)*. Administrative quality management and elements of the quality system. Part 2. Guidelines for services]. *online.zakon.kz*. Retrieved from http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1019721#pos=0;160 [in Russian].
- 2 Borisov, A.B. (2009). *Bolshoi ekonomicheskii slovar [Great economic dictionary]*. (2d ed., Revised and enlarged). Moscow: Knizhnyi mir [in Russian].
- 3 Zakon Respubliki Kazakhstan ot 15 aprelya 2013 hoda № 88-V «O hosudarstvennykh usluhakh» [Law of the Republic of Kazakhstan «On the state services»]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1300000088> [in Russian].
- 4 Maydyrova, A. & Muksimov, S. (2015). *Sovershenstvovanie protsessa okazaniia hosudarstvennykh usluh v Respublike Kazakhstan [Improvement of the process of rendering public services in the Republic of Kazakhstan]*. Astana: Akademiia hosudarstvennogo upravleniia pri Prezidente RK [in Russian].
- 5 Al'kina, G.I. & Gerba, V.A. (2009). Sushchnost hosudarstvennykh usluh [The essence of public services]. *Vestnik Tikhookeanskogo gosudarstvennogo universiteta – Bulletin of the Pacific State University*, 3(14), 129–134 [in Russian].
- 6 Kazakstan Respublikasy Karzhy ministrlihinin Memlekettik kirister komiteti turaly erezhe. Kazakstan Respublikasy Karzhy ministrinin 2016 zhylyhy «14» 06 № 306 byryhy [Regulations on the State Revenues Committee of the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan. Order of the Minister of Finance of the Republic of Kazakhstan dated 14th of June, 2016 No. 306]. *online.zakon.kz*. Retrieved from <http://online.zakon.kz> [in Kazakh].
- 7 Postanovlenie Pravitelstva Respubliki Kazakhstan ot 18 sentiabria 2013 hoda № 983 «Ob utverzhdenii Reestra hosudarstvennykh usluh» [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan. «On approval of the register of public services»]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1300000983> [in Russian].
- 8 Kazakstan Respublikasy Karzhy ministrlihinin Memlekettik kirister komitetinin memlekettik korsetiletin kyzmetterdin maseleri zhonindehi kyzmetinin 2015 zhylyhy yesebi [Report of the State Revenues Committee of the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan on the state services in 2015]. *kgd.gov.kz*. Retrieved from <http://kgd.gov.kz/ru/content/otchet-o-deyatelnosti-po-voprosam-okazaniya-gosudarstvennyh-uslug-1> [in Kazakh].
- 9 Kazakstan Respublikasy Karzhy ministrlihinin Memlekettik kirister komitetinin memlekettik korsetetin kyzmetterdin maseleri zhonindehi kyzmetinin 2016 zhylyhy yesebi [Report of the State Revenues Committee of the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan on the issues of public services in 2016]. *kgd.gov.kz*. Retrieved from <http://kgd.gov.kz/ru/content/otchet-o-deyatelnosti-po-voprosam-okazaniya-gosudarstvennyh-uslug-2> [in Kazakh].
- 10 Kazakstan Respublikasy memlekettik tabystar orhany kyzmetterinin sapasyn bahalau Sandzh zertteu ortalyhy [Evaluation of the services of the state revenue body of the Republic of Kazakhstan. Sanj Research Center]. *kgd.gov.kz*. Retrieved from <http://kgd.gov.kz/ru/content/rezultaty-sociologicheskikh-issledovaniy-1> [in Kazakh].

G.I. Yeshenkulova¹, A.G. Gizzatshanova¹, A.K. Kussainova¹, A.T. Raiymbekova²

¹*L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan;*
²*«Economic finances and business» University of Bolashak, Kazakhstan*
(E-mail: aiman_1969@mail.ru)

Place of border cluster and ways of implementation in classification of East Kazakhstan region tourist cluster

Nowadays, at the stage of development of tourism of Kazakhstan to increase efficiency of socio-economic of tourism service use cluster method. on the basis of preparing clusters are forming unique, exclusive product. creation the core of a tourist cluster in a number of projects take a special place in territorial-geographical region in the border areas of the location. First of all, globalization affect to border area by emerging of tourist projects in the near of border regions. According to the researchers, tourists, near the border formed under the influence of high development potential of cross-border tourism. Features of the cluster approach, methods and prospects of development of tourism and the formation and development of the tourism cluster in the border areas needs a scientific study. In this regard, the country as a its own zone, allowing the development of a cluster of two major cross-border tourism clusters in East Kazakhstan destinations, Katonkaragay National Park and the Nature of the State Nature Reserve is supposed to be offered as a tourist product. Therefore, 2 objects should be combined into one tourist cluster, in order to develop it successfully, in addition to all issues mentioned before we would recommend to use Australian road between Katonkaragay National Park and Nature reserves in the state.

Keywords: Concept, the boundary of the cluster, the Austrian road, ring road, recreation, geographical location, region, area.

Industrial, social and market infrastructure of the industrial-innovative development are key factors in the effective implementation. In this regard, the President of Kazakhstan Nazarbayev in his «Kazakhstan-2050» strategy that addressed to the nation: «The new policy of the state» are aims to be one of the thirty most developed countries of the world by 2050. to implement of the strategy «Kazakhstan-2050» that should be the main instrument of the cluster, because only through the interaction of business, science and the state as a synergetic effect, «a three-roll» model will work. By taking this into account, the President set the following tasks: setting cluster development model, preparing the «road map» of formation of prospect national cluster and formation of prospect national cluster concept [1].

According to this, to develop tourism industry, consider new ways, programs to develop tourism industry as a important part of our economy are becoming important. In order to make our country as a center of tourism in Central Asian region there discussed ways to create a competitive tourism industry and tourism «cluster» program taken in the implementation of the pilot project, «Development of Tourist Industry in 2020» concept was developed. Circulating in the domestic tourist industry centers defined five areas, hotel chains, the Great Silk Road caravan-style to create the conditions for the construction of palaces and other important tourist routes. Investment proposals based on the regional framework was formed, the first stage of 90 investment projects were collected and analyzed, 11 of them were listed as being relevant, 386 million. US dollar funds in the amount of state support for the Sustainable Development Fund «Kazyna» has been sent. Long-term development of the industrial market, carried out a detailed analysis of the process of segmentation was discussed and finally Kazakhstani tourist objects worthy to be a powerful motivator for the development of tourism as an event of «EXPO-2017» in Astana World organize the exhibition can be said [2].

Promising to improve national competitiveness cluster development in the era of globalization, are becoming more active in attracting foreign direct investments and external economic integration serves as an effective mechanism. Generally cluster is joint or complementary businesses and near a group of organizations and indirectly associated with them. The cluster is takes in the area or even close to adding a city or a neighboring country, which might be one of the city [3]. Tourist cluster competitiveness (compared to other countries and other sectors of the economy) opportunities could be considered the personal characteristics that increase the chance of factors, the development of the tourism cluster size are a lot of factors in the development of tourism in Kazakhstan, so creating a tourist cluster in a market economy is one of the most promising sectors of the economy. Its share of the total GDP of Kazakhstan 2-3 %, while at the same time,

the share of tourism in developed countries - up to 30 %. Thus, Kazakhstan's competitiveness while maintaining the current level of tourism, in the world tourism market to the development of the domestic tourism market, increase of employment and improve living standards for the quality of tourism services to meet the growing demand and to create conditions for the sustainable development of tourism in the country will not be enough. Tourism development efforts and priorities, motives, goals tourist cluster coordination within the Central Asian region as a tourist center allows you to deal more effectively with the problems of the formation [4].

One of the main clusters of «Development of Tourist Industry in 2020 the concept» is East Kazakhstan - East Kazakhstan region includes the northern and eastern parts. Oskemen city will be the center of the cluster, as defined in 6 major places of tourist interest here: «Bukhtarma» reservoir, Irtysh River - Lake Zaisan, Katonkaragay Park, Lake Markakol and Kalzhyr Gorge, Ridder - Anatau and Ivanov mountains, Semey city. In the future, this cluster, including the rest of the East Kazakhstan Alakol State Nature Reserve, «Berel» state historical and cultural reserve, might be combined and may be expanded. East Kazakhstan characterized as a cluster «Amazing world of nature», the development of ecological tourism center. These products developed in a cluster, the main tourist active and adventure tourism, mountains and lakes.

East Kazakhstan region is taken north-eastern and eastern parts of the green forest, the mountain of the Altai Mountains. Nature is very picturesque, compared to Switzerland in the second; it was a real competitive as a tourist capital resources can serve as a tourist center, a tourist destination. This land is located in the Altai Mountains settlements belong to two districts. They are: Katonkaragay area and Kurchumsky area. The main destinations to boost the tourism potential of the district (tourist resources) will be noted that the Altai Nature Lake Reserve, in the mountainous area of the Altai Mountains of Altai - Belukha, the highest peak of the mountain range and a small transparent, streaming rivers and waterfalls are located, Katonkaragay being an area of 13 190 km², representing 4.6 % of the territory of the East Kazakhstan region. This Katonkaragay National Park, Rakhmanov springs in the area of thermal springs, Berel cemetery, Kokkol waterfall, mountain Kokkol abandoned mine and the gold clause and the Great Silk Road, etc. (Fig. 1).

Figure 1. Administrative map of the East Kazakhstan region (made based on reference [5])

It should be noted that Katonkaragay National Park was established in July 2001 began, the main objective of the National Park: the main representative of the biotic complexes in the world as a model ecosystem conservation; Using the ecological diversity of the natural environment; the territory and the preservation of

cultural heritage; the productivity of the ecosystem; In addition to the economic development of the border area through the development of tourism can include efforts. In the park, take the following boundaries: North and east of the state borders Russia and China; Meridian Medvedka village on the west; - East Kazakhstan region, from China to the south -Karagay and Kurchum district boundaries. Therefore, the East Kazakhstan region, the border area as there is a huge opportunity for the development of cross-border tourism and border tourism cluster in [6].

In this regard, without prejudice to the location of the local population will contribute to the implementation, use and protection of the territory there is a need to create a structure. Now the «new» areas bordering the frontier, which is taking place in the state border, in addition to a number of areas began to feel the impact of economic problems. In addition, certain transformations of the concept of cross-border cooperation in the context of globalization and is experiencing one of the border areas of the social-economic processes in the country within the framework of the region's economy has become the main object of scientific interest. Socio-economic and political conditions and the traditional closed the border areas beneficial economic relations with the countries were to be able to cause the formation of the environment.

Many international and national-level programs and regulations for more than half a century of border areas considered as one of the main areas of development. During the foreign policy of our country compared to the experience, some attention was paid to the development of the border areas, which in turn has affected the development of the same socio-economic differences. Just being developed at the moment «tourism» plays an important role in launching the programs are taken; communicating with foreign countries began to develop the border areas [7].

According to experts the development of border areas is especially important due to the following reasons [8]:

- border areas with neighboring countries and the effective development of economic, cultural and humanitarian ties and cooperation mechanisms to restore the proper use of the cross-border contacts, will reduce the impacts in the regions;
- the geographical location of the Eurasian transit corridor as an opportunity to share the use of geo-rent;
- the economy has not developed measures to prevent cross-border processes to prevent conflicts in the region and as a prerequisite for social and economic development takes place.

Recreation and tourism as a tool for the development of the tourism cluster should be organized in clusters. One of the most important elements of the cluster, and the geographical location of the border service has a number of features; most of the tourist cluster is a first for this type of tourism, cross-border travel conditions for the activation of the clusters Consider sets of four groups (Fig. 2) [7]. Depending on the types of cross-border tourism in a number of features of the functioning of a tourist cluster. Partly as a basis for creation of tourist-recreational clusters of short-term tourist travel, tours, vacation days taken, and is a rare case where the medium or long-term travel. Usually relatively purposes of travel, business travel, as well as, shopping, cultural, educational and recreational travel is a priority. Border tourist unified specification for the creation of a cluster of industry and infrastructure.

The factors, which will positively affect to the development of tourist border cluster:

- the modernization of border gates for tourists with neighbor countries;
- solving the issue related to service sector and medical insurance;
- establishing destinations, routes and touristic products;
- the solving issues related to availability of tourist information.

In this regard, the areas of cross-border tourist clusters of border districts allow you to explore the full potential of the development of various tourism segments. Such cross-border experience might be an effective tool for socio-economic development of the region. Now foreign scientists using a wide range of signs of economic classification of the cluster groups, according to the following parameters:

- geographical location;
- the availability of capital;
- the proximity of suppliers;
- condition of competition;
- the availability of special services;
- the development of labor;
- specialized educational institutions and research organizations;
- industrial property, etc.

The cluster appears as one of the most important elements of the basis of geographical location. Cross-border tourism cluster is a number of features to serve. First of all, these types of tourism. Consider the boundary conditions for the activation of the tourist clusters with the collection into four groups (Fig. 2) [7].

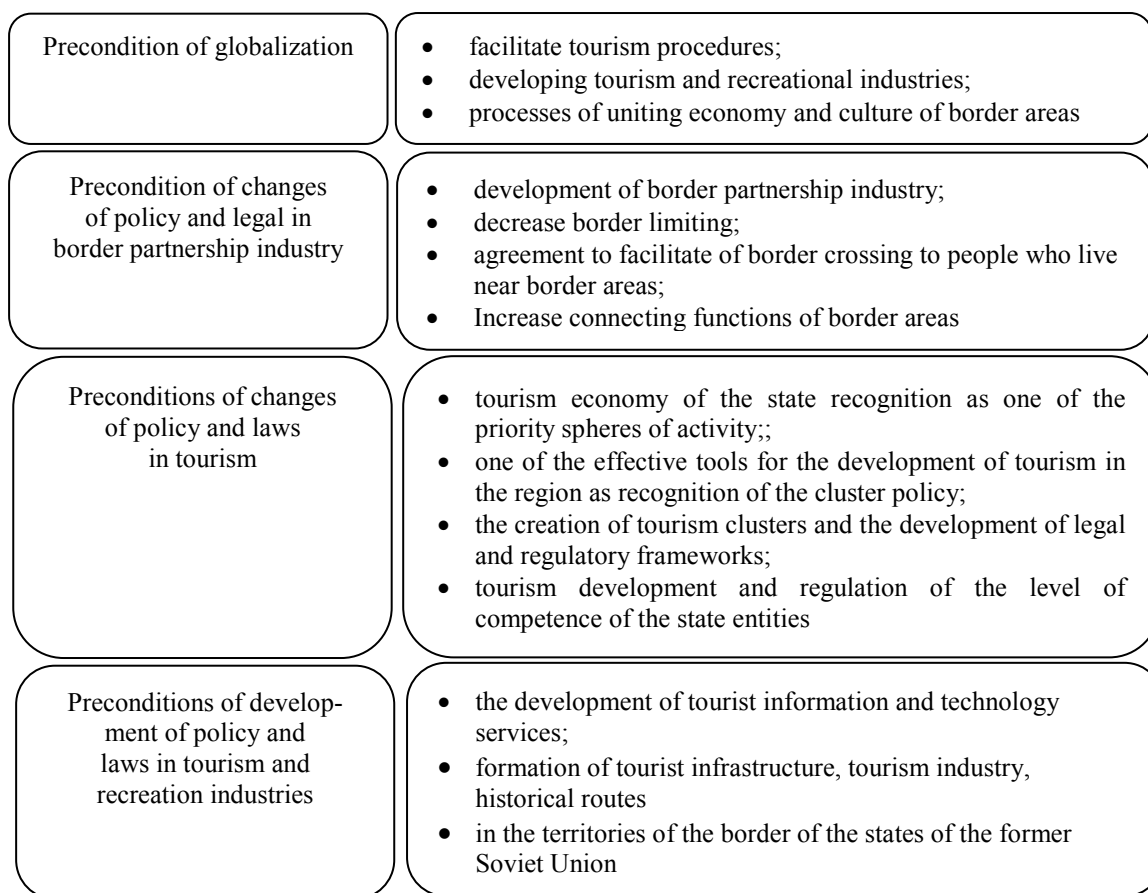

Figure 2. The boundary conditions for the development of tourism cluster (prepared on the basis of the information [8])

According to this, scientists proposed criteria for classification of tourist cluster sets, East Kazakhstan region, cross-border travel should be determined by the location of the clusters (Table 1) [8].

Table 1

Place in the classification of tourist clusters border clusters

Classification	Characteristic
1	2
By placing a cluster	- the national tourist cluster, including regional and inter-regional tourism cluster (including the cluster of East Kazakhstan Katon-district and Kurchumsky (Nature) area; - the border areas of the tourist cluster (Katonkaragay and Kurchumsky regions)
By the main type of service	- tourism and recreational tourism (Katonkaragay, Kurchumsky, Ridder); - resort and tourist cluster (a cluster of Rakhmanov Springs)
By aim of travel	- cultural tourism (Oskemen, Semey, Abay and Ulan, Tarbagatai areas, including the Memorial Museum of Abai, Goats Korpesh Bayan beautiful monument, etc.); - eco tourism, agro-tourism clusters (Kurchumsky, Katonkaragay, Zaisan districts);

Table 1 continuation

1	2
	<ul style="list-style-type: none"> - Ethnographic tourism cluster (Katonkaragay and Terekty, Akzhailau, Shaganati, Berel, awnings, Yazevoe and Akmaral villages); - Entertainment (Oskemen tourism cluster, Semei); - sports tourism (Berel rivers, Bukhtarma rafting, mountain climbing and trekking tours, skiing, ice tourism, etc.
By using transport	<ul style="list-style-type: none"> - campers cluster (Austrian road network of auto tour through the point of the Great Silk Road, Golden, auto tour along the paths of the mass, the Altai mountains and Tarbagatai auto tour, etc.); - tourism (cruises along the Irtysh River water, Zaysansky and Nature walk in the boat on the lakes, Bukhtarma competitions in various active boating on the river)
By destination of consolidation	<ul style="list-style-type: none"> - a simple tourist cluster (Tarbagatay mountain area, city, Urjar, Ulan, Abai, Ayagoz districts); - major tourist cluster (International Altai Krai (China Altai, Russia's Altai, Kazakhstani Altai, Mongolia's Altai), Lake Alakol, Irtysh river basin, etc.)
By natural tourist resource	<ul style="list-style-type: none"> - a cluster of clusters: the sea, river, lake water (Irtysh rivers, Bukhtarma Zaisan, Alakol, Balkhash, Nature, lakes, etc.); - forest cluster (Kazakhstan's Altai healthier places and brown coniferous taiga and deciduous forests of the Eastern zone and Irtysh pine forest years, and a small Kazakh steppe brush forests and Tarbagatai of the Semipalatinsk region); - mountain cluster (Ore Altai and Western, Tarbagatai range, Kurchumsky ridges); - mixed cluster.
By distinctive feature	<ul style="list-style-type: none"> - the target of the tourist development of tourism industry cluster («2020» in the concept of the five clusters, including a cluster of East Kazakhstan); - suddenly a tourist cluster.

Note. Prepared on the basis of the information [8].

Thus, in the classification of cross-border clusters of the tourism cluster took place of its location and set against the anti-national tourism clusters. Considering the types of cross-border tourist clusters, present and future, taking into account the significant potential of small quantities of cross-border tourist clusters feature of the place random than others which should be noted.

In this regard, the cross-border clusters provide the following criteria for the classification is appropriate. Depending on the target in the direction of resting and recreational cultural, coastal tourism and other types of recreational and tourist activities carried out in the distribution of clusters. Other target-oriented business travels, tourism industry and MICE cluster, as well as cross-border tourism destination and routes concentration must be taken into account. This tour is grouped in clusters of common tourist complex and simple tourist part of the cluster. In the case of this general approach cross-border tourism clusters are same group. Previously, geographical features of the cluster, the cluster approach adopted by the subjects of cross-border tourist clusters tape, the average of the distributions and star should be considered. In our opinion, priority categories of natural, cultural, historical and socio-economic conditions will occur with respect to cross-border tourist clusters tourist resources. Border tourism growing tourist activities in the cluster can be the same as any side of the border. However, experience shows that they differ from each other. Thus, the cross-border tourist clusters proposed classification allows to describe the structure of cross-border tourist clusters, collections. East Kazakhstan region's two major cross-border tourist clusters destinations, Katonkaragay National Park and the Nature of the State Nature Reserve is expected to offer as a tourist product. According to Germany's «IPK International» a survey conducted by the international consulting company, at the discretion of the tourists from the countries of Russia and China Katonkaragay and Nature wants to stay in the national parks and a tour [9]. Especially foreign tourists interested in the types of extreme sports and adventure tourism. Type of beach tourism in Kazakhstan on the Caspian Sea, Lake Balkhash, Alakol Bukhtarma ponds is a promising development [10]. In this regard, both located in the border region from one object to the need for integrated development of the tourism cluster identified, and based on considered theory, it can be seen that the implementation of the border on the basis of the tourist cluster (Fig. 3) [11].

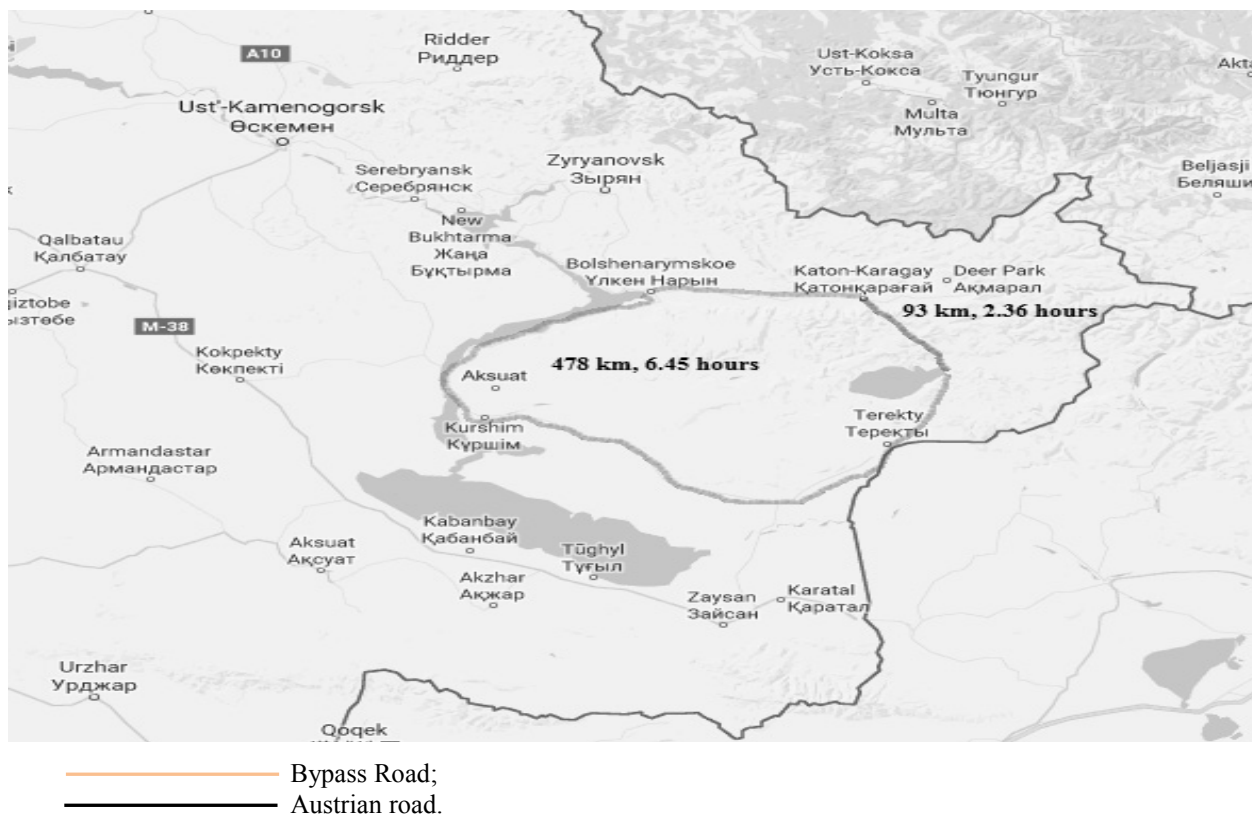

Figure 3. Map of bypass road between Katonkaragay NSTP and Markakol NTR (prepared on the basis of the authors [11])

East Kazakhstan region, cross-border tourist destination, both as an object of clusters that Nature and Katonkaragay will see that there are obstacles to urban areas: the distance from the road; bypass inconvenient; take more than one day; how to use the hotel; should stop catering facilities; Rise in the cost of the tour; be slow customs procedures, etc.

In order to resolve these issues Katonkaragay between National Park and Nature reserves in the state closer to the *Australian way*, the local population should be using this way. The official called the Austrian road that is not the name of the First World War because, for the period from 1914 to 1916 in connection with built by prisoners the Austrian (Czech) and human labor is a «monument to courage» 2000 meters altitude of 150 km. It is hard to imagine the construction near the distance of the route will pick and shovel [12]. Here, thousands of people died for all sorts of reasons: one falls from heights, and now the rest of the stone, one of the others could not stand such a burden. The road environment is rich in a variety of wonderful manifestations of nature.

Austrian road - Terekty village and the village (former village), Uranqay Lake (Lake Markakol), associated with the implementation Burqat, Bukhtarma river valley. Duration about 150 kilometers from the Austrian road, it is famous for its beauty. Field (field) area of the desert region Terekty is the beginning of the road north of the village of lime, white and gray marble stones layered, Marble pass through. It is located on the People's Republic of China here Akkum sands have amazing views. There is no unique way to further Markakol Lake Kara-Kaba mountain ridge through the valley of the river Khatun and Bukhtarma river valley view on restructuring the opening Burqat (2098 m).

On the table 2 it can be seen a result of the calculation of the program www.google.kz of the Austrian road on the shore of the lake as Nature Katonkaragay area 98 km, up to 2.35 hours and 478 km distance and bypass the time of 6.45 hours of time that can be seen (Table 2).

Table 2

Efficiency of Austrian road

Distance of bypass (m)	Distance of Austrian road (m)	Difference between 2 roads (m)	Value of money of 2 roads (KZT)	Calculation
478 (6,45 hours)	98 (2,35 hours)	380 (4,09 hours)	8640	Size 80 l to 478 km and 98 km within 16 liters of gasoline consumption, average gasoline price of \$ 135

Note. Prepared by the authors on the basis of the information.

According to the table, use the path to the Austrian offered 380 m and 4 hours, which saves financial terms, depends on size of the car that saves up 8700 Austrian track internal use of the local population, tourists and tourists from the countries bordering Russia and China, which both area (destination) have become tourist resources, and that the shortest way to go.

Austrian road has its own specifics of historical value, including the composition of its board «precious stones» - unique monuments of nature such as Lake Marble Pass, Nature, Alatay and Burqat passes, black-and-white layer and Bukhtarma includes the valleys of the rivers and the two strips in the road. According to information from the «leading source reached 600 the number of people who worked here,» said the Austrian journalist Lana Berndl. Journalists presented at the International Film Festival in Graz, Austria, the documentary film [13].

In order to develop the border region around the two National Park is one of the tourist product, the possibility of the development of the cluster in the East Kazakhstan border will be great to see that this issue has so far prevented him from bypass and two district administration if it is registered under way to resolve the boundary conditions for the development of the tourism cluster.

Cross-border travel in the direction of the target classification of clusters of tourism and recreation know that the border should be the creation of a tourist cluster, based on our study to create clusters have more distance between the territories prevents a lot of gaps, and the difficulty of access roads, and an approximation of the area of East Kazakhstan region, two fathers and current local Austrian way of using the name of the road is a great convenience to tourists and he called the Austrian road, is a guarantee of the arrival of more tourists to the region, because it already began to research this line by foreign nationals.

References

- 1 Еспаев С.С. Ұлттық кластерлерді қалыптастыру және дамыту тұжырымдамасы / С.С. Еспаев, А.А. Киреева — Алматы: ҚР БЖҒМ ҒК Экономика институты, 2013. — 234 б.
- 2 Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытудың 2020 жылға дейінгі тұжырымдамасы: Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2013 жылғы 28 ақпандағы № 192 Қаулысы. [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <http://adilet.zan.kz/>.
- 3 Ларионова Н.А. Кластерный подход в управлении конкурентоспособностью региона / Н.А. Ларионова // Экономический вестн. Ростовского гос. ун-та. — 2007. — Ч. 2. — № 1.
- 4 Ахметжанова С.Б. О кластерном подходе к развитию отрасли / С.Б. Ахметжанова // Вестн. Казанского гос. аграрного ун-та. — 2001. — № 1. — С. 57.
- 5 Шығыс Қазақстан облысының аумағын дамытудың 2016-2020 жылдарға арналған бағдарламасы. [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: [www.akimvko.gov.kz/.../ПРТ %20ВКО %20на %20сессию %20маслихата %](http://www.akimvko.gov.kz/.../ПРТ%20ВКО%20на%20сессию%20маслихата%20).
- 6 Қатон-Қарағай ауданы әкімінің ресми сайты. [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: www.katon-karagay.vko.gov.kz/.
- 7 Кропинова Е.Г. Регионально-географический подход к понятию «туристско-рекреационный кластер» / Е.Г. Кропинова, А.В. Митрофанова // Вестн. Балтийского федерального ун-та им. И.Канта. — 2009. — Вып. 1.
- 8 Бойко А.Е. Формирование кластеров как инструмент повышения конкурентоспособности туристских услуг: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 Алтайская академия туризма и предпринимательства / А.Е. Бойко. — Санкт-Петербург, 2011.
- 9 World travel monitor. [Electronical resource]. — Access mode: www.ipkinternational.com/ «IPK International» официальный сайт международной консалтинговой компании.
- 10 Смыкова М.Р. Оценка привлекательности туризма Казахстана / М.Р. Смыкова, Н.П. Сохатская // Вестн. Караганд. ун-та. Сер. Экономика. — 2011. — № 4(64). — С. 85.

11 [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: www.google.map.com. Қатон-Қарағай МҰТТ және Марқакөл МТҚ арасындағы айналма жол 3D спутниктік картасы.

12 [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <http://www.akimvko.gov.kz/ru/>. Официальный интернет-ресурс Акима Восточно-Казахстанской области.

13 [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: http://bnews.kz/kz/news/regioni/avstriya_zhurnalisteri_shkonin_tarihi_murasi_turali_film_tusirude-2014_09_10-884253. Ғаламтордағы Bnews.kz жаңалықтары.

Г.И. Ешенкулова, А.Г. Гиззатжанова, А.К. Кусаинова, А.Т. Райымбекова

Шығыс Қазақстан облысының туристік кластер жіктеліміндегі шекаралық кластердің орны мен жүзеге асыру жолдары

Қазіргі кезде Қазақстандағы туризмнің даму кезеңінде туристік қызметтің әлеуметтік-экономикалық тиімділігін арттыруға көмектесетін кластерлік тәсіл қолданылады. Кластерлерді әзірлеудің негізінде айрықша, қайталанбайтын туристік өнімді қалыптастыру жатыр. Бірқатар жобаларда туристік кластердің ядросын құруда территориялды-географиялық аймақтың шекаралық аудандарда орналасуы ерекше орын алып отыр. Шекаралық аудандарда туристік жобалардың пайда болуына, ең алдымен, шекаралық аймақтарда әсері толық көрінетін жаһандану септігін тигізеді. Шекаралық аудандарда, зерттеушілердің бағалауы бойынша, туристерге қолжетімділігі әсерінен даму әлеуеті жоғары шекаралық туризм қалыптасады. Туризмдегі кластерлік әдістің ерекшеліктерін, әдістемесі мен даму болашағын және шекаралық территорияларда туристік кластерді қалыптастыру мен дамыту мәселелері ғылыми зерттеуді қажет етеді. Осыған орай, еліміздің өзіндік кластерін дамытуға мүмкіндік беретін аймағы ретінде Шығыс Қазақстандағы шекаралық туристік кластерлердің негізін екі дестинациямен, яғни, Қатон-Қарағай мемлекеттік ұлттық табиғи паркі мен Марқакөл мемлекеттік табиғи қорығын бір туристік өнім ретінде ұсыну көзделеді. Сондықтан екі объектіні бір туристік кластерге біріктіріп дамыту қажет екені анықталды, аталған мәселелерді шешу үшін Қатон-Қарағай мемлекеттік ұлттық паркі мен Марқакөл мемлекеттік табиғи қорығы арасын жақындататын Австриялық жолды пайдалануды ұсынамыз.

Кілт сөздер: тұжырымдама, шекаралық кластер, Австриялық жол, айналма жол, рекреация, географиялық орын, аймақ, аумақ.

Г.И. Ешенкулова, А.Г. Гиззатжанова, А.К. Кусаинова, А.Т. Райымбекова

Место приграничного кластера Восточно-Казахстанской области в классификации туристского кластера и способы реализации

На современном этапе развития туризма в Казахстане используется кластерный подход, который позволяет значительно повысить социально-экономическую эффективность туристской деятельности. Основой развития кластеров является формирование уникального туристского продукта. Основой создания ядра туристского кластера в ряде проектов выступает особое территориально-географическое положение – размещение в приграничном регионе. Появлению проектов туристских кластеров в приграничных регионах, прежде всего, способствует глобализация, чье влияние наиболее полно проявляется именно в приграничных зонах. В приграничных регионах формируется приграничный туризм, который, по оценкам экспертов, имеет значительный потенциал развития в силу высокой доступности для туристов. Проблемы по формированию и развитию туристского кластера в приграничных территориях, их методология и перспективы развития, особенности кластерного подхода в туризме требуют научных исследований. Приграничный туристский кластер в Восточно-Казахстанском регионе нашей страны основывается на двух дестинациях Катон-Қарағайский государственный национальный природный парк и Маркакольский государственный природный заповедник. В результате проведенного анализа выявлена необходимость объединения этих двух объектов в один туристский кластер. Для улучшения эффективности развития туристского кластера Катон-Қарағайского национального парка и Маркакольского государственного заповедника предлагается использовать Австрийскую дорогу.

Ключевые слова: концепция, граничный кластер, Австрийская дорога, кольцевая дорога, рекреация, географическое расположение, регион, территория.

References

- 1 Yespaeva, S.S., Kireev, A.A. (2013). *Ultyk klasterlerdi kalypтарыru zhane damyту tuzhyrymdamasy [Concept of formation and development of clusters, National Institute of Economics CS MES]*. A.: KR BzhHM HK Ekonomika instituty [in Kazakh].
- 2 Kazakstan Respublikasynyn turistik salasyn damytudyn 2020 zhylyha deiinpi tuzhyrymdamasy: Kazakstan Respublikasy Ukimetinin 2013 zhylyhi 28 akpandahy № 192 kaulisi [The development of the tourism industry in the Republic of Kazakhstan, «the concept of» the Government of the Republic of Kazakhstan until 2020, Resolution No. 192 dated February 28, 2013]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <http://adilet.zan.kz/> [in Kazakh].
- 3 Larionov, N.A. (2007). Klasternyi podkhod v upravlenii konkurentosposobnostiuh rehiona [Cluster approach in competitiveness region]. *Economicheskii vestnik Rostovskoho gosudarstvennogo universiteta – Economical Herald of Rostov State University*, 1, 2 [in Russian].
- 4 Akhmetzhanova, S.B. (2001). O klasternom podkhode k razvitiuu otrasli [About cluster development in the region]. *Vestnik Kazanskoho gosudarstvennogo ahrarnoho universiteta – Bulletin of the Kazan State Agrarian University*, 1, 57 [in Russian].
- 5 Shyhys Kazakstan oblysynyn aumahyn damytudyn 2016-2020 zhylydarha arnalhan bahdarlamasy [The development of the territory of the East Kazakhstan region for 2016-2020]. *akimvko.gov.kz*. Retrieved from [www.akimvko.gov.kz/.../PRT%20VKO%20na%20sessiyu%20maslihatta%](http://www.akimvko.gov.kz/.../PRT%20VKO%20na%20sessiyu%20maslihatta%20) [in Kazakh].
- 6 Katon-Karahai audany akiminin resmi saity [Katonkaragay area's official site]. *katon-karagay.vko.gov.kz*. Retrieved from www.katon-karagay.vko.gov.kz/ [in Kazakh].
- 7 Kropinova, E.G., Mitrofanova, A.V. (2009). Rehionalno-geograficheskii podkhod k poniatiiu «turistsko-rekreatsionnyi klaster» [Regional-geographical approach to the concept of «tourist-recreational cluster»]. *Vestnik Baltiiskoho federalnogo universiteta imeni I. Kanta – Bulletin Baltic Federal University I. Kant, Issue 1* [in Russian].
- 8 Boyko, A.Y. (2011). Formirovanie klasterov kak instrument povysheniia konkurentosposobnosti turistskikh usluh [Formation of clusters as a tool for increasing the competitiveness of tourist services]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Saint Petersburg [in Russian].
- 9 World travel monitor. *ipkinternational.com*. Retrieved from www.ipkinternational.com/. «IPK International» ofitsialnyi sait mezhdunarodnoi konsaltingovoi kompanii [«IPK International» Official site of the international consulting company] [in Russian].
- 10 Smykova, M.R., Sohatskaya, N.P. (2011). Otsenka privlekatelnosti turizma Kazakhstana [Assessment of the attractiveness of tourism in Kazakhstan]. *Vestnik Karahandinskoho universiteta. Seriya Ekonomika – Bulletin of Karaganda University. Series of Economics*, 4(64), 85 [in Russian].
- 11 *google.map.com*. Retrieved from www.google.map.com/ Katon-Karahai MUTP zhane Markakol MTK arasyndahy ainalma zhol 3D sputniktik kartasy [Katonkaragay the bypass road between the SNP and Nature MTS 3D satellite map]. [in Kazakh].
- 12 *akimvko.gov.kz*. Retrieved from <http://www.akimvko.gov.kz/ru/>. Ofitsialnyi internet-resurs Akima Vostochno-Kazakhstanskoi oblasti [Official Internet resource of the Akim of the East Kazakhstan region]. [in Russian].
- 13 *bnews.kz*. Retrieved from http://bnews.kz/kz/news/regioni/avstriya_zhurnalisteri_shkonin_tarihi_murasi_turali_film_tusirude-2014_09_10-884253. Halamtordahy Bnews.kz zhanalyktary [Bnews.kz news on the Internet]. [in Kazakh].

Д.Н. Келесбаев¹, Абдуллах Ерсой²

¹Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан;

²Гази университеті, Анкара, Түркия

(E-mail: dinnukhamed.kelesbayev@ayu.edu.kz)

Сапа функциясының таралу әдісін білім сапасын арттыруда қолдану

Білім беру қызметінің сапасын арттыру және жетілдіру, барлық басқа жүйелерде сияқты, білім беру жүйесінің ең маңызды мәселелердің бірі болып табылады. Халықаралық білім беру сапасын көрсеткіштерімен салыстырғанда Қазақстан Республикасының білім беру сапасын арттыру және жақсарту бұл ұзақ уақыт пен көп күш салуды қажет етеді. Қазақстан Республикасының білім беру жүйесін жетілдіру және жақсарту үшін тұтастай білім беру жүйесін ескере отырып, ОПУ (тарату сапасын функциясы) әдісін қолдану қарастырылған. Бұл ғылыми-зерттеу мекемесі А.Х. ROS әдісі көрсетілген теориялық қолдану болып табылады. Сондай-ақ үлкен назар ROS әдісін ұтымды пайдалануға аударылған. Авторлар жоғары оқу орындарында білім беру қызметінің сапасын жақсартуға оң нәтижелер, әдісі туралы жан-жақты теориялық және практикалық ақпараттарды ұсынды. Ол әдіс Қазақстан Республикасы мекеменің А.Х. және білім беру жүйесінде пайдаланылуы тиіс.

Кілт сөздер: сапа, білім, қызмет, білім сапасы, білім беру қызметі, СФТ, сапа үйі, университеттер.

Кіріспе

Білім беру жұмыстарының сапасын жақсарту және жетілдіру, барлық салалардағы сияқты, білім беру жүйесінде ең маңызды мәселелердің бірі болып табылады. Сондықтан Қазақстан Республикасы да, халықаралық аренадағы орнын нығайту мақсатында бірнеше салалар мен аялдардағы сияқты білім беру саласында да ынтымақтастықтарын күшейту, дамыту арқылы әлемдік стандарттарға қол жеткізуге тырысып бағуда. Халықаралық дәрежедегі білім беру сапасының көрсеткіштерімен салыстырғанда, ҚР-ның білім беру сапасын жақсарту мен жетілдіру жолында ұзақ жол жүру керек екені айқын болып отыр. Сондықтан да бұл зерттеу жұмысымызда ҚР-ның білім беру жүйесіндегі ортақ мәселе болып отырған білім беру сапасын жақсарту мен арттыру ғылыми-зерттеу жұмыстарына жәрдемші болу әрі бұл мәселенің шешуіне үлес қосу мақсатында білім беру жүйесін бір тұтас жүйе ретінде қолға алатын, қарастыратын жүйелі бір көзқарас әрі сапаны жақсарту әдісі ретінде сапа функциясының таралуы (СФТ) әдісі қолға алынды. Бұл зерттеу жұмысымыздың негізгі мақсаты жоғарғы оқу орындарындағы студенттердің талап-тілектерін назарға ала отырып, университеттерде жүргізілетін сабақтардың және ол жерде берілетін қызметтердің сапасын жақсартуға жәрдемші болу әрі бұл мәселенің шешуіне үлес қосу болып табылады.

Бұл зерттеу жұмысымыз теориялық жұмыс болып есептеледі. Яғни, СФТ әдісінің университеттерде теориялық қолданылуы көрсетіледі. Әдебиеттерге шолу жасасақ, қызмет сапасын жақсарту үшін ойлап табылған, дамытылған бірнеше әдістер бар. Бұл әдістердің ішінде ең кең тараған әдіс, әрине, СФТ әдісі. Университеттегі білім беру қызметінің сапасы мен үдерісін жақсартуда СФТ әдісі пайдалы нәтижелер береді деген үмітпен СФТ әдісі туралы жан-жақты теориялық және қолданбалы мәліметтер берілді. Сондықтан бұл жұмысымыз келешекте ҚР-дағы университеттерде СФТ әдісін қолданамын деуші зерттеушілерге, сонымен қатар бүкіл ҚР білім беру жүйесіне бағыт бағдар беретін болады. СФТ әдісінің университеттерде дұрыс жүзеге асуы үшін қажетті түсініктердің өзгертілуіне және құрылатын жиынтық сапа мәдениетінің әкелетін пайдаларына назар аударту қарастырылған. Осылайша, білім беру қызметіндегі сапа мәселесін шешу жолдары анықталды және ұсынылды. Себебі СФТ әдісінің ҚР білім беру жүйесінде жоғары нәтижеде қолданылуы және жүзеге асуы қазіргі заманғы білім-ғылым қауымдастығына сәйкес жоғары дәрежелі сапаға және халықаралық стандарттарға сай білім беру жүйесінің құрылуы, қалыптасуы жағынан өте маңызды болып есептеледі.

1 Сапа және білім беру сапасы

Сапа тақырыбына қатысты әдебиеттер қарастырылғанда сапаның әртүрлі анықтамаларын оқимыз. Түрлі сапа анықтамаларының жасалуының себебі сапаның өте кең, көп көлемді, ауқымды

болуынан. Сапаға әлемдік мамандар және көшбасшы ғалымдар тарапынан бірнеше анықтамалар берілген. Мысалы: Журан үшін сапа — «мақсатқа және қолданысқа сәйкестік және мүлтіксіздікке жетуге арналған жүйелі бір амал» [1; 42]; Фейгенбаум үшін «тұтынушы қажеттіліктерін мүмкін болатын ең тиімді деңгейді қамтамасыз етуді мақсат еткен инженерлік, өндірістік және маркетингтік ерекшеліктердің қосындысы» [2; 7]; Деминг болса, сапаға тұтынушы көзқарасымен қараған және сапаға «тұтынушының қазіргі және келешектегі қажеттіліктерін тұрақты, үздіксіз қамтамасыз ету» деген анықтама берген [3; 43]; Кросби үшін болса, сапа «әдемілік емес, қажеттіліктерге сәйкестік» болып табылады [4; 27]. Бұл анықтамалардан шығатын қорытынды, бүгінгі күнде «сапа» түсінігінде тұтынушы көзқарасы өте үлкен маңыз алып тұр. Сол себепті да, сапаға қысқаша «тұтынушының талап-тілектерін жобалау баспалдағынан бастап, толық және үздіксіз қамтамасыз ету және де өнім немесе қызметтерді ең тиімді бір пішімде өндіру» деген анықтама бере аламыз.

Білім — қоғамның жаратушы күшін және тиімділігін арттыратын, тұлғаға қарым-қабілеттерін дамыту мүмкіндігін беретін, әлеуметтік әділет және мүмкіндік теңдігін қамтамасыз ететін ең маңызды және ең ықпалды әдіс-тәсіл немесе құрал [5; 158]. Білімнің сапасы болса, білім туралы бір құндылық. Яғни, білім беру қызметінің сапасы, білім беру қызметтерінде, жұмыстарында ең сапалылықты және мүлтіксіздікті ұстау, оған жету үшін бір мекеменің барлық қызметкерлерінің үздіксіз даму мәдениетін ұнатып қабылдағандығы туралы бір философия деуге болады [6; 27]. Басқа бір анықтама сәйкес, білім беру сапасы әрі көрсетілген қызметті, әрі жеткен нәтижені қамтиды. Бұл жерде білім беру мекемелерінің негізгі мақсаты — қызмет көрсету үдерісінің, әрі кірісі, әрі болса шығысы болып табылатын студенттерді қанағаттандыру және қоғамға сапалы жұмыс күшін дайындау. Қоғамға сапалы жұмыс күшін дайындау болса, көрсетілетін қызметтердің, яғни берілетін білім беру қызметтерінің сапасына байланысты [5; 157].

2 СФТ әдісі және оның тарихи даму кезеңдері

СФТ туралы немесе оған қатысты әдебиеттер қарастырғанда СФТ әдісі туралы әртүрлі анықтамалар кездеседі. Мысалы: Хаусер және Клаусинг [7; 64] СФТ-ны «тұтынушылардың сатып алуды немесе сатып алуды жалғастыруын қалаған өнім немесе қызметтің жобалануы, өндірісі және меркетингі үшін кәсіпорынның өз қабілеттеріне назар аударуын және бұл қабілеттердің үйлестірілуін қамтамасыз ететін бір жоспарлау және байланыс әдісі» деп атаған. Ал бұл әдісті ойлап тапқан Акао [8; 3] ойынша, «тұтынушының қанағаттануын қамтамасыз ету мақсатында тұтынушылардың талап-тілектерін жобалау мақсаттарына және өндіру үдерісінде қолданылатын негізгі сапа кепілдеме нүктелеріне ауыстыратын жобалау сапасын жетілдіру әдісі» ретінде анықтама берілген. Гуинта және Прайзлер [9; 5] болса, СФТ-ның ресурстарды тиімді қолдануға тигізетін әсеріне тоқтала отырып, «тұтынушылардың нені қалайтындықтарын толық біліп алу үшін олардың тыңдалуын және бұл қалауларды қолда бар ресурстармен қалай ең тиімді жолмен қамтамасыз етілуін анықтайтын қисынды бір жүйе» деп анықтаған. Бұл анықтамаларға қарай отырып, СФТ әдісін қолданудағы негізгі мақсаттың тұтынушыларды қанағаттандыру екендігіне көз жеткізуге болады.

СФТ-ның тарихи даму кезеңдеріне қарайтын болсақ, СФТ-ның негізгі іргетасы проф. Яожи Акаоның химия саласында жасаған Сапа кепілдемелеріне қатысты және проф. Шигеру Мизуноның 1950 жж. жүргізген сапа инженерлігіне қатысты ғылыми-зерттеу жұмыстары арқылы қаланды. СФТ-ның алғаш рет жобалау әдісі ретінде таныстырылуы 1966 ж. Жапонияда Акао тарапынан болды [10; 8]. Бастапқыда теориялық жұмыс болған СФТ алғаш рет 1972 ж. Мизуно және Фурукаваның басшылығындағы «Mitsubishi Heavy» фирмасының Кобэ заводында қолданысқа енгізілді. Осылайша, бүгіндері СФТ атауын алған бұл әдістің негізі қаланды [9; 2]. СФТ тақырыбындағы алғашқы ғылыми мақала да Акао тарапынан 1972 ж. «Standardization and Quality Control» атты ғылыми журналда «Development and Quality Assurance of New Products: A System of Quality Deployment» атауымен жарияланды. Ал бұл тақырыптағы алғашқы кітап болса, 1978 ж. Акао және Мизуноның бірге редакторы болған, ағылшынша атауы «Quality Function Deployment: An Approach to Company – Wide Quality Control» атты жапон тілінде жазылған кітап болатын [8; 2, 3]. СФТ тарихындағы алғашқы кітап болып саналатын бұл шығарма 1994 ж. Гленн Мазур тарапынан «QFD: The Customer – Driven Approach to Quality Planning and Deployment» атауымен ағылшын тіліне аударылды. СФТ-ға қатысты басқа бір жағдай болса, 1981 жылы бұл әдіс, Ohfujii, Noda және Ogino фирмалары тарапынан қызмет көрсететін кәсіпорындарда (спорт кешендерінде, супермаркеттерде және әртүрлі бөлшек сауда дүкендерінде) қолданыла бастады [11; 467].

3 Университеттерде СФТ әдісінің теориялық тұрғыдан қолданылу барысы

Әдебиеттер тізбесіне қарап отырсақ, әртүрлі ерекшеліктерге ие әртүрлі салаларда қолданылуға болатын әртүрлі СФТ модельдерін көруге болады. Бұл модельдер жасалып жатқанда, қайсы бір модель болмасын, тек қана ол модельдің пара-пар, яғни нақпа-нақ қолданылуы көзделмеген. Керісінше, қолданылатын сала мен алаңдардың ерекшеліктеріне қарай СФТ модельдерінің біреуі негізге алына отырып, бұл модельдегі матрицалар қайта қаралады, яғни, матрицалардың кейбірін шығару немесе толықтыру немесе жаңа бір матрица қосу арқылы бұл модель өзгертіле алады [12; 310]. Сондықтан бұл мақалада да тек қана СФТ барысының іргетасы болып саналатын және «Сапа үйі» деп аталатын матрицалар жиынының университеттерде теориялық тұрғыдан қолданысы туралы мәліметтер мен мысалдар беріледі. Бұл теориялық тұрғыдан қолданысы көрсетілетін сапа үйінің жалпы кескіні 1-суретте орын алған және оның құрылу барысы төмендегі бөлімдерде көрсетілді.

1-сурет. Сапа үйі [7; 11-12]

3.1 Тұтынушы үнінің тыңдалуы

«Сапа үйі» барысының алғашқы қадамы, яғни алғашқы баспалдағы, тұтынушылардың үнінің тыңдалуынан басталады. Тұтынушылардың үнін тыңдаудың, яғни олардың қалаулары мен қажеттіліктерін анықтаудың бірнеше әдіс-тәсілі бар. Жалпы алғанда, көбінесе қолданылатын және ұсынылатын әдістер: сауалнамалар, мақсатты топтар, жекелей сұхбаттар, тұтынушылармен кездесулер, өнімнің қолданылу барысын бақылау, гемба талдауы, жасырын тұтынушы шағымдары, кері байланыстар және т.б. болып табылады [13; 27, 28]. Алайда бұл әдістердің жеке жеке жалғыз қолданылулары тұтынушылардың қажеттіліктерін анықтауда жеткіліксіз болады. Бұл әдістердің бірнешеуінің бірге қолданысы өте жақсы нәтижелер мен мәліметтер береді. Бұл жерде тұтынушы деп отырғандарымыз — студенттер, яғни бұл жерде СФТ-ның университеттерде қолданысы болғандықтан, университеттердің тұтынушылары ретінде студенттер алынып отыр. Бұл студенттердің қажеттіліктерінің үлгісі 1-кестеде көрсетілген. Бұнда гемба талдауы және мақсатта топ жұмыстарының нәтижесінде студенттердің университеттегі білім және білім беру қызметтері туралы қажеттіліктерінің анықталғандығын және бұл қажеттіліктердің санының болса 13-ке дейін жеткендігін көре аламыз.

Студенттердің қажеттіліктері мен жоспарлау матрицасының үлгісі [16; 1142]

P/c№	Студенттердің қажеттіліктері	Алғашқы маңыздылық дәрежесі	Бәсекелестік салыстырмалар			Мақсаттар	Ілгерілеу дәрежесі	Сату нүктелерінің бағасы	Стратегиялық маңыздылық дәрежесі	
			Университет	1-бәсекелес	2-бәсекелес				Абсолюттік	Үлестік
1	Саласының маманы болуы керек (б/к)	11,3	3	3	4	5	1,67	1,5	28,31	13,61
2	Студентпен тығыз байланыста (б/к)	10,5	3	4	5	4	1,34	1,5	21,11	10,15
3	Сабаққа өздері қатысуы керек	8,4	4	5	4	5	1,25	1,25	13,13	6,32
4	Сабақтар практикаға бағытталған (б/к)	10,6	4	5	3	5	1,25	1,5	19,88	9,56
5	Таңдамалы сабақтар (б/к)	11,5	3	5	4	5	1,67	1,5	28,81	13,85
6	Студент санын азайту керек	5,2	3	4	3	4	1,34	1	6,97	3,35
7	Сабақтар магистратура және докторантураға дайындық пішімінде (б/к)	6,7	2	4	3	4	2,00	1,25	16,75	8,05
8	Ескі бағалау тәсілдері болмауы керек	5,2	3	4	5	5	1,67	1,25	10,86	5,22
9	Бағалау жетістікке негізделген (б/к)	6,7	2	4	4	4	2,00	1,25	16,75	8,05
10	Тоқсан сайынғы бақылау (б/к)	7,8	3	5	5	5	1,67	1,25	16,28	7,83
11	Кітапхана әдебиеттерге бай (б/к)	9,2	3	4	4	4	1,34	1,5	18,49	8,89
12	Заманауи құрал-жабдықтар (б/к)	3,9	4	3	5	5	1,25	1	4,88	2,35
13	Әртүрлі ресурстар жеткілікті (б/к)	4,3	3	4	3	4	1,34	1	5,76	2,77

3.2 Жоспарлау матрицасының құралуы

Анықталған тұтынушы қажеттіліктері сапа үйіндегі өз орнынан ораластырылғанан кейінгі кезек жоспарлау матрицаларына келеді. Жоспарлау матрицасы тұтынушылардың ұқсас өнімдер өндіретін немесе ұқсас қызметтер көрсететін бәсекелес кәсіпорындардың өнімдері мен қызметтеріне назар аудара отырып, өз кәсіпорындарының өнімдері мен қызметтері туралы жасаған бәсекелестік бағалауларын қамтиды [12; 100, 101]. Бұл жерде жоспар матрицасының жалпы көрінісі мен үлгісі 1-кестенің үстінгі бөлігінде көрініс тапқан. Жоспарлау матрицасының тұтынушы қажеттіліктері және олардың алғашқы маңыздылық дәрежелерінен, бәсекелестік салыстырмалардан, мақсаттардан, ілгерілеу дәрежелерінен, сату нүктелері бағасынан және стратегиялық маңыздылық дәрежелерінен тұратындығын көреміз. Бұл жерде:

– Алғашқы маңыздылық дәрежелері: тұтынушылар үшін қажеттіліктерінің қамтамасыз етілу кезегін, яғни қажеттіліктердің басымдылығын, көрсетеді. Себебі, тұтынушы қажеттіліктерінің барлығы белгілі бір дәрежеде маңыздылыққа ие және бұл қажеттіліктер қамтамасыз етілуі керек. Тұтынушы қажеттіліктерінің басымдылықтарын анықтауда қолданылатын бірнеше әдістер бар. Ең көп қолданылатын әдістер: абсолюттік маңыздылық дәрежелерінің сұралу әдісі, маңыздылық дәрежелеріне қарай тізу әдісі, 1-, 2-, 3-... реттік санына қарай тізу әдісі және талдамалы иерархия

үдеріс әдістері болып табылады [12; 94-100]. Бұл жердегі тұтынушы қажеттіліктерінің басымдылық көрсеткіштері 1-кестенің алғашқы маңыздылық дәрежелері бағанасында орын алған.

– Бәсекелестік салыстырмалар: тұтынушылар тарапынан кәсіпорынның және бәсекелестерінің бағалануы бұл кәсіпорынға бір салыстырма мүмкіндігін береді [14; 53]. Бәсекелестік салыстырмалардың жасалуында көбінесе сауалнама әдісі қолданылады. Бұл анкета әдісінде болса, көбінесе 5-тік өлшем қолданылады. Бұл өлшемдегі 5 қажеттіліктің толығымен қамтамасыз етілгендігін, 3 қажеттіліктің орташа деңгейді қамтамасыз етілгендігін, ал 1 болса — қажеттіліктің толығымен қамтамасыз етілмегендігін көрсетеді [15; 121]. Бәсекелестік салыстырма сауалнама нәтижелері 1-кестедегі бәсекелестік салыстырмалар бағанасында көрсетілген.

– Мақсаттар: бұл бөлімде тұтынушылар тарапынан жасалатын бәсекелестік салыстырмалар шеңберінде кәсіпорынның бәсекелестік күшін арттыратын ілгерілемелер жасай алу үшін стратегиялық мақсаттар анықталады және белгіленеді. Бұл жерде белгіленген стратегиялық мақсаттарда қолданылған өлшемдер бәсекелестік бағалауларда қолданылған өлшемдермен бірдей болуы керек [13; 29]. Стратегиялық мақсаттар 1-кестедегі мақсаттар бағанасында көрсетілген.

– Сату нүктесі бағасы: жасалатын ілгерілеулердің сату жұмыстарына қандай дәрежеде әсер ететіндігін есептеу үшін пайданылады [12; 112]. Ілгерілеулердің сату жұмыстарына ешқандай әсер етпейтін болса — 1, орташа деңгейде әсер ететін болса — 1,25, ал егер жоғары деңгейде әсер ететін болса 1,5 деген бағалармен көрсетіледі. Бұл бағалаулар 1-кестенің сату нүктелері бағасы бағанасында орын алған.

– Ілгерілеу дәрежелері: бұл дәреже кәсіпорынның стратегиялық мақсаттарына жетуі үшін бар болған жетістігін арттырып арттырмау қажеттілігін немесе арттыру керек болса, қандай дәрежеде арттыру керек екендігін көрсетеді. Ілгерілеу дәрежелерін есептеу үшін стратегиялық мақсаттар кәсіпорынның тұтынушы қажеттіліктерін қамтамасыз етудегі жетістіктерінің көрсеткіштеріне бөлінеді [14; 54]. Бұл есептеулер 1-кестенің ілгерілеу дәрежесі бағанасында көрсетілген.

– Стратегиялық маңыздылық дәрежелері: абсолюттік және үлестік маңыздылық дәрежелерінен құралады. Бұл жерде абсолюттік маңыздылық дәрежелерін есептеу үшін ілгерілеу дәрежесі, сату нүктесі бағасы және алғашқы маңыздылық дәрежелері көбейтіледі [10; 85]. Үлестік маңыздылық дәрежелерін есептеу үшін болса, әрбір тұтынушы қажеттілігінің абсолюттік маңыздылық дәрежесі барлық абсолюттік маңыздылық дәрежелерінің жиынына бөлінеді және бұл шыққан нәтиженің 100-ге көбейтілуі арқылы үлес салмағы алынады [8; 29]. Бұл есептеулер болса 1-кестенің стратегиялық маңыздылық дәрежелері бағанасында орын алған.

3.3 Техникалық қажеттіліктердің анықталуы

Тұтынушы қажеттіліктері анықталғаннан кейін бұлардың қамтамасыз етілуі үшін тұтынушы қажеттіліктерінің техникалық қажеттіліктерге айналдырылуы керек болады, яғни бұл тұтынушы қажеттіліктерін қамтамасыз ететін өнім немесе қызметтің техникалық қажеттіліктерінің анықталуы немесе белгіленуі керек. Техникалық қажеттіліктерді кәсіпорын басшылары барлық тұтынушы қажеттіліктерін назарға ала отырып, анықтайды немесе белгілейді [13; 29]. Техникалық қажеттіліктер мен олардың орналасу реті 2-кестенің үстінгі бөлігінде көрсетілген.

3.4 Арақатынас матрицасының жасалуы

Арақатынас немесе байланыс матрицасы, сапа үйінің ортасында орналасады және қандай техникалық қажеттіліктің, қандай тұтынушы қажеттілігін қамтамасыз ететіндігін көрсетеді [9; 89]. Бұл жерде техникалық қажеттіліктер мен тұтынушы қажеттіліктері арасындағы байланыс және бұл байланыстардың дәрежелері 5-тік өлшеммен көрсетіледі. Яғни, байланыс дәрежесі жоғары болса 5, орташа болса 3 және төмен болса 1 деген бағалармен немесе дәрежелермен белгіленеді. Бұл әрекеттерден кейін техникалық маңыздылық дәрежелері есептеледі. Бұл дәрежелер бағаналарда орналасқан әрбір техникалық қажеттілікке тиісті бағалардың сол бағалардың орналасқан қатарларына сәйкес келетін тұтынушы қажеттіліктерінің басымыдылық немесе маңыздылық дәрежелеріне көбейтілуі арқылы анықталады. Бұлар 2-кестенің тиісті бөлімінде орналасқан.

Техникалық қажеттіліктер және арақатынас матрицасының үлгісі

Техникалық қажеттіліктер	Үлестік маңыздылық дәрежесі	Оқытушының маманданған сабақтарға кіруі	Пікір және ойлармен бөлісу	Алдын ала дайындық	Сабақтардың практикаға негізделіп өтілуі	Жаңа салала және бағыттардың ашылуы	Жүктемелердің азайтылуы	Сабақтардың магистратура және докторантураға бейімделуі	Жалпы бағалау әдістері	Тапсырмалардың орындалуына қарай бағалау	Кітапхананың жаңа әдебиеттермен толықтырылуы	Заманауи жаңа құрал-жабдықтармен толығу	Баламалы ресурстардың зерттелуі
Студенттердің қажеттіліктері													
Саласының маманы болуы керек (б/к)	13,61	5		5									
Студентпен тығыз байланыста (б/к)	10,15		5				1						
Сабаққа өздері қатысуы керек	6,32	3		5			5						
Сабақтар практикаға бағытталған (б/к)	9,56		1		5		3						
Таңдамалы сабақтар (б/к)	13,85	1				5		3					
Студент санын азайту керек	3,35						5						
Сабақтар магистратура және докторан-тураға дайындық пішімінде (б/к)	8,05						3	5					
Ескі бағалау тәсілдері болмауы керек	5,22								5	3			
Бағалау жетістікке негізделген (б/к)	8,05								3	5			
Тоқсан сайынғы бақылау (б/к)	7,83								3	3			
Кітапхана әдебиеттерге бай (б/к)	8,89							1			5		3
Заманауи құрал-жабдықтар (б/к)	2,35											5	1
Әртүрлі ресурстар жеткілікті (б/к)	2,77							1			3		5
Техникалық маңыздылық дәрежелер	Абсолюттік	100,9	60,3	99,7	47,8	69,3	111,3	93,5	73,7	79,4	52,8	11,8	42,9
	Үлестік	12,00	7,15	11,82	5,67	8,22	13,20	11,09	8,74	9,41	6,26	1,40	5,21

3.5 Корреляция матрицасының құралуы

Сапа үйінің техникалық корреляция матрицасы техникалық қажеттіліктердің бір-бірімен болған қарым-қатынасын, яғни корреляцияларын, көрсетеді. Бұл корреляциялар болымды және болымсыз түрлерде бола беретіндігі анықталған және бұлар символдармен де көрсетіле береді. Мысалы, болымды корреляция Y символымен, болымсыз корреляция — X символымен және корреляция жоқ болған жағдайда бос қалдырылады [12; 156]. Төмендегі 2-суретте сапа үйінің шатыр бөлігінде корреляция матрицасының бір үлгісі көрсетілген.

3.6 Бәсекелестік талдауының жасалуы және техникалық мақсаттардың анықталуы

Сапа үйінің құралуындағы бұл соңғы баспалдақта зерттелініп отырған кәсіпорынның өнім немесе қызметтерінің техникалық мүмкіндіктері немесе жетістіктері бәсекелес кәсіпорындардың ұқсас өнім немесе қызметтерінің техникалық мүмкіндіктері немесе жетістіктерімен салыстырылады, яғни, техникалық бағалаулар арқылы бәсекелестік талдауы жасалады. Бұл жерде сонымен қатар бұл бәсекелес кәсіпорындардың ұқсас өнім немесе қызметтерінің техникалық мүмкіндіктері назарға алына отырып, техникалық мақсаттар анықталады [15; 122]. Анықталған мақсаттарға жобалау барысында қолжеткізу көзделеді [9; 85]. Осылайша СФТ үдерісінің негізгі іргетасы немесе негізгі бөлімі болып табылатын сапа үйі құрастырылады. Бұл жерде атап өтетініміз техникалық бағалаулар, техникалық мақсаттар және сапа үйінің соңғы көрінісі 2-суретте көрсетілген.

Техникалық қажеттіліктер	Студенттердің қажеттіліктері	Ham Önem Dereceleri	Оқытушының маманданған сабақтарға кіруі	Пікір және ойлармен бөлісуі	Алдын ала дайындық	Сабақтардың практикаға негізделіп өтуі	Жаңа сала және бағыттардың ашылуы	Жүктемелердің азайтылуы	Сабақтардың магистратура және докторантураға бейімделуі	Жалпы бағалау әдістері	Тапсырмалардың орындалуына қарай бағалау	Кітапхананың және әдебиеттермен толықтырылуы	Заманауи және құрал-жабдықтармен толықтырылуы	Баламалы ресурстардың зерттелуі	Бәсекелестік салыстырма			Максаттар	Ілгерілеу дәрежесі Абсолюттік	Сату нүктелерінің бағасы	Стратегиялық маңыздылық дәрежесі		
															Университет	1-бәсекелес	2-бәсекелес				Абсолюттік	Үлестік	
Саласының маманы болуы керек		11,3	5		5										3	3	4	5	1,67	1,5	28,31	13,61	
Студентпен тығыз байланыста (б/к)		10,5		5				1							3	4	5	4	1,34	1,5	21,11	10,15	
Сабаққа өздері қатысуы керек		8,4	3		5			5							4	5	4	5	1,25	1,25	13,13	6,32	
Сабақтар практикаға бағытталған		10,6		1		5		3							4	5	3	5	1,25	1,5	19,88	9,56	
Таңдамалы сабақтар (б/к)		11,5	1				5		3						3	5	4	5	1,67	1,5	28,81	13,85	
Студент санын азайту керек		5,2						5							3	4	3	4	1,34	1	6,97	3,35	
Сабақтар магистратура және докторантураға дайындық пішімінде		6,7						3	5						2	4	3	4	2,00	1,25	16,75	8,05	
Ескі бағалау тәсілдері болмауы		5,2								5	3				3	4	5	5	1,67	1,25	10,86	5,22	
Бағалау жетістікке негізделген (б/к)		6,7								3	5				2	4	4	4	2,00	1,25	16,75	8,05	
Токсан сайынғы бақылау (б/к)		7,8								3	3				3	5	5	5	1,67	1,25	16,28	7,83	
Кітапхана әдебиеттерге бай (б/к)		9,2							1			5			3	4	4	4	1,34	1,5	18,49	8,89	
Заманауи құрал-жабдықтар (б/к)		3,9											5		1	4	3	5	1,25	1	4,88	2,35	
Өртүрлі ресурстар жеткілікті (б/к)		4,3							1			3			5	3	4	3	4	1,34	1	5,76	2,77
Техникалық маңыздылық дәрежелер	Абсолюттік	100,9	60,3	99,7	47,8	69,3	111,3	93,5	73,7	79,4	52,8	11,8										42,9	
	Үлестік	12,00	7,15	11,82	5,67	8,22	13,20	11,09	8,74	9,41	6,26	1,40	5,21										
Бәсекелестік анализі	Университет	3	3	4	3	5	4	4	3	4	4	3	3										
	1-бәсекелес	4	3	4	5	4	5	3	4	5	4	4	5										
	2-бәсекелес	5	4	4	3	4	3	5	4	3	4	5	4										
Техникалық мақсаттар		5	4	4	5	5	5	5	4	5	5	5	5										

2-сурет. Құрастырылған сапа үйінің соңғы көрінісі

Қорытынды

Құрастырылған сапа үйін талдайтын болсақ, бұл матрицалар жиыны, ең алдымен, тұтынушының үйі бөлімінде орналасқан тұтынушы қажеттіліктерінің басымдылықтарына мән берілу керек. Бұлар 1-кестеде көрініс тапқан және бұл кестедегі мысалдарға қарайтын болсақ, 1-кезектегі «оқытушының саласында маман (б/к)» деген қажеттілігінің 11,3 баллменен жоғары маңыздылыққа ие екендігін, бәсекелестік салыстырмаларда студенттер тарапынан 3, бәсекелестердің болса ретімен 3 және 4 баллдық дәреже алғандығын көруге болады. Сондықтан да бұл қажеттіліктің сату нүктесі бағасы 1,5 және стратегиялық мақсат бағасы болса, кәсіпорынның бәсекелестерінен жоғары әрі жақсы қабылдануын қамтамасыз ету үшін 5 дәрежесі таңдалған. Алайда бұл мақсатқа жету және көзделген студенттердің разылық немесе қанағаттану дәрежесіне ұласу үшін ілгерілеу дәрежесі 1,67 болып есептелген. Яғни бұл мақсатқа жету үшін қазіргі беталыстан кем дегенде 1,67 есе артық ілгерілеуіміз керек екендігін көрсетеді. Осы қажеттіліктің үлестік маңыздылығына қарайтын болсақ, бұл нәтиженің 13,61% көрсеткішпен, басқа қажеттіліктердің үлестік маңыздылығына қарағанда, әлдеқайда үлкен мәнге ие екендігін байқаймыз. Нәтижеге орай бұл қажеттіліктің кәсіпорынның студенттердің разылығын қамтамасыз ету үшін ең көп назар аударуы керек болатын қажеттіліктердің бірі екендігі күмәнсіз. Бұған ұқсас бір қажеттілік 5-қатардағы «таңдамалы сабақтардың (б/к)» қажеттілігінің 11,5 баллдық маңыздылыққа ие екендігін бәсекелестік салыстырмаларда 3, бәсекелестердің 5 және 4 баллдық дәреже алғандығын көруге болады. Сондықтан бұл қажеттіліктің де сату нүктесі бағасы 1,5 және стратегиялық мақсат бағасы да кәсіпорынның кем дегенде бәсекелестерімен бірдей жақсы қабылдануын қамтамасыз ету үшін 5 дәрежесі таңдалған. Және қажеттіліктің үлестік маңыздылығы 13,85% көрсеткішімен, басқа қажеттіліктердің үлестік

маңыздылығына қарағанда, ең үлкен мәнге ие болғандықтан, бұл қажеттіліктің кәсіпорынның тарапынан ең көп және ең үлкен назар аударуы керек екендігін айта аламыз.

Құрастырылған сапа үйінің шатырына, яғни, корреляция матрицасына қарайтын болсақ, оқытушылардың маманданған сабақтарға кіруі мен жүктемелердің азайтылуы арасында, жүктемелердің азайтылуы мен сабақтардың магистратура және докторантураға бейімделуі арасында және жалпы бағалау әдістері мен тапсырмалардың орындалуына қарай бағалаудың арасында X , яғни болымсыз корреляцияның, ал оқытушылардың маманданған сабақтарға кіруі мен сабақтардың практикаға негізделіп өтілуі арасында, пікір және ойлардың бөлісілуі мен алдын ала дайындықтың арасында, алдын ала дайындық пен жүктемелердің азайтылуының арасында және де кітапхананың жаңа әдебиеттермен толықтырылуы мен баламалы ресурстардың зерттелуі арасында Y , яғни болымды корреляцияның, бар екендігін көре аламыз.

Сонымен қатар сапа үйінің ең маңызды бөлімі болып табылатын техникалық бағалауларға қарайтын болсақ, «жүктемелердің азайтылуы» атты техникалық қажеттіліктің 13,20 % көрсеткішіменен ең жоғары үлестік маңыздылыққа ие техникалық қажеттілік екендігі байқалады және бәсекелестерге қарағанда біршама артта болуынан техникалық мақсатының 5 баллдық дәрежеде белгіленген. Бұл қажеттіліктің соңынан 12,00 % көрсеткішіменен «оқытушылардың маманданған сабақтарға кіруі», 11,82 % көрсеткішіменен «алдын ала дайындық» және 11,09 % көрсеткішіменен «сабақтардың магистратура және докторантураға бейімделуі» сияқты техникалық қажеттіліктер келуде. Бұл техникалық қажеттіліктердің мүмкіндіктері де, бәсекелестерге қарағанда, біршама артта болуынан техникалық мақсаттары да жоғары дәрежеде белгіленген деп айтуға болады. Бұл жерде университет басшылығы техникалық қажеттіліктеріне уақыт, назар және ресурс бөлетін кезде бұл техникалық қажеттіліктердің реттік тізбесін және бәсекелестерінің мүмкіндіктерін басшылыққа алулары керек болады. Себебі, студенттердің разылығын немесе қанағаттануын арттыру үшін ең маңызды және ең ықпалды нүктелер бұл белгіленген техникалық қажеттіліктердегі ілгерілеулер болып табылады.

Қорыта келе айтатынымыз, бұл зерттеу жұмысы нәтижесінде, жиынтық сапа менеджментінің бір әдісі болып табылатын СФТ әдісін қолдану арқылы білім беру қызметінің тұтынушыларының бірі ретінде студенттердің көзқарасында жоғары оқу орындарындағы маңызды сапалық көрсеткіштер мен олардың құрамдас бөліктерін айқындап көрсете алдық деуге болады. Сонымен қатар университеттер СФТ әдісі арқылы ерекшеліктерін алдыңғы қатарға шығара алады және жылдам өзгеріп, күшейіп келе жатқан бәсекелестеріне қарағанда, жоғары нәтижелер ала алады. СФТ әдісінің ең маңызды бөлімі болып табылатын сапа үйі үдерісінің нәтижесінде қолжеткізілген мәліметтер мен нәтижелер арқылы студенттердің талап-тілектері немесе қалаулары мен қажеттіліктері және олардың басымдылық көрсеткіштері айқындала алады. Сондай-ақ университеттер қазірге кездегі бар болған мүмкіндіктерін осы айқындалған студенттердің талап-тілектері мен олардың басымдылық көрсеткіштеріне қарай қайтадан жасақтай немесе қайтадан құра және қайтадан жаңарта алады. Бұл жағдайлар болса, өз кезегінде студенттердің жиынтық разылығының немесе қанағаттануларының үздіксіз қамтамасыз етілуіне және үнемі артып отыруына себепші болады деп айта аламыз.

Осылайша, бұл зерттеу жұмысымыз арқылы Қазақстан Республикасының білім беру жүйесіндегі негізгі мәселе болып отырған білім беру сапасын жақсарту мен көтеруге, бұл салада және мақсатта жасалатын ғылыми-зерттеу жұмыстарына жәрдемші болуға тырысып бақтық. Әрі де болса, бұл мәселенің шешуіне үлес қосу мақсатында білім беру жүйесін бір бүтін жүйе ретінде қолға алатын және қарастыратын жүйелі бір сапаны жақсарту әдісі ретінде СФТ әдісін теориялық тұрғыдан жан-жақты қолға алдық деп айта аламыз.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Juran, J. (1988). *Juran on Planning for Quality*. New York: The Free Press.
- 2 Feigenbaum, A. (1991). *Total Quality Control*. (3rd Rev. Ed.). New York: McGraw-Hill.
- 3 Hurley, R. (1994). TQM and Marketing: How Marketing Operation in Quality Companies. *Quality Management Journal, July, No. 1*, 42–51.
- 4 Crosby, P. (1990). *Quality and Me: Lessons from an Evolving Life*. (1st Ed.). San Francisco: Jossey-Bass Publications.
- 5 Varinli, İ. & Uzay, N. (1997). Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde Hizmet Kalitesini Artırmaya Yönelik Çalışmalar. *Yüksek Öğretimde Sürekli Kalite İyileştirme*. M. Corun (Ed.). Ankara: Haberal Eğitim Vakfı Yayınları.
- 6 Bridge, B. (2003). *Eğitimde Toplam Kalite Yönetimi Uygulamaları*. 1. Baskı. İstanbul: Beyaz Yayınları.

- 7 Hauser, J. & Clausing, D. (1988). The house of quality. *Harvard Business Review*, Vol. 66, 3, 63–73.
- 8 Akao, Yoji (Eds.). (1990). *Quality Function Deployment: Integrating Customer Requirements into Product Design*. (G.H.Mazur, Trans.). New York: Productivity Press.
- 9 Guinta, L. & Praizler, N. (1993). *The QFD Book: The Team Approach to Solving Problems and Satisfying Customers Through Quality Function Deployment*. New York: AMACOM Books.
- 10 Mizuno, S. & Akao, Y. (Eds.). (1994). *QFD: The Customer-Driven Approach to Quality Planning and Deployment*. Hong Kong: Asian Productivity Organization.
- 11 Chan, L. & Wu, M. (2002a). Quality Function Deployment: A Literature Review». *European Journal of Operational Research*, Vol. 143, 3, 463–497.
- 12 Cohen, L. (1995). *Quality Function Deployment: How to Make QFD Work for You*. (6th Ed.). Massachusetts: Addison-Wesley Publishing Company.
- 13 Chan, L. & Wu, M. (2002b). Quality Function Deployment: A Comprehensive Review of Its Concepts and Methods. *Journal of Quality Engineering*, 15, 1, 23–35.
- 14 Shillito, L. (1994). *Advanced QFD: Linking Technology to Market and Company Needs*. (1st Ed.). New York: Wiley-Interscience Publisher.
- 15 Chan, L. & Wu, M. (2005). A Systematic Approach to Quality Function Deployment with Full Illustrative Example. *Omega: The International Journal of Management Science*, Vol. 33, No. 2, P. 119–139.
- 16 Tan, K. & Shen, X. (2000). Integrating Kano's Model in the Planning Matrix of Quality Function Deployment. *Total Quality Management*, Vol. 11, 8, 1141–1151.

Д.Н. Келесбаев, Ерсой Абдуллах

Использование метода распределения функции качества для улучшения качества образования

Улучшение и совершенствование качества образовательной деятельности является одним из важнейших вопросов образовательной системы. По сравнению с показателями качества образования международного уровня качество образования в Республике Казахстан несколько ниже. Повышение и совершенствование качества образования требуют длительного времени и больших усилий. В статье, которая носит теоретический характер, авторы исследуют применение метода распределения функции качества (РФК) в вузах, рассматривающего систему образования как единое целое. Также исследовано рациональное использование метода. Предоставлены всесторонние теоретические и прикладные данные о методе, показаны положительные результаты при решении задачи совершенствования качества образовательной деятельности в вузах. Предложенный метод может быть использован в вузах, а также в образовательной системе РК в целом.

Ключевые слова: качество, образование, деятельность, качество образования, образовательная деятельность, РФК, дом качества, университеты.

D.N. Kelesbayev, Ersoy Abdullah

The quality function of distribution Method is Used to Improve the Quality of Education

Improving and improving the quality of educational activities is one of the most important issues of the educational system, as in all other systems. Compared with the indicators of the quality of education at the international level, improving and improving the quality of education in the Republic of Kazakhstan requires a long time and great efforts. To promote research and development in this field and direction, which are the most important, to improve and improve the educational system of the Republic of Kazakhstan, the application of the QFD method (distribution of the quality function), which regards the education system as a single whole, is being investigated. This research work is theoretical, the theoretical application of the QFD method in higher education institutions is shown. Much attention is also paid to the rational use of the QFD method. Provided comprehensive theoretical and applied data on the method, positive results in improving the quality of educational activities in higher education. The proposed method can be used in higher education institutions, as well as the educational system of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: quality, education, activity, quality of education, educational activity, QFD, quality house, universities.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ПОСТИНДУСТРИАЛЫҚ САЯСАТЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ ТИІМДІЛІГІ

ЭФФЕКТИВНОСТЬ РЕАЛИЗАЦИИ ИННОВАЦИОННОЙ И ПОСТИНДУСТРИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ В КАЗАХСТАНЕ

EFFECTIVENESS OF IMPLEMENTATION

THE POST-INDUSTRIAL AND INNOVATION POLICY IN KAZAKHSTAN

UDC 338.984

R.S. Karenov

*Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan
(E-mail: rkarenov@inbox.ru)*

The development of domestic oil and gas industry as one of the priorities state energy policy

It is shown that the presence of large natural resource potential leads to a special place of Kazakhstan among the industrialized countries, and its efficient use becomes a key determinant of energy security of the Republic. The significance of the resumption of oil production at the Kashagan field as an important milestone in the development of the country's oil and gas complex is highlighted. It is proved that an important direction in the solution of questions of increase of efficiency of hydrocarbons usage in the future must be scientific justified its involvement in recycling. It is proved that an important direction in resolving the issues of increasing the efficiency of the use of hydrocarbon raw materials in the future should be the scientific substantiation of its involvement in processing. The idea is stated that, as a result of the current modernization, oil refineries will enter a different qualitative level of fuel supply. The priorities of the transition to low-carbon development of the oil and gas sector enterprises are substantiated, taking into account the commitments undertaken in the field of reducing greenhouse gas emissions in the future. Particular attention is paid to the new vector of development of the oil and gas industry, aimed primarily at technological modernization of its enterprises. It is emphasized that the work on diversification of oil transport routes allowed expanding the technical capabilities of the export of domestic oil. The need for a successful implementation of the project for the creation of an international oil consortium «Eurasia» is disclosed. It is noted that this project is aimed at exploration of deep deposits of the Caspian depression and is already entering the stage of practical implementation.

Keywords: industry, oil, gas, diversification, processing, hydrocarbons, reserves, technology, project, investor, consumption, components, cluster, decarburization, transportation, drilling, wells.

The potential of oil companies in the Republic of Kazakhstan

According to the President's address to people of Kazakhstan «the Third modernization of Kazakhstan: global competitiveness» mining and oil and gas complexes still not lost its strategic importance for the national economy. The main vectors of the development of these industries should be focused on the task of export diversification and geographical expansion. The challenges: «In the face of slowing global demand need to enter new markets and expand the geography of supplies. Great attention should be given to increasing the mineral resource base. You need an active geological exploration.

Further development of these industries should be tightly linked to the deepening of complex processing of raw materials» [1; 2].

Currently, oil and gas complex (OGC) of Kazakhstan continues to thrive in conditions of instability of a conjuncture of the world market, excess supply over demand and commitment of the global economy to a low carbon format. The country explored now more than 200 deposits of hydrocarbons with total recoverable

reserves of about 5.7 billion tons of oil. This determines its place in the top ten among oil-producing countries in the world (Table 1).

Among the CIS countries Kazakhstan is the second after Russia producer of oil and from 90 countries of the world community is in the top thirty [2; 18]. In terms of production, exports and share in country's GDP, the oil and gas complex of the Republic is a leader among other sectors (Table 2).

Table 1

Oil reserves by country

Place	Country in the world	Reserves		Reserves % of world
		billion bbl	billion tons	
1st	Saudi Arabia	264,2	37,7	21,3
2nd	Iran	138,4	19,8	11,2
3-rd	Iraq	115	16,4	9,3
4th	Kuwait	101,5	14,5	8,2
5th	United Arab Emirates	97,8	14	7,9
6th	Venezuela	87	12,4	7
7th	Russia	79,4	11,3	6,4
8th	Libya	41,5	5,9	3,3
9-th	Kazakhstan	39,8	5,7	3,2
10th	Nigeria	36,2	5,2	2,7
The whole world		1237,9	176,8	100

Note. These works [2; 19].

Table 2

The dynamics of oil production, including gas condensate, and natural gas in Kazakhstan

Indicator	2005 y.	2010 y.	2015 y.
Oil and gas condensate, total, million	61,5	79,5	79,5
Oil and gas condensate of «NC «KazMunaiGas», MMT	12	22	22
the share of «NC «KazMunayGas» in total production, %	19,5	27,33	27,7

Note. Data of authors [2; 19].

The forecasts of international experts suggest that the stabilization of the world oil market will be in 2017-2018 when a barrel will cost below \$ 60. Of course, depending on oil production in the Republic will also increase.

It is expected that in 2018 the projected level of oil production in the country is 82 million tons in 2019 – 85 MMT in 2025 – 100 million tons, and in 2030 is 102 million tons [3; 5].

Such possibilities for increasing the volume of oil production in Kazakhstan are connected with such primary factors as:

1. 1. Launch of the Kashagan field. The official presentation of one of the largest deposits in the world and the first offshore field in the republic (Kashagan) took place at the end of 2016. Today, this field is at the first stage - an experimental-industrial development characterized by oil production of 370,000 barrels per day, or 13 Million tons per year. Within the first stage, an operational and technical complex, four drilling islands at sea and a Bolashak plant on land were built.

Since the classic drilling and production technologies that exist today are not applicable to Kashagan, then from 2019 it is planned to start the project «Center of Compression-01». It will cost 5 billion dollars and will be commissioned in 2024. Within the framework of the project, an additional sea island will be built, equipped with compressors, from which the reverse injection of raw gas into the reservoir will be carried out. This will increase oil production to 16 million tons per year from 2025 [4; 14].

Here, in the framework of the Production Sharing Agreement (PSA), the extracted oil is divided into bone-oil oil, which is necessary to compensate the investor's expenses and his motivation for the subsequent

development of the deposit, and hence the investments and the profit-oil part of the oil that forms the investor's income go to the budget of the republic.

In the future, in addition to the profit, Kazakhstan will receive all types of taxes stipulated in the PSA, and bonuses. The investor must also allocate funds for social expenses, training of domestic personnel and, of course, invest in the development of related industries.

According to the Ministry of energy of Kazakhstan, in the framework of the pilot commercial development of Kashagan field to 2041 g. planned production of 308 million tons of «black gold» and 211 billion cubic meters of gas, of which 62 bcm of gas to domestic market to meet the needs of citizens and industry.

2. The exploration and development of related oil and gas fields. Thus, in the framework of North-Caspian project will be the development of the Kalamkas-sea, located South-West Kashagan.

The development of this field is planned to combine with the development of the field of the Khazars, i.e. we will build a joint infrastructure – the gas produced at the field of the Khazars, is supposed to pump place of birth Kalamkas. Recoverable volumes for the two fields will be about 66 million tons of oil and about 8 billion cubic meters of gas. This project is important for us from the point of view of the construction of common infrastructure, which in the future will be able to join other deposits within the overall development strategy. This will lead to an improved economy, increased profitability and attractiveness of the projects.

3. Implementation of the largest in recent years, the investment project in the Tengiz field of new energy mining, supply and infrastructure complex. This gives Kazakhstan a chance to overcome the negative trend of falling oil production. However, the Tengiz expansion may have ambiguous consequences for the oil and gas industry in the country.

Discovered in 1979, Tengiz oil field provides a third of the annual oil production of Kazakhstan and has the lowest in the country, the cost of production. In 2015, developing its joint venture Tengizchevroil (TCO) reached a record production figure, having produced 27.16 million tons.

Now, TCO intends to increase annual extraction of raw materials to 39 million tons, which will allow the end of the contract (to 2033) to produce over 250 million tons of oil. With this objective, work began on the further development of the field, namely the implementation of two integrated projects: the future growth project (FGP) and wellhead pressure management (PUAD).

PBR envisages the construction of a new plant for the production of additional oil in the amount of 12 million tons per year and close to inject gas into the reservoir. In turn, PUUD needs to maintain the current processing capacity utilization of the existing Tengiz plants by creating a new system for the collection of well production, infrastructure and auxiliary objects, and system objects increase the pressure at the entrance of the six existing integrated production lines.

This is the third extension of the Tengiz project, members of which are Chevron (50 %), ExxonMobil Kazakhstan Ventures Inc (25 %), Kazakhstan through the NC «KazMunayGas» (20 %) and Russian-American JV LUKArco (5 %).

The need for FGP-PUUD implementation is due to the fact that during the operation of Tengiz, the pressure in its strata from the initial 900 MPa (atmospheres) has almost halved. Today to keep the pressure back into the reservoir is pumped about one third produced at the Tengiz gas, but this is not enough.

In turn, PBR and PWUD will allow injecting into oil reservoirs all together with sulfur compounds, the volume of raw gas received in the process of oil production. Therefore, the technological process does not include the installation of gas treatment and sulfur recovery. Along with the increase in the volume of injection will continue the drilling of new wells: their number will increase to 114 – almost as much as wells are valid today [5; 66].

It should be noted that the expansion of the Tengiz becomes a decisive factor for the efficient work of a priority for Kazakhstan oil transportation by oil pipelines of the Caspian pipeline consortium, as oil of Kashagan is a dubious source to fill the pipeline of the surplus CTC. Additional volumes of Tengiz oil will not only increase the profitability of the pipeline, but also revived the projects for transportation of Kazakh oil to other markets.

The fields operating in the country have already passed the peak of production, and new projects that are able to come to them in the medium term are not visible.

Foreign investors of TCO are confident that the implementation of the above-mentioned world-class projects will be based on long-term partnerships with the Republic of Kazakhstan to ensure stable and reliable production at the Tengiz field, the fruit of which will be used by future generations of Kazakhstanis.

4. Maintaining the current level of oil production in Karachaganak. Now KPO (Karachaganak Petroleum Operating) is one of the largest investors in the economy of Kazakhstan. The economic and social well-being of the West Kazakhstan region directly depends on the successful development of the project [6; 8].

By the way, while carrying out production activities at the world level, KPO remains committed to achieving the highest standards in the field of labor protection, safety and environmental protection. One of the most important obligations of KPO is the application of the best environmental practices that contribute to the sustainable development of the region and the country as a whole. Particular attention is paid to activities aimed at reducing emissions of pollutants, waste management and the introduction of new technologies. The indicator of gas utilization in Karachaganak constitutes 99.81 %, which is a world level achievement. Karachaganak is one of the world's first deposits, successfully implemented the technology of reverse injection of gas into the reservoir, which provides significant environmental benefits.

The gas industry is one of the most dynamically developing and promising areas of the country's economy

Natural gas is an important factor in the formation of the republic's energy market. His proven reserves are 3 trillion. More than 100 deposits have been discovered to date. They are concentrated within the Caspian oil and gas province, Turgai, South Mangyshlak, North Ustyurt oil and gas regions. Kazakhstan in the explored reserves of natural gas takes the 15th place in the world.

According to research data [2; 18], the potential resources of natural gas are estimated at 10 trillion. Cu. M. Of these, 90.2 % are associated with the Caspian Basin. The accounted gas reserves of industrial categories A + B + C1, concentrated in 94 fields, amount to 1,850.7 billion cubic meters.

In 2016 at the expense of the republican budget 35 settlements of West Kazakhstan, Kostanay and Zhambyl oblasts were identified. At the same time, about 43,213 residents of these regions are provided with gas supply services. To date, the level of gasification of settlements in the country is 46.3 %. According to the General Gasification Scheme by 2030, the coverage of the country's gasification system services will reach 56 %.

In recent years, the level of natural gas consumption in the republic has grown from 9 billion cubic meters. With this in mind, for the period until 2020, Kazakhstan envisages providing gas supply to 84 population centers in six regions of the country - West Kazakhstan, Kostanay, Almaty, Zhambyl, Kyzylorda, Aktobe, Mangistau and South Kazakhstan region [3; 5].

It should be born in mind that the gasification of the regions is now proceeding at an accelerated pace. Today, the general scheme of the gasification of the country, approved by the Government, has been fulfilled by almost 70 %. Over the past 10 years, large-scale projects have been implemented, diversified routes have been developed, own fields have been developed, and the entire domestic gas infrastructure has been updated. To address the new challenges facing the industry, we need a well-defined action plan, a road map. At the same time, during the years of independence of Kazakhstan, such a conceptual, strategic development plan was developed only once - the Program for the Development of the Gas Industry of the Republic of Kazakhstan for 2004-2010. After that, there were separate projects, local plans, but there is not yet a specific document that would cover the development of the entire modern sphere of the gas industry.

Substantiation of expediency of construction of oil and gas refining and petrochemical complexes in the republic

Any oil, as is known, reacts to a complex kind of raw materials, from which a wide range of petroleum products can be obtained. Depending on the plant at which it is reprocessed, the technological scheme of output of the product receives a fuel, oil or mixed direction [7; 18].

Substantiating the use of hydrocarbon resources at enterprises of petrochemical profile, one should take into account the actual scheme for obtaining the entire range of petrochemical products, the use of which in various fields of activity will allow developing a wide range of marketable products (Fig. 1).

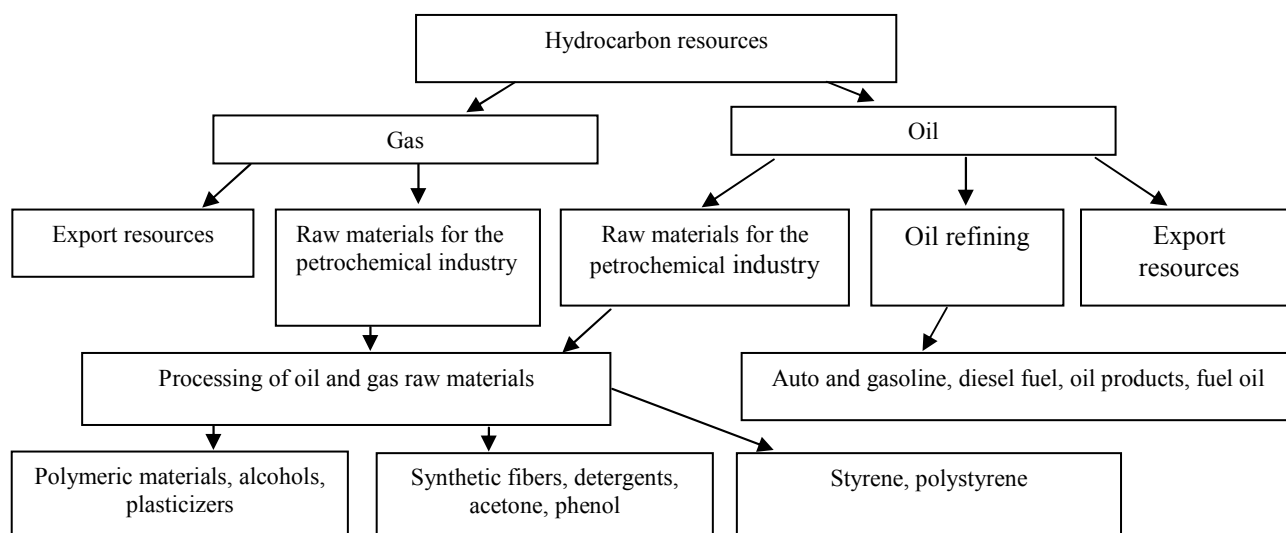

Figure 1. Directions for the integrated use of hydrocarbon feedstock (UBC) [2; 21]

The main idea, laid down in the content of this scheme, is that the processing of oil or associated gas can occur in different technological directions. However, preference should be given only to those that enable the introduction of technology for the deep processing of raw materials. With the scientifically grounded involvement of UVS in processing (pursuing the main objective - economically expedient allocation of all components), the tasks of increasing the efficiency of social production are solved by increasing the yield and maintaining a favorable ecological situation through the utilization of the majority of harmful compounds for the environment and reducing the size of production waste.

In addition, as calculated by specialists [8; 5], the growth of the world population to 9 billion people by 2050 will lead to an increase in consumption of chemical products by 1.5 times. Ten countries with the largest economies are also among the world's top ten producers of chemical products. In addition, the petrochemical industry has a significant multiplier effect on the economy. The creation of one workplace in this sector of the economy creates up to 7 jobs in related industries. The increase in the volume of production in the petrochemical industry by \$ 1 gives an increase in other industries to \$ 2.3, as 96 % of all consumer goods in the world are produced with the participation of petrochemicals.

As foreign experience shows, the sphere of application of hydrocarbon products - polymer materials, synthetic fibers, plasticizers, etc. is so wide that there is practically no industry and social and economic sector of the economy, wherever they are used as marketable products. Strength, resistance to thermal and chemical effects, the ability to preserve the set parameters (properties) for a long time, comparative cheapness and relative ease, availability and sufficiency of the necessary raw materials for obtaining them are the main advantages that allow successfully compete synthetic fibers with other materials.

Not for nothing recently, the consumption of petrochemical products is rapidly increasing in the world, especially in the neighboring fast-growing markets of China, India and the Asia-Pacific region.

In Kazakhstan, a number of industries have already been launched in the oil and gas chemical industry. Thus, the release of polymer products for the packaging and construction industries allowed the creation of 330 jobs in these enterprises [9; 6].

In the future, in the development of competitive export production, the main focus will be on oil and gas industry projects to produce high conversion products, in particular, polypropylene production with a capacity of about 500 thousand tons and polyethylene - 430 thousand tons [10; 3].

The launch of the polypropylene plant is scheduled for the end of 2020. At the same time, 90 % of the output will be exported, while 10 % will remain in the republic for the development of domestic production. It is determined [9; 6] that the implementation of the project for the production of polypropylene will attract \$ 2 billion of investment create 3 thousand jobs during the construction phase and 500 places - during the operation.

By the way, after modernization of all three oil refineries of the country, it is planned to increase the volume of oil refining from 14.5 to 17.5 million tons. At the same time, the volume of production of light oil products will significantly increase: gasoline, diesel and aviation fuel.

Reconstruction and modernization of the refinery will increase the depth of oil refining from 51 to 88 % and bring the quality of oil products to Euro-4, Euro-5 standards.

After 2019, it is expected that the domestic needs of the country will be fully met by domestic oil products and the removal of the problem of import dependence on fuel from the agenda.

In the republic, the implementation of the cluster initiative creates prerequisites for the revival of such large oil refining and petrochemical facilities as the plastic plant (Aktau), JSC Polypropylene and the oil refinery (Atyrau), Novouzensk and Zhanazhol gas processing plants.

In general, summarizing the above, it should be noted that oil and gas resources need to be rationally and comprehensively used, having received a wide range of final products. They must have either a ready-made commodity form, or they must be sent to the subsequent redistributions, which help to turn them into competitive products.

According to scientists from the Institute of Economics of the Committee of Science of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan [2; 21], in general, the problems arising in the development of the oil and gas industry should be resolved in a phased manner in a timely manner - from the time of the start of geological prospecting and exploration to the commissioning of the field and the construction of hydrocarbon resource processing facilities. Such a strategy can be successfully implemented in the process of substantiating and forming the need to create petrochemical clusters.

The main directions of decarbonization of the oil and gas complex and its technological modernization

In the conditions of gradual exhaustion of natural resources and negative conjuncture of prices for hydrocarbons, priorities should be shifted towards introducing low-carbon technologies.

The study of international experience of transition to low-carbon development shows that the main directions of decarbonization of the oil and gas complex (NGK) are [11; 339]:

- increase energy efficiency and reduce energy intensity;
- reduction in the carbon intensity of production;
- development of the trading system (Fig. 2).

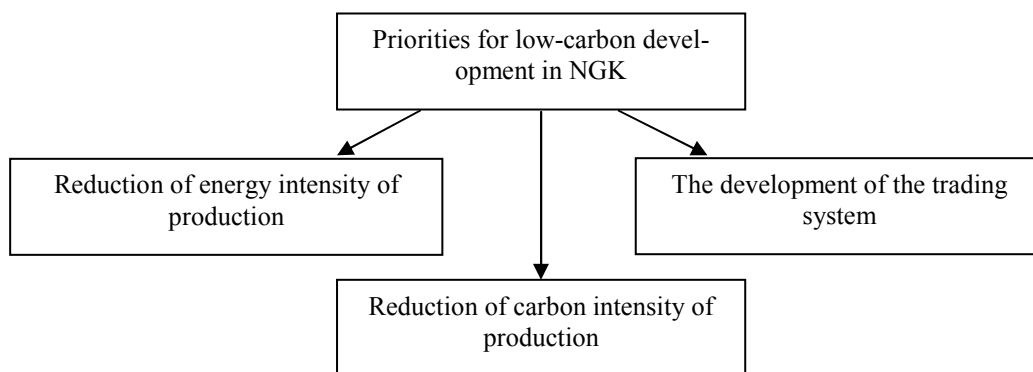

Figure 2. Priorities of low-carbon development in Oil and gas complex (the data of the work [11, 339])

According to experts [11; 339], the most important principles of low-carbon NGC development are:

- 1) the separation of economic growth from the growth of energy consumption and GHG emissions and other pollutants, thanks to technological innovation, infrastructure change and behavior patterns;
- 2) achievement of social and economic development goals, including economic growth, job creation, while reducing consumption of resources and accelerating scientific and technological progress;
- 3) conservation of natural resources and natural capital.

In general, the availability of investment, the development of new technologies and long-term cooperation can become a pledge of successful implementation of decarbonization of the economy.

In the Address of the Head of State to the people of Kazakhstan «Third modernization of Kazakhstan: global competitiveness», accelerated technological modernization is not accidentally determined by the first priority. Unlike the previous two stages of the modernization of the country, when we can say, we went to the start; the third stage is an access to the global level of functioning of the RK in the world economy.

Therefore, the following systemic measures are envisaged as the main directions of the work of the oil and gas complex and the implementation of the President's Address: [10; 3]:

1. Introduction of an information system for oil accounting for the automated collection, processing, storage and use of data. This will allow modernizing and automating the ways of accounting for the volumes of oil production and oil turnover, including the technical costs of oil rotation.

2. Realization of the program «Intellectual deposit», based on the digital method. This will allow NC «KazMunaiGas» by means of automation to increase oil production by 2-5 %, to reduce the consumption of materials and equipment to 10 %, and to increase the energy efficiency of production by 20 %. Such a system is being introduced at the Uzen, S. Nurzhanov and Akshabulak deposits.

3. Planning the application of the principles of digital geological hydrodynamic models in the design and development of oil and gas fields. This will increase the efficiency of oil production and increase the final utilization rate of science in these processes.

4. The introduction of the system of electronic trading platforms in order to liberalize and activate the liquefied gas market from the second half of 2018. This will promote transparency in the allocation of resources and a decrease in state participation in this market.

In the republic in 2016 more than 70 % of the total economic profit was provided by only three branches: mining industry 30 %, construction sector 22 % and manufacturing industry 18 % [12; 8].

Undoubtedly, the traditional profitability of the mining industry still delays most of the investment on itself. And these investments have a propensity for growth, taking into account the prospect of discovering and developing new deposits of mineral resources in the country.

Diversification of hydrocarbon deliveries to world markets - strategic directions of activity of national companies

The creation of an efficiently functioning associated infrastructure is one of the factors driving investment in energy. Without its presence there will not be enough favorable climates for the implementation of projects in this area. Currently, the West has a huge oil basin of the Caspian Sea, in which the development of such fields as Chirag-Gunashli and Shah-Deniz in Azerbaijan, the North Caspian project in Kazakhstan, the Korchagin deposit in Russia, As well as Cheleken and the location of Block 1 in Turkmenistan. All of them will be potential sources of supply of hydrocarbons.

Turkmenistan, Azerbaijan, Iran and Russia are major holders of oil and gas. However, at the present moment, the transformation of the posts takes place. Previously, all were aimed at Europe, the Black and Baltic seas. Today, oil and gas flows are increasingly oriented to the East. In particular, Russian hydrocarbons are already sent to the Pacific Ocean and to China. At the same time, Kazakhstan carries out a transit of Russian oil and Turkmen gas to China. For this purpose, the «Kazakhstan-China» system was created - these are oil and gas pipelines, which are designed to distribute volumes of hydrocarbon raw materials supply to such a large market as China is [13; 16].

Kazakhstan has already created a multi-vector, efficient and reliable oil transportation system. At present, CPC (Caspian Pipeline Consortium) pumps two thirds of the entire republic's export oil. The total throughput capacity of CPC from Kazakhstan increased to 52 million tons of oil per year. The consortium has established itself as a successful model of effective international cooperation in the energy field in the CIS space [14; 10].

Today we diversify shipments from the republic to the Black and Baltic Sea basin; we leave the Aktau-Baku-Ceyhan system in the Mediterranean basin and export to China.

Later, the republic can use its infrastructure to transport oil and gas to the growing Asian market and will be an energy bridge between Europe and Asia.

Consequently, in the long term diversification of oil and gas supplies to international markets can become one of the strategic directions of activity of the national companies «KazMunayGas» and «KaztransOil».

Urgency of the «Eurasia» project for the study of the Caspian region

For Kazakhstan, which does not lose hope of using oil rents to create a high-tech industrial economy, the drop in export earnings is a serious challenge. In order to compensate for the negative effect, it is necessary to increase physical volumes of raw materials production, and this is impossible without increasing the efficiency of exploration and production of hydrocarbons.

According to the IEA (International Energy Agency), in the expected future, the dominant role of hydrocarbons in the global energy balance will continue. In other words, the demand for oil will be very long. At the same time, the era of «light oil» goes down in history. World practice shows that the search for large and gigantic hydrocarbon deposits has moved to great depths, more than 5-6 km. A striking confirmation of this fact can be the significant discovery of hydrocarbon deposits in the Mexican Bay at a depth of more than 10 km (Tyber oil field).

In Kazakhstan, the main potential of deep-lying horizons is concentrated in the Caspian Basin, which is part of the main oil and gas belt of the Earth. Within this gap there is 75-80 % of the resource base of our country. It is in this region that five giant hydrocarbon fields are discovered (Tengiz, Karachaganak, Kashagan, Astrakhan, Orenburg). Another of the main factors of the prospect of the Caspian depression lies in its powerful sedimentary cover (according to the order of 25-30 km).

According to foreign geologists, the Caspian depression has significant resources of hydrocarbon raw materials - about 40-50 billion tons of equivalent fuel, 90 % of these resources, in their opinion, lie on the depths of more than 7 km [15; 32].

In 2013, the outlines of the project «Eurasia» aimed at searching for hydrocarbons at great depths were designated in the republic. This project provides for the drilling of a record superdeep support and parametric well up to 15 km.

According to specialists [15; 33], if we talk about the effect and benefits in general, then for Kazakhstan this is, firstly, an increase in the proven recoverable reserves at least twice (at present they are estimated at 3.9 billion tons), secondly, the creation of a resource base as a kind of «safety pillow» in the event of possible economic upheavals; thirdly, long-term support of a high level of oil production in the world rating; fourth, the creation of up to 30 thousand new workplaces, and fifthly, the creation of new science-intensive technologies and products (innovative times work of a new type of equipment for the construction of deep and super deep wells as the basis for drilling exploration and production wells in the subsequent development of new deep-seated deposits) that allow increasing the local content.

Now this project goes into the stage of practical implementation. A package of investment preferences and tax benefits for project participants is already being developed. Especially for Eurasia, a separate operating company will be established with NC KazMunayGas.

In the near future, seismic exploration will commence preparation for drilling a deep well [16; 60].

It is assumed that the data obtained during the project implementation will allow studying the regional deep structure of possible oil and gas accumulation zones and setting parameters for seismic exploration. In addition, the deep and super deep (reference) storm is called upon to study the main features of the deep structure of little-studied large regions to determine the general patterns of graphic and territorial distribution of sediments favorable for oil and gas accumulation.

The data obtained as a result of drilling will allow answering the questions connected not only with oil geology, but also with the deep structure of the Earth, and also with the history of its formation. This information can be used in planning similar works in other parts of the world.

References

- 1 Послание Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность» // Казахстанская правда. — 2017. — 31 янв. — С. 2-3.
- 2 Егоров О. Развитие нефтегазового комплекса в условиях международной интеграции / О. Егоров, О. Чигаркина // Промышленность Казахстана. — 2016. — № 2(95). — С. 18-21.
- 3 Айту Д. Энергетический локомотив экономики / Д. Айту // Казахстанская правда. — 2017. — 14 февр. — С. 1-5.
- 4 Алибекова Р. Весомая заявка Кашагана / Р. Алибекова // Казахстанская правда. — 2016. — 16 дек. — С. 14.
- 5 Смирнов Р. Газовый минимализм Тенгиза / Р. Смирнов // Kazakhstan. — 2016. — № 6. — С. 66-69.
- 6 Каримов М. Все инвестиционные планы КПО будут реализованы / М. Каримов // Казахстанская правда. — 2016. — 22 сент. — С. 8.
- 7 Егоров О. Развитие нефтепереработки и нефтехимии как условие минимизации кризисных явлений / О. Егоров, О. Чигаркина // Промышленность Казахстана. — 2016. — № 1(94). — С. 18-21.
- 8 Алибекова Р. Новый взгляд на традиционные отрасли / Р. Алибекова // Казахстанская правда. — 2016. — 8 дек. — С. 5.
- 9 Тулешева Г. Нефть, уран, контракты / Г. Тулешева // Казахстанская правда. — 2016. — 7 июня. — С. 6.
- 10 Технологический вектор ТЭК // Казахстанская правда. — 2017. — 3 марта. — С. 3.

- 11 Бектурганова М.С. Концептуальные основы перехода к низкоуглеродному развитию нефтегазового комплекса РК / М.С. Бектурганова // Вестн. КазНУ. Серия экономическая. — 2016. — № 6(118). — С. 336–340.
- 12 Нурғалиев Д. Промышленность в новых условиях / Д. Нурғалиев // Казахстанская правда. — 2017. — 2 марта. — С. 8.
- 13 Кабылдин К. За диверсификацию! / К. Кабылдин // Kazakhstan. — 2015. — № 5. — С. 16.
- 14 Бутырина Н. КТК – самый большой в мире «мост» экономического сотрудничества / Н. Бутырина // Казахстанская правда. — 2016. — 16 дек. — С. 10–12.
- 15 Куандыков Б. Глубинные привилегии / Б. Куандыков // Kazakhstan. — 2015. — № 6. — С. 32–33.
- 16 Ивахникова Р. Нужно жить по средствам! / Р. Ивахникова // Kazakhstan. — 2015. — № 6. — С. 60–62.

Р.С. Каренов

Мемлекеттік энергия саясатының басым бағыттарының бірі ретіндегі отандық мұнай-газ саласының дамуы

Ірі табиғи ресурстық әлеуеттің болуы Қазақстанның индустриалды дамыған елдер арасындағы орнын айқындайтындығы, ал оны тиімді пайдалану республиканың энергетикалық қауіпсіздігінің маңызды алғышарты болып табылатындығы көрсетілген. Елдің мұнай-газ кешенінің дамуындағы айшықты мезет ретіндегі Қашаған кен орнында мұнай өндірудің жаңғыруының маңызы айрықшыланған. Болашақта көмірсутекті шикізатты пайдалану тиімділігін арттыру мәселелерін шешудегі маңызды бағыттарының бірі оны ғылыми негізделген өңдеуге жұмылдыру болып табылатындығы дәлелденген. Мұнай өңдеу кәсіпорнын ағымдық жаңғырту жанар-жағар маймен камтамасыз етудің басқа деңгейге шығаратыны туралы пікір бекітілген. Болашақта парниктік газ тастандыларын азайту саласында қабылданған шешімдерді ескеріп, мұнай-газ секторы кәсіпорындарының төмен көмірсутекті пішінде дамуына көшу басылымдықтары негізделген. Ең алдымен, мұнай-газ саласының технологиялық жағынан мамандануына бағытталған жаңа векторына айрықша көңіл бөлінген. Мұнай тасымалдаушы бағыттарды әртарапандыру бойынша жұмыстар отандық мұнайды экспорттаудың техникалық мүмкіндіктерін кеңейтуге жасайтындығы көрсетілген. Халықаралық «Еуразия» мұнай консорциумының құру жобасын сәтті жүзеге асыру қажеттілігі ашылған. Бұл жобаның Каспий бойы ойпатының терең қойнауын барлауға бағдарланғандығы және бұл күндері оның жүзеге аса бастағаны айтылған.

Кілт сөздер: сала, мұнай, газ, әртарапандыру, өңдеу, көміртегілер, қорлар, технология, жоба, инвестор, тұтыну, құраушы, кластер, декарбонизациялау, тасымалдау, бұрғылау, ұңғымалар.

Р.С. Каренов

Развитие отечественной нефтегазовой отрасли как одно из приоритетных направлений государственной энергополитики

Наличие крупного природно-ресурсного потенциала обуславливает особое место Казахстана среди индустриально развитых стран, а эффективное его использование становится одной из важнейших предпосылок энергетической безопасности республики. Автором выделяется значимость возобновления добычи нефти на месторождении Кашаган как важной вехи в развитии нефтегазового комплекса страны. Важным направлением в решении вопросов повышения эффективности использования углеводородного сырья в дальнейшем должно стать научно обоснованное вовлечение его в переработку. В результате текущей модернизации предприятия нефтепереработки выйдут на иной качественный уровень обеспечения ГСМ. Обосновываются приоритеты перехода к низкоуглеродному развитию предприятий нефтегазового сектора с учетом принятых обязательств в области снижения выбросов парниковых газов в перспективе. Особое внимание уделяется новому вектору развития нефтегазовой отрасли, направленному, прежде всего, на технологическую модернизацию ее предприятий. Подчеркивается, что работы по диверсификации нефтетранспортных маршрутов позволили расширить технические возможности экспорта отечественной нефти. Раскрывается необходимость успешной реализации проекта создания международного нефтяного консорциума «Евразия». Данный проект нацелен на разведку глубинных залежей Прикаспийской впадины и уже переходит в стадию практической реализации.

Ключевые слова: отрасль, нефть, газ, диверсификация, переработка, углеводороды, запасы, технология, проект, инвестор, потребление, компоненты, кластер, декарбонизация, транспортировка, бурение, скважины.

References

- 1 Poslanie Prezidenta Respubliki Kazakhstan N.A. Nazarbaeva narodu Kazakhstan «Tretia modernizatsiia Kazakhstan: hlobalnaia konkurentosposobnost» [Message to the people of Kazakhstan of the President of the Republic of Kazakhstan N.A. Nazarbayev «The Third modernization of Kazakhstan: global competitiveness»]. (2017, 31 January). *Kazakhstanskaia pravda – The Kazakh truth*, 2–3 [in Russian].
- 2 Egorov, O. & Chigarkina, O. (2016). Razvitie neftefazovogo kompleksa v usloviakh mezhdunarodnoi intehratsii [Development of the oil and gas complex in the context of international integration]. *Promyshlennost Kazakhstan – Industry of Kazakhstan*, 2(95), 18–21 [in Russian].
- 3 Aytu, D. Energeticheskii lokomotiv ekonomiki [Energy locomotive of the economy]. (2017, 14 February). *Kazakhstanskaia pravda – The Kazakh truth*, 1–5 [in Russian].
- 4 Alibekova, R. Vesomaia zaiavka Kashahana [The weighty application of Kashagan]. (2016, 16 December). *Kazakhstanskaia pravda – The Kazakh truth*, 14 [in Russian].
- 5 Smirnov, R. (2016). Hazovyi minimalizm Tenhiza [Gas minimalism of Tengiz]. *Kazakhstan*, 6, 66–69.
- 6 Karimov, M. Vse investitsionnye plany KPO budut realizovany [All investment plans of KPO will be realized]. (2016, 22 September). *Kazakhstanskaia pravda – The Kazakh truth*, 8 [in Russian].
- 7 Egorov, O., Chigarkina, O. (2016). Razvitie neftepererabotki i neftekhimii kak uslovie minimizatsii krizisnykh yavlenii [Development of oil refining and petrochemistry as a condition for minimizing crisis phenomena]. *Promyshlennost Kazakhstan – Industry of Kazakhstan*, 1(94), 18–21 [in Russian].
- 8 Alibekova, R. Novyi vzhlid na traditsionnye otrasli [A new view of traditional industries]. (2016, 8 December). *Kazakhstanskaia pravda – The Kazakh truth*, 5 [in Russian].
- 9 Tulesheva, G. Neft, uran, kontrakty [Oil, uranium, contracts]. (2016, 7 June). *Kazakhstanskaia pravda – The Kazakh truth*, 6 [in Russian].
- 10 Tekhnologicheskii vektor TEK [Technological vector of the FES]. (2017, 3 March). *Kazakhstanskaia pravda – The Kazakh truth*, 3 [in Russian].
- 11 Bekturganova, M.S. (2016). Kontseptualnye osnovy perekhoda k nizkouglerodnomu razvitiuu neftefazovogo kompleksa RK [Conceptual basis for the transition to low-carbon development of the oil and gas complex of the RK]. *Vestnik KazNU. Serii ekonomicheskaiia – Bulletin of KazNU. Economic series*, 6(118), 336–340 [in Russian].
- 12 Nurgaliyev, D. Promyshlennost v novykh usloviakh [Industry in the new conditions]. (2017, 2 March). *Kazakhstanskaia pravda – The Kazakh truth*, 8 [in Russian].
- 13 Kabyldin, K. (2015). Za diversifikatsiiu! [For diversification!]. *Kazakhstan*, 5, 16 [in Russian].
- 14 Butyrina, N. KTK – sami bolshoi v mire «most» ekonomicheskogo sotrudnichestva [KTK - the world's largest «bridge» of economic cooperation]. (2016, 16 December). *Kazakhstanskaia pravda – The Kazakh truth*, 10–12 [in Russian].
- 15 Kuandykov, B. (2015). Hlubinnye privilehii [Deep privileges]. *Kazakhstan*, 2015, 6, 32–33 [in Russian].
- 16 Ivakhnikova, R. (2015) Nuzhno zhit po sredstvam! [We need to live within our means!]. *Kazakhstan*, 6, 60–62 [in Russian].

A.A. Zemtsov¹, A.K. Sembekov², Ye.G. Budeshov²

¹Tomsk State University, Russia;

²Karaganda Economic University of Kazpotreboysuz, Kazakhstan
(E-mail: amir_sembekov@mail.ru)

Investment resources of the pension systems of Kazakhstan and the Russian Federation: current situation and development prospects

The article examines the role of the pension sector in the country's economy, its role in shaping the country's economic security. This part also analyzes the investment directions of pension savings of the Russian Federation and pension resources of the Republic of Kazakhstan for the period under study. The study showed that the following points underlie the identified problem moments of investment activity in the portfolio of the Unified Accumulative Pension Fund (hereinafter – UAPF) as a single operator of the pension system: in general, an inefficient and conservative low yield of the structure of investment portfolios is observed, as well as lack of quality investment instruments. The largest part of pension assets is directed to finance the deficit of the state budget of the country, thereby pension savings of citizens are exposed to general economic risks. In order to solve the above problems, the article proposes to apply more actively the progressive world experience in the transition to the active investment strategy of the UAPF. The article proposes measures to increase the activation of the infrastructure direction in the investment activity of the Unified Accumulative Pension Fund of the Republic of Kazakhstan, and also make changes in the Investment declaration of the UAPF, to expand the use of pension assets in the financing of infrastructure projects to increase investment income of the UAPF portfolio with the subsequent transition to an active investment strategy. A list of measures is also proposed, the implementation of which would create conditions for the activation of the AUPF in this direction.

Keywords: financial instruments, investment resources, investment portfolio, government securities, «net» investment income, pension sector, pension savings, infrastructure projects, investment declaration, economic security.

In modern conditions, when the state of the country's economic development is exposed to various risks, the issues of effective use of pension savings of citizens of the country, not only from the point of view of profitability, but also from the standpoint of their safety, transparency and security acquire very important socio-economic significance. In this connection, modernization processes, ways of further improvement of the pension systems of Kazakhstan and the Russian Federation are underway.

In Russia, pension savings over recent years have truly become one of the key elements of support of the Russian stock market, despite the «freeze» of new contributions to a funded pension and other restrictions. This is especially evident in the bond market, where the long-term and conservative nature of investing of pension funds plays its role. The change in the structure of investment portfolios of NGPF, VEB and PMC for the period under study is presented below (Fig. 1).

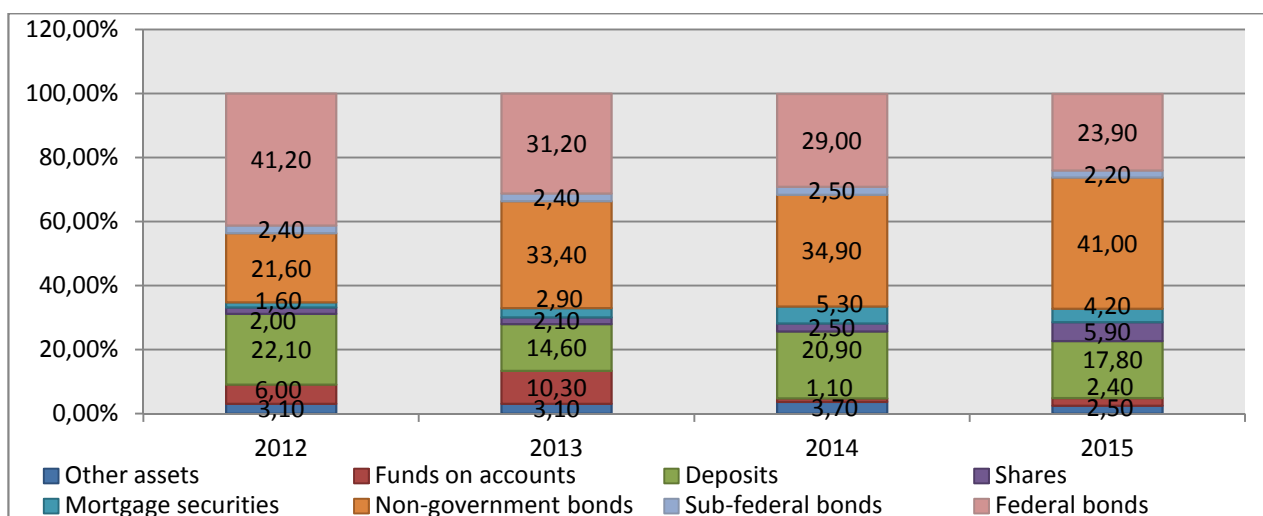

Figure 1. Change in the structure of investment portfolios of NGPF, VEB and PMC

But, despite the overall stability of the share of bonds, the structure of this segment changes significantly every year towards decreasing of state (primarily federal) and increasing of non-government bonds. E.g., at the end of 2012 the federal loan bonds (hereinafter - OFZ) were 41.2 %, and non-government bonds – 21.6 % in the structure of the aggregate investment portfolio, whereas with the end of 2015 the situation changed to the opposite. This is largely due to the limited growth of the federal bond market. In particular, according to the National Association of Stock Market Participants (NAUFOR), in 2015 the OFZ market, although grew in nominal terms by 18.8 % (up to 5.6 trillion rubles) – 9.2 % of GDP, but showed Reduction in the part of the exchange turnover. The secondary market (at actual cost, without REPO transactions and placements) fell by 6.7 % down to 3.6 trillion rubles. Thus, NGPFs, VEBs and PMCs together hold up to 15 % of all federal bonds (0.9 trillion rubles).

The bond market of the constituent entities of the Russian Federation since the times of the financial and economic crisis of 2008-2009 has been in an unstable state. According to NAUFOR, the share of subfederal bonds in the structure of the ruble bond market of Russia since the end of 2005 has declined from almost 11 % to 4 % in ten years. Recently, as the budget situation worsens, regions often prefer relatively cheap budgetary loans to more expensive borrowings in the public market. As a result, at the end of 2016, according to NAUFOR, the volume of the subfederal market of government bonds amounted to 576 billion rubles. However, despite this, investments from pension savings are still very significant and account for about 15 % of all bonds of the constituent entities of the Russian Federation.

On the one hand, the corporate bond market, estimated at 8.1 billion rubles, remains the main supplier of instruments for investing in pension savings. On the other hand, pension funds become the key domestic holder of Russian non-government bonds. By the end of 2015 pension investors acquired about 20 % of corporate bonds for almost 1.6 billion rubles of pension savings.

Another two main classes of fixed-income assets are various types of mortgage securities, including mortgage participation certificates (hereinafter – MPCs) and deposits. The volume of investments in mortgage securities exceeded the 2 % threshold in the total investment portfolio of pension investors in 2012 and reached 4 % by the end of 2015. In the horizon of 2-3 years, we see no reason for a significant increase in the share of mortgage securities due to the regulatory pressure on this instrument by the Bank of Russia. Most likely, the value of the MPC for portfolios of NGPFs and MC will fall, and the demand of pension investors for investing in real estate will be increasingly met through closed-end unit real estate funds.

Investments in deposits also have negative dynamics: negative 3.1 percentage points down to 17.8 % for the year. On the one hand, in 2015 it was possible to earn more on the same bond market, where, for example, the yield of OFZ in the first quarter of the previous year was 15-17 %, while the weighted average interest rate on ruble deposits of non-financial organizations for a period of more than 1 year, according to the Bank of Russia, in January 2015 was 13.6 % per annum. On the other hand, the Bank of Russia introduced a number of new restrictions on investment of pension savings. In particular, the limits on investing in deposits of credit institutions with a maturity of more than 3 months have been reduced. Their maximum share since 2015 has been set at 60 %, and since early 2016, even lower - at 40 %. In addition, at the beginning of last year the Bank of Russia introduced additional restrictions on investing in related parties. The new rules were also established with respect to the placement of pension savings in the settlement accounts of banks that are members of related financial holdings.

Thus, pension funds faced significant restrictions, among which:

- Investing in conditions of a limited volume of the bond market (in addition to insufficient market growth, the deficit of securities admitted to investment continues to be a constraining factor);
- weakening of the ruble due to the fall in currency prices for energy;
- jumps in interest rates (falls in January, in August-September and December 2015);
- decrease in investment ratings, including governmental ones;
- reduction of profitability due to the lowering of the key rate of the Bank of Russia and the preservation of demand for ruble-denominated bonds. Solving these problems, as well as expanding the market for debt securities protected from inflation, may encourage pension investors to increase the share of bonds in their portfolios in the future [1].

As is known, the newly created Unified Accumulative Pension Fund of Kazakhstan is the only player in the pension services market and it is this entity which has the entire volume of pension assets in the country. The Unified Accumulative Pension Fund is currently the largest domestic institutional investor. As a result of the merger of the pension assets of all the country's accumulative pension funds, the huge amount of financial resources, in the scale of national economy, was concentrated in it. The main objective in creating a

unified accumulative pension fund was to ensure a higher efficiency of operations, transparency and reliability, as well as certain guarantees from the state for the safety of deposits. The UAPF's assets are of great investment importance for the economic development of Kazakhstan, as they are an important component of domestic investment resources [2].

According to the National Bank of the Republic of Kazakhstan (hereinafter – NB RK), which in accordance with the Law of the Republic of Kazakhstan «On pension provision in the Republic of Kazakhstan» is also the only organization managing pension assets (hereinafter – PA), UAPF, as of 01.01.2017, had 9.82 million individual pension accounts of depositors, pension savings of citizens concentrated in the UAPF amounted to KZT 6,685.3 billion, which increased by KZT 2,167.5 billion during the period under review. The table below shows the main information about the amount of pension savings in dynamics for three years 2014-2016. (Table 1).

Table 1

Dynamics of pension assets of JSC «UAPF»

Indicators	Billions KZT			
	2014 y.	2015 y.	2016 y.	Growth (in %)
Pension savings	4 517,8	5 828,2	6 685,3	47,9
Pension contributions	3 686,3	4 375,2	4 927,1	33,6
Pension payments	529,6	670,7	840,4	58,6
«Net» investment income	990,5	1 751,9	2 224,3	124,5
Share of «net» investment income in the amount of pension savings	21,9 %	30,1 %	33,3 %	52,05

Note. Compiled by the authors based on data from the National Bank of the Republic of Kazakhstan for a number of years.

Retirement savings at the end of 2015 and 2016 show an increase over previous periods: by 29 % and 15 %, respectively. This growth is primarily due to the regular pension contributions of depositors, but also, to a lesser extent, the investment activity of the Fund. In this regard, it is necessary to note the dynamics of the «net» investment income in pension savings, which by comparison with 2014, increased by KZT1,233.8 billion, by 2016 amounted to KZT2,224.3 billion, where its share in the amount of pension Savings increased by 11.4 % [3].

Thus, the issues of effective use of these resources are of great importance, both for the purpose of solving social problems related to preserving and increasing the savings of depositors of pension funds, and for the purpose of ensuring economic growth in the country. In this connection, it is necessary to know that the funds of the UAPF are the money of citizens. And they must work, earn income to the owners of accounts. The income for assets is formed by investing in various instruments, including securities. The goals of investing the UAPF pension assets are to ensure the safety of pension savings of depositors and to receive investment income. The strategy of investing the pension assets of the EPPF is aimed at obtaining real profitability in the long term, by ensuring an increase in investments at a risk level that will ensure the safety of the value of the UAPF pension assets with a high probability, due to the optimal combination of various types of financial instruments. The investment of the UAPF pension assets is carried out in accordance with the list of financial instruments permitted for purchase from pension assets approved by the Government of the Republic of Kazakhstan and investment limits in accordance with the Investment Declaration of the single funded pension fund (hereinafter - the Declaration).

Profitability of the pension assets of the UAPF, distributed to depositors' accounts in 2016 as compared to the yield of 2014, having increased by 1.64 %, amounted to 7.95 %. In the structure of the investment portfolio of the UAPF, almost half of the investments are in government securities of the Republic of Kazakhstan (hereinafter – GS of the RK), and this ratio persists for the last three periods: 2014 - 2016. Their volume for the analyzed period increased by KZT 943.5 billion and amounted to KZT 2,910.8 billion.

It is also noteworthy that almost 40 % of the investment portfolio of the UAPF falls on securities of quasi-public companies and second-tier banks (hereinafter – STB). And if you take into account that about 6 % of investments are deposits in deposit accounts in commercial banks, the total amount of funds placed by the UAPF in STB allows you to talk about the Fund as one of the key sources of funding STB (more than 8 % of total liabilities of the banking Sector of the Republic of Kazakhstan).

In turn, the volume of investments in securities of foreign issuers for 2016 amounted to KZT 639.5 billion (including non-government securities of foreign issuers, securities of international financial organizations (hereinafter – IFO securities) and government securities of foreign issuers) Or 9.6 % of the volume of pension assets. Consequently, for the period under study the growth was 331.4 billion tenge. The detailed structure of the investment portfolio is presented in Table 2.

Table 2

Dynamics of changes in the AUPF's total investment portfolio

Financial instruments	2014 y.		2015 y.		2016 y.	
	Sum, billions KZT	Share (in %)	Sum, billions KZT	Share (in %)	Sum, billions KZT	Share (in %)
GS of the Republic of Kazakhstan, including:	1 967,3	45,3	2 683,17	46,7	2 910,8	43,5
securities of the Ministry of Finance	1 961,8	42,1	2 328,23	40,6	2 681,3	40,1
notes of the National Bank of the Republic of Kazakhstan	0,0	0,0	354,94	6,1	229,5	3,4
securities of local executive bodies	5,5	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0
Non-government securities of foreign issuers	151,3	3,5	232,8	4,1	187,9	2,8
shares	9,0	0,2	13,6	0,3	18,3	0,3
bonds	142,3	3,3	219,2	3,8	169,6	2,5
IFO securities	82,5	1,9	84,9	1,5	86,6	1,3
GS of foreign issuers	74,3	1,7	50,7	0,9	365,0	5,5
Affined gold	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Non-government securities of the Republic of Kazakhstan issuers including:	1 364,9	31,4	2 325,6	40,5	2 561,8	38,3
Shares	145,5	3,3	113,1	2,0	127,5	1,9
obligations, including:	1 219,4	28,1	2 199,9	38,3	2 428,2	36,3
Nominated in foreign currency	271,9	6,3	549,3	9,6	469,1	7,0
Nominated in KZT	947,6	21,8	1 650,6	28,8	1 959,1	29,3
Notes	-	-	12,6	0,2	6,1	0,1
Deposits in second-tier banks	710,2	16,3	363,9	6,3	399,9	6,0
Derivative financial instruments	-4,5	-0,1	0,0	0,0	0,0	0,0
Cash and other assets	173,53	3,84	93,5	1,6	177,5	2,7
Total	4 346,0	100,0	5 834,57	100,0	6 689,5	100,0

Note. Compiled by the authors based on data from the National Bank of the Republic of Kazakhstan for a number of years [4].

Thus, the reason for maintaining a low level of profitability of the investment portfolio of JSC «AUPF» is, in our opinion:

- the policy of the National Bank of the Republic of Kazakhstan as the managing organization of the PA AUPF to invest assets in government securities to maintain the coefficients determined with the list of financial instruments permitted for purchase from pension assets approved by the Government of the Republic of Kazakhstan and investment limits in accordance with the Declaration approved by the Board resolution The NB RK of March 17, 2016 No. 86;

- also in low-yield government securities, which are simply a source of financing the country's budget deficit;

- Ineffective structure of the investment portfolio and passive moderately conservative investment strategy, which continues to be used by the NB RK as a management company;

- lack of quality investment tools.

According to the assessment, if the main goal of the AUPF is to multiply the contributions of its participants, rather than ensure financing of Kazakhstan's public debt, the structure of the portfolio of the AUPF, can be considered excessively directed to the benefit of Kazakhstan issuers. In order to solve these problems, the article proposes to apply more actively the progressive world experience when moving to the active investment strategy of the AUPF.

Thus, the issues of improving the investment activity of the AUPF and finding ways to effectively invest pension assets, taking into account the amounts of the amounts accumulated in the AUPF, acquire a strategic character for the state and determine the role of the pension sector in the economy of the country (Fig. 2)

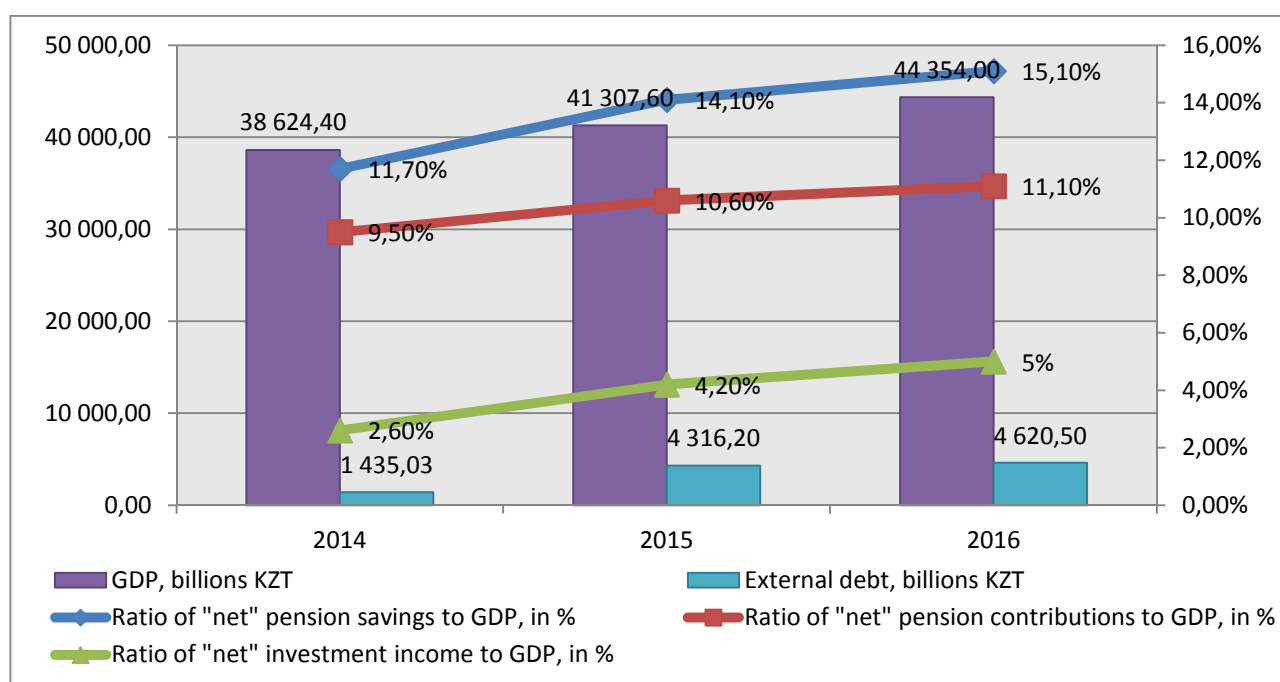

Figure 2. Role of the pension sector in the economy of the Republic of Kazakhstan (compiled by the authors based on data from the Ministry of Finance and the National Bank of the Republic of Kazakhstan for a number of years [4, 5])

The old pension system in recent years has managed to accumulate financial resources that can easily cover the state's costs of repaying the external debt. If the pension assets were properly placed, problems with external borrowing could be alleviated. We draw such a conclusion on the basis of processing data on the values of external public debt and its comparison with the value of pension assets.

One of the main tasks of the state today is to keep pension savings in the domestic economy and work for it, bringing a sufficient investment income. It is necessary to make every effort to develop the securities market in the framework of economic development programs in general and expand the range of financial instruments of the pension assets of the AUPF pension fund.

To do this, it is necessary to consider the main points of the AUPF Investment Declaration approved by the National Bank of the Republic of Kazakhstan, where there are a number of characteristics that prevent the conclusion of the investment activities of the AUPF to new more efficient ways. As before, the high bar was set for the government securities of the Republic of Kazakhstan, their share may reach 60 %, while domestic issuers' shares can be invested not more than 5 % of the investment portfolio. Such a tight level of investment restrictions does not lie at all, in our opinion, in line Global trends and does not meet the interests of both the AUPF and the national economy as a whole. Already at this stage it is necessary to abandon this approach to investing in infrastructure projects of the AUPF pension assets and to make appropriate changes to the investment strategy of the AUPF in such a way as to be able to make wide use of the investment resources of the Single Accumulative Pension Fund in the interests of the entire national economy. In this connection, it is necessary to prescribe the AUPF a new regulation, which will consider issues with a decrease in the state's share in the economy, since while it is high, we will always have the risk that state money is used inefficiently. Also, in the AUPF Investment Declaration, the strict limitation of no more than

5 % of the investment limits on non-government equity securities, with the exception of equity securities of the quasi-public sector entities and second-tier banks of the Republic of Kazakhstan, included in the first category of Kazakhstan Stock Exchange's official list, Pension assets in instruments with a higher degree of risk. Therefore, it is necessary to consider the issues of the rigid system of controlling the own funds of the Unified Accumulating Pension Fund, and the organizational and legal form of the participants in the deal with the PA, and the monitoring system for these financial transactions [6, 2].

Thus, observing the effectiveness of investment in combination with the economic safety of pension savings, the role, importance and prospects of such a direction of investment activity as investing pension accumulations of citizens in infrastructure projects immeasurably increase. The creation of opportunities for using the AUPF pension assets for the development of the domestic economy through investment in infrastructure projects requires a whole range of activities. The following are among the main ones:

- it is necessary to revise the Investment Declaration of the Unified Accumulative Pension Fund by limiting five percent of investments in infrastructure projects;
- elaboration of legislative conditions and adoption of such documents that would not hamper the process of investing in infrastructure projects;
- stimulation by the state of cooperation between public and private sectors in the process of implementing infrastructure projects;
- creation of an attractive investment climate in the sphere of implementation of infrastructure projects.

Investments in infrastructure projects, provided all the necessary conditions are met by the state, can, in our opinion, ensure, first, the safety of pension savings of citizens, and secondly, sufficient profitability for these investments. The implementation of infrastructure projects is associated with the creation of large and largest facilities of industrial and social infrastructure, which are mainly key socio-economic and strategic importance for the state. The functioning of infrastructure facilities is able to bring a stable income in the long term, and therefore these objects are most attractive for pension funds in terms of optimal and efficient placement of the so-called «long» resources that they have.

An important factor in the attractiveness of infrastructure for the Single Accumulation Pension Fund is that these facilities are sufficiently shielded from market fluctuations, as they operate in the conditions of natural monopolies and are protected by the state. As already mentioned above, infrastructure facilities have long service lives and bring a stable income. Besides, of course, large volumes of investment resources of the AUPF, aimed at financing infrastructure projects, can give a serious impetus to the growth of economic growth in the country. At the same time, the creation of infrastructure is a necessary link in ensuring the economic development of the country and has a beneficial effect both on the growth rate of the national economy and on raising the standard of living of the population and on the growth of its well-being. Already in the process of construction of infrastructure facilities, the development of a number of accompanying branches of the national economy is given a boost, new jobs are created, and the incomes of the population are increasing. As a result, there is a reverse positive effect in general on the country's pension system [7].

To date, the National Bank of the Republic of Kazakhstan has proposed a scheme for a two-stage modernization of the pension system, which includes the following:

- the first stage - the transfer of pension assets under the management of professional management companies on the basis of the mandate. This stage will ensure a uniform distribution of income from the management of pension assets among all depositors of the AUPF; Opportunity to identify the most effective management companies; Operative regulation and supervision of pension asset managers.
- The second stage is the choice directly by the depositor of the management company that received the license of the National Bank of the Republic of Kazakhstan based on the results of the management of pension assets within the framework of the first stage.

Thus, the goal of modernizing the pension system for transferring pension assets to the management of private management companies is to restore competition, where each investor could choose his own management company, which he trusts to manage his pension savings, and, accordingly, the choice of investment strategy appears. Also, the depositor may enter into an additional agreement with the AUPF, where his savings will be transferred to the management of the National Bank of the Republic of Kazakhstan, and the managing company - at the choice of the depositor. To implement this proposal, it is necessary to introduce certain measures in the Declaration to tighten the regulation of such kind of participants who will take the citizens' money for management. Form the market only for stable, high-capital players who will take on a high responsibility for managing the pension money of our citizens.

Also, it should be noted that, in the opinion of some experts, considering some of the main problems such as high inflation, undeveloped stock market and insufficient level of financial literacy of pension fund assets, some concerns are raised about the measures proposed by the National Bank, which do not sufficiently take into account the interests of depositors and the safety of savings.

References

- 1 Сайт ООО «Пенсионные и Актуарные Консультации». [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.p-a-c.ru>.
- 2 Тобатаев Д.Ч. Инвестиционная деятельность Единого накопительного пенсионного фонда Республики Казахстан / Д.Ч. Тобатаев // Вестн. КазЭУ. — Алматы, 2015. — 110 с. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.articlekz.com>
- 3 Сайт АО «ЕНПФ». [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.enpf.kz>.
- 4 Сайт Национального Банка Республики Казахстан. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.nationalbank.kz>.
- 5 Сайт Министерства финансов Республики Казахстан. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.minfin.gov.kz>.
- 6 Республиканская экономическая газета – Деловой Казахстан. — 2017. — 17 февр. — № 5(552). — 12 с.
- 7 Тобатаев Д.Ч. Вложения в инфраструктурные проекты как одно из перспективных направлений инвестиционной деятельности Единого накопительного пенсионного фонда Казахстана / Д.Ч. Тобатаев [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.group-global.org>.

А.А. Земцов, А.К. Сембеков, Е.Г. Будешов

Қазақстан және Ресей Федерациясы зейнетақы жүйелерінің инвестициялық ресурстары: жағдайы мен даму болашағы

Мақалада ел экономикасындағы зейнетақы секторының рөлі, елдің экономикалық қауіпсіздігін қалыптастырудағы оның мәні қарастырылған, сонымен қоса зерттеліп отырған кезеңдегі Қазақстан Республикасының зейнетақы ресурстары мен Ресей Федерациясының зейнетақы жинақтарын инвестициялау бағыттарына талдау жүргізілген. Зерттеу нәтижесі бойынша зейнетақы жүйесінің бірыңғай операторы ретінде Бірыңғай жинақтаушы зейнетақы қорының (әрі қарай – БЖЗҚ) қоржынындағы инвестициялық қызметінің айқындалған мәселелі кезеңдерінің негізіне келесілер жатады: инвестициялық қоржындар құрылымының тиімсіз төмен табыстылығының сақталуы мен инвестициялаудың сапалы құралдарының жоқтығы. Зейнетақы активтерінің көп бөлігі елдің мемлекеттік бюджет тапшылығын қаржыландыруға бағытталған, сол себепті халықтың зейнетақы жинақтары жалпы экономикалық тәуекелдердің әсеріне ұшырауда. Мақалада аталған мәселелерді шешу мақсатында БЖЗҚ-ның белсенді инвестициялық стратегиясына көшу барысында озық әлемдік тәжірибені белсенді пайдалану ұсынылады. Қазақстан Республикасы Бірыңғай жинақтаушы зейнетақы қорының инвестициялық қызметінде инфрақұрылымдық бағытты жандандыруды күшейту бойынша ұсынымдар беріліп, белсенді инвестициялық стратегияға кезекті көшумен БЖЗҚ қоржынының инвестициялық табыстылығын ұлғайту үшін инфрақұрылымдық жобаларды қаржыландыруда зейнетақы активтерін қолдану мүмкіндіктерін кеңейту мақсатында БЖЗҚ Инвестициялық декларациясына өзгертулер енгізу шаралары ұсынылған. Сондай-ақ осы бағытта жүзеге асырылуы БЖЗҚ-ын жандандыру үшін жағдай жасайтын шаралар тізімі ұсынылады.

Кілт сөздер: қаржылық құралдар, инвестициялық ресурстар, инвестициялық қоржын, мемлекеттік бағалы қағаздар, «таза» инвестициялық кіріс, зейнетақы секторы, зейнетақы жинақтары, инфрақұрылымдық жобалар, инвестициялық декларация, экономикалық қауіпсіздік.

А.А. Земцов, А.К. Сембеков, Е.Г. Будешов

Инвестиционные ресурсы пенсионных систем Казахстана и Российской Федерации: состояние и перспективы развития

В статье рассмотрена роль пенсионного сектора в экономике Казахстана, отмечено его значение в формировании экономической безопасности страны. Проведен анализ направлений инвестирования пенсионных накоплений Российской Федерации и пенсионных ресурсов Республики Казахстан за исследуемый период. Исследование показало, что в основе выявленных проблемных моментов инвестиционной деятельности в портфеле Единого накопительного пенсионного фонда (далее – ЕНПФ)

как единого оператора пенсионной системы лежат следующие моменты: в целом наблюдаются неэффективная и консервирующая низкая доходность структуры инвестиционных портфелей и отсутствие качественных инструментов инвестирования. Наибольшая часть пенсионных активов направляется на финансирование дефицита государственного бюджета страны, тем самым пенсионные накопления граждан подвергаются воздействию общеэкономических рисков. В целях решения указанных проблем в статье предлагается более активно применять прогрессивный мировой опыт при переходе на активную инвестиционную стратегию ЕНПФ. Определены меры по повышению активизации инфраструктурного направления в инвестиционной деятельности Единого накопительного пенсионного фонда Республики Казахстан. Предложено также внести изменения в Инвестиционную декларацию ЕНПФ, с тем чтобы расширить возможности использования пенсионных активов в финансировании инфраструктурных проектов для увеличения инвестиционной доходности портфеля ЕНПФ, с последующим переходом на активную инвестиционную стратегию. Также выделен перечень мероприятий, реализация которых создала бы условия для активизации ЕНПФ в этом направлении.

Ключевые слова: финансовые инструменты, инвестиционные ресурсы, инвестиционный портфель, государственные ценные бумаги, «чистый» инвестиционный доход, пенсионный сектор, пенсионные накопления, инфраструктурные проекты, инвестиционная декларация, экономическая безопасность.

References

- 1 Sait ООО «Pensionnye i Aktuarnye Konsultatsii» [The LLC «Pension and Actuarial Consultations» web-site]. *p-a-c.ru*. Retrieved from <http://www.p-a-c.ru> [in Russian].
- 2 Tobataev, D.Ch. (2015). Investitsionnaia deiatelnost Edinoho nakopitelnoho pensionnoho fonda Respubliki Kazakhstan [Investment activity of the single accumulative pension fund of the Republic of Kazakhstan]. *Vestnik KazEU – Bulletin KazEU*, 110. Almaty. Retrieved from <http://www.articlekz.com> [in Russian].
- 3 Sait АО «ЕНПФ» [UAPF JSC web-site]. *enpf.kz*. Retrieved from <http://www.enpf.kz> [in Russian].
- 4 Sait Natsionalnoho Banka Respubliki Kazakhstan [National Bank of the Republic of Kazakhstan web-site]. *nationalbank.kz*. Retrieved from <http://www.nationalbank.kz> [in Russian].
- 5 Sait Ministerstva finansov Respubliki Kazakhstan [Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan web-site]. *minfin.gov.kz*. Retrieved from <http://www.minfin.gov.kz> [in Russian].
- 6 Respublikanskaia ekonomicheskaja hazeta – Delovoi Kazakhstan (2017). [The Republican Economic Newspaper – Business Kazakhstan]. No. 5(552), 12. [in Russian].
- 7 Tobataev, D.C. Vlozheniia v infrastruktturnye proekty kak odno iz perspektivnykh napravlenii investitsionnoi deiatelnosti Edinoho nakopitelnoho pensionnoho fonda Kazakhstana [Investments in infrastructure projects as one of the promising areas of investment activity of the Unified Accumulative Pension Fund of Kazakhstan]. *group-global.org*. Retrieved from <http://www.group-global.org> [in Russian].

Zh.S. Khussainova

*Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan
(E-mail: zhibek.khussainova@mail.ru)*

Institutional ensuring of the industrial and innovative development of member states of the Eurasian economic union

In article are considered the current state and problems of industrial and innovative development of member countries of the Eurasian economic union, and also a possibility of his activization through development of institutional ensuring of the industrial cooperation in the scientific and technical and innovative and production sphere. In article is noted that one of the main reasons for lag of the industry of member states of EEU in labor productivity on gross value added from the level of economically developed countries, is the imperfect technological structure of an industrial complex that leads to decrease in his competitiveness. It demands combination of efforts of member countries of the Eurasian economic union on reduction of technological lag and to development of export of in common made production on the markets of the third countries. In article is emphasized that activization of industrial cooperation in the scientific and technical, innovative and production sphere of member states of EEU has to be promoted by creation and functioning of the following supranational institutes of development: Euroasian network of industrial cooperation and subcontracting, Euroasian technological platforms, Euroasian engineering center, Euroasian network of a transfer of technologies, uniform digital space of the industry of EEU.

Keywords: Eurasian economic union, industrial and innovative development, transfer of technologies, technological platforms, industrial policy, innovative policy.

In modern conditions there is an intensive strengthening of international economic correlations and interdependencies of different countries and regions of the world. This leads to an increase in the role of the international component of all factors, links and elements of the national reproductive system. In the course of this objective process there is growing of economic strength and efficiency of the market mechanism on the one hand and on the other hand there is an increase of growing discrete and unpredictable factors; and the risk of global transformation of the world economy. With the growth of exogenous risks the degree of market uncertainty for the business sector increases, as well as a functional role of the state becomes complicated. The limited opportunities of national states for self-leveling of effects of the external threats and factors initiate their desire for regionalism and integration in the regional integration blocs. World economic cataclysms actualize the need for institutional convergence of countries, especially at the regional level.

As Bjorn Hettne, Professor of the University of Gothenburg (Sweden) fairly pointed out, «regionalism is one of the ways to cope with the global transformation, since most countries lack the manpower and resources to overcome such problems at the national level» [1].

By now the world's number of regional free trade agreements, customs unions and preferential trade agreements has exceeded three hundred and almost every country has participated into one or another trading bloc, and even several blocks. Thus regionalism and regionalization are objective tendencies of the modern globalizing world market space determined with tendency of national states to use the international exchange of goods and factors of production to boost the economic growth, rise incomes of the a business sector and social welfare of the country as a whole.

It is important to note that globalization and regionization have dualistic functional nature. On the one hand they perform the consolidating function (in terms of the liberalization of various goods and resource flows; and the interdependence of different countries resulting from it). On the other hand they also are characterized by separating basis: globalization leads inevitably to a polycentric world stratification and regionism leads to isolation from third countries. In fact this means that the intensification of relations between the participating countries of regional integration alliances, merging of their economic and political system is not the goal of the regional integration, but rather, its side effect or instrument. Also the dominant purpose of the regional integration as a model of a consolidated active participation of the group of the region's states in the globalization process of the world stratification is the desire of the participating countries to take a higher position (stratum) in the world hierarchy and eliminate the possibility of drift toward the periphery.

It is necessary to analyze the opportunities and consequences of formation and functioning of the Eurasian economic union between Kazakhstan, Belarus and Russia exactly from these methodological positions.

It should be noted that in March 1994 the President of Kazakhstan, N.A. Nazarbayev was the first to suggest an idea to create the CIS qualitatively new integration association - the Eurasian union of states.

Creation of the Eurasian union offered initially the realization of 5 stages:

- stage of establishing a free trade area (FTA) suggesting duty-free trade between the participating countries but their independent trade policy towards the third countries;
- stage of the Customs Union (CU) suggesting the formation of a single customs territory with unobstructed movement of goods within it and development of the general policy of customs and trade;
- stage of establishing a single market (economic space) (CES) suggesting freedom of movement not only of goods but also services, capital and labor force within the CES;
- stage of establishing an economic union within which the participating countries shall coordinate the economic policy of each other;
- absolute economic integration within which a supranational body shall determine the monetary, fiscal, trade and social policy for all the participating countries.

The Eurasian economic union assumes creation of an economic union of countries within which restrictions on the movement of goods, services, capital and labor force shall be abolished. In addition, within the Union there shall be conducted harmonized and unified economic policy related to the key areas of the economy.

According to the leadership of Kazakhstan, the Eurasian union is a mega-project commensurate with complex challenges of the present and future. It has the potential to become an integral part of the new global architecture, formation of which began under the influence of the global financial and economic crisis.

To this end, all the participants of the Eurasian integration must have a clear and precise strategy.

The strategy should be based on the following principles:

- 1) The Eurasian Union was originally established as a competitive global economic integration.
- 2) The Eurasian Union must develop as a strong link connecting Euro-Atlantic and Asian areas of development. In economic terms, the Eurasian union may become a bridge between the dynamic economies of the European Union, East, Southeast and South Asia. We are primarily talking about implementation of the project of the international transport road corridor «Western Europe - Western China». Seemingly with time a modern transport and logistics system will be formed along this route and this system will reduce delivery periods of goods to the European and Chinese markets more than 3.5 times. Of course, it is seen perspective to establish a Trans-Eurasian high-speed railway in the future. It is assumed to expanse cooperation between the Eurasian economic union with the European union, the People's Republic of China, Japan, and India.
- 3) The Eurasian union must develop as a self-sufficient regional financial union which shall be a part of a new global financial system. According to Kazakhstan, the creation of a monetary union within the Common Economic Space is a line, breaking which we shall come very close to a new level of integration, close to the current state of the European union.
- 4) A geo-economic and then geo-political strengthening of the Eurasian integration must go exclusively in an evolutionary and voluntary way.

As experts think, the Eurasian economic union is a powerful integration union with a huge economic potential due to the following objective factors:

- combined GDP of the three countries is nearly 2 trillion dollars;
- industrial potential is estimated at 600 billion dollars;
- volume of agricultural production is about 112 billion dollars;
- general consumer market is 170 million persons;
- gas production is at the 1st place in the world, 22 % of the world share;
- oil production is at the 1st place in the world, 14.6 % of the global share;
- coal production is at the 4th place in the world, 5.9 % of the world share;
- electricity production is at the 3rd place in the world;
- metallurgical industry: the production of the pig iron is at the 3rd place, steel is at the 4th place in the world;
- production of mineral fertilizers is at the 2nd place in the world;
- mechanical engineering is at the 6th place in the world;
- agriculture: wheat is at the 4th place, meat - the 5th place, potatoes - the 3rd place in the world;
- road infrastructure is at the 5th place in the world;
- railway infrastructure is at the 2nd place in the world [2].

Development of integration processes between the EEU participating countries, creation of innovative systems, one of characteristics of which is the leading role of science and high-tech industries, are possible on condition of development of integration processes on the basis of creation of new institutional forms of cooperation by the countries. It is connected with the fact that the increasing relevance is acquired by management not of separate innovations, but the processes directed to creation of innovative systems and system use of innovations. As a consequence of these changes acts requirement of formation of new approaches to the state and interstate regulation, and management of innovative activity, to contents, coherence and interactions scientific and technical, innovative, industrial and investment the policies.

Analysis of significant publications. Questions of the theory and practice of the Euroasian integration rose in works of such domestic researchers as S. A. Afontsev, S.Yu. Glazyev, R. S. Greenberg, A. N. Luzgin, D. I. Ushkalov. At the same time, despite the existing considerable number of publications on the considered subject, many aspects of development of integration processes still cause heated debates. Overwhelming part of the publications devoted to the analysis of functioning of the Eurasian economic union considers process of formation of the uniform market from a position of his standard legal support and economic effects, without paying due attention to questions of institutional ensuring of the industrial cooperation in the scientific and technical and innovative and production sphere. The question of supranational regulation of process of integration in the sphere of industrial and innovative cooperation of the countries of EEU and its direct influence on effectiveness of the carried-out economic transformations of the integrated countries is insufficiently studied.

Main results of a research. Now cumulative economic opportunities of member states of the Union create great opportunities for strengthening of influence on development of world economy. At the total amount of gross domestic product of the Union about 2,2 trillion US dollar or 3,2 % in structure of world GDP, industrial production of member states makes about 1,3 trillion US dollar or 3,7 % of world industrial production, and the number of economically active population - 92,9 million people or 2,8 % of world number [3].

Availability of considerable resource base, industrial and scientific and technical potential creates opportunities for the extensive integration agenda that allows to expand in the long term the list of spheres of economy and market niches in which the EEU is a significant player on the world scene.

Development of economies of member states of EEU in 2016 happened in the conditions of preservation of low growth rates of world economy and trade, strengthening of regional geopolitical tension, strengthening of influence of sectoral sanctions both on external, and on domestic trade and investments, growth of sensitivity of cross-border streams of the capital to change of economic conditions.

In 2016 in comparison with 2015 such main socio-economic indexes of EEU as volume of GDP and investment into fixed capital show decrease – for 0,7 % and 3,4 % respectively (Table). At the same time positive dynamics was observed on industrial outputs (for 0,9 %), productions of agricultural production (for 4,5 %), retail trade (for 4,8 %).

Table

Macroeconomic indicators of EEU countries in 2016 (as a percentage of gain by 2015)

Indicators	EEU	Including				
		Armenia	Belarus	Kazakhstan	Kyrgyzstan	Russia
Gross internal product	-0,7	0,5	-2,9	0,4	1,5	-0,7
Industrial production	0,9	6,7	-0,4	-1,1	4,9	1,1
Production of agriculture	4,5	-5,2	3,4	5,5	3,0	4,8
The volume of the performed construction works	-3,4	-11,6	-18,4	7,9	36,6	-4,3
Retail trade turnover	4,8	-2,0	-4,1	0,9	5,3	-5,7
Consumer price index	5,7	-1,1	10,6	8,5	-0,5	5,4
Price index of producers	7,9	7,0	9,4	15,5	-0,3	7,4

* Negative rates of a gain are highlighted with gray color

Note. It is made by the author according to the data of the Euroasian economic commission [4, 5].

In a country section is noted decrease: GDP – in Belarus (for 2,9 %), in Russia – for 0,9 %; industrial production - in Belarus (for 0,4 %), Kazakhstan (on 1,1).

In general, an optimum situation with macroeconomic indicators at the Republic of Kazakhstan and the Kyrgyz Republic among the states of EEU. In Kazakhstan at the positive level there is GDP gain, production of agriculture, volume of the performed construction works and retail trade turnover (table 3). As result, positive rates of a gain in most branches of manufacturing industry. In Kyrgyzstan positive dynamics is shown by all considered macroeconomic indicators.

In 2012-2015 the countries of the Union have considerably improved the positions on a number of the international ratings (given below data display changes of positions of member states in the international ratings for the specified period):

1. Republic of Armenia has raised positions in the following ratings: «Doing Business» — on 26 points (I place among the EEU countries), Global index of innovations — 8, Index of efficiency of logistics of the WB — 13, Index of an involvement of the countries into international trade of the WEF — 12.

2. Republic of Belarus: «Doing Business» — 31, Global index of innovations — 25, Index of human development of PROON — 12.

3. Republic of Kazakhstan: «Doing Business» — 12, Index of global competitiveness of the WEF — 5, Index of efficiency of logistics of the WB — 3, Index of an involvement of the countries into international trade of the WEF — 17.

4. Kyrgyz Republic: «Doing Business» — 9, Index of global competitiveness of the WEF — 21, Index of an involvement of the countries into international trade of the WEF — 8.

5. Russian Federation: «Doing Business» — 75, Index of global competitiveness of the WEF — 18, Global index of innovations — 3, Index of efficiency of logistics of the WB — 10, Index of human development of PROON — 9, Index of an involvement of the countries into international trade of the WEF — 13 [6].

At the same time, negative dynamics of macroeconomic indicators demands from member states of acceptance of the complex measures directed to overcoming the crisis phenomena in economy.

In general, problems of diversification of manufacturing industry, including questions of import substitution and development of new hi-tech types of production are urgent for all states - members.

Now one of world calls to development of industrial production is the increasing complexity of productions, complication of the production, processes of her designing, design, production management.

One of the main reasons for lag of the industry of member states of EEU in labor productivity on gross value added from the level of economically developed countries, is the imperfect technological structure of an industrial complex.

The industry of the countries of OECD, unlike the industry of member states of EEU has other technological structure: highly technological sector makes from 7 % to 14 % of industrial production. High-tech industrial types of activity are a competitiveness source for less technological, and low-technology – a source of raw materials and materials for the others [7].

In EEU member states the specific weight of highly technological sector in industrial production makes 2-4 % that nearly three times below than the level of the countries of OECD and leads to decrease in competitiveness of their industry [7].

Overcoming the increasing complexity of industrial production happens due to development of sector of the engineering companies which undertake processes of a research of the market, search of perspective commodity niches, development of 6D-model of investment projects, a transfer of technologies.

Speed of design of new production has increased in modern industrial production, and time of development of new model in production has to decrease up to several weeks that is connected with risk of copying of production. Transition to modular designs of products when a component of a product becomes attached to function became one of the main trends in world design and via the standard interface all components gather in one product. Use of modular designs saves labor costs and reduces time for testing and certification of the final product.

Lag in introduction of electronic control systems of production processes, use of the modular principle of design, use of quickly readjusted technological lines leads to loss of competitive advantages in the industry. The organization of increase in competences and education in the sphere of digital technologies, first of all is extremely important for the persons making decisions in the sphere of transition to digital economy. In this regard, member states of EEU will prepare the Euroasian digital platform of development of the countries of EEU. Besides, member states of EEU need to create actively, including in common, conditions for

formation of the innovative industry and development of objects of industrial and innovative infrastructure, such as technological platforms, network of a transfer of technologies.

Industrially developed countries have announced policy of new industrialization: return of productions to the own territory, activation of innovative development in highly technological types of activity, ensuring competitiveness due to increase in extraction of energy resources and power generation in the nonconventional ways (renewables).

The called tendencies mean considerable strengthening of the high-quality competition in foreign markets, difficulty in strengthening of non-oil export to the third countries for EEU member states.

Overcoming this call demands combination of efforts of the Parties on reduction of technological lag and to development of export of in common made production on the markets of the third countries and interaction in these markets.

The cooperation purpose in the sphere of industrial and innovative development within EEU is realization of potential of effective and mutually advantageous interaction of member states for ensuring acceleration and stability of industrial development, increase in competitiveness and innovative activity of the industry of member states.

Activation of industrial cooperation in the scientific and technical, innovative and production sphere of member states of EEU has to be promoted by creation and functioning of the following supranational institutes of development:

- Euroasian network of industrial cooperation and subcontracting;
- Euroasian technological platforms;
- Euroasian engineering center
- Euroasian network of a transfer of technologies;
- uniform digital space of the industry of EEU.

The Euroasian network of industrial cooperation and subcontracting has to become the mechanism of creation of cooperation communications between the enterprises of the industry of member states of EEU, involvement of small and medium-sized enterprises in production chains. A basis of the Euroasian network of industrial cooperation and subcontracting is creation and functioning of national segments (national networks) of industrial cooperation and subcontracting of member states of EEU.

Formation and functioning of the Euroasian network of industrial cooperation and subcontracting demands from member states of EEU of realization of the following events:

- creation of the general information system of search and the organization of orders in the industry (databases about the enterprises of the industry and products, production capacities and the available resources);
- creations and the organizations of functioning of the exchanges of subcontracting (as platforms for search of partners, negotiation and the conclusion of preliminary contracts);
- organizations of advisory support of the enterprises of the industry for search of partners in cooperation.

For development in the innovative sphere EEU member states, business community have to realize the joint projects aimed at the development and commercialization of technologies, creation of the innovative enterprises, start of production of innovative industrial goods (works, services). Sources of financing of the joint projects which are at a stage of generation, development and commercializations of technologies can also be joint venture and investment companies (funds).

At the same time the leading role in financing of projects with cooperation effect of member states of EEU has to be assigned to Eurasian Development Bank (further – EDB). At the same time the share of such projects according to the strategy of Bank has to increase constantly. Cooperation effect can carry:

- short-term character at which delivery of processing equipment for implementation of investment projects, including, with use of leasing schemes is carried out;
- long-term character at which the investment project forming stable relations between the enterprises of member states of EEU is implemented.

For creation of the centers of competences of member states, for formation of economy of future, continuous technological updating, increases in global competitiveness of the industry are formed the Euroasian technological platforms (further – ETP).

ETP are the mechanism of cooperation of interested parties in scientific and technical, innovative and production spheres and sciences (research institutes, universities, other educational institutions), the states (institutes of development, profile public authorities), public organizations (branch associations and associa-

tions) of EEU member states are formed by creation of conditions for cooperation between the leading organizations of business (the branch industrial enterprises, the state companies).

Tasks of ETP is ensuring system work on accumulation of the advanced national and world achievements of scientific and technical development, mobilization of scientific capacity of member states for the solution of applied tasks of development of innovative products and technologies, and also to their introduction in industrial production.

Member states for formation of technical and technological base for ensuring transition to new technological way of the industry of member states and service-oriented model of industrial production in EEU have to work the mechanism of generation and introduction of the advanced technology solutions regarding automation, robotization, including with consideration of creation of the Euroasian engineering center (further EEC) and his elements (the centers of competence).

Main objective of activity of EEC is development and assistance to introduction of innovative technology solutions in productions of machine-building complexes of member states of EEU. EEC together with institutes of development has to predict requirements of mechanical engineering and perspective niches for development of means of production and objects of the labor, to form the updated list of the perspective technology solutions demanded in priority branches of economy.

EEC has to assist development and start in mass production of the perspective equipment in close cooperation with the interested producers and objects of innovative infrastructure (including through joint scientific and technical researches with world technological leaders, including multinational corporations).

The Euroasian network of a transfer of technologies is has to become one of effective forms of advance of innovations in EEU member states, the tool for transfer of results of intellectual activity, and also the rights for their use, between persons or the organizations for the purpose of their subsequent introduction and/or commercialization.

The main forms of transfer of results of intellectual activity are:

- transfer or alienation of the exclusive right to results of intellectual activity (as a rule, objects of industrial property);
- granting the right to use intellectual property items within licenses;
- transfer of a know-how, technological experience, covering notes to transferred to the machinery and equipment of documents, and also training of experts, advisory maintenance, etc.;
- transfer of the technological data accompanying acquisition or rent (leasing) of the equipment and cars;
- information exchange in personal contacts at seminars, symposiums, exhibitions, etc.;
- carrying out by various firms and scientists of joint developments and researches;
- employment of the new qualified employees having certain knowledge;
- other forms of information transfer.

For formation and the subsequent use of the Euroasian network of a transfer of technologies EEU member states on the basis of national systems have to realize the following events:

- to create the general network system for search of developers of technologies and the enterprises interested in them;
- to create the general network system for search of partners for performance of joint research and development;
- to integrate the Euroasian network system into international.

Research conclusions. One of the main reasons for lag of the industry of member states of EEU in labor productivity on gross value added from the level of economically developed countries, is the imperfect technological structure of an industrial complex that leads to decrease in his competitiveness. It demands combination of efforts of member countries of the Eurasian economic union on reduction of technological lag and to development of export of in common made production on the markets of the third countries. Therefore the priority directions and problems of cooperation in the sphere of industrial and innovative development within EEU in modern conditions have to become:

- increase in growth rates and industrial outputs in EEU member states;
- development of cooperation;
- increase in a share of production of member states in the common market of EEU and aspiration to stage-by-stage increase in its localization;
- development of productions of the new competitive production focused on export, modernization of the operating productions with creation of new innovative sectors of the industry of member states of EEU;

- elimination of barriers on the way of the movement of industrial goods in the common market of EEU as on federal (republican) and regional (local) levels;
- attraction of investments and increase in availability of financial resources to the enterprises of the industry.

Activization of industrial cooperation in the scientific and technical, innovative and production sphere of member states of EEU has to be promoted by creation and functioning of the following supranational institutes of development: Euroasian network of industrial cooperation and subcontracting, Euroasian technological platforms, Euroasian engineering center, Euroasian network of a transfer of technologies, uniform digital space of the industry of EEU. Realization of these institutional mechanisms of interaction of member countries of EEU will give a powerful impulse to deepening of cooperation between them in the field of industrial and innovative development, and also will promote association of innovative infrastructure and system of a transfer of technologies, fuller use of potential of the common market, increase in a share of production of member countries of EEU in the world market (including in common made production). Besides, it will allow to gain synergetic effect of joint development of industrial production of member countries of EEU and to increase the specific weight of hi-tech kinds of activity in industrial production.

References

- 1 Hettne B. Globalisation and the new regionalism: the second great transformation / B.Hettne, A.Inotai, O. Sunkel (Eds.) // Globalism and the new regionalism. — London: Macmillan, 1999. — P. 3–24.
- 2 Евразийская экономическая интеграция: цифры и факты // Официальный сайт Евразийской экономической комиссии [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_stat/econstat/Pages/default.aspx.
- 3 Долгосрочный прогноз экономического развития ЕАЭС до 2030 года. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.eurasiancommission.org/>.
- 4 Аналитический обзор Евразийской экономической комиссии «Об основных социально-экономических показателях государств - членов Евразийского экономического союза за январь – декабрь 2015 г.». [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.eurasiancommission.org/>.
- 5 Доклад ЕЭК «Состояние промышленных комплексов государств – членов ЕАЭС в 2015 году и меры, принимаемые в целях улучшения ситуации в реальном секторе». Январь 2016 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.eurasiancommission.org/>.
- 6 Доклад Евразийской экономической комиссии «Экономическое развитие государств — членов ЕАЭС: международные рейтинги». [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.eurasiancommission.org/>.
- 7 Решение Евразийского межправительственного совета от 8 сентября 2015 г. № 9 «Об основных направлениях промышленного сотрудничества в рамках Евразийского экономического союза». [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/H15M000009>.

Ж.С. Хусаинова

Еуразиялық экономикалық одақтың мүше-мемлекеттерінің индустриялық-инновациялық дамуын институционалдық қамтамасыз етуі

Мақалада қазіргі Еуразиялық экономикалық одақтың (ЕЭО) мүше-елдерінің индустриялық-инновациялық дамуының қазіргі жағдайы мен мәселелері, сондай-ақ оның мүмкіндіктерін жандандыру ғылыми-техникалық және инновациялық-өндірістік салаларында өнеркәсіптік кооперацияның институционалдық қамтамасыз етуінің дамуы арқылы көрсетілген. Мақалада ЕЭО мүше-мемлекеттерінің өнеркәсіптегі жалпы қосылған құнның еңбек өнімділігі экономикалық дамыған елдердің деңгейінен артта қалуының негізгі себептерінің бірі ретінде олардың бәсекеге қабілеттілігін төмендеуіне әкелетін өнеркәсіптік кешенінің жетілдірілмеген технологиялық құрылымы дәлелденді. Бұл мәселе технологиялық артта қалуын қысқарту және үшінші елдердің нарығына бірлесіп өндірілген өнімнің экспортын дамыту үшін Еуразиялық экономикалық одақтың мүше-елдерінің күш-жігерді біріктіруін талап етеді. Мақалада ұлттық даму институттарының құруы және жұмыс істеуі ЕЭО мүше-мемлекеттердің ғылыми-техникалық, инновациялық-өндірістік салаларында өнеркәсіп кооперациясын жандандыруына ықпал етуі тиіс: Еуразиялық желісінің өнеркәсіптік кооперация және қосалқы келісім-шарттасу, Еуразиялық технологиялық платформалар, Еуразиялық инжиниринг орталығы, Еуразиялық технологиялар трансфер желісі, ЕЭО өнеркәсіптің бірыңғай сандық кеңістігі.

Кілт сөздер: Еуразиялық экономикалық одақ, индустриялық-инновациялық даму, технологиялар трансфері, технологиялық платформалар, өнеркәсіптік саясат, инновациялық саясат.

Институциональное обеспечение индустриально-инновационного развития государств – членов Евразийского экономического союза

В статье рассматриваются современное состояние и проблемы индустриально-инновационного развития стран-членов Евразийского экономического союза, а также возможности его активизации через развитие институционального обеспечения промышленной кооперации в научно-технической и инновационно-производственной сфере. Отмечается, что одной из основных причин отставания промышленности государств – членов ЕАЭС в производительности труда по валовой добавленной стоимости от уровня экономически развитых стран является несовершенная технологическая структура промышленного комплекса, что ведет к снижению его конкурентоспособности. Это требует объединения усилий стран — членов Евразийского экономического союза по сокращению технологического отставания и развитию экспорта совместно произведенной продукции на рынки третьих стран. В статье подчеркивается, что активизации промышленной кооперации в научно-технической, инновационно-производственной сфере государств – членов ЕАЭС должны способствовать создание и функционирование следующих наднациональных институтов развития: Евразийская сеть промышленной кооперации и субконтрактации, Евразийские технологические платформы, Евразийский инжиниринговый центр, Евразийская сеть трансфера технологий, единого цифрового пространства промышленности ЕАЭС.

Ключевые слова: Евразийский экономический союз, индустриально-инновационное развитие, трансфер технологий, технологические платформы, промышленная политика, инновационная политика.

References

- 1 Hettne, B., Inotai, A. & Sunkel, O. (Eds.). (1999). *Globalisation and the New Regionalism: the Second Great Transformation. Globalism and the New Regionalism*. London: Macmillan.
- 2 Evraziiskaia ekonomicheskaia intehratsiia [Euroasian economic integration]. Ofitsialnyi sait Evraziiskoi ekonomicheskoi komissii – Official site of the Euroasian economic commission. www.eurasiancommission.org. Retrieved from http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_stat/econstat/Pages/default.aspx [in Russian].
- 3 Dolghosrochnyi proghnoz ekonomicheskogo razvitiia EAES do 2030 hoda [The long-term forecast of economic development of EEU till 2030. [eurasiancommission.org](http://www.eurasiancommission.org). Retrieved from <http://www.eurasiancommission.org/> [in Russian].
- 4 Analiticheskii obzor Evraziiskoi ekonomicheskoi komissii «Ob osnovnykh sotsialno-ekonomicheskikh pokazateliakh hosudarstv - chlenov Evraziiskogo ekonomicheskogo soiuzza za yanvar – dekabr 2015 h.» [Analytical review of the Euroasian economic commission «About the main socio-economic indexes of member states of the Eurasian Economic Union for January – December, 2015»]. [eurasiancommission.org](http://www.eurasiancommission.org). Retrieved from <http://www.eurasiancommission.org/> [in Russian].
- 5 Doklad EEK «Sostoianie promyshlennykh kompleksov hosudarstv — chlenov EAES v 2015 hodu i mery, prinimaemye v tseliakh uluchsheniia situatsii v realnom sektore». Ianvar 2016 h. [Report of EEC «Condition of industrial complexes of member states of EEU in 2015 and the measures taken for improvement of a situation in real sector». January, 2016]. [eurasiancommission.org](http://www.eurasiancommission.org). Retrieved from <http://www.eurasiancommission.org/> [in Russian].
- 6 Doklad Evraziiskoi ekonomicheskoi komissii «Ekonomicheskoe razvitie hosudarstv – chlenov EAES: mezhdunarodnye reitinhii» [Report of the Euroasian economic commission «Economic development of member states of EEU: international ratings»]. [eurasiancommission.org](http://www.eurasiancommission.org). Retrieved from <http://www.eurasiancommission.org/> [in Russian].
- 7 Reshenie Evraziiskogo mezhpriavitelstvennogo soveta ot 8 sentiabria 2015 hoda № 9 «Ob Osnovnykh napravleniiakh promyshlennogo sotrudnichestva v ramkakh Evraziiskogo ekonomicheskogo soiuzza» [The decision of the Euroasian intergovernmental council of September 8, 2015 No. 9 «About the Main directions of industrial cooperation within the Eurasian Economic Union»]. adilet.zan.kz. Retrieved from <http://adilet.zan.kz/rus/docs/H15M000009> [in Russian].

D.G. Mamrayeva

*Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan
(E-mail: dina2307@mail.ru)*

Features of the development of innovative systems in the foreign countries

In the article the priority directions of innovation policy development, legislation in the sphere of innovative activity support, innovation development support infrastructure, programs and measures of the development of innovation sphere, sources, volumes and mechanisms of state financing of innovative activity of foreign countries were investigated. The experience of scientific developments and technologies in the Netherlands, the Czech Republic, Japan, China, the United States and other countries has been studied. A comparative analysis of the state and development of foreign innovation systems was carried out. The factors hampering the development of innovation systems were indicated, in particular, the low share of business in financing scientific-research and development works; weak involvement of small businesses in innovation process; «brain drain»; territorial disparities in development; rapid aging of the population; high expenditures on the military-industrial complex; undeveloped venture capital markets; problems of commercialization of innovations; bureaucracy. Analysis of selected measures of state policy in different countries of the world, taking into account these shortcomings of innovation systems, made it possible to identify the several components of the state innovation policy that are used to develop the national innovation system: the creation of special organizations and bodies are responsible for identifying and implementing the innovation policies; and also active interaction with other countries in terms of technology exchange; creation of innovative clusters; implementation of major innovations in large transnational corporations; provision of free education; using of «innovative vouchers».

Keywords: innovative development, mechanisms of state financing of innovative activity, scientific developments and technologies, international experience of innovation system development.

The strategic programs of the President of the Republic of Kazakhstan N.A. Nazarbayev «Kazakhstan-2050» [1,2] and the new economic policy «Nurly Zhol - The Path to the Future» [3] determined the main goals, principles and development priorities of the country, the implementation of which will ensure effective growth Economy, which in turn will affect the welfare and quality of life of the people of Kazakhstan, support the domestic political stability of the country, will create a strong foundation for further prosperity. In the Nation Plan «100 concrete steps to implement the five institutional reforms», the Head of the State presented a detailed plan for the country's infrastructure development [4]. «In the conditions of the crisis, as world experience shows, there is a reorientation of economic policy. Support should be given to those industries that create the greatest multiplier effect on economic growth and employment», - said the President.

The Concept of Innovative Development of the Republic of Kazakhstan for the period until 2020, the State Program of Industrial and Innovative Development for the Second Five-Year Plan (2015-2019), and the State Program for the Development of Education of the Republic of Kazakhstan for 2011-2020 were sent to implement the instructions of the Head of the Republic of Kazakhstan [5].

Undoubtedly, this process is inextricably linked with the preparation of highly qualified scientific and engineering personnel and the introduction of new achievements in scientific research of domestic scientists and innovative technologies. Studying of foreign experience of commercialization of inventions will allow revealing the factors promoting successful development of innovative system of Kazakhstan.

Innovative system of the Netherlands. The priority direction of the development of the Netherlands' innovation policy was the measures of ensuring the growth of GDP by 2020 up to 2.5 % in investment in research and development. To achieve this objective, the Government of the Netherlands implemented an integrated industrial policy based on the «integration» of scientific, technical and innovative developments into the production practices of Dutch enterprises. At the same time, state financing of innovative projects was carried out on the principle of «minimal intervention».

The state policy of the Netherlands in the area of innovation in 2015 was also aimed at reducing the tax burden for innovative enterprises; the removal of administrative barriers and simplification of regulatory procedures for innovative companies; on the increasing subsidies to innovations in small businesses. Particular attention was paid to stimulating international cooperation in the innovation sphere. Another direction of the innovation policy of the Netherlands is the strengthening of the country's innovative ecosystem in order to enhance the competitiveness of Dutch companies in the national and world economies. At the heart of the concept was the idea of innovation as a process of transforming an idea into a market product or service. In

other words, to launch an innovative growth model, the economy needs not only modern infrastructure (scientific centers, technology parks, development institutions, etc.), but, above all, a horizontal network environment for communication between all sectors and organizations. The Triple Helix concept is an integral part of the innovative ecosystem of the Netherlands, where the main goal of all participants, including academia, industry and government is economic growth.

The main normative document regulating the innovative activity of the Netherlands is the «Horizon 2020» program. This program was adopted by the European Union in order to support research and innovation. The program budget is more than 80 billion euros. Along with the program «Horizon 2020», the Netherlands is implementing the «innovative contracts» are signed between the Government of the Netherlands, research institutes and the business community in the 9 top sectors of the Dutch economy. Other documents regulating innovation activity are the Decree of the Ministry of Economy of the Netherlands on the rules of subsidizing in the field of innovation activity and the Decree of the Ministry of Economy of the Netherlands on innovative policies, corresponding to the realities of the free market.

The most important body for implementing the state innovation policy is the Consultative Council on Science and Technology Policy (AWT). The Council includes 11 representatives of research institutes and business, which jointly develop recommendations for the Ministry of Economy and the Ministry of Education, Science and Culture, concerning the innovative and educational policy of the state. In addition to this organization, there are 8 large organizations and government institutions in the Netherlands that are closely linked to innovation and research, namely: the Netherlands Organization for Applied Scientific Research (TNO); Ministry of Economy (EZ); Ministry of Education, Science and Culture (OCW); Ministry of Defense (MD); Ministry of Public Health, Welfare and Sport; Royal Netherlands Academy of Sciences (KNAW); STW Technology Foundation; Netherlands Association of Universities (VSNU).

The official body responsible for innovative development of the country is the Netherlands Innovation Platform (further - NIP). The activity of the NIP is conducted within the Ministry of Economy of the Netherlands and is governed by two main documents: Demand based Innovation Policy and Public Procurement of Innovation.

The goals of the NIP are the following: the creation of the state and public instruments for the introduction of innovations; an expansion of the potential of the innovative field of the Netherlands; the creation in the productive sector of favorable conditions for the introduction of new technologies; an increasing of the forms and categories of the innovative product. Also, the NIP regulates the innovation activity of the subjects, offers innovative transformations in the Dutch society, and analyzes the using of funds were invested in innovations.

Within the framework of the NIP, innovative projects are subsidized in the following amounts: the scientific and production sectors - from 40 to 60 billion euros; support of state regulation - 10 billion euro; large state purchasers (the amount of subsidies is determined depending on the evaluation of the effectiveness of a particular project). Since 2014, the Netherlands has been actively participating in the European program of the development of innovative technologies «Horizon 2020». For the implementation of the program in the period from 2014 to 2020 laid about 80 billion euros. The Netherlands co-finances projects in which the Netherlands's enterprises participate. To this, the government of the country has put into the budget about 36 billion euros in the period from 2015 to 2017. In 2015, under the support of the «Horizon 2020» program, about 11.2 billion euros of subsidies were allocated, 7.7 % of which were received by the Netherlands. This is significantly higher than the planned indicator of 7 %.

The Ministry of Economy of the Netherlands is responsible for supporting and stimulating innovation in the Netherlands. Over the past 10 years, the Ministry of Economics of the Netherlands has invested more than 200 million euros in funds are supporting start-up technology companies (start-ups). Thanks to the programs of Public-Private Partnership (PPP), this amount was doubled. As a result, by the end of 2015, 265 Netherlands young companies received grants and subsidies. The Ministry's financial investments were distributed among 55 venture funds, which independently attracted private investors for further work within the framework of the state program SeedCapital. Analysis of investment activity in the Netherlands, conducted by the agency Startup Juncture, showed that in the 1st quarter of 2015, 30 Netherlands's start-ups attracted investments totaling 79 million euros. The average volume of funds for one project was 1 million euros. Most of all, the WeTransfer (the service of data exchange via the Internet with the upload of files to third-party cloud storage) managed to attract the investment in this company amounted to 22 million euros. To implement innovative projects, start-ups and private individual entrepreneurs in the Netherlands each year are allocated special innovative microcredits in the amount of 35 to 50 thousand euros.

In the Netherlands, there are two main government organizations that finance R&D: the Netherlands Organization for Scientific Research (NWO), which funds basic researches; The Netherlands Organization for Applied Scientific Research (TNO), which funds applied researches. Direct subsidies are allocated mainly through intermediary organizations such as the Netherlands Society for Scientific Research (NOW), the Royal Academy of Sciences and the Arts of the Netherlands (KNAW) and the Royal Service for the Promotion of Entrepreneurs (RVO). NOW, in particular, finances more than 5,600 research projects in various universities and knowledge institutions of the Netherlands.

Innovative system of the Czech Republic. The Czech Republic is one of the industrialized countries with the market economies in Central Europe. The Czech Republic covers an area of 78.9 thousand square meters. km (0.05 % of the total world territory) and provides production of about 0.3 % of global gross output. The most developed branches of the Czech industry, whose condition determines the overall level of the country's economic situation, are automobile industry, engineering, metallurgy, energy, chemical and light industry [6].

Great importance is attached to the development and implementation of innovations in the Czech Republic. Since the 1990s, the country's economy has undergone serious structural changes: production of those types of products and materials is being curtailed, where the Czech Republic is not able to compete effectively in the globalization of markets (general engineering, power engineering, ferrous metallurgy, separate branches of agriculture, glass, textiles and clothing industry, etc.). At the same time, a group of innovative sectors is developing: these are the branches related to automotive, electrical and electronics, chemical and food industries, special metallurgy and tourism. High attention in the Czech Republic is paid to R&D programs in the sphere of high technologies in the semiconductor and related industries. A significant part of the growing flow of foreign direct investment in R&D aimed at a «new» Europe is channeled to the Czech Republic (\$ 4,100 per capita) [7].

Much attention is paid to R&D to create the complex electronic devices, such as optical measuring instruments, components and blocks of instrumentation; semiconductor devices and microcircuits. The largest amount of foreign investment in R&D, is conducted in the Czech Republic, falls on American firms. According to estimates, more than 60 % of foreign direct investment is directed by US firms to conduct research and development in the innovative sectors of the Czech Republic. Thus, out of 16 American companies that announced new investments or expand their activities in the Czech Republic, 12 sent their funds for R D and the provision of services with high added value. New projects include: the opening of a development and technology center by Sun Microsystems; the creation of a center for applied products for mobile equipment by Microsoft; the foundation of the Solectron service and repair center; the creation of an R&D center and training by Ingersoll-Rand. By the middle of last decade, foreign firms have opened in the Czech Republic more than 40 centers engaged in development, technology and distribution. The number of representative offices of the Silicon Valley firms, attracted by the possibility of carrying out R&D abroad, is growing particularly rapidly. Thus, most of the nearly 30 projects under implementation and being at the negotiation stage are caused by the interest of American companies in Czech research and development personnel. At the same time, more than 30 % of these projects are offered by small firms in Silicon Valley, who are looking for acceptable (for the price) design services.

A notable contribution to the development of innovative production is made by foreign companies. In the Czech Republic, which accounts for 21 % of Eastern European electronics production, more attention is paid to the development of R&D and innovative processes. To stimulate innovative processes in the country, the Association of Innovative Entrepreneurship of the Czech Republic (AIP ČR) was established. AIP ČR realizes its INOVACE XXI program, develops the Czech Innovation Strategy, the National Innovation Policy and the Innovation Law. In the Czech Republic there are five business and innovation centers. To date, there are 25 accredited and 17 other scientific and technical parks operating in the Czech Republic, and 32 other projects are under preparation.

Innovative system of Japan. In Japan, a long-term program of scientific and technological development is implemented; incentives for applied research and import of licenses abroad are promoted. In the implementation of scientific and technical progress the reliance is placed on large corporations.

The Japanese model of integrating science and production involves the construction of fundamentally new techno polis cities, focusing research and development and science intensive industrial production.

The development of R&D in Japan takes place through the financing of science through government ministries and the creation of giant permanent national laboratories, the development of centralized research

complexes of large corporations receiving large state orders, and through the creation of international institutions and joint programs and projects with foreign partners.

Among the main tools of Japan's innovation policy are the following: 1. financial support of the priority industries through subsidies and cheap loans issued by state financial organizations through the Japan Development Bank and the Japan Export-Import Bank; 2. preferential distribution of foreign currency in favor of priority industries - so that they can import the equipment and technology they need; 3. stimulation of import of the newest foreign technologies and technical cooperation of Japanese firms with foreign companies; 4. protection of emerging industries through the establishment of high import duties and non-tariff barriers; 5. a special system of accelerated depreciation for imported equipment, which reduces the taxation of Japanese firms and makes it possible to increase their investment in new industrial enterprises and projects; 6. unique system of administrative state competition management, peculiar only to Japan, the essence of which is the right of the state to regulate the level of risk associated with competition, by organizing mergers, regulating production volumes and capital investments [8, 9].

In the system of public administration of innovation in Japan, an important role is played by research organizations that are think tanks on the monitoring of innovation processes and their forecasting. About 300 such public and private think tanks in Japan, whose level of expertise and technological development forecasting exceeds the level of the largest US consulting firms, provide the activities of state organizations related to forecasting and planning of R&D.

Until recently, the basis for the development of Japanese R&D was the principle of broad borrowing of technology from abroad, with its subsequent rapid improvement and rapid introduction into production. However, the increased difficulties in acquiring new foreign patents and licenses have prompted Japan to embark on the path of developing its own research not only in the applied but also in the fundamental field.

In 1951, the Japanese Development Bank was established to provide long-term cheap loans to organizations operating in emerging industries. Loans of this bank can cover up to 30-50 % of costs of investment projects in priority areas. The financial activity of the Japanese Development Bank, as a tax system and state subsidies, is an instrument of state regulation of the activities of private firms in the field of R&D in order to accelerate the development of the national economy.

A relatively new important area of Japan's innovative public policy is the promotion of the formation and development of clusters. The active development of such a form of innovation generation is carried out in Japan with the adoption in 2001 of two projects for the development of industrial and intellectual clusters, which were developed taking into account the world experience and national peculiarities. The role of clusters is to promote the most modern scientific and technical areas: the development and production of large integrated circuits, nanotechnologies, and robotics. The mixed industries in Japan play the particular importance: bio-production, environmental and bioinformatics. In Japan's cluster policy great importance is the development of cooperation between private industrial companies, research institutions, educational institutions, and relevant state organizations.

Also, to the specific features of the Japanese cluster policy applies the active support of venture business. An important role is given to establishing contacts with foreign organizations, universities and research institutes.

Innovative system of China. The peculiarity of the NIS of China is that historically the state plays a decisive role in the development of the Chinese innovation system. At the same time, the role of the market increases annually. The influence of the state is manifested in particular by the fact that government agencies at various levels still to some extent still control land resources, large investment projects, infrastructure construction and access to the markets of strategic sectors of industry and services (automotive, financial services, etc.). National programs for research and development, various long- and short-term plans are important instruments of state influence on China's scientific and technological development. In order to stimulate the development of innovation in China, a system of national programs for research and development has been developed. For the science-intensive small and medium-sized enterprises the National Innovation Fund and the National Science Foundation functions and supports different fundamental researches [10].

The Chinese government practices the using of all kinds of tools and mechanisms of public policy for the stimulating the innovation activity, supporting the transfer of technology and commercializing the results of intellectual activity. One such mechanism is the creation of special zones and incubators to support high-tech industries. The government is taking a number of measures to strengthen intellectual property rights and to promote the commercialization of scientific results. It became possible to transfer to the university or re-

search institute executing intellectual property rights arising from the implementation of state-funded research projects, instead of turning it into state-owned intangible assets.

The national plan for the development of science and technology in the medium and long term for 2006-2020 years defines China's current policy framework in this area. The most interesting element of it is the intention to strengthen «independent» (local) innovations. To implement the strategy of local innovation, three directions of the policy are envisaged [11]:

1) The growth of investments in science. The government plans to increase the share of research and development costs in gross domestic product (GDP) to 2.5 % by 2020 (currently - 1.3 %). Given that, the expected projected GDP growth rates will be no less than in previous years, an increase in the share of research and development in GDP implies large financial investments. Already today, China ranks the second place in the world in spending on science (at purchasing power parity), outstripping Japan and behind only to the United States;

2) Fiscal support. As a result of the new tax strategy, the amount of non-taxable expenditure on research and development is set at 150 %, which is a net subsidy. Also, accelerated depreciation of research equipment worth up to 300,000 yuan is expected;

3) Purchase of technology. It is planned to modernize the system of state purchases of technologies. The new procurement policy will give priority to local innovative products at a price and volume.

Innovative system of the USA. In the US, the state encourages the creation of venture funds and research centers. On the recommendation of the National Science Foundation of the United States, the most effective research centers and venture funds may be fully or partially funded from the federal budget for the first 5 years [12].

The state finances the most effective and knowledge-intensive researches completely due to their complexity, high costs, risk, strong international competition. In the United States, there is a practice of free licensing for the commercial use of inventions patented in the course of budgetary studies and owned by the federal government. An important element of direct support of innovative processes is the formation of a state innovation infrastructure. The state can create networks of centers for the dissemination of innovations and consulting centers that provide business services to innovators. The state promotes the formation of the market of innovations, and itself acts as its agent. State bodies are called upon to monitor and forecast innovative processes in the country and abroad, and often search for the most effective advanced technologies for widespread adoption. A special place is taken by the state expertise of innovation projects, as it is difficult for individual organizations that innovate to assess all their possible effects on a general economic scale. In the United States, much attention is paid to forecasting, standardization, optimization of management decisions, state expertise of innovative projects, keeping state statistics of innovations, a mechanism for developing domestic and international competition has been worked out, antitrust legislation has been in effect for over 100 years. The main mechanisms of state support for innovation are: government programs for supporting R&D; the functioning of these programs has a strong impact on the development of the scientific and technological sphere of the United States; the federal contract system and other state institutions [13].

The US government encourages independent financing of R&D by the private sector, supports the creation of clusters, ventures and small businesses in innovative development. A vivid example of the coordinated using of indirect means of state regulation of scientific and technical progress is the development and implementation of the US National Information Infrastructure and Internet Technologies Program. The development of this program was carried out not by traditional methods of directive administration [14, 15].

Among the indirect tools for supporting innovation activities, we distinguish the following: the establishment of export and import duties; regulation in the field of foreign direct investment; simplification of standards development; improvement of legislation on the protection of intellectual property; development of the federal contract system; development of antimonopoly legislation and policy in the field of competitiveness. Taking into account the opinions of various social circles when developing state scientific and technical policy is a very important distinctive feature of the system of forming the state scientific and technological policy of the United States.

Comparative analysis of national innovation systems of other countries. One of the main factors for the success of British innovation policy was the orientation toward private initiative. Unlike many other countries, the leading role in the innovative development of Great Britain does not belong to the state: the country's innovative strategy is aimed primarily at the developing the demand for innovation, and a regional approach to investment is practiced [16, 17].

In Ireland, although the private sector is the main generator of innovation, the state forms the basic conditions for innovative development. The success of its national innovation system can be described by three main components: the inclusion of Ireland in the global financial system, which led to a significant increase in foreign investment in the economy and the arrival of transnational corporations; creation of innovative «foci» of development on the basis of the country's participation in the international technology movement and various forms of international information and technological cooperation; improving the quality of human capital through the immigration of qualified specialists to the country [18, 19].

Historically the state sector played a historically key role in creating conditions for new technologies in Denmark. Important factors for the success of Switzerland's innovative development was, firstly, the consistency of the implemented innovation policy. Secondly, its international orientation played a significant role: serious attention is paid to supporting national innovative enterprises in international research programs [20].

In Norway, support for basic research in institutions and universities is one of the main priorities of the Norwegian innovation policy. Free education makes it possible for children from remote regions and the poor to enter the leading universities and colleges. One of the main strengths of the national innovation system in France, contributing to its innovative development, is the poles of competitiveness, allowing enterprises, universities and research developers to work together [21].

A key factor in the success of Sweden's innovative development is long-term large-scale investments in education, which contributed to the development of science.

In the innovative development of Germany, an important role was played by cooperation with the US (post-war economic recovery), as well as the development of a public-private partnership mechanism that in some ways became a substitute for venture financing, which was not widespread in Germany [22].

The main factor for the successful development of innovation in countries that are not leaders of innovation development (Belarus, Indonesia, India, etc.) is interaction with other countries and the borrowing of technologies and the foundations of state innovation policy [23].

Based on the analysis of innovative systems in a number of countries, it can be concluded that in modern conditions successful competition with the leading players of the world market without the creation and continuous improvement of the national innovation system is impossible. In most models of national innovation systems, either the main or one of the key players is the state.

Successful development of the national innovation system is facilitated by the following factors: a consistent and long-term innovation policy of the state with clearly formulated goals and objectives; rational using of the available innovative potential as a foundation for the construction of innovative economy and implementation of innovation policy; systematic efforts to establish and strengthen cooperation between the private, research and educational sectors; identification and targeted support of important for innovation and technological potential directions, not developing fast enough or developing independently; coverage of the largest possible number of potentially innovative firms by providing them with state support; developed programs of commercialization of innovations, created and borrowed technologies; reasonable attraction of foreign investments of transnational corporations; presence of developed legislation in the field of intellectual property; systematic study and implementation of the best international experience.

Based on the analysis of countries, it can also be concluded that the low level of development of individual institutions does not always hinder innovative development. The key choice in this case is the choice of a strategy for implementing public policy and, often, a successful coincidence of circumstances.

Among the factors hampering the development of innovative systems, in particular, including the following: a low share of business in financing R&D (France, Sweden, Netherlands, India); weak involvement of small business in innovation activities (France, Sweden, Netherlands, Japan); «Brain drain» (France, Germany); territorial disparities in development (Germany, India, China, France, Norway); rapid population aging (European Union countries); high expenditures on the military-industrial complex (Sweden, Israel); undeveloped venture capital markets (Denmark, Germany); problems of commercialization of innovations (India, Germany, Brazil); bureaucracy (India, Brazil, Asian countries) [24, 25].

Analysis of selected measures of the state policy in different countries of the world, taking into account these shortcomings of innovation systems, allows us to identify several components of the state innovation policy, which are usually used for developing the national innovation system: the creation of special organizations and bodies responsible for identifying and implementing innovation policies (almost all countries); active interaction with other countries in terms of technology exchange (almost all countries); creation of innovative clusters (France, Germany); implementation of key innovations in large transnational corpora-

tions (Sweden, France, Netherlands, India, Japan); provision of free education (Germany, Norway); using of «innovative vouchers» (Netherlands, Great Britain, Germany); significant direct budget financing of R&D in various forms.

The carried out analysis for the possibility of using the most suitable models for the commercialization of inventions in the innovative system of Kazakhstan has shown that for the successful development of the innovation system in Kazakhstan will help the following factors which are the result of studying foreign experience: a consistent and long-term innovation policy of the state with clearly formulated goals and objectives; rational use of the available innovative potential as a foundation for the construction of innovative economy and implementation of innovation policy; systematic efforts to establish and strengthen cooperation between the private, research and educational sectors; identification and targeted support of the directions which are very important for the innovation and technological potential, not developing fast enough or developing independently; coverage of the largest possible number of potentially innovative firms by providing them with state support; developed programs of commercialization of innovations, created and borrowed technologies; reasonable attraction of foreign investments of transnational corporations and the presence of developed legislation in the field of intellectual property.

References

- 1 Послание Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана: «Казахстанский путь – 2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее». Астана, 2014 г., 17 янв. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.akorda.kz>.
- 2 Указ Президента РК №922 от 1.02.2010 г. «Стратегический план развития Республики Казахстан до 2020 года» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://online.zakon.kz>.
- 3 Послание Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана: «Нұрлы жол – Путь в будущее». Астана, 2014 г., 11 нояб. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.akorda.kz>.
- 4 План нации «100 конкретных шагов — современное государство для всех». 100 конкретных шагов по реализации пяти институциональных реформ Главы государства Нурсултана Назарбаева. Астана, 25 мая 2015 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://online.zakon.kz>.
- 5 Указ Президента РК №1118 от 7.12.2010 г. «Государственная программа развития образования Республики Казахстан на 2011 - 2020 годы» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.adilet.zan.kz>.
- 6 Швейда П. Система инновационного предпринимательства в Чешской Республике / П. Швейда // Инновации и предпринимательство: электронный научный журнал. — 2015. — № 3. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.innovbusiness.ru/content/document_r_64F4CAA7-7E40-428E-93BB-E8D3DF51CF4B.html.
- 7 Швейда П. Инновационные условия в Чешской Республике // Новости науки и технологии: информационно-аналитический журнал. — 2007. — № 2 / П. Швейда. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://belisa.org.by/ru/izd/stnewsmag/2_2007/art10_6_2007.html.
- 8 Datta A. Understanding commercialization of technological innovation: taking stock and moving forward / A.Datta, D.Mukherjee, L.Jessup // R & D Management. — 2015. — Vol. 45. — No. 3. — P. 215–249.
- 9 Boh W. F. University technology transfer through entrepreneurship: faculty and students in spinoffs / W.F.Boh, U.De-Haan, R.Strom // Journal of Technology Transfer. — 2016. — Vol. 41. — No. 4. — P. 661–669.
- 10 Kesting P. The role of employee participation in generating and commercialising innovations: insights from Chinese high-tech firms / P.Kesting, L.J.Song, Z.H.Qin, M.Krol // International Journal of Human Resource Management. — 2016. — Vol. 27. — No. 10. — P. 1059–1081.
- 11 Park T. Drivers of technology commercialization and performance in SMEs The moderating effect of environmental dynamism / T.Park, D.Ryu // Management Decision. — 2015. — Vol.53. — No. 2. — C. 338–353.
- 12 Arora A. The acquisition and commercialization of invention in American manufacturing: Incidence and impact / A.Arora, W.M.Cohen, J.P.Walsh // Research Policy. — 2016. — Vol. 45. — No. 6. — P. 1113–1128.
- 13 Weckowska D.M. Learning in university technology transfer offices: transactions-focused and relations-focused approaches to commercialization of academic research / D.M. Weckowska // Technovation. — 2015. — Vol. 41-42. — P. 62–74.
- 14 Windahl C. Understanding solutions as technology-driven business innovations / C.Windahl // Journal of Business & Industrial Marketing. — 2015. — Vol. 30. — No. 3-4. — C. 378–393.
- 15 Zhang L. Two-way open innovation and firm growth: the moderating effect of external environment / L.Zhang, Y.Cui, M.B.Zheng // Asian Journal of Technology Innovation. — 2016. — Vol. 24. — No. 1. — P. 123–141.
- 16 Bellucci A. University knowledge and firm innovation: evidence from European countries / A.Bellucci, L.Pennacchio // Journal of Technology Transfer. — 2016. — Vol. 41. — No. 4. — P. 730–752.
- 17 Bjorkdahl J. Formulating problems for commercializing new technologies: The case of environmental innovation / J.Bjorkdahl, M.Linder // Scandinavian Journal of Management. — 2015. — Vol. 31. — No. 1. — P. 14–24.
- 18 Marx M., Hsu D.H. Strategic switchbacks: Dynamic commercialization strategies for technology entrepreneurs / M.Marx, D.H.Hsu // Research Policy. — 2015. — Vol. 44. — No. 10. — P. 1815–1826.

19 Manser K. Activity sets in multi-organizational ecologies: a project-level perspective on sustainable energy innovations / K.Manser, B.Hillebrand, P.H.Driessen, G.W.Ziggers, J.M. Bloemer // *Technological Forecasting and Social Change*. — 2015. — Vol. 90. — P. 444–455.

20 Tsai S.P. Dynamic marketing capabilities and radical innovation commercialization / S.P.Tsai // *International Journal of Technology Management*. — 2015. — Vol. 67. — No. 2-4. — P. 174–195.

21 Wozniak J. On commercialization process of innovative training / J.Wozniak // *Strategica: Local Versus Global* / Bratianu C. et al. — 2015. — P. 277–284.

22 Mamrayeva D.G., Ayaganova M.P., Rakhimzhanova T.K. Analysis of the current state and development of international innovation systems // *Передовые научные разработки – 2016: материалы XII Междунар. науч.-практ. кон. (27 июля – 5 августа, 2016 г.)*. — Т. 1. Экономические науки. — Прага: Издат. дом «Education and science», 2016. — С. 22–24.

23 Tashenova L.V. Innovation systems in the developed countries // *Передовые научные разработки – 2016: материалы XII Междунар. науч.-практ. кон. (27 июля – 5 августа, 2016 г.)*. — Т. 1. Экономические науки. — Прага: Издат. дом «Education and science», 2016. — С. 29–31.

24 Shayekina Zh.M., Tashenova L.V. The research of the basic stages of formation of the state innovation policy abroad // *Передовые научные разработки – 2016: материалы XII Междунар. науч.-практ. кон. (27 июля – 5 августа, 2016 г.)*. — Т. 1. Экономические науки. — Прага: Издат. дом «Education and science», 2016. — С. 32–34.

25 Mamrayeva D.G. Features of the state innovation policy in the leading countries in the world // *Prospects of world science – 2016: материалы XII Междунар. науч.-практ. кон. (30 июля – 7 августа, 2016 г.)*. — Т. 1. Экономические науки. — Шеффилд: Издат. дом «Education and science», 2016. — С. 21–23.

Д.Ф. Мамраева

Шет елдердің инновациялық жүйелерінің даму ерекшеліктері

Мақалада инновациялық саясаттың дамуының басым бағыттары, инновациялық қызметті қолдау саласындағы заңнамасы, инновациялық дамуының қолдау инфрақұрылымы, инновациялық саласының даму бағдарламалары мен іс-шаралар, шет елдердің инновациялық қызметінің мемлекеттік қаржыландыру көздері, көлемдері мен механизмдері зерттелді. Нидерланды, Чехия Республикасы, Жапония, Қытай, АҚШ және басқа да елдердің ғылыми әзірлемелер мен технологиялардың енгізу тәжірибесі зерделенді. Шетелдік инновациялық жүйелердің жай-күйі мен дамуының салыстырмалы талдауы өткізілді. Инновациялық жүйелердің дамуына кедергі келтіретін факторлар, атап айтқанда, ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстардың қаржыландыруда бизнестің төмен үлесі, инновациялық қызметке шағын бизнестің әлсіз тартылуы, «ғұламалардың жылыстауы», дамудағы аумақтық сәйкессіздік, халықтың жылдам қартаюы, әскери-өнеркәсіптік кешеніне жұмсалатын жоғары шығындар, дамымаған венчурлік капитал нарығы, инновацияның коммерцияландыру мәселелері және бюрократия белгіленді. Аталған инновациялық жүйелерінің кемшіліктерін ескере отырып, әлемнің әртүрлі елдерінің мемлекеттік саясатының жекелеген шараларын талдауы, ұлттық инновациялық жүйенің дамуында қолданылатын мемлекеттік инновациялық және инновациялық саясатының анықтауға, сондай-ақ іске асыруға жауапты арнайы ұйымдар мен органдардың құруы, технологиялармен алмасу жағынан басқа елдермен белсенді өзара әрекеті, инновациялық кластерлерді жүзеге асыру, ірі трансұлттық корпорациялардағы негізгі инновациялардың іске асыру, тегін білім беру, «инновациялық ваучерді» пайдалану секілді бірнеше компоненттерін бөліп көрсетуге мүмкіндік берді.

Кілт сөздер: инновациялық даму, инновациялық қызметінің мемлекеттік қаржыландыру тетіктері, ғылыми әзірлемелер мен технологиялар, инновациялық жүйелер дамуының халықаралық тәжірибесі.

Д.Г. Мамраева

Особенности развития инновационных систем зарубежных стран

В статье исследованы приоритетные направления развития инновационной политики, законодательство в сфере поддержки инновационной деятельности, инфраструктура поддержки инновационного развития, программы и мероприятия по развитию инновационной сферы, источники, объемы и механизмы государственного финансирования инновационной деятельности зарубежных стран. Изучен опыт внедрения научных разработок и технологий в Нидерландах, Чешской Республике, Японии, Китае, США и других странах. Проведен сравнительный анализ состояния и развития зарубежных инновационных систем. Обозначены факторы, препятствующие развитию инновационных систем, в частности, низкая доля бизнеса в финансировании научно-исследовательских и опытно-конструкторских работ; слабое вовлечение малого бизнеса в инновационную деятельность; «утечка мозгов»; территориальные диспропорции в развитии; быстрое старение населения; высокие расходы на военно-промышленный комплекс; неразвитые рынки венчурного капитала; проблемы коммерциализации инноваций; бюрократия. Анализ отдельных мер государственной политики различных стран мира,

с учетом указанных недостатков инновационных систем, позволил выделить несколько компонентов государственной инновационной политики, которые используются для развития национальной инновационной системы: создание специальных организаций и органов, ответственных за определение и реализацию инновационной политики; активное взаимодействие с другими странами в части обмена технологиями; создание инновационных кластеров; осуществление основных инноваций в крупных транснациональных корпорациях; обеспечение бесплатного образования; использование «инновационных вучеров».

Ключевые слова: инновационное развитие, механизмы государственного финансирования инновационной деятельности, научные разработки и технологии, международный опыт развития инновационной системы.

References

- 1 Poslanie Prezidenta Respubliki Kazakhstan N.Nazarbaeva narodu Kazakhstana: Kazakhstanskii put – 2050: Edinaia tsel, edinye interesy, edinoe budushchee. Astana, 2014 h., 17 yanvaria [Address of the President of the Republic of Kazakhstan N. Nazarbayev to the nation: Kazakhstan's way – 2050: common aim, common interests, common future. Astana, January 17, 2014]. *akorda.kz*. Retrieved from <http://www.akorda.kz> [in Russian].
- 2 Ukaz Prezidenta RK №922 ot 1.02.2010 h. «Stratezhicheskii plan razvitiia Respubliki Kazakhstan do 2020 hoda» [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan №922 from February 1, 2010 «Strategic Plan of the Development of the Republic of Kazakhstan until 2020»]. *online.zakon.kz*. Retrieved from <https://online.zakon.kz> [in Russian].
- 3 Poslanie Prezidenta Respubliki Kazakhstan N.Nazarbaeva narodu Kazakhstana «Nurly zhol – Put v budushchee». Astana, 2014 h., 11 noiabria [The Address of President of the Republic of Kazakhstan N. Nazarbayev to the people of Kazakhstan: Nurly Zhol – The Path to the Future. Astana, November 11, 2014]. *akorda.kz*. Retrieved from <http://www.akorda.kz> [in Russian].
- 4 Plan natsii «100 konkretnykh shahov — sovremennoe hosudarstvo dlia vsekh». 100 konkretnykh shahov po realizatsii piati institutsionalnykh reform Hlavy hosudarstva Nursultana Nazarbaeva. Astana, 25 maia 2015 h. [Nation Plan «100 concrete steps - modern state for all». 100 concrete steps to implement the 5 institutional reforms of the President of the Republic of Kazakhstan. Astana, May 25, 2015]. *online.zakon.kz*. Retrieved from <https://online.zakon.kz> [in Russian].
- 5 Ukaz Prezidenta RK №1118 ot 7.12.2010 h. «Hosudarstvennaia prohramma razvitiia obrazovaniia Respubliki Kazakhstan na 2011-2020 hody» [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan №1118 from December 7, 2010 «The State Program for the Development of Education of the Republic of Kazakhstan for 2011-2020»]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from adilet.zan.kz [in Russian].
- 6 Shveida, P. (2015). Sistema innovatsionnoho predprinimatelstva v Cheshskoi Respublike [System of innovative entrepreneurship in the Czech Republic]. *Innovatsii i predprinimatelstvo: elektron. nauchn. zhurnal – Innovation and entrepreneurship: an electronic scientific journal*, 3. Retrieved from http://www.innovbusiness.ru/content/document_r_64F4CAAF-7E40-428E-93BB-E8D3DF51CF4B.html [in Russian].
- 7 Shveida P. (2007). Innovatsionnye uslovia v Cheshskoi Respublike [Innovative conditions in the Czech Republic]. *Novosti nauki i tekhnologii: informatsionno-analiticheskii zhurnal – Science and Technology News: Information-analytical Journal*, 2. Retrieved from http://belisa.org.by/ru/izd/stnewsmag/2_2007/art10_6_2007.html [in Russian].
- 8 Datta, A., Mukherjee, D. & Jessup, L. (2015). Understanding commercialization of technological innovation: taking stock and moving forward. *R & D Management*, Vol. 45, 3, 215–249.
- 9 Boh, W.F., De-Haan, U. & Strom, R. (2016). University technology transfer through entrepreneurship: faculty and students in spinoffs. *Journal of Technology Transfer*, Vol. 41, 4, 661–669.
- 10 Kesting, P., Song, L.J., Qin, Z.H. & Krol, M. (2016). The role of employee participation in generating and commercialising innovations: insights from Chinese high-tech firms. *International Journal of Human Resource Management*, 2016, Vol. 27, 10, 1059–1081.
- 11 Park, T. & Ryu, D. (2015). Drivers of technology commercialization and performance in SMEs The moderating effect of environmental dynamism. *Management Decision*, 2015, Vol. 53, 2, 338–353.
- 12 Arora, A., Cohen, W.M. & Walsh, J.P. (2016). The acquisition and commercialization of invention in American manufacturing: Incidence and impact. *Research Policy*, Vol. 45, 6, 1113–1128.
- 13 Weckowska, D.M. (2015). Learning in university technology transfer offices: transactions-focused and relations-focused approaches to commercialization of academic research. *Technovation*, 2015, Vol. 41-42, 62–74.
- 14 Windahl, C. (2015). Understanding solutions as technology-driven business innovations. *Journal of Business & Industrial Marketing*, Vol. 30, 3-4, 378–393.
- 15 Zhang, L., Cui, Y. & Zheng, M.B. (2016). Two-way open innovation and firm growth: the moderating effect of external environment. *Asian Journal of Technology Innovation*, 2016, Vol. 24, 1, 123–141.
- 16 Bellucci, A. & Pennacchio, L. (2016). University knowledge and firm innovation: evidence from European countries. *Journal of Technology Transfer*, Vol. 41, 4, 730–752.
- 17 Bjorkdahl, J. & Linder, M. (2015). Formulating problems for commercializing new technologies: The case of environmental innovation. *Scandinavian Journal of Management*, Vol. 31, 1, 14–24.
- 18 Marx, M. & Hsu, D.H. (2015). Strategic switchbacks: Dynamic commercialization strategies for technology entrepreneurs. *Research Policy*, Vol. 44, 10, 1815–1826.
- 19 Manser, K., Hillebrand, B., Driessen, P.H., Ziggers, G.W. & Bloemer J.M. (2015). Activity sets in multi-organizational ecologies: a project-level perspective on sustainable energy innovations. *Technological Forecasting and Social Change*, Vol. 90, 444–455.

20 Tsai, S.P. (2015). Dynamic marketing capabilities and radical innovation commercialization. *International Journal of Technology Management*, Vol. 67, 2-4, 174–195.

21 Wozniak, J. (2015). On commercialization process of innovative training. *Strategica: Local Versus Global* / Bratianu C. et al.

22 Mamrayeva, D.G., Ayaganova, M.P. & Rakhimzhanova, T.K. (2016). Analysis of the current state and development of international in-novation systems. Proceedings from Advanced scientific developments – 2016. Vol. 1. Economic sciences: XII *mezhdunarodnaia nauchno-prakticheskaiia konferentsiia (27 iulia – 5 avhusta, 2016 hoda) – 12nd International Scientific and Practical Conference*. (pp. 22–24.). Prague: Izdatatelski dom «Education and science» [in Russian].

23 Tashenova L.V. (2016). Innovation systems in the developed countries. Proceedings from Advanced scientific developments – 2016. Vol. 1. Economic sciences: XII *mezhdunarodnaia nauchno-prakticheskaiia konferentsiia (27 iulia – 5 avhusta, 2016 hoda) – 12nd International Scientific and Practical Conference*. (pp. 29–31). Prague: Izdatatelski dom «Education and science» [in Russian].

24 Shayekina, Zh.M. & Tashenova, L.V. (2016). The research of the basic stages of formation of the state innovation policy abroad. Proceedings from Advanced scientific developments – 2016. Vol. 1. Economic sciences: XII *mezhdunarodnaia nauchno-prakticheskaiia konferentsiia (27 iulia – 5 avhusta, 2016 hoda) – 12nd International Scientific and Practical Conference*. (pp. 32–34). Prague: Izdatatelski dom «Education and science» [in Russian].

25 Mamrayeva, D.G. (2016). Features of the state innovation policy in the leading countries in the world. Proceedings from Prospects of world science – 2016. Vol. 1. Economic sciences: XII *mezhdunarodnaia nauchno-prakticheskaiia konferentsiia (30 iulia – 7 avhusta, 2016 hoda) – 12nd International Scientific and Practical Conference*. (pp. 21–23). Sheffield: Izdatatelskii dom «Education and science» [in Russian].

N.D. Kenzhebekov¹, A.G. Shelomentsev², A.K. Kabdybay³, G.K. Zambinova¹

¹Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Kazakhstan;

²Ural office of RAS, Yekaterinburg, Russia;

³Ye.A.Buketov Karaganda State University, Kazakhstan

(E-mail: kabdybay@mail.ru)

The analysis and classification of problems of environmental protection of the urbanized territory of Kazakhstan

In article the analysis and classification of the main problems of environmental protection of the urbanized territory of Kazakhstan are presented. Unevenness of emissions of the substances polluting the atmosphere departing from stationary sources across the territory of Kazakhstan is shown. The cities with high extent of pollution of atmospheric air are revealed, the main sources of pollution are defined. Dynamics of an index of pollution of the atmosphere in settlements of the Republic of Kazakhstan is estimated. The cities in which cases of high pollution and extremely high pollution in atmospheric air are recorded are allocated. The current assessment of use of water resources on the basis of the analysis of dynamics of a fence and losses of water, and also the main water consumers in a section of areas and cities of Kazakhstan is given. The main problems of rational use of natural resources are defined. Target indicators of the State program of water resources management are presented. The current situation in the field of education and utilization of municipal solid waste is assessed. The main problems in this direction, in particular management of thriftless dumps of municipal solid waste, withdrawal at the population of dangerous municipal solid waste are allocated. The analysis of dynamics of formation of industrial wastes is carried out, key industries education sources are defined. On the basis of the carried-out analysis classification of the environmental problems having significant effect on an ecosystem of the cities is presented and the factors constraining the solution of environmental problems and processes of greening of city economy are generalized.

Keywords: environmental protection, the urbanized territory, pollution of atmospheric air, an index of pollution of the atmosphere, rational use of water resources, an index of impurity of water, municipal solid waste, thriftless dangerous wastes, industrial wastes, utilization of MSW.

The research of problems of improvement of quality of the environment of the urbanized territories on the basis of an ecologic-economic assessment hasnot gained adequate development so far. Averaging of results of the observations on all cities published in official state and departmental reports doesnt give an accurate account of quality of the environment in the place of residence of people. At the same time in the territory of the industrial cities there are sites with various ecological and impuritysituation, demanding prime measures, economic expenses and efforts of society in respect of improvement of quality of the environment. The shortcomings of system of observation and quality management of the habitat of urban population is also a lack of an integrated approach to assessment, considering influence of both negative (pollution) and positive (gardening) of physical factors. The environmental problems existing practically in all urbanized territories are connected also with lack of feedback at adoption of administrative decisions where the public opinion can be used.

In the conditions of the large cities the problem of improvement of quality of the surrounding environment, optimization of relationship in the «nature-society» system, ensuring physiological requirements in combination with production and social requirement, where adverse responses and diverse negative consequences exert considerable impact on health of the population and, eventually, on quality of human life.

In the conditions of the urban environment, especially large industrial centers, the level of pollution of atmospheric air is considerably increased that is caused by existence of a large number of the industrial enterprises and motor transport in rather small limited territory.

Kazakhstan on the level of emission of harmful organic substances in water advances such countries as the Russian Federation, the USA and Germany by 37 %, 66 % and 75 %, respectively. Level of pollution of the atmosphere in the cities exceeds similar Russian indicators twice, and by 3 times - indicators of the EU.

In the territory of the cities the large enterprises, thermal power plants and sector of private housing which along with motor transport are intensive sources of environmental pollution.

Lack of system approach to the solution of environmental problems of the city is present. Mostly, the protection activity is directed to elimination of consequences which becomes senseless without elimination of the reasons.

The condition of ecology has direct impact on the social sphere and quality of life of the population, thereby either attracting human and personnel resources to the territory, or, on the contrary, promoting their escape of the territory.

Unevenness of emissions of the substances polluting the atmosphere departing from stationary sources across the territory of Kazakhstan is shown in Table 1.

Table 1

Emissions of the substances polluting the atmosphere departing from stationary sources, thousands of tons

Name of the settlement	2012 y.	2013 y.	2014 y.	2015 y.	2016 y.
Republic of Kazakhstan	2 346,3	2 384,3	2 282,7	2 256,7	2 180,0
Akmola region	77,8	105,7	83,8	84,6	85,6
Aktobe region	119,8	123,9	125,4	121,8	134,3
Almaty region	73,4	64,3	68,4	51,6	55,0
Atyrau region	107,4	133,1	138,4	109,1	110,7
The West Kazakhstan region	55,9	62,0	60,4	44,7	42,4
Jambyl region	24,9	40,7	33,6	38,2	41,9
Karaganda region	691,3	641,4	572,6	603,6	596,4
Kostanay region	109,4	100,6	115,4	103,8	91,6
Kyzylorda region	31,9	31,1	31,2	30,8	30,1
Mangystau region	75,8	64,2	77,5	88,3	72,5
The South Kazakhstan region	47,1	48,6	56,3	59,9	69,0
Pavlodar region	632,2	675,9	650,4	610,2	552,9
The North Kazakhstan region	77,0	75,7	71,4	72,0	74,9
The East Kazakhstan region	147,2	140,1	125	129,6	127,1
Astana	63,5	64,9	60,6	65,1	56,3
Almaty	11,7	12,1	12,4	43,5	39,1

Note. Based on source [1].

The main volumes of pollutants have been created in territories of Pavlodar (27,3 % of total amount) and Karaganda (25,3 % of total amount).

As can be seen from the table, regions of Kazakhstan can conditionally be divided into 3 groups depending on the volumes of emissions of pollutants:

– regions with high extent of pollution of atmospheric air where the Pavlodar and Karaganda regions have entered, 52,7 % of all volume of emissions in the atmosphere came from these two regions in 2016;

– regions with average extent of pollution of atmospheric air where the Atyrau, Aktyubinsk, Akmola, East Kazakhstan, North Kazakhstan, Mangystau, Southern Kazakhstan and Kostanay regions have entered - these 8 regions in 2016 made 24 % of all volume of emissions in the atmosphere;

– regions with low extent of pollution of atmospheric air where have entered Almaty, West Kazakhstan, Jambyl and Kyzylorda, these regions in 2016 made nearly 13 % of all volume of emissions in the atmosphere.

The main pollutants of atmospheric air are the enterprises of production and distribution of the electric power, gas and water – 44,5 %; the enterprises of manufacturing industry, their specific weight in a total amount of emissions makes 38,5 %; the enterprises of the mining industry – 17 %.

In other regions the percent of capture remains at a low level.

Index of pollution of the atmosphere (IPA5) – the size of a complex index of pollution of the atmosphere which is calculated based on five substances with the greatest values by the following formula:

$$IPA5 = \sum_{i=1}^5 \left(\frac{q_{cf. i}}{TLV_i} \right) C_i, \quad (1)$$

where $q_{cf. i}$ – average concentration of i substance; TLV_i – average daily threshold limit value of i substance; C_i – the coefficient depending on a class of danger of i substance equal to 1,7; 1,3; 0,1 and 0,9 respectively for 1, 2, 3, and 4 classes of danger of the polluting impurity.

To the main harmful substances which are derivative of specialization of the industry of Kazakhstan and pollute the atmosphere, belong [2]:

- Carbon oxide;
- Nitrogen dioxide;
- Sulfur dioxide;
- Phenol;
- Formaldehyde;
- Hydrogen sulfide;
- Fluoric hydrogen;
- Chloride hydrogen;
- Ammonia;
- Chlorine.

From the total amount of the pollutants which are thrown out in atmospheric 75,4 % are the air gaseous and liquid substances, 24,6 % - solid. As a part of gaseous and liquid emissions 59,2 % accounts for Sulfur dioxide, 20,2 % - on monoxide carbon, 9,4 % - on oxides of nitrogen, 5,2 % - on hydrocarbons (without volatile organic compounds), 6 % - other gaseous substances.

IPA considers not only emissions from stationary sources, but also from the motor transport operating in the territory where there are posts of observation defining the pollutants in the atmosphere. Changes of an index of pollution of the atmosphere during the period from 2012 to 2016 it is presented in the Figure 1.

IPA of the atmosphere changes in the cities annually. The greatest indicators of an index of pollution of the atmosphere in different years are recorded in the cities of Shymkent, Almaty, Ust-Kamenogorsk, Kyzylorda, Temirtau. Low level of pollution at change of IPA from 0 to 4 is observed in the cities: Aktau, Kostanay, Kokshetau, Taldykorgan. However in 2016 increase in IPA in these cities, and also in Karaganda, Riddere, Semey, Balkhash, Ekibastuz is observed.

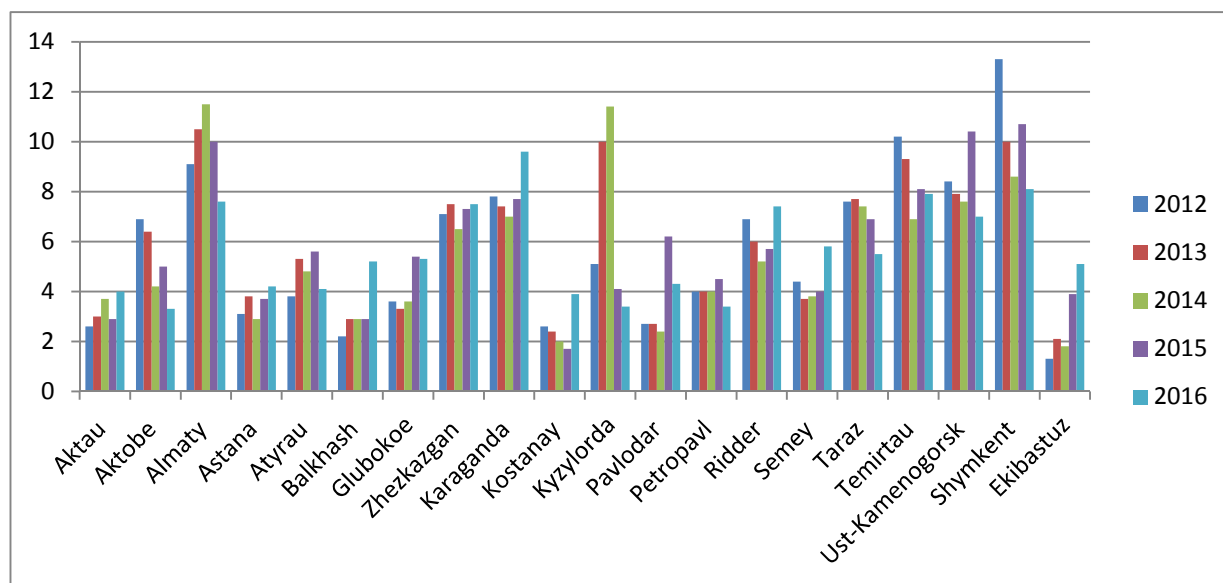

Figure 1. An index of pollution of the atmosphere in settlements of the Republic of Kazakhstan from 2012 to 2016 years (prepared by authors)

In 2016 the high level of pollution was observed in: Stepnogorsk, Ust-Kamenogorsk, Almaty, Ridder, Zhezkazgan, Shymkent, Temirtau, Karaganda. 6 settlements belong to the increased level of pollution: Taraz, Semey, Aksay, Ekibastuz, Balkhash, settlements Akay, Beyneu, Glubokoe.

In regions excess of level TLVs.s is observed on various pollutants getting to the environment. In atmospheric air most often meet the excess of maximum allowable concentration on hydrogen sulfide, nitrogen dioxide, carbon oxide, sulphurous gas, ozone, the weighed particles, phenol and formaldehyde. Pollution level is generally presented in newsletters based on results of fixed networks of observation.

The World Health Organization in the documents devoted to problems of pollution of atmospheric air has considered ozone to the most toxic air pollutants which negatively influence health of the population of

Europe and other continents of the planet. Excess of concentration of ozone in air influences a human body in general, but mostly causes damage to respiratory and cardiovascular systems. Ozone, getting into a human body at inhalation, promotes development of the chain reactions leading to formation of free radicals and products of oxidation of the lipids causing damage to an organism. Growth of the contents of ozone in the ground atmosphere is connected with increase in pollution of the atmosphere nitrogen oxides, flying hydrocarbons and carbon monoxide. The listed above pollutants are predecessors of ozone of whom it is formed under the influence of sunlight, and intensity of formation increases with growth of temperature and intensity of solar radiation. Excess of concentration of ozone in atmospheric air cause harm to health of the population, negatively influences plants, trees and animals.

In 2016 the highest rates of pollution of atmospheric air are recorded by ozone in the cities of Lisakovsk (10,5 TLV s.s.), Stepnogorsk (4,1 TLVs.s.), Karaganda (3,7 TLVs.s) and settlements Glubokoe (5,9 TLVs.s), Akay (4,0 TLVs.s). However the content of ozone in atmospheric air is controlled not in all regions of Kazakhstan. In Almaty region, and also in the cities: Almaty, Astana, Kostanay, Ore, Kyzylorda, Temirtau, etc. the measurement of excess of ozone in atmospheric air is not carried out, though excess of emissions of the pollutants promoting formation of ozone in the atmosphere is recorded.

In the territory of the Republic of Kazakhstan 407 cases of the high pollution (HP) and 21 cases of the extremely high pollution (EHP), from them have been recorded: 17 HP and 1 EHP – in Astana, 2 HP and 2 EHP – to Balkhash, 15 EHP and 62 HP – in Aktobe, 105 HP in Almaty, 8 HP – to Arkalyk, 1 EHP and 6 HP – in of Zhitikar, 1 EHP and 3 HP in Kyzylorda, 95 HP – to Lisakovsk, 1 EHP and 4 HP – to Taldykorgan, 1 HP – in Temirtau, 1 HP – to Ust-Kamenogorsk, 13 HP – to Ekibastuz, 90 HP – in the item of Aktau (Table 2).

Table 2

Cases of high pollution and extremely high pollution in atmospheric air of the cities of Kazakhstan

Name of the settlement	Number of cases		Polluting substance
	2016 y.		
	High pollution	Extremely high pollution	
Almaty	105		The weighed substances, nitrogen dioxide
Aktobe	62	15	Hydrogensulfide, chrome
Balkhash	2	2	The weighed substances, sulfur dioxide
Taldykorgan	4	1	Hydrogensulfide
Temirtau	1		Hydrogensulfide, carbonoxide
Aktau	90		Carbonoxide
Aksu			Sulfurdioxide
Astana	17	1	Nitrogendioxide
Arkalyk	8		Hydrogensulfide
Zhitikara	6	1	Hydrogensulfide
Kyzylorda	3	1	Nitrogendioxide
Lisakovsk	95		Hydrogensulfide
Ust-Kamenogorsk	1		Sulfurdioxide
Ekibastuz	13		Sulfurdioxide
In total	407	21	

Note. Prepared by authors on the basis of a source [2].

In general, it is possible to make a conclusion that the atmosphere of the large and average cities of Kazakhstan remains polluted.

High level of pollution in these cities lasts many years that testifies the need of implementation of nature protection measures for improvement of a situation for atmospheric air. The biggest part of the population of the republic lives in these regions.

Problems of rational use of water resources of Kazakhstan it is characterized by the following negative factors: pollution of water sources, unsatisfactory technical condition of systems of water supply, increase in an intake of water of the cross-border Irtysh River from China. Due to specifics of a geographical location of one of serious problems is deficiency of water resources, especially in the central and southern part of the republic, most part of which belongs to barred basins of the Caspian and Aral seas, Lake Balkhash, Tengiz, Alakol, etc., not having an exit to the World Ocean. Specific water security about 6 thousand CBM of water on one person a year.

The main water consumers in Kazakhstan are agriculture, the industry and municipal services. The main part of water consumption – 68 % of total amount is the agriculture, the industry is 27 %, are the share of municipal services – 5 %. In agriculture more than 92 % of water accounts for the irrigation. At the same time losses when transporting, make, on average, about 60 % for agricultural consumers, 50 % for municipal services, and about 40 % for industrial consumers (percentage of a water intake). The annual volume of losses of fresh water in general on the republic only when transporting can reach on average 5 cub. km/year, at the same time irrevocable water consumption, makes more than 15 cubic km a year. In agriculture - the main irrevocable losses of water happen in internal network, and directly on fields of irrigation. Over for the last 5 years the total volume of losses of fresh water by all consumers, on average, has made 19,33 % of the total amount of a water intake, or 4,27 km³/year. From this volume nearly 3 km³/year losses of water or 82 % of the total amount of losses are observed in agriculture including 51 % in irrigation sector. Thereby deficiency of fresh water is observed. The main reasons for deficiency of water are the natural factors, but also the existence of a number of problems in a control system of water management branch, leading to irrational use of waters (wasteful water use and pollution of waters).

Information characterizing volumes of intake and losses of water on regions of Kazakhstan is provided in Table 3.

Table 3

Intake and losses of water in regions of Kazakhstan in 2016 year

Name of the settlement	Taken away waters for use, million cubic meters	Share in an intake of water, %	Loss during the transporting, million cubic meters	Share on losses of water, %	Loss of water to the volume of intake, %
Republic of Kazakhstan	23 266	100,00	2 854	100	12,27
Akmola region	60	0,26	5	0,18	8,33
Aktobe region	291	1,25	7	0,25	2,41
Almaty region	3 374	14,50	713	24,98	21,13
Atyrau region	279	1,20	41	1,44	14,70
The West Kazakhstan region	641	2,76	40	1,40	6,24
Jambyl region	1 596	6,86	520	18,22	32,58
Karaganda region	1 640	7,05	23	0,81	1,40
Kostanay region	135	0,58	9	0,32	6,67
Kyzylorda region	5 215	22,41	1 068	37,42	20,48
Mangystau region	1 244	5,35	3	0,11	0,24
The South Kazakhstan region	4 284	18,41	291	10,20	6,79
Pavlodar region	3 500	15,04	13	0,46	0,37
The North Kazakhstan region	63	0,27	4	0,14	6,35
The East Kazakhstan region	609	2,62	77	2,70	12,64
Astana	93	0,40	16	0,56	17,20
Almaty	242	1,04	24	0,84	9,92

Note. Prepared by authors on the basis of a source [2].

Water intake volume in Kazakhstan following the results of 2016 amounts to 23 266 million cubic meters. More than 70 % of an intake of water are the share of 4 regions: Kyzylorda, Southern Kazakhstan, Almaty and Pavlodar regions.

Apparently from the table, one of a major issue of rational use of water are losses of water when transporting. Losses of about a quarter of the volume of an intake of water are noted in 3 regions: Kyzylorlinsky,

Almaty and Jambyl regions. In general, the level of losses has made 2301 million cubic meters of water, it is more than a total intake of water in 9 regions of Kazakhstan.

Table 4 shows a quantitative assessment of the directions of use of water.

Table 4

Use of water for needs in 2016, one thousand CBM

Name of the settlement	Economic and drinking	Production	Agriculture watersupply	Regular irrigation	Flood of pastures
Akmola region	731	23	18	9 704	
Aktobe region	15	17	12	10	
Almaty region	36	52	2 565	12	3
Atyrau region	38	79	82	2 513	2
The West Kazakhstan	21	10	15	78	
Jambyl region	16	34	690	15	
Karaganda region	24	1 500	78	688	
Kostanay region	94	37	16	75	
Kyzylorda region	38	12	3 004	14	
Mangystau region	24	1 223	-	3 004	
The South Kazakhstan region	18	39	2 951	2 817	54
Pavlodar region	66	2 306	291	269	10
The North Kazakhstan	43	18	17	1	
The East Kazakhstan	17	168	244	207	15
Astana city agglomeration	64	22	1	-	
Almaty city agglomeration	55	52	1	1	

Note. Prepared by authors on the basis of a source [3].

The most part of water, about 92 % is used for regular irrigation, in particular in the Akmola, Atyrau, Mangystau and Southern Kazakhstan regions. In these regions for regular irrigation 92 % of the total amount of consumption of water are used.

Weak introduction of the moisture preserving technologies is characteristic of all agricultural industry of the republic. Technologies and terms of cultivation and processing of the land aren't observed, in particular the share of fallows in structure of an arable land remains at extremely low level and on average doesn't exceed 5-6 %. Also there is an essential need for the adapted grades of the main crops.

Consumers of the industry are the second of the importance. 27 % of consumption of all water accounts for the industry.

Besides, the industrial enterprises are one of the main pollutants of water resources of the country.

Level of pollution of a surface water of land is estimated in size of the complex index of impurity of water (IIW) which is used for comparison and identification of dynamics of change of quality of waters [4].

In total, from total of the surveyed water objects 13 rivers, 5 reservoirs, 4 lakes and 1 canal are considered «pure». The class «the moderate water objects polluted» – 23 rivers, 4 reservoirs, 2 lakes and 2 channels is most representative. The class of the «polluted» water objects possesses 12 rivers and 3 reservoirs and 1 lake.

The rivers Tichaya, Ulbi, Krasnoyarka (VKO) belong to the class «very dirty». At the list of the main pollutants exceeding maximum allowable concentrations values there are 14 ingredients from which are the most widespread copper, sulfates, chrome (6+), nitrogen nitrating, BPK5, oil products, iron and phenols.

The following are the main reasons for such situation:

The operating industrial productions of ore mining industry and power system. Annually in superficial reservoirs about 1250 million cubic sewage are disposed.

Historical pollution. Pollution of surface and underground water non-recultivated disposals of the overburden breeds, tailings dams, mines and adits located in the water protection zones of reservoirs.

Thus, problems of rational use of water resources are:

1) The system of a reservoir during the spring period is undeveloped though in Kazakhstan there are water deficiency problems. 80-90 % of a drain of the steppe rivers flow comes on the spring period and as a result loss of water are at the level of 60 km³ / year taking into account transit of borders of the republic.

2) The problem of irrational use of waters which is expressed in wasteful water use and universal pollution of waters. Only when transporting the loss of water make about 3 billion cubic meters of water.

Weak use of the moisture preserving technologies in agriculture, extensive use of water at irrigation is led to 40 % of losses of water intake volume.

The worn-out condition of water supply and water disposal in settlements is led to losses of water in housing-and-municipal sector up to 35 % of volume of the taken-away water – 250 million cubic drinking water.

The industrial sector – about 40 % of the water purified to drinking requirements is used in the production purposes.

3) The problem of pollution of lake and river ecological systems by manufacturing enterprises and housing and communal services is particularly sensitive while they are the only suppliers of water resources.

Pollution of surface and underground water happens due to disposing of sewage by the industrial enterprises, and also historical pollution by washout the non-recultivated disposals of the overburden breeds, tailings dams, mines and adits located in the water protection zones of reservoirs.

In the country practically all industrial, agricultural, household drains and waste are disposed without normal or in general without any cleaning.

4) Supply of drinking water in many settlements doesn't correspond to standard quality. As the operating water supply systems and conduits owing to the high operation time have come to full worthlessness, don't meet the sanitary and hygienic requirements. It threatens the outbreaks of many infectious diseases.

5) Owing to deficiency of the budgetary financing technical condition of hydraulic engineering constructions practically on all water management objects of the republic is extremely bad. It is expressed first of all, in loss of operational reliability of constructions, in increase in probability of risk of underground damages of water supply systems, emergency situations on reservoirs, flooding of the inhabited, industrial lands, farmlands and so forth, interruptions to water supply to consumers. Unfortunately, it is necessary to establish the fact of unavailability of water services with spring floods.

The State program of water resources management of Kazakhstan approved by the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan No. 786 of April 4, 2014 became one of such programs, the most important for the organization of the territory.

The program purpose - ensuring water safety of the Republic of Kazakhstan by increase in effective management of water resources.

Program tasks:

– the guaranteed providing the population, the environment and branches of economy with water resources by implementation of measures for water conservation and increase in volumes of the located water resources;

– increase in effective management of water resources;

– ensuring safety of water ecological systems.

Target indicators of the program:

– by 2020 decrease in water consumption on GDP unit in real terms for 33 % to the level of 2012;

– increase in additional superficial water resources on 0,6 km³ by 2020;

– a share of the water users having continuous access to system of the central drinking water supply: in the cities no lower than 100 %, also in rural settlements not lower than 80 % till 2020;

– a share of the water users having access to systems of water disposal: in the cities no lower than 100 % till 2020; in rural settlements no lower than 20 % till 2020;

– satisfaction of annual needs of natural objects for water and preservation of navigation at the level of 39 km³.

Achievements of tasks will be measured by the following indicators within implementation of the Program:

– loss in trunk and distributive channels no higher than 20 % by 2020;

– loss in irrigational infrastructure no higher than 30 % by 2020 (excepting trunk and distributive channels);

- the moisture preserving methods of processing of the soil and the water preserving restructuring of crops for 50 % of the possible regions by 2020;
- the water preserving technologies of irrigation for 30 % of the possible regions by 2020;
- the water preserving technologies in the industry for 20 % of the enterprises by 2020, and also technologies of reverse water-supply for 30 % of the enterprises by 2020;
- water metering devices in municipal services at 95 % of end users by 2020;
- the water wastage rate on city networks no higher than 15 % by 2020;
- increase in additional surface water resources on 0,6 km³ till 2020 by means of measures for maintenance and upgrade of operating infrastructure;
- till 2020 in operation system of the regular sampling of water and sewage – at least 12 tests a year, for the cities with the population more than 100 thousand people – at least 24 tests a year;
- the acting automated information system of the state water inventory on the basis of enhancement of its organization structure and an order of guiding by 2020;
- equipment by measuring instruments and control automation at all stages of a intake and water supply of 80 % of agricultural producers by 2020;
- spanning by hydrological observations of all large and average, and also the small rivers, significant for an economic complex of the republic, and finishing number of the state hydro-points till 2020 to 500;
- support of needs of natural objects for water for saving and improving of their ecological status, including Lake Balkhash at least 12 km³ in a year, Lakes Aral Sea – 3,6 km³ in a year, the delta of the Syr Darya River – 2,7 km³ in a year, the delta of the river Or – 2,0 km³ in a year and other natural objects switched on in the List of wetlands of the international value;
- reduction of level of pollution of water for 20 reservoirs till 2020.

Actually, the listed indicators define those measures which are provided by the Program for the solution of objectives, and also define the directions of development of ecological infrastructure at the regional and local levels.

Extremely unsatisfactory is a situation with production waste and MSW. The taken measures don't bring closer us to standards of the developed countries yet.

The total amount of the saved-up MSW in Kazakhstan makes about 100 million tons, at the same time about 5-6 million tons of MSW are annually formed. According to reporting data for 2016 the volume of MSW on the republic has made 8 941,249 thousand tons, from them only 3 % (Fig. 2) are utilized.

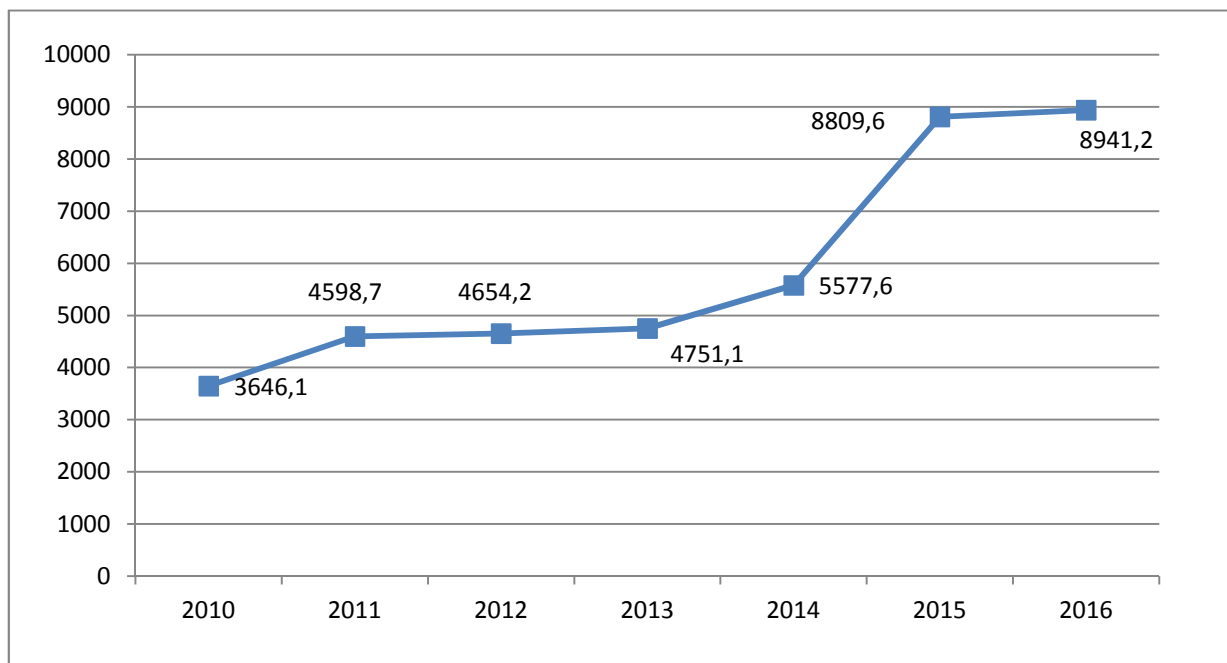

Figure 2. Volumes of the formed municipal solid waste by years, one million t (prepared by authors)

The volume of the utilization of MSW reached in the republic is provided with the small enterprises specializing in utilization and processing of separate types of waste: waste paper, plastic, a cullet, medical waste, non-ferrous metals, the fulfilled tire covers, accumulators, mercury-containing products and devices.

For attraction, and also supports of the enterprises of small and medium private business specializing in the sphere of processing and recycling are necessary measures of economic incentives (decrease in tax obligations, preferences, preferential crediting, etc.). As practice shows, construction of the large plants doesn't solve a problem properly.

Today in the republic at the system level separate collecting and sorting of MSW isn't adjusted, there are no capacities for their sorting and complex processing. Practically all volume of the formed MSW is placed on grounds.

Insufficient rates of work with ownerless disposals of garbage. For example, in 2013 from 4 459 functioning solid waste landfills, are officially legalized only 781 grounds (18 %), in 2014 from 3 796 724 grounds (19 %) are legalized, in 2015 from 4 354 956 grounds (22 %) are legalized [5].

As of 2016 in the territory of the republic there are 4 284 grounds and disposals of MSW. From them the legalized grounds and disposals which are conforming to ecological requirements and sanitary standards, having necessary documentation – 459. And the majority of grounds have exhausted the validity period, their recultivation, and also construction of the new grounds meeting existing rules and requirements is required. Local executive bodies hold events for recultivation of the disposals and grounds which have exhausted the validity period, execution of necessary allowing documents. So, for comparison, as of 2010 in the territory of the republic there were 4 499 subjects to placement of waste. Annually their quantity is reduced in connection with recultivation of the disposals and grounds which aren't conforming to requirements and exhausted the validity period. But nevertheless, the most part of subjects to placement of waste remain not legalized. The work which is carried out in this direction doesn't yield due result, often due to the lack of financing.

For the solution of questions of management of MSW in Kazakhstan the Program of modernization of a control system of municipal solid waste for 2014-2050 is adopted. Orders of the Minister of Energy of RK «About Formation of Selection Criteria of Projects on Modernization of Sector of MSW», «Plan of Information Work on the Treatment of MSW» are approved.

12 judgments on ownerless dangerous wastes have come into force. According to 3 judgments 4,7 million tons of dangerous wastes are transferred to the republican possession.

In 2016 over 99 million tenges are allocated for management of ownerless dangerous wastes from the republican budget, works are conducted in the Aktyubinsk, Karaganda and Kostanay regions. Works on elimination of the pollution formed as a result of destruction of warehouses of agricultural chemistry in the settlement Toguzak (The Kostanay Region), ownerless sludge collectors of the former Alginsky chemical plant (The Aktyubinsk Region), mercury-containing waste of JSC TEMK (The Karaganda Region) are carried out.

Justifications of investments on 9 cities (Aktobe, Atyrau, Karaganda, Kokshetau, Kostanay, Pavlodar, Taldykorgan, Taraz, Ust-Kamenogorsk) are developed.

Justification of investments provides the environmentally friendly and checked by practice technologies of mechanic-biological processing (sorting, receiving salvage, processing including with receiving compost and biogas), introduction of separate collecting, purchase of the specialized machinery and equipment, construction of new grounds and recultivation of the fulfilled disposals, and also the total cost and terms of construction. Also on the basis of the analysis of the current scheme of management of municipal solid waste the profitable model of management of this sector is offered.

Justifications of investments are transferred to local executive bodies – akimats of the Aktyubinsk, Almaty, Atyrau, Jambyl, Karaganda regions for further work on modernization of a control system of municipal solid waste of the region. Justification of investments on the cities of Kokshetau, Kostanay, Pavlodar, Ust-Kamenogorsk prepare for transfer in accordance with the established procedure to the relevant akimats.

28 015,420 million tonn of industrial wastes are saved up for territories of the country. For 2016 at the enterprises 9742981,30 thousand tons of waste are formed, from them 166,903 million tonn (Fig. 3) are processed, reused and utilized.

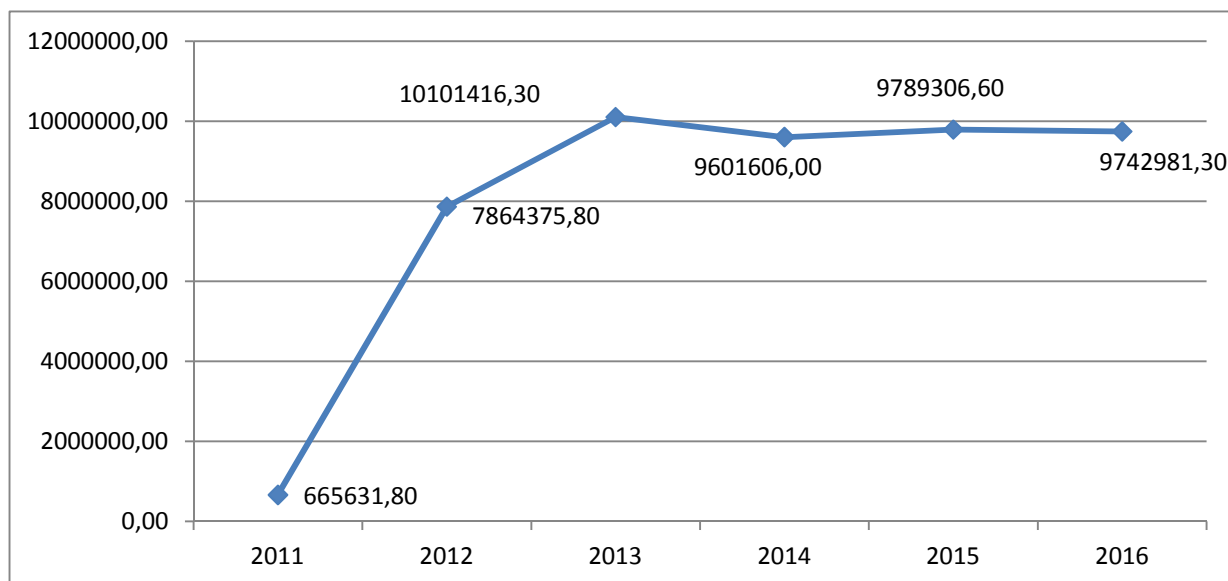

Figure 3. Volumes of the formed industrial wastes by years, thousand tons (prepared by authors)

The main sources of formation of industrial wastes are mining, metallurgical, oil and gas extraction, heat power branches. Volumes of the formed industrial wastes annually grow.

Now in the Republic of Kazakhstan any account of volumes of formation and collecting at the population of dangerous household wastes is not kept. The exception makes the accounting of the medical waste collected in medical institutions. It is possible to define the following key problems in the sphere of the dangerous household wastes [6,7] at the moment:

- lack of system of the accounting of formation of dangerous household wastes;
- almost total absence of the adjusted system of separate collecting;
- absence of the enterprises and objects for processing or destruction of dangerous household wastes, except for mercury-containing household waste;
- lack of special subjects to burial of dangerous household wastes;
- backwardness of standard and legal base in the sphere of the account, collecting, processing, destruction and burial;
- lack of expanded responsibility of producers and suppliers for utilization of the fulfilled dangerous household wastes.

In Kazakhstan there was a developed system of the centralized heat supply so far, but its ecological efficiency is insufficient as operational energy consumption of residential and public buildings in the cities in Kazakhstan by 3 times exceed a similar indicator of technically developed countries with similar climatic characteristics. At the same time up to 30 % of the thermal energy made by combined heat and power plant and boiler rooms is lost at transportation in networks of external heating pipes with the insufficient or broken thermal isolation that negatively reflected in a condition of natural components (atmospheric air, a soil and vegetable cover, water resources).

Very important industry program for transition to Green economy is the Energy saving-2020 Program approved by the Resolution of the government of the Republic of Kazakhstan of August 29, 2013 No. 904. Target indicators of this program:

- 1) annual 10 percent decrease in power consumption of GDP during 2013 - 2016;
- 2) decrease in power consumption of GDP by 40 % by 2020 of the level of 2008.

The most striking example of the project of energy saving in housing and communal services is the thermomodernized house in Astana on Kuisha Dina St. Owners of apartments in comparison with last year after repair began to pay for heat for 50-60 %, and for hot water supply 18-20 % less, than for last heating season.

The projects realized on the Smart Astana project tightly intertwine with a subject of the EXPO-2017 exhibition. So today in the pilot mode technologies power - and resource-saving are implemented. It is «Smart-water supply system» and Smart LED. Last assumes changeover of lamps of street lighting on LED

and installation of the warning system. Results of a pilot project at once gave saving of electricity consumption of 20 %.

The Smart-water supply system project is directed to fast and high-quality determination of places of leaks on a water supply system of the city of Astana. Full-scale implementation of the project will allow reduction of the water wastage rate from 21 % to 8 %.

Thus, the ecological status of the urbanized territories is characterized by many components and depends on the general social and economic situation in the country, a possibility of implementation of actions of the state urban and housing policy in new conditions.

Now anthropogenic stress makes the strongest impact on natural ecosystems of the cities and the state of health of the population.

The main environmental problems are connected to main types of technology-related influence and also natural geological threats:

1) the chemical pollution of all environments (air, soils, surface and underground water) caused by a high level of technology-related stress, especially in city and industrial agglomerations with complexes of oil-processing, metallurgical, mechanical, chemical industry. Proximity and activity of the industrial enterprises accompanied by danger of deterioration in an ecological situation in the cities (all monotowns, a some of the cities of the industrial regions of Kazakhstan);

2) accumulation of a huge number of the industrial and home wastes which are constant sources of many types of pollution of environments (practically all cities of Kazakhstan);

3) the radioactive pollution caused by natural and technogenic sources of radioactive radiation (Ust-Kamenogorsk, Ridder, Semey, Kurchatov, Aktau);

4) violations of environments and landscapes intensive economic activity of the mining industry (cities of oil and gas and carbon regions of Kazakhstan);

5) insufficient development of systems of municipal services is the reason of pollution of natural water currents and reservoirs (Astana, Balkhash, Priozersk, Shchuchinsk);

6) change of hydrogeological conditions: conversion of the natural hydrochemical and hydrodynamic mode, exhaustion of inventories and pollution of fresh underground waters (city of the southern regions of Kazakhstan, Priaralye);

7) development of exogenous geological processes - a karst, a suffosion, an erosion, landslides, flooding, bogging, a complex of the processes connected with processing of coast of reservoirs, geocryologic and various gravitational processes in the mountain region (Astana, Almaty);

8) development of emergency situations of natural and technogenic character with ecological consequences;

9) environmental problems of the urbanized territories become aggravated because of the increasing automobilization of the cities (Almaty, Shymkent, Astana and all large cities);

10) climate change state of environment in the urbanized cities also makes impact. Deficiency of water, reduction of agricultural production (because of thermal loading and deficiency of water) and an extreme heat in urban and industrial regions (the South of Kazakhstan) concerns to them.

Thus, the provided analysis clearly demonstrates existence of the large centers of environmental problems of the cities caused by production specialization of economy of the republic. All productions of the city it is inseparably linked with technogenic circulation of natural raw materials. It is possible to generalize a number of the factors constraining solutions of environmental problems and processes of greening of economy in general:

– Lack of system approach to the solution of environmental problems of the urbanized territory, in the majority nature protection activity is directed to elimination of consequences which becomes senseless without elimination of the reasons. Absence of effective legal, standard and methodical, organizational and economic managements of mechanisms of environmental protection and environmental management;

– The analysis of realization of a number of republic, and regional programs of environmental protection has shown the need and relevance, the ecological effect is not observed, tasks of programs are not concrete, in certain cases are not coordinated that affects quality of the taking measures. The principle of growth of city economy even due to intensive use of natural resources and negative impact on the environment of the city and the living population is higher, than the principle of ensuring quality of the environment of the city and quality of life of the population;

– Lack of financial means and low efficiency of use of the available resources directed to environmental protection and rational environmental management. Despite toughening of the legislation and rates of pay-

ments for environmental pollution, insufficient control of an expenditure of budgetary funds at the local level have led to such situation when about 80-90 % of ecological payments are used not in direct appointment and only 10-20 % go directly to nature protection measures;

– Lack of effective incentives for the enterprises and businessmen to use of resource-and energy saving technologies, environmentally friendly productions, the equipment, transport.

References

- 1 Выбросы в атмосферу загрязняющих веществ. Стат. бюллетень Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.stat.gov.kz.
- 2 Состояние атмосферного воздуха Казахстана. Экологическая информация. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://ecodoklad.kz/>.
- 3 Забор и потери воды. Статистический бюллетень Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.stat.gov.kz.
- 4 Состояние водных ресурсов. Экологическая информация. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://ecodoklad.kz/>.
- 5 Отходы. Статистический бюллетень Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.stat.gov.kz.
- 6 Ушакова О.А. Мониторинг в системе регионального стратегического планирования / О.А. Ушакова // Вестн. Оренбург. гос. ун-т. — 2010. — № 13(119). — С. 85–91.
- 7 Акимова Т.А. Экология. Природа-Человек-Техника / Т.А.Акимова, А.П.Кузьмин, В.В.Хаскин. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. — 343 с.

Н.Д. Кенжебеков, А.Г. Шеломенцев, А.К. Кабдыбай, Г.К.Замбинова

Қазақстанның урбанизацияланған аумақтарындағы қоршаған ортаны қорғаудың негізгі мәселелерін талдау мен оны жіктеу

Мақалада Қазақстанның урбанизацияланған аумақтарындағы қоршаған ортаны қорғаудың негізгі мәселелерін талдау мен оны жіктеу қарастырылған. Әсіресе күрделі қалалардың атмосфералық ауасының ластану динамикасы мен негізгі бағыттарына ерекше көңіл бөлінген, атмосфералық ауасы ластанған жоғарғы деңгейлі қала және ластанудың негізгі көздері анықталды. Қазақстан Республикасының халық тұратын пунктеріндегі атмосфераның ластану индексінің динамикасы бағаланды. Суды толтыру және жоғалту динамикасын талдау негізінде су ресурстарын пайдалануға, сондай-ақ Қазақстан облыстары мен қалалары бойынша негізгі су тұтынушыларға ағымдық баға берілген. Табиғи ресурстарды тиімді пайдаланудың негізгі мәселелері анықталды. Су ресурстарын басқарудың мемлекеттік бағдарламасының мақсаттық индикаторлары ұсынылды. Қатты тұрмыстық қалдықтарды қалыптастыру және жою облысындағы ағымдық жағдай бағаланды. Берілген бағыттағы негізгі мәселелер көрсетілді: қатты тұрмыстық қалдықтарды шаруасыздық қожыстарды басқару және халықтан қауіпті қатты тұрмыстық қалдықтарды алу. Қалыптасқан өнеркәсіптік қалдықтар динамикасына талдау жүргізілді. Талдау барысында қаланың экожүйесіне маңызды әсер ететін экологиялық мәселелер жіктеліп, қала экономикасын экологизациялау үрдісі мен экологиялық мәселелерді шешуді тежейтін факторлар жалпыланды.

Кілт сөздер: қоршаған ортаны қорғау, урбандалған аумақ, атмосфералық ауаның ластануы, атмосфераның ластану индексі, су ресурстарын тиімді пайдалану, судың ластану индексі, қатты тұрмыстық қалдықтар, қараусыз қауіпті қалдықтар, өнеркәсіптік қалдықтар, қатты тұрмыстық қалдықтарды жою.

Н.Д. Кенжебеков, А.Г. Шеломенцев, А.К. Кабдыбай, Г.К.Замбинова

Анализ и классификация проблем охраны окружающей среды урбанизированной территории Казахстана

В статье представлен анализ и дана классификация основных проблем охраны окружающей среды урбанизированной территории Казахстана. Показана неравномерность выбросов загрязняющих атмосферу веществ, отходящих от стационарных источников по территории Казахстана. Выявлены города с высокой степенью загрязнения атмосферного воздуха, определены основные источники загрязнения. Оценена динамика индекса загрязнения атмосферы в населенных пунктах Республики Казахстан. Вы-

делены города, в которых зафиксированы случаи высокого загрязнения и экстремально высокого загрязнения в атмосферном воздухе. Дана текущая оценка использования водных ресурсов на основе анализа динамики забора и потерь воды, а также основных водопотребителей в разрезе областей и городов Казахстана. Определены основные проблемы рационального использования природных ресурсов. Представлены целевые индикаторы Государственной программы управления водными ресурсами. Оценена текущая ситуация в области образования и утилизации твердых бытовых отходов. Выделены основные проблемы в данном направлении, в частности, управление бесхозяйственными свалками твердых бытовых отходов, изъятие у населения опасных твердых бытовых отходов. Проведен анализ динамики образования промышленных отходов, определены основные источники образования. На основе проведенного анализа представлена классификация экологических проблем, оказывающих существенное влияние на экосистему городов, и обобщены факторы, сдерживающие решение экологических проблем и процессы экологизации экономики города.

Ключевые слова: охрана окружающей среды, урбанизированная территория, загрязнения атмосферного воздуха, индекс загрязнения атмосферы, рациональное использование водных ресурсов, индекс загрязненности воды, твердые бытовые отходы, бесхозяйственные опасные отходы, промышленные отходы, утилизация ТБО.

References

- 1 Vybrosy v atmosferu zahriazniaiushchikh veshchestv. Statisticheskii biulleten Komiteta po statistike Ministerstva natsionalnoi ekonomiki Respubliki Kazakhstan [Emissions in the atmosphere of pollutants. Statistical bulletin of Committee on statistics of the Ministry of national economy of the Republic of Kazakhstan]. *stat.gov.kz*. Retrieved from www.stat.gov.kz [in Russian].
- 2 Sostoianie atmosfernoho vozdukha Kazakhstana. Ekolohicheskaiia informatsiia [Condition of atmospheric air of Kazakhstan]. Ecological information. *ecodoklad.kz*. Retrieved from <http://ecodoklad.kz/> [in Russian].
- 3 Zabor i poteri vody. Statisticheskii biulleten Komiteta po statistike Ministerstva natsionalnoi ekonomiki Respubliki Kazakhstan [Intake and losses of water. Statistical bulletin of Committee on statistics of the Ministry of national economy of the Republic of Kazakhstan]. *stat.gov.kz*. Retrieved from www.stat.gov.kz [in Russian].
- 4 Sostoianie vodnykh resursov. Ekolohicheskaiia informatsiia [Condition of water resources. Ecological information]. *ecodoklad.kz*. Retrieved from <http://ecodoklad.kz/> [in Russian].
- 5 Otkhody. Statisticheskii biulleten Komiteta po statistike Ministerstva natsionalnoi ekonomiki Respubliki Kazakhstan [Waste. Statistical bulletin of Committee on statistics of the Ministry of national economy of the Republic of Kazakhstan]. *stat.gov.kz*. Retrieved from www.stat.gov.kz [in Russian].
- 6 Ushakova, O.A. (2010). Monitorinh v sisteme rehionalnoho stratchicheskoho planirovaniia [Monitoring in system of regional strategic planning]. *Vestnik Orenburhskii hosudarstvennyi universitet – Bulletin of regional public institution*, 13(119), 85–91 [in Russian].
- 7 Akimova, T.A., Kuzmin, A.P, Haskin, V.V. (2001). *Ekolohiia. Priroda-Chelovek-Tekhnika [Ekologiya. The nature - the Person - the Technician]*. Moscow: UNITY-DANA [in Russian].

Б.Г. Нұрпейсов¹, М.К. Базарбаев¹, Г.Е. Жакина¹, Л.М. Базарбаева²

¹ Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қазақстан;

² Халықаралық Қырғызстан университеті, Бишкек

(E-mail: nurpeisov_boran@mail.ru)

Индустриялық-экономикалық даму жүйесіндегі құрылыс материалдарының өндірісі

Мақалада құрылыс материалдары өндірісін дамытудың теориялық және әдістемелік мәселелеріне жоспарлы және нарықтық экономика тұрғысынан да назар аударылып отыр. Құрылыс материалдары өздерінің қасиеттеріне байланысты әр түрлі конструкцияларын жасау қолданылады. Құрылыс материалдары өндірісінің негізгі іс-әрекеттер бағыттары ұсынылған. Құрылыс материалдары өндірісінің сұраныс пен ұсынысқа қазірше баға беруі көрсетілген. Құрылыс материалдары өндірісінің тиімді инфрақұрылымы сипатталған. Құрылыс материалдары өндірісіндегі сауда қызметінің механизмдерін жетілдіру ұсынылды. Индустриялық-инновациялық даму жүйесіндегі құрылыс материалдарын өндіруі қарастырылды. Мемлекеттік жеке серіктестік шегіндегі жеке меншік құрылысының өсуімен құрылыс материалдарының өндірісі саласының өсуіне талдау берілген. «Экспорт – импорт» жүйесіндегі елдер арасындағы құрылыс материалдары экспорты көрсетілген. Экспорт-импорт операцияларының динамикасы талданып, осы операциялардың географиясы мен елдер арасындағы көрініс негізгі бағыттары анықталды. Физикалық көлем индексінің параметрлері зерттеліп, осы индекстің оңды өзгерістерінің себептері табылды. Республикамыздың жалпы ішкі өнімінің талдауы, құрылыс индустриясы өнімдерінің үлесінің оңды динамикасын көрсетіп, осы бағыттардың факторларын анықтады. Қазіргі кездегі жағдайда берілген саланың қызметтеріне тікелей менеджмент пішінінде, жеке секторды қорғау, қолдау және ынталандыру пішінінде, жеке секторға қазіргі кездегі инвестициялық проекттерді іске асыруға жағдай жасау пішінінде мемлекеттің араласу қажеттілігі дәлелденді. Қалыптасқан жағдайда құрылыс материал өндірісін жетілдіруге ұсыныстар жасалған.

Кілт сөздер: цементтік клинкерлер, импорт, экспорт, цемент, ұлттық валютаның девальвациясы, эревес талшықты наноматериал, отқа төзімді цемент, өндірістің физикалық көлемі.

Индустриялық-инновациялық дамудың мемлекеттік бағдарламасы бойынша құрылыс материалдарының өндірісі экономиканың басымдылыққа ие секторы ретінде белгілі. Аталған сектор архитектурадағы, құрылыстағы заңдылықтарға сәйкес құрылыс индустриясын материалдармен қамтамасыз ететін әртүрлі профилді өнімдер өндірісін білдіреді. Сектордың басымдылығы шикізат базаларымен, сала кәсіпорындарының өндірістік әлеуетінің болуымен, құрылыс өнімдерін жақын шетелдер нарығында өткізу болашағымен, ішкі сұраныстың объективті өсуімен анықталады.

Аталған басымды сектор үшін бағдарлама шегінде 4 (төрт) мақсатты индикатор қарастырылған, олар: жалпы қосылған құн (ЖҚҚ), жұмыспен қамтылғандардың саны, еңбек өнімділігі және шикізаттық емес экспорттың құндық көлемі. Жалпы қосылған құн базалық 2012 ж. салыстырғанда 2019 ж. 1,4 есе, осы салада жұмыс істемейтіндердің саны 7,7 мың адамға, еңбек өнімділігі 1,2 есеге, шикізаттық емес өңделген экспорттың көлемі 1,2 есеге өсуі керек.

Соңғы жылдары сала, жалпы ішкі өнімде өзінің өнімінің үлесін тұрақты өсуін (2015 ж. — 0,83 %) қамтамасыз етіп отыр, өнеркәсіп өнімінің көлемінде (2,8 %) — өңдеу-өнеркәсібі саласы өнімінде (7,3 %). Берілген өсім саладағы өндіріс көлемінің өсімі болып саналмайды. Бұл өндірістің жалпы құлдырауы себебі бойынша халық шаруашылығы саласы мен өңдеу өнеркәсібі арасындағы үлесті қайта бөлу көрсеткіші құндық көрсеткішпен құрылыс материалдарының өндірісі көлемінің тенденциясының төмендеуін білдіреді. Тек қана 2014 ж. салыстырғанда 2015 жылы 5 % соның ішінде натуралды көрсеткішпен 4,2 % өсім қамтамасыз етілді. Физикалық көлем индексі тұрақты өсіммен сипатталады (1-кесте) [1]:

2010–2014 жж., сонымен бірге 2015 ж. қаңтар-қазан айларына %-ғы Қазақстан Республикасындағы құрылыс материалдары өнеркәсібінің физикалық көлем индексі (ФКИ)

Құрылыс материалдарының өндірісі, т	2011 ж. /2010 ж.	2012 ж./2011м	2013 ж./2012 ж.	2014 ж./2013 ж.	2014 ж., қаңтар-қазан 2015 ж., қаңтар-қазан
		116,5	110,7	114,3	106,4

Ескерту. [1] дерек көзімен құрастырылған.

Құрылыс материалдарының өндірісі бойынша саланың дамуы жеке меншік құрылысының өсуімен, мемлекеттік жеке серіктестік шегіндегі әлеуметтік объектілерді салумен, «Нұрлы жол» бағдарламасы бойынша инфрақұрылым объектілерімен, жолдарды қайта жаңғырту және құрылысымен байланысты болды. Жалпы 2015 ж. алдағы жылмен салыстырғанда инвестицияның көлемі 5 % өсті. 2015 ж. қаңтар-қыркүйек айларында индустрияландыру картасы бойынша инвестицияның жалпы көлемі 87000 млн теңге болған, жұмыс істейтін 19 кәсіпорын іске қосылды [2]. Қазақстанда құрылыс материалдарының өсімін ынталандырғандар және негізгі тұтынушылар жеке меншік құрылыстары болып саналады.

2015 ж. өнімдердің келесі негізгі түрлері бойынша, өндірістің физикалық көлемінің өсімдері байқалады: цемент — 10 %, цементтік клинкерлер — 12,8 %-тен 26 %.

Саладағы екі көрсеткіштердің арасында қалыптасқан арақатынас құрылыс материалдарын Ресей және басқа да өндірушілермен бәсекелестіктің, валюта ауытқуының, осы өнімнің арзандауының салдарынан пайда болды. Осындай жағдай импорт құрылымында да қалыптасты, мұнда құрылыс материалдарын негізгі жеткізуші болып Ресей саналады (импорттың жалпы көлемінде 53 %). 2014 ж. салыстырғанда 2015 ж. Ресейден құрылыс материалдарының импорты ақшалай көріністе 30,9 %-ға аз, ал натуралды мәнде 8,1 %-ға көп болған. Экспорт құрылымына қатты теріс сипат берген, бұл экономикалық дағдарыс: экспорт ақшалай көріністе 2014 ж. салыстырғанда 2015 ж. үшінші тоқсанында 59,2 %-ға, ал натуралды есептеуде 65,1 %-ға қысқарғаны көрінеді. Екі түрлі есептеуде де негізгі импортаушы елдер арасындағы экспорттың құлдырауы келесі түрде сипатталады (2-кесте) [3]:

2014 ж. қаңтар-қазан — 2015 ж. қаңтар-қазан кезеңіндегі импортаушы елдер тұрғысынан құрылыс материалдарының экспорты

Елдер	2014 ж., қаңтар-қыркүйек		2015 ж., қаңтар-қыркүйек		Ауытқулар %, мың долл.	Ауытқулар %, мың
	АҚШ мың долл.	т	АҚШ мың долл.	т		
Ресей	42648	308318	17335.6	24165	-59.4	-92.2
Тәжікстан	23966	183233	7960.4	58997	-66.8	-67.8
Қырғызстан	17208.1	70812.1	8906.8	52012	-48.2	-26.5
Өзбекстан	11045.4	58589.8	4646.6	4584	-57.9	-92.2
Түркіменстан	1257	1768.3	385.7	944	-69.3	-46.6

Ескерту. [3] дерек көзімен құрастырылған.

Ұлттық валютаның девальвациясы, импорт өнімдерінің өсуі (бағасы бойынша төмен, сапасы жоғары) отандық өнімдердің бәсекеге қабілеттілігін төмендетеді және соның салдарынан, әсіресе импортқа тәуелді кәсіпорындарда, сала өндіріс көлемі бойынша қысқаруға бағытталады. Қазақстан Ресей мен Қытайдың құрылыс материалдарын өткізетін нарық болып тұр.

Қазақстанға құрылыс материалдарын жеткізетіндер: Ресей, импортының жалпы көлеміндегі үлесі — 53 %, Қытай — 14 %, Түркия — 5 %, Украина, Германия — 4 %-дан, Өзбекстан, Иран, Корея, Белоруссия — 2 % дан. Қазақстан өнімдерінің негізгі экспорт көлемі жақын шетелдерге жіберіледі: Ресейге экспорттың жалпы көлемінен — 39 %, Қырғызстан — 20 %, Тәжікстан — 18 %, Өзбекстан — 10 %, Польша мен Чехияға — 3 %, Әзербайжан — 2 %, Украина, Грузия және Түркіменстанға — 1 %. Қазақстан өнімдеріне экспорт-импорт динамикасы теріс сипатта болып отыр. Тек қана Ресеймен экономикалық қатынасының натуралды көрінісінде экспорт 77 % төмендеді, ал импорт 8 % өсті.

Дүниежүзілік жағдаяттың (конъюнктураның) нашарлауы әлемдік ойыншылардың (серіктестердің) арасындағы бәсекелестіктің арттуына, әлсіз бәсекелестерді «жұтуға» әкеледі, жаңа

нарықтарды іздеуде жалпы саясат жүргізу мақсатында саланың ірі компанияларының бірігуі орын алды. Дамушы елдерде үкіметтің әсер етуінің күшеюі – бәсекелес ортаны жасауға теріс әсер етуде.

Осы ғаламдық үдерістер импорттың үлес салмағының өсуіне әкеледі, ол, өз кезегінде, тауарлық тәуекелділікті күшейтті. Импорттық өнімдердің (негізінен Ресей мен Қытайдан) бағалары анағұрлым төмен және құрылыс нарығының сапа параметрлеріне жауап беретін болғандықтан, бәсекеге қабілеттірек. Қазіргі кезде импорттық шикізат қолданатын кәсіпорындар өндіріс көлемін қысқартып жатыр. Өндіріс көлемінің қысқаруы, қаржылық ауыртпашылықтың (борыштық міндеттемені өтеу) күшеюі, жұмысшы қызметкерлер санының қысқаруына әкеледі.

Ресейлік рубль курсының динамикасы еліміздің шекарасына жақын орналасқан аудандары кәсіпорындарының экономикалық жағдайына теріс әсерін тигізді. Қазақстандық құрылыс өнімдерінің экспорты қысқарды. Қазақстанның Дүниежүзілік сауда ұйымына кіруі ұлттық құрылыс индустриясы үшін жаңа тәуекелдер туғызды. Қазақстан өзінің қорғаныс шараларын қалыптастырмай, әзірше Ресей, Белоруссия өнімдерін нарық болып қалып отыр. Берілген жағдай келешекте де тұрақты болып қалмақ. Осы елдерге, Қазақстанның экспортына қарағанда, импорт тезірек өсуде, сонымен өзіміздің ішкі нарығымызда отандық тауарларды ығыстырудың ұзақмерзімдік тәуекелі болып тұр.

Құрылыс материалдары өнеркәсібі көптеген елдердің экономикасының өндірістік базасының маңызды құрамдас бөлігі болып саналады. Қазіргі кездегі құрылыс өнімдерінің дүниежүзілік нарығы экологиялық таза материалдарға, күшті архитектуралық, интеллектуалдық жобаларға бағытталған жаңартпамен сипатталады.

Құрылыс материалдарының ресейлік индустриясы 2015 ж. қаңтар-қыркүйек айларының өзінде жалпы өндіріс көлемі физикалық параметрде 2,6 % құлдыраумен сипатталады. Құрылыс өнімдерінің негізгі түрлері бойынша: цемент — 9 %, кірпіш — 6,6 %, темірбетон конструкциясы — 6,8 %, жалпақ шыны — 5 %. Қазақстан сияқты Ресейдің де саласы көбінде импортқа тәуелді, бірақ импорт көлемінің төмендеу тенденциясы көрінеді (3-кесте) [4].

3 - кесте

Ресейге металдық емес басқа да өнімдердің импорттары, АҚШ мың долл.

Елдер	2010 ж.	2011 ж.	2012 ж.	2013 ж.	2014 ж.	6 ай 2015 ж.
Барлығы	1779868	2496495	3130511	3074523	2866835	681484
Қытай	344953	502748	512945	490116	466108	108333
Германия	273947	355776	352904	393339	375641	112450
Белоруссия	0	0	251658	338866	373619	122161
Түркия	140912	224775	311503	269984	209772	24744
Польша	100254	136499	131461	167113	167201	48199
Франция	70081	102904	96644	104786	91733	19827
Чехия	90886	113513	92696	95546	82808	14118
Корея	49409	72362	91078	83921	80744	13067
Бельгия	83366	102743	97642	103481	70912	22248
Ұлыбритания	35973	41997	50227	66861	64771	12468
Украина	83517	135609	132442	104879	62389	13057
АҚШ	29931	48452	46505	51074	61884	17644
Финляндия	52485	62536	55398	66659	61037	9534
Сербия	49720	66315	66977	67469	57416	546
Швеция	18298	30125	23839	48055	47796	4693
Жапония	30471	38836	41642	51374	42398	9928
Иран	335	7059	30404	48839	42319	7748
Латвия	16674	30730	39102	43530	36132	16312
Нидерланд	29890	35260	32679	33488	35996	8123
Аустрия	24632	29584	27547	28876	35586	8262
Литва	208	33593	40353	43859	32061	9587
Қазақстан	0	0	240386	16692	29760	8517
Эстония	15021	26395	31234	32257	27089	5509
Испания	21010	30216	27023	27407	26185	5262
Словения	4959	7191	9603	16574	22851	7310
Румыния	9931	10578	23023	10339	16150	4770
Швейцария	12961	15005	20250	21414	16102	1810
Басқа да елдер	107056	141669	158803	157741	150992	28103

Ескерту. [4] дерек көзімен құрастырылған.

Құрылыс материалдарының импортындағы құрылымы бойынша импорттың негізгі бөлігі құбырға келеді, пластмассадан — 21 %, плиталар, эревес талшықты — 17 %, цемент — 9 %, «фан пан және басқа да қабатты эревес талшықты», «отқа төзімді цемент» сияқты материалдарға импорттың тиісінше 2,1 % өсуі байқалады.

2014 ж. кезеңімен салыстырғанда 2015 ж. жарты жылында Ресейдің құрылыс материалдары экспорты 23.6 % қысқарды. Экспорттың төмендеуінің негізгі себептері: импорттаушы елдердің валюталарының сатып алу қабілеттілігінің төмендеуі (Қазақстан, Белоруссия, Әзербайжан және т.б.) дүниежүзілік шаруашылықтағы жалпы дағдарыс жағдайы.

Ресей экспортының көптеген көлемі Қазақстанға экспорттың жалпы көлемінен — 17 %, Әзербайжанның үлесі — 11 %, Польшаныкі — 7 %. Белоруссия, Египет, Германия әрбір елдікі — 6 % - ды құрайды. Ресей құрылыс өнімдерінің ірі тұтынушысы болып Қазақстан саналады: құрылыс, егін тұтынудан — бірінші орын, Ресей цементін тұтынудан — екінші орында. Төмендегі кестеден елдер арасындағы Ресейден импорт бойынша статистикалық мәліметтер берілген.

4 - к е с т е

Ресейге металдық емес басқада өнімдердің экспорты, АҚШ мың долл.

Елдер	2011 ж.	2012 ж.	2013 ж.	2014 ж.	6 ай 2015 ж.
Барлығы	534196	1050738	1158164	1100776	931994
Қазақстан	0	364948	421769	383679	159142
Белоруссия	0	150797	177133	195065	54030
Украина	198825	236546	236916	179944	44750
Әзербайжан	37277	41677	39760	33894	32377
Өзбекстан	20549	24310	24453	30825	46270
Германия	25630	23703	23624	26284	59168
Финляндия	23131	22110	21775	21951	35309
Польша	20701	14027	18171	19889	24067
Литва	13255	11716	14269	18223	9617
Грузия	1370	12107	11405	11894	6224
Чехия	7985	8503	9926	11077	12911
Молдовия	8451	8907	10275	10983	4561
Латвия	11652	11895	9059	10512	30695
Эстония	10463	11045	10863	10250	14265
Монғолия	10993	10567	9493	10118	
Қырғызстан	7272	8045	10384	9647	13597
Швеция	10706	9082	8107	8202	7976
Түркия	1432	1801	2104	7716	47956
Түркіменстан	5807	7647	10212	7686	3648
Тәжікстан	6646	8404	10256	7660	9352
Үндістан	5793	6675	5256	7150	3882
АҚШ	3912	4849	7020	7085	68253
Болгария	3973	5963	6010	6147	3731
Бельгия	1898	3844	5604	5669	7726
Италия	3930	2493	3625	5225	25294
Румыния	3427	3199	2760	4641	2806
Египет	1928	1382	3648	2708	56972
Словакия	1942	2380	2558	2651	2478
Ұлыбритания	2274	832	2956	2450	20545
Нидерланд	1753	1573	2576	2220	13248
Алжир	1643	2077	2084	2212	280
Басқа мемлекеттер	79574	27626	34105	37118	110859

Ескерту. [5] дерек көзімен құрастырылған.

Берілген сала қазіргі кездегі технологияларды қолдануға: энергия үнемдеу шынысы, «жасыл» материалдар, көркемөнер құрылысы мен наноматериалдарға өтіп келеді. Отандық нарықта жұмыс істейтін өндірістер негізінде жаңа технологияларды қолдану арқылы наноматериалдарды пайдалану өте қиындыққа соғады.

Құрылыс индустриясының даму келешегі қазіргі кездегі жаңа технологияларды қолданумен байланысты, ол энергия сақтаушы «жасыл» және наноматериалдарды өндіруге мүмкіндік

жасайды [5]. Отандық және ресейлік нарықтарда қазіргі кездегі жаңа технологияларды қолдану әртүрлі себептер бойынша (жалпы белгілі) қазіргі жағдайда көп мәселелі болып тұр.

Өндіріс технологиясын іске асыру экологияның, экономиканың және минералды шикізатты кешенді қолданудың қазіргі кездегі талаптарына әрдайым сәйкес келе бермейді, оларға жоғарғы энергия жұмсағыштық, қоршаған ортаға қалдықтарды шығару, аз өндірімді және бәсекеге қабілетсіздіктер тән. Қалыптасқан жағдайды қажетті жабдықтарды өндірудің болмауы қиындатады.

Осы кезде мемлекеттің көмегімен инвестицияны ынталандыру болмаса, құрылыс индустриясының кәсіпорындары жұмыс істей алмайды. Осы облыстағы мемлекеттік бағдарламаны іске асыру мүмкін болатын құлдырауды бәсеңдетеді деген болжау бар. Теңгенің арзандауымен байланысты төлем қабілеті бар сұраныс азаяды, бұл құрылысқа инвестиция ағымына теріс әсер береді.

Сонымен бірге көп күрделі әкімшілік процестер, ұйымшылдық практиканың ауыртпашылығы, құрылыс материалдарының экспорты мен құрылыс индустриясының дамуы үшін кедергі жасайды. Бәсекелес ортаның әкімшілік тосқауылдардан қорғалмағандығы, берілген сала нарығында кәсіпкерлерге міндетті талаптардың (көптеген елдерде бар) жасалмағаны, республика үшін несиеге банктік жүктеменің көтеріңкі деңгейі, тасымалдау қызметіне, энергия үнемдеу және басқада қызметтер түрлеріне тарифтердің көтерілуі, құрылыс индустриясы өнімдерінің ірі тұтынушыларына қолданушылық (протекционистік) шараларды іске асыру, объективті түрде берілген сала қызметтерінің барлық бағыттары бойынша жекеменшік пен мемлекеттік әріптестіктің тереңдеуін, кеңейуін тудырады.

Экономиканың өндіріс материалдарын өндіру секторында қалыптасқан жағдайға байланысты келесі қажеттіліктер ұсынылады:

– біріншіден, барлық деңгейде бюджет қаражаты есебінен салынатын құрылыс объектілеріне қолданатын отандық өнімдер болса, оның орнына импорттық өнімдерді қолдануға заң жүзінде тыйым салуды енгізу керек;

– екіншіден, құрылыс өндірісінде қолданылатын химиялық наноөнімдердің импортына баж алымын төмендету;

– үшіншіден, сапалы жаңа параметрлі өнім өндірісіне инвестицияларды тарту;

– төртіншіден, өндірістік инфрақұрылым қызметтеріне тарифтерді төмендету қажет;

– бесіншіден, экономиканың берілген секторындағы теріс әрекеттермен күресетін салада құқық қорғау органдарының күресін күшейтіп, жетілдіру.

Индустриалдық–инновациялық даму бағдарламасы бойынша инвестициялық жобалады іске асыру жаңа технологияларға көшуге қамтамасыз етеді. Бұл объективті түрде тұрғын үйлер құрылысын, аз шығындалатын жоғары тұтынушылық сапалы параметрі бар өндірістік құрылыс салуға көмек береді.

Қазіргі кезде Қазақстанның құрылыс материалдар саласында жан-жақты даму табысты жүріп жатыр, сонымен бірге бұның негізіне кластерлік қатынас алынды, ал қалыптасатын ұлттық инновациялық жүйе жаңа технологияның жаңа экономикасының жолы болып табылады. Құрылыс материалдар өндірісі экономиканың негізгі салаларының біріне жатады – құрылыс индустриясы тек қана басқа саланың өсуін алдан ала болжап қоймай, қоғамның тұрмыстық жағдайына да әсерін тигізеді. Соңғы жылдары тұрғын үй саясатын іске асыруға байланысты оның құнын төмендету және халықтың тұрғын үйге деген мүмкіндігін арттыруына сай, құрылыс материалдар өнеркәсібі қарқынды дамып келеді. Барлық категориядағы үйлерге қауіпсіздік, сенімділік және ұзақтық талаптары қойылады. Сол себептен құрылыс конструкцияларының сенімділігін, жоғарғы жылу қорғау қасиетін қамтамасыз ететін, құрылыс материалдарына деген сұраныс арта түседі. Қандай құрылыс болмасын, оның пайдалану мерзімі және ұзақтылығы пайдаланатын құрылыс материалының сапасына тікелей байланысты. Бұл бір өзінше аксиома, яғни, дәлелдеуді қажет етпейтін, елдің бәрі біле беретін нәрсе.

Тұрғын үйдің құны құрылыс материалдар құнының айтарлықтай үлесін құрайды, сондықтан құрылыс материалдар индустриясын ұйымдастыру, тұрғын үй бағдарламасын орындаудағы негізгі шарты болып табылады. Кейбір құрылыс материалдарына деген сұраныс шет елден әкелініп қанағаттандырылатын болса да, қазіргі кезде өзімізде негізгі құрылыс материалдарының түрінің көлемі тұрақты өсіп отырғаны байқалады.

Құрылыс материалдары саласын одан әрі дамыту үшін келесілер ұсынылады:

1. Мемлекеттің есебінен іске асыратын арендалық тұрғын үй, сонымен бірге әлеуметтік объектілердің құрылыстарын салу кезінде, отандық тауарларды көбірек тарту керек.

2. Құрылыс материалдары өндірісі саласы бір жылдық нарық болып сипатталатындықтан, ал базалық құрылыс материалдарын өндірушілердің негізгі үлесін отандық кәсіпорындар құрайтындықтан, берілген шара әлі көкейкестілі болып тұр.

Ірі әлемдік компаниялар логистикадан басқа компанияның табысын пайдалы қолдану үшін қосымша қызметтер саласын дамытуда. Мысалы, дүниежүзілік цемент өндіруші – Lafarge цемент өндірісінің шикізаты үшін балама отын ретінде тұрмыстық және басқа да қалдықтарды жою және қайта өңдеу үшін қалаға, оның клиенттеріне қосымша қызмет (сервис) ұсынады. Сонымен бірге Henkel деген еуропалық құрылыс материалдарын өндірушілері құрылыс индустриясы, жұмысшыларын шығарылатын өнімдерді дұрыс және тиімді пайдалануға оқыту қызметін кең қолданады, бұл компания тауарларын танып білуге, оған сенуге жақсы көрсеткіш болып саналады.

3. Қазақстан нарығында да қалдықтарды қайта өңдеу қызметін ынталандыру мақсатында кәсіпорындарға, өнеркәсіптік қалдықтарды жоюға (облыс әкімдіктеріне, кісіпорындарға), мемлекеттік заказды орындауға байқауға қатысатындарға жеңілдетілген мүмкіншілік беруді қарастыру керек.

4. Кәсіпорындарға өздерінің қозғалыс техникаларын лизингке сатып алуға мүмкіншілік жасау керек. Бұл ұсыныс жүк тасымалдауға тарифтердің тұрақты өсуімен, тауардың өзіндік құнында көлік құрамының өсуімен байланысты әлі көкейкестілі болып тұр.

5. Құрылыс материалдары өнеркәсібі экономикалық көптеген салаларымен тығыз байланыста және өзара пайдалы қатынастарға кіруге болғандықтан, салааралық кооперацияны кеңейтулері қажет.

Құрылыс индустриясы шығарылған өнімдердің негізгі тапсырушылары және тұтынушылар болып саналады.

Сондықтан құрылыс материалдарын өндіру үшін табиғи және энергетикалық ресурстарды ауыстыруға болатын қалдықтарды жеткізушілер металлургия, коммуналды шаруашылық, мұнай шығару және және мұнай өңдеу, сонымен бірге химиялық өндірушілер болып табылады. Бұл өз кезегін өнеркәсіптік және коммуналды шаруашылық қалдықтарды қолдану кезінде оларды орналастыруға (экологиялық төлемді) төлем ақыны төмендетеді.

Әдебиеттер тізімі

1 2015-2019 жж. Қазақстан Республикасының жедел индустриялық-инновациялық даму бойынша мемлекет бағдарламасының көрсеткіштері: стат. бюлл. / Қазақстан Республикасының Ұлттық экономика министрлігі бойынша Статистика комитеті. [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: http://www.stat.gov.kz/fakes/wcnav_externalld/publications GPFIR.

2 Қазақстан Республикасының Ұлттық экономикасы министрлігі Статистика комитеті қаңтар-қазан 2015 ж. Қазақстан Республикасында негізгі капиталға инвестициялары туралы: стат. бюлл. [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <http://www.stat.gov.kz/faces/publicationsPage/publicationsOper/homeNumbersInvestment.aspx>.

3 Қазақстан Республикасының өнеркәсібі жұмысының негізгі көрсеткіштері статистика бойынша Қазақстан Республикасының Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитеті: стат. бюлл. [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: http://www.stat.gov.kz/fakes/wcnav_externalld/homeNumbersIndustry.aspx.

4 Росстат: федеральная служба государственной статистики. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.gks.ru/>.

5 Нурпеисов Б.Г. Технология в системе экономических отношений // Вестн. Караганд. ун-та. Сер. Экономика. — 2013. — № 3(71).

Б.Г. Нурпеисов, М.К. Базарбаев, Г.Е. Жакина, Л.М. Базарбаева

Производство строительных материалов в системе индустриально-экономического развития

Дается анализ развития отрасли по производству строительных материалов с ростом частного строительства в рамках государственно-частного партнерства. Показан экспорт строительных материалов в разрезе стран в системе «экспорт-импорт». Анализируется динамика экспортно-импортных операций, выявлены основные направления этих операций и их география (страновой аспект). Исследованы параметры индекса физического объема, выявлены причины позитивного изменения индекса. Анализ ВВП республики позволил показать положительную динамику доли продукции строительной индустрии и факторы данной тенденции. Обосновывается необходимость государственного вмешательства в деятельность данной отрасли в формате: менеджмента непосредственно; развития государственного сектора данного производства; стимулирования

поддержки защиты частного сектора; создания условий частному сектору по реализации современных инвестиционных проектов. В сложившихся ситуациях приводятся предложения по совершенствованию производства строительных материалов.

Ключевые слова: цементные клинкеры, импорт, экспорт, цемент, девальвация национальной валюты, волоконистый наноматериал, огнестойкий цемент, физический объем производства.

B.G. Nurpeisov, M.K. Bazarbaev, G.E. Zhakina, L.M. Bazarbaeva

Production of construction materials in the industrial and economic development

In article is considered productions of construction materials in system of Industrial and innovative development in the State program. The article discusses the production of building materials in the system of industrial-innovative development of the State program. The analysis of development of the industry for the production of building materials with an increase in private construction in the framework of public-private partnership. in the «export-import» system is shown exports of building materials in the context of countries. Analiziruetsya dynamics of export-import operations, identified the main directions of these operations and their geography (country side). The parameters of the index of physical volume, the causes of positive change in the index. The analysis of the GDP has allowed to show the positive dynamics of the share of products stroytelnoy industries and factors this trend. The necessity of state interference in the activities of this industry in the management format directly in the format of the public sector of the production and format to stimulate support for the protection of the private sector, in the format of the creation of conditions to the private sector for the implementation of advanced investment projects. In this situation, given proposals to improve the production of building materials.

Keywords: cement clinkers, import, export, cement, devaluation of the national currency, eaves fiber nanomaterial, fire resistant cement, physical volume of production.

References

- 1 2015-2019 zhzh. Kazakstan Respublikasynyn zhedel industriialyk-innovatsiialyk damu boynsha memleket bahdarlamasynyn korsetkishteri [2015-2019 On the ministry of national economy of the Republic of Kazakhstan indicators of the program of innovative development of the operational state of an industriyalda on]. Kazakstan Respubikasynyn Ultyk ekonomika ministrlihi boynsha Statistika komiteti – the Republic of Kazakhstan of statistics committee. *www.stat.gov.kz*. Retrieved from http://www.stat.gov.kz/fakes/wcnav_externalld/publications/GPFIR [in Russian].
- 2 Kazakstan Respublikasynyn Ultyk ekonomikasy ministrlihi Statistika komiteti kantar-kazan 2015 zh. Kazakstan Respublikasynda nehizhi kapitalha investitsiialary turaly [Statistics of committee of the ministry of national economy of the Republic of Kazakhstan January - October, 2015 of V to the Republic of Kazakhstan of investment into fixed capital]. *www.stat.gov.kz*. Retrieved from <http://www.stat.gov.kz/faces/publicationsPage/publicationsOper/homeNumbersInvestment.aspx> [in Russian].
- 3 Kazakstan Respublikasynyn onerkasibi zhumysynyn nehizhi korsetkishteri statistika boynsha Kazakstan Respublikasynyn Ultyk ekonomika ministrlihinin Statistika komiteti [According to the statistics Ministries of national economy of the Republic of Kazakhstan of statistics of the industry of the Republic of Kazakhstan main indicators of work committee]. *www.stat.gov.kz*. Retrieved from http://www.stat.gov.kz/fakes/wcnav_externalld/homeNumbersIndustry.aspx [in Russian].
- 4 *Rosstat: federalnaia sluzhba gosudarstvennoi statistiki [Rosstat: federal service of state statistics]*. *www.gks.ru*. Retrieved from <http://www.gks.ru/> [in Russian].
- 5 Nurpeisov, B.G. (2013). Tekhnolohiia v sisteme ekonomicheskikh otnoshenii [The technology in the system of economic relations]. *Vestnik Karahandinskoho universiteta. Seriya Ekonomika – Bulletin of the Karaganda University. Series Economy, 3(71), 32* [in Russian].

С.Б. Байзаков¹, А.Е. Тулепбекова², А.А. Асенова², Р.С. Пердебаева²

¹АО «Казахстанский центр государственно-частного партнерства», Астана, Казахстан;

²АО «Институт экономических исследований», Астана, Казахстан
(E-mail: baizakov37@mail.ru)

Регуляторная политика Казахстана: проблемы и перспективы

Статья посвящена проблемам внедрения «умного регулирования» в Казахстане. Проведен обзор становления регуляторной политики Казахстана за последние 10 лет. Рассмотрены перспективы и тенденции развития регуляторной политики Казахстана. Показана роль государственного регулирования предпринимательской деятельности в вопросах улучшения инвестиционного и делового климата Казахстана. Авторы статьи выявили, что роль государственного регулирования заключается не только в снижении административного бремени для бизнеса, создании механизмов и институтов, обеспечивающих прозрачность и обоснованность принятия законодательных актов, и в целом улучшении бизнес-климата, но и в сокращении расходов государства за счет снижения административных расходов, создании благоприятного инвестиционного и делового климата, росте числа субъектов предпринимательства, повышении занятости и увеличении вклада малых и средних предприятий в развитие экономики страны. Анализ выявил, что в Казахстане достигнут существенный прогресс, но остаются проблемы в плане реализации эффективной нормативной системы управления. Кроме того, внедрение принципа «умного регулирования» в Казахстане позволило построить комплексную систему принятия решений исходя из интересов всего общества, снять множество административных барьеров и создать условия для принятия более прозрачных, простых и понятных решений. Результаты статьи представляют интерес для государственных органов, вовлеченных в разработку регуляторной политики Казахстана, а также для широкого круга пользователей.

Ключевые слова: регуляторная политика, предпринимательская деятельность, верховенство закона, бизнес-климат, механизмы регулирования.

Разработка и реализация регуляторной политики обусловлены необходимостью повышения благосостояния населения и социально-экономического развития страны путем повышения продуктивной эффективности, особенно для малых и средних предприятий, обеспечения верховенства закона, безопасности государства и общества, жизни и здоровья населения.

Регулирование является ключевым инструментом достижения целей социальной, экономической и природоохранной политики правительств. Правительства имеют в своем распоряжении широкий набор регуляторных механизмов, отражающих сложность и разнообразие потребностей их граждан, сообществ и экономики.

Анализ международного опыта показывает, что необходимость реализации политики регулирования диктуется возникающими финансовыми кризисами, экологическими катастрофами, снижением уровня жизни граждан, региональными конфликтами, зонами нестабильности, контролем отношений собственности государством, переходными периодами к быстро развивающейся рыночной экономике.

За последние три десятилетия Организация экономического и социального развития (ОЭСР) заявила о себе как об основном разработчике международных принципов в сфере регуляторной политики, основанных на передовой практике. Данные принципы предполагают создание лучших институциональных механизмов управления регуляторов и, соответственно, дополняют такие документы, как Вводное руководство ОЭСР по проведению анализа результатов регуляторной деятельности (RIA) (2008), содержащее методические рекомендации по совершенствованию нормативной правовой базы, Принципы ОЭСР в сфере правоприменительной практики и аудита со стороны регуляторных органов, основанные на передовых методах (2014) и Рекомендации ОЭСР, данные Совету по регуляторной политике и государственному управлению (2012). Все эти документы поддерживают рабочие процессы в странах-участницах ОЭСР, позволяя регуляторам совершенствовать технологии и методы работы, поддерживая усилия регуляторов по привлечению и продвижению высококлассных специалистов [1].

На протяжении последних двадцати лет правительства стран-участниц ОЭСР весьма эффективно применяли различные инструменты в сфере регуляторной политики. Это позволило им значительно улучшить бизнес-климат и в короткий период времени довести удельный вес малого и среднего бизнеса в ВВП в среднем до 60–70 %.

Успешно реализуемая в странах Европейского союза (ЕС) регуляторная политика, основанная на принципе «умного регулирования», заключается в постоянном и систематическом совершенствовании качества регулирования за счет комплексной оценки воздействий на каждом этапе принятия решения, его реализации и мониторинга, четкой координации заинтересованных государственных органов и учета мнения всех целевых групп воздействия [2].

Регуляторная система Казахстана выстраивалась в новых рыночных условиях и носила избыточный и неэффективный характер, была излишне обременительной для бизнеса и не обеспечивала безопасность потребителей. Основными причинами хаотичности нормотворчества и правоприменения существовавшей регуляторной системы были:

- отсутствие системы «умного» нормотворчества — анализа регуляторного воздействия (АРВ) нормативных правовых актов;
- дублирование регулирования, выполняемого разными государственными органами;
- дублирование государственных регуляторных функций и саморегулирования профессиональных сообществ (там, где оно есть);
- дублирование государственных регуляторных функций и процедур подтверждения соответствия в системе технического регулирования;
- дублирование между разными уровнями внутри одного государственного органа, а также между центральными и местными исполнительными органами;
- дублирование между государственными разрешениями и проверками;
- одинаковый объем квалификационных требований к субъектам, создающим разный уровень риска;
- применение инструментов регулирования, неадекватных уровню риска, в том числе административных наказаний, непропорциональных к тяжести правонарушений [4].

Проблемы регулирования государственными органами решались по мере их возникновения, путем ввода новых регуляторных инструментов. В 2009–2012 гг. проведенный анализ состояния регулирования предпринимательской деятельности выявил следующие проблемы:

- во-первых, бизнес и потребители не имели доступа к нормативным правовым актам, устанавливающим обязательные требования к процессу их разработки, отсутствовал мониторинг их исполнения;
- во-вторых, отсутствовали данные о точном количестве действующих разрешительных процедур, выданных разрешений и реестры лицензиатов;
- в-третьих, отсутствовали статистика безопасности в регулируемых сферах и актуальные сведения о поднадзорных субъектах, что, в свою очередь, привело к расширению сферы применения контроля;
- в-четвертых, государственные органы не раскрывали информацию о регуляторных инструментах, так как не были ответственны за деловой климат в своих отраслях, безопасность потребителей и блокировали инициативы бизнеса, потребителей и уполномоченного на реформирование органа по дальнейшему улучшению регуляторной системы. Кроме того, государственные органы добивались введения новых разрешительных процедур и других ухудшающих поправок в законы через депутатов Парламента Республики Казахстан, минуя действующую систему общественной оценки проектов нормативных правовых актов.

Таким образом, регуляторные (разрешительные и контрольно-надзорные) процедуры стали самыми коррупциогенными инструментами. При таких масштабах административных транзакций регуляторная система оказалась ненаблюдаемой и неуправляемой.

Следует отметить, что в действовавшей на тот период системе государственного регулирования доминантное положение занимало государство, устанавливающее правила игры, направленные, прежде всего, на защиту государственных интересов. В такой системе бизнес не имел рычагов влияния и находился под грузом административного бремени. Вследствие этого бизнес перекладывал свои издержки, возникающие от такого регулирования, на потребителя. В результате потребитель был самым уязвимым звеном системы регулирования.

Предметом регуляторной политики являются инструменты регулирования и требования законодательства, иными словами, нормы нормативных правовых актов, предписывающие обязательное поведение, устанавливающие правила, параметры и нормативы.

К основным инструментам регулирования в области предпринимательства относятся:

- разрешения;
- контроль и надзор;
- информационные инструменты.

Одним из фундаментальных направлений политики развития предпринимательства является дерегулирование предпринимательской деятельности путем облегчения разрешительно-уведомительной системы [3].

В Казахстане роль регулирования в сфере предпринимательства четко проявилась уже на начальном этапе реформирования разрешительно-уведомительной системы. В частности, в целях ограничения произвольного введения новых регулируемых видов предпринимательской деятельности, ограничения сфер регулирования и создания условий для передачи их в конкурентную среду в 2007 г. был принят Закон Республики Казахстан «О лицензировании» в новой редакции (ныне утративший силу в связи с принятием в 2014 г. Закона «О разрешениях и уведомлениях»). Это обеспечило определенный прогресс в оптимизации системы лицензирования. По оценке зарубежных экспертов, закон привел к сокращению выдачи лицензий 240 тыс. предпринимателям, что позволило бизнесу сэкономить около 10 млрд тенге без снижения доходов государственного бюджета от недопоступления лицензионных сборов в 2008 г. Кроме того, начиная с 2000 г. процедуры сертификации переданы в конкурентную среду, что позволило открыть более 200 органов по подтверждению соответствия, 500 испытательных лабораторий и 400 метрологических служб [4].

В Казахстане реализация регуляторной политики позволила дважды провести «сжатие» разрешительной системы — в 2012 и 2016 гг. По расчетам экспертов, «сжатие» разрешительной системы в 2012 г. путем сокращения 331 процедуры позволило сократить издержки бизнеса не менее чем на 28 млрд тенге, причем для неограниченного круга субъектов предпринимательской деятельности. В 2016 г. проведена оптимизация разрешительной системы посредством её упрощения и сокращения разрешительных документов наполовину. При этом общее сокращение расходов предпринимателей в 2016 г. в результате уменьшения количества разрешений, выдаваемых на платной основе, составило 3,7 млрд тенге.

Основными тенденциями развития разрешительной системы Казахстана являются:

- сокращение, оптимизация и категоризация разрешительных документов, установление Законом единого перечня разрешений и уведомлений;
- полная автоматизация процедуры выдачи разрешительных документов, включая лицензии и уведомления.

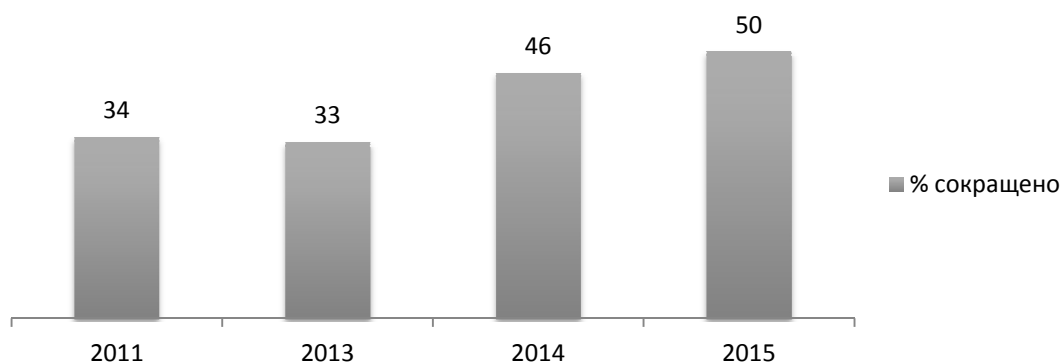

Рисунок 1. Тенденция «сжатия» разрешительной системы в Республике Казахстан за 2011–2015 гг.

Таким образом, в результате «сжатия» разрешительной системы количество действующих разрешительных документов (процедур) с 2011 г. по 2015 гг. сократилось более чем в три раза (рис. 1).

В целях ограничения произвольного введения регуляторных инструментов, которые являлись существенным барьером для бизнеса на входе в рынок, государством в течение последних десяти лет проведен ряд реформ (принято порядка 18 нормативных правовых актов) в сфере регулирования предпринимательства и разрешительной системы. Это позволило создать прочный правовой фундамент регулирования предпринимательской деятельности, направленной на поэтапное снижение административных барьеров и улучшение бизнес-климата в стране.

Однако совершенствование разрешительной системы остаётся одним из ключевых приоритетов государства и в целом направлено на устранение административных барьеров, создание благоприятных условий для развития и ведения бизнеса. В настоящее время система государственного контроля и надзора в стране построена только на констатации фактов нарушений при осуществлении проверок и применении санкций к предпринимателям. Кроме того, показателем деятельности контрольно-надзорных органов служит не уменьшение количества неблагоприятных происшествий, а число проверок и наказаний. При этом мониторинг эффективности государственного контроля и надзора регуляторами не осуществляется.

Деятельность контрольно-надзорных органов делится на три стадии:

- возложение обязанностей, установление запретов, ограничений;
- контроль исполнения обязательных требований (до выпуска на рынок или непосредственно на рынке);
- наложение санкций за неисполнение требований законодательства.

Механизмами регулирования являются разработка и принятие нормативных правовых актов, в т.ч. законов, лицензионный контроль, проверки, меры административного воздействия согласно Кодексу об административных правонарушениях (штрафы, пеня, и т.д.).

Проводимые реформы в контрольно-надзорной сфере затрагивают практически все аспекты деятельности регуляторов по следующим направлениям:

- 1) институциональная реорганизация государственных контрольных органов;
- 2) пересмотр законодательной базы;
- 3) создание информационных систем и баз данных для определения секторов и предприятий с повышенным уровнем риска;
- 4) внедрение новых форм и методов в процедуры назначения и проведения проверок;
- 5) активизация работы с предпринимательским сообществом для установления обратной связи и мониторинга работы инспекций;
- 6) организация механизма обжалования контрольного процесса и мер по борьбе с коррупцией;
- 7) координация контрольной деятельности и исключение дублирующих полномочий различных контролирующих органов.

На протяжении последних 3-5 лет реформирование системы государственного контроля и надзора осуществлялось посредством перехода от плановых проверок к организации проверок на основе оценки рисков, а также введения как альтернативы проверкам возможности страхования ответственности, проведения аудита, экспертиз субъектов предпринимательства.

В Казахстане трижды вводились моратории на проверки субъектов бизнеса (в 2008, 2009 и 2014 гг.), целью которых была не только их поддержка, но и систематизация механизма и порядка проведения проверок. Введение мораториев на проверки субъектов предпринимательства позволили выделить главную проблему: сама действовавшая система проверок провоцировала контролирующие органы избирательно подходить к своей работе. У бизнесменов отсутствовали стимулы для того, чтобы быть добросовестными партнерами государства, поскольку система государственного контроля была формально-бюрократической, носила преимущественно карательный характер, а не превентивно-профилактический.

Теперь эта проблема устранена путем внедрения новой системы оценки рисков как основы для назначения проверок. Если раньше они назначались зачастую в связи с тем, что подошел срок проверки без учета реального уровня угрозы жизни и здоровью населения, окружающей среде или имущественным интересам государства, то теперь учитываются в основном эти вопросы. Более того, чем добросовестнее предприниматель будет следовать требованиям законодательства, тем реже его контролируют контрольно-надзорные органы.

Благодаря новым подходам государственного контроля и надзора акцент контрольной функции перемещается от проведения проверок и последующего анализа только результатов этих проверок на анализ дополнительных источников (критериев). К таковым относятся своевременность предоставления отчетов, их полнота, соответствие данных, достижение поставленных индикаторов, наличие автоматизированных систем учета и отчетности, соответствие их ведения, жалобы потребителей, информация других государственных органов и т.д.

Результат реформирования контрольно-надзорной сферы в 2013–2016 гг. — на 45 % сократилось количество проверок субъектов предпринимательства (рис. 2).

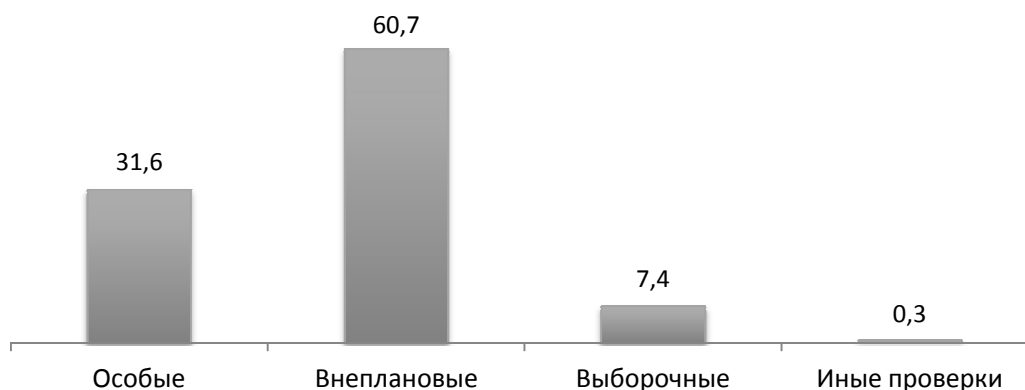

Рисунок 2. Виды проверок субъектов предпринимательства в 2016 г., %

Осуществляя свою деятельность, многие предприниматели сталкиваются с рядом проблем, связанных с предоставлением различных видов отчетности (документов, уведомлений и справок, налоговой, финансовой и иной отчетности, других документов, декларирования состава продукции, публикаций данных о банкротстве, изменения собственности предприятий и т.д.). Любая отчетность — это, прежде всего, административный барьер, предполагающий выделение значительных финансовых средств на оплату стоимости труда сотрудников, которые исполняют инструкции по заполнению отчетных форм и изучают нормативно-правовую базу, стоимости услуг внешних организаций и сторонних организаций по консультированию.

Использование информационных инструментов в мировой практике государственного регулирования является одним из мягких вариантов государственного вмешательства в предпринимательскую деятельность. Вместе с тем во многих развитых странах именно информационные инструменты, называемые информационными обязательствами, часто являются объектами реформирования в рамках регуляторных реформ. Издержки информационных обязательств являются также главным типом административных издержек бизнеса.

Снижение издержек бизнеса, связанных с предоставлением отчетности, должно осуществляться при одновременном обеспечении оптимального баланса между потребностями государственных органов в информации и возможностями бизнеса по ее предоставлению.

В Казахстане реформирование информационных инструментов началось в 2016 г. Этапы реформирования предполагают проведение ревизии информационных инструментов, формирование исчерпывающего перечня и законодательное закрепление их всех. В результате ожидается сокращение количества информационных инструментов на 30 %, что позволит значительно снизить издержки предпринимателей.

Одним из важных шагов в реализации регуляторной политики, основанной на принципе «умного регулирования», является внедрение анализа регуляторного воздействия (АРВ). АРВ призван сдерживать огромный вал новых нормативных документов, законов и подзаконных актов, разрабатываемых регуляторами, влекущий увеличение нагрузок на предпринимателей, ужесточение правил, повышение штрафов.

Как показал анализ мирового опыта, заданных параметров анализа регулирующего воздействия не существует. Всё зависит от приоритетов государства и органа, принимающего решения. В некоторых странах регуляторы делают акцент на оценку воздействия на бизнес, в других — на качество окружающей среды. В одних странах методическим ядром является оценка выгод-издержек, в других — качественная оценка предполагаемого воздействия. Однако в любом случае основная роль АРВ заключается в принятии взвешенного, обдуманного решения на государственном уровне и отсеивании неэффективных решений на этапе принятия нового нормативного правового акта.

В 2015 г. в Казахстане внедрен и функционирует институт АРВ, основной миссией которого стало недопущение принятия экономически нецелесообразных и неэффективных регуляторных актов, уменьшение вмешательства государства в деятельность субъектов бизнеса и устранение препятствий для развития предпринимательства (рис. 3).

**В Казахстане реформирование системы государственного регулирования
предпринимательской деятельности осуществляется комплексно, с учетом передового
международного опыта**

18 апреля 2014 года	Концепция государственного регулирования предпринимательской деятельности до 2020 года	Направлена на повышение эффективности государственного регулирования и снижение административного бремени бизнеса	ОБЩЕСТВЕННЫЕ ОБСУЖДЕНИЯ
29 декабря 2014 года	Закон «О кардинальных мерах по улучшению условий для предпринимательской деятельности в РК»	Введена норма - регулирующие гос. органы при введении нового регуляторного инструмента или ужесточении существующего в отношении субъектов частного предпринимательства предварительно должны провести процедуру АРВ	
29 октября 2015 года	Предпринимательский кодекс	Закреплены процедуры анализа регуляторного воздействия	
21 января 2015 года	Правила проведения анализа регуляторного воздействия	Сформирован полноценный механизм оценки регулирующего воздействия	
ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ УСЛОВИЯ			
<p align="center">Консультативно-совещательный орган по регуляторной политике, возглавляемый первым заместителем премьер министра</p>		<p align="center">Управление в Министерстве национальной экономики, ответственное за координацию развития и обеспечения регуляторной политики</p>	

Рисунок 3. Внедрение института АРВ в Казахстане

Ответственность за подготовку АРВ в соответствии с Предпринимательским кодексом Республики Казахстан возложена на регулирующие органы, так как именно они обладают необходимой информацией в регулируемой им сфере/отрасли, от них зависит качество проведения процедуры АРВ.

Аналитическая форма, согласно утвержденным Правилам проведения и использования результатов АРВ, состоит из пяти шагов:

шаг 1: проблемы и цели регулирования — на данном шаге описывается проблема, которую предполагается решить, причины ее существования, а также определяется цель регулирования;

шаг 2: альтернативы — выбираются не менее трёх альтернатив, посредством которых возможно решение возникшей проблемы;

шаг 3: воздействие альтернатив — определяются выгоды и издержки от применения альтернативы, а также важно учитывать, на что влияет генерируемое воздействие;

шаг 4: выбор оптимальной регуляторной альтернативы — оптимальной считается та альтернатива, которая позволит решить проблему лучше других;

шаг 5: индикатор оценки — описываются индикаторы и механизмы оценки выбранных регуляторных инструментов, что дает возможность оценить их предполагаемую результативность после реализации.

В настоящее время не все регулирующие государственные органы рассматривают процедуру АРВ как поддержку в формировании согласованной качественной политики в соответствующей отрасли/сфере. Скорее всего, они воспринимают её как ненужную и дополнительную формальность, усложняющую процесс принятия решения. При таком подходе процедура применения АРВ регуляторами сопровождается множеством проблем.

По итогам 2016 г. выявлен факт того, что в среднем каждый третий представленный регуляторами проект АРВ не содержит расчетов затрат по альтернативным вариантам регулирования. Кроме того, каждый пятый проект АРВ представлен без протокола проведения общественных обсуждений, тогда как именно общественные обсуждения позволяют выявить позиции заинтересованных сторон до принятия решения, сделать процесс рассмотрения проекта документа прозрачным и понятным, обеспечить учёт позиций всех сторон в окончательной версии документа.

В среднем каждое седьмое АРВ, представленное государственными органами, либо не содержит альтернатив, либо альтернативы не соответствуют предлагаемому регулированию, либо дублируют друг друга. Следует отметить, что качество проведения АРВ зависит от определения альтернатив,

обоснованно облегчающих ведение предпринимательской деятельности. Принятие взвешенного решения на государственном уровне невозможно без определения и оценки альтернативных подходов предлагаемому регулированию.

Анализ состояния регулирования предпринимательской деятельности показал, что процедуры АРВ в настоящее время выполняются формально, реальное обсуждение, поиск вариантов и расчет издержек на практике не производятся. Цели, декларируемые при введении АРВ, не достижимы вследствие непроработанности индикаторов оценки. Между тем все обозначенные процедуры в совокупности удлиняют срок подготовки проектов законов и иных нормативных правовых актов на несколько месяцев.

Как показал проведенный анализ, более 60 % проектов АРВ отмечены низким уровнем качества анализа, более 20 % проектов АРВ содержали нецелесообразные предложения по регулированию. И лишь порядка 10 % проектов АРВ оказались нацеленными на решение существующих проблем.

Таким образом, можно отметить, что за период действия института АРВ в Казахстане достигнут существенный прогресс, но остаются проблемы в плане реализации эффективной нормативной системы управления. В Казахстане внедрение принципа «умного» регулирования позволило построить комплексную систему принятия решений исходя из интересов всего общества, снять множество административных барьеров и создать условия для принятия более прозрачных, простых и понятных решений. В стране проделана определенная работа по внедрению рекомендаций ОЭСР в области регуляторной политики.

С учетом положительного, поступательного характера проводимых в Казахстане реформ в соответствии с рекомендациями ОЭСР одной из стратегических целей государства по-прежнему остаётся обеспечение к 2050 г. вклада малого и среднего бизнеса в ВВП страны на уровне не менее 50 %. В связи с этим вопросы улучшения деловой среды находятся под пристальным вниманием Главы государства, который в Послании народу Казахстана от 31 января 2017 г. «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность» определил кардинальное улучшение и расширение бизнес-среды вторым приоритетом новой модернизации страны [6].

Роль государственного регулирования заключается не только в снижении административного бремени для бизнеса, создании механизмов и институтов, обеспечивающих прозрачность и обоснованность принятия законодательных актов, и в целом улучшении бизнес-климата, но и в сокращении расходов государства за счет снижения административных расходов, создании благоприятного инвестиционного и делового климата, росте числа субъектов предпринимательства, повышении занятости и увеличении вклада малых и средних предприятий в развитие экономики страны.

Список литературы

- 1 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.fstrf.ru/.../Printcipy_OESR_v_sfere_regulyatornoj_politiki_redaktsiya_ITOG.d...
- 2 Цыганков Д.Б. Советы по оптимизации регулирования как неотъемлемый компонент «умного регулирования» // Д.Б. Цыганков // Вопросы государственного и муниципального управления. — 2012. — № 3. — С. 5–34.
- 3 Концепция государственного регулирования предпринимательской деятельности до 2020 года, утвержденная постановлением Правительства Республики Казахстан от 18 апреля 2014 года № 380. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.nomad.su/?a=3-201405130018>.
- 4 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://adilet.zan.kz/rus/docs/P080001100_.
- 5 Правила проведения и использования анализа регуляторного воздействия регуляторных инструментов, утвержденные Приказом Министра национальной экономики Республики Казахстан от 30 ноября 2015 г. № 748, зарегистрированные в Министерстве юстиции Республики Казахстан 26 декабря 2015 г. № 12517. <http://adilet.zan.kz>.
- 6 Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана от 31 января 2017 г. «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность». [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.akorda.kz.

С.Б. Байзаков, А.Е. Тулепбекова, А.А. Асенова, Р.С. Пердебаева

Қазақстанның реттеушілік саясаты: мәселелері және болашағы

Мақала Қазақстанда «ақылды реттеуді» енгізу проблемаларына арналған. Соңғы 10 жылда Қазақстанның реттеушілік саясатының қалыптастырылуына шолу жасалған. Авторлар Қазақстанның реттеушілік саясатының даму перспективалары мен үрдістерін қарастырған. Қазақстанның

инвестициялық және іскерлік климатын жақсарту мәселелеріндегі кәсіпкерлік қызметтің мемлекетті реттеу рөлі көрсетілген. Сонымен қатар мемлекеттік реттеу маңыздылығы бизнес үшін әкімшілік салмақты төмендету, заңнамалық актілерді ашық және дәлелді қабылдауды қамтамасыз ететін механизмдер мен институттарды құру және жалпы бизнес-ахуалды жақсарту ғана емес, сондай-ақ әкімшілік шығындарын төмендету есебінен мемлекеттік шығындарды қысқарту, қолайлы инвестициялық және іскерлік ахуалды құру, кәсіпкерлік субъектілерінің санын көбейту, жұмыспен қамтылуды арттыру және ел экономикасының дамуына шағын және орта кәсіпорындардың қосқан үлесін ұлғайту екенін анықтады. Талдау нәтижесі Қазақстанда елеулі ілгерілеуге қол жеткенін, бірақ тиімді нормативтік басқару жүйесін іске асыру тұрғысында мәселелер қалып отырғанын айқындады. Сонымен қатар «ақылды» реттеу қағидатын Қазақстанда енгізу барлық қоғамның мүдделерін ескере отырып, шешім қабылдаудың кешенді жүйесін құруға, көптеген әкімшілік кедергілерді алып тастауға және тым айқын, қарапайым және түсінікті шешімдерді қабылдау үшін жағдайлар құруға мүмкіндік берді.

Кілт сөздер: реттеу саясаты, кәсіпкерлік іс-әрекет, заң бұлтартпауы (үстемдігі), бизнес-ахуал, реттеу тетіктері.

S.B. Baizakov, A.E. Tulepbekova, A.A. Asenova, R.S. Perdebayeva
Kazakhstan's Regulatory Policy: challenges and perspectives

The article has so been designed to explore the challenges in the way of implementing «smart regulation» in Kazakhstan. The paper contains a comprehensive analysis of the country's regulatory policies over the recent ten years. The authors have carried out science-driven forecasts of future perspectives and trends in the long term development of Kazakhstan's regulatory policies. In addition, the paper has configured the role of public regulation in entrepreneurial activities. In this regard, the authors have found that the key role of public regulation may not only be in an overall reduction of the administrative burden for businesses and ensuring transparency of business operations but also in the reduction of public expenditures, enabling favorable business environment and increasing the contribution of small and medium size enterprises to economic development. The analysis concluded that Kazakhstan has achieved a considerable progress yet some bottlenecks still exist in implementing the regulatory system of management, efficiently. Besides, the implementation of smart regulation principles in Kazakhstan has enabled the construction of the complex system for adopting the decisions that reflect societal interests. It has also enabled the removal of administrative constraints and establishment of prerequisites, necessary for adopting simple, understandable and more transparent decisions.

Keywords: regulatory policy, entrepreneurial activity, law supremacy, business climate, regulatory mechanisms.

References

- 1 *fstrf.ru*. Retrieved from www.fstrf.ru/.../Printcipy_OESR_v_sfere_regulyatornoj_politiki_redakciya_ITOG.d...
- 2 Tsygankov, D.B. (2012). Sovety po optimizatsii rehulirovaniia kak neotieemlemyi komponent «umnoho rehulirovaniia» [The suggestions on the optimization of public regulation as an indispensable component of the smart regulation]. *Voprosy hosudarstvennogo i munitsipalnogo upravleniia – The Issues of Public and Municipal Management*, 3, 5–34 [in Russian].
- 3 Kontseptsiiia hosudarstvennogo rehulirovaniia predprinimatelskoi deiatelnosti do 2020 hoda, utverzhdennaia postanovleniem Pravitelstva Respubliki Kazakhstan ot 18 apreliia 2014 hoda № 380 [The Concept of the public regulation of the entrepreneurial activity until 2020. Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan. 18 April 2014. No. 380]. *www.nomad.su*. Retrieved from <http://www.nomad.su/?a=3-201405130018> [in Russian].
- 4 *adilet.zan.kz*. Retrieved from http://adilet.zan.kz/rus/docs/P080001100_ [in Russian].
- 5 Pravila provedeniia i ispolzovaniia analiza rehuliatornogo vozdeistviia rehuliatornykh instrumentov, utverzhdennye Prikazom Ministra natsionalnoi ekonomiki Respubliki Kazakhstan ot 30 noiabria 2015 hoda № 748, zaregistrirrovannye v Ministerstve iustitsii Respubliki Kazakhstan 26 dekabria 2015 hoda № 12517 [The rules on using the analyses of the regulatory impact of the oversight tools. The Decree of the Minister of National Economy of the Republic of Kazakhstan. 30 November 2015. No. 12517]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <http://adilet.zan.kz> [in Russian].
- 6 Poslanie Prezidenta Respubliki Kazakhstan N. Nazarbaeva narodu Kazakhstana ot 31 yanvaria 2017 hoda «Tretia modernizatsiia Kazakhstana: globalnaia konkurentosposobnost» [The Address of the President of the Republic of Kazakhstan N. Nazarbayev to the people of Kazakhstan «The Third Modernization of Kazakhstan: global competitiveness». 31 January 2017]. *akorda.kz*. Retrieved from www.akorda.kz [in Russian].

Ж.Ж. Бейсенова

Карагандинский государственный университет имени Е.А. Букетова, Казахстан
(E-mail: zhanar-beisenova@mail.ru)

Региональный и продуктовый профиль постиндустриальных услуг в экономике Казахстана

Сфера услуг казахстанской экономики нуждается в дальнейшем реформировании и динамично ускоряющемся развитии. Именно данная сфера призвана сыграть решающую роль в процессе построения постиндустриального общества, что наглядно демонстрирует мировой опыт создания современных функционально эффективных рыночных систем постиндустриального типа. В статье анализ доли разных видов постиндустриальных услуг в экономиках регионов позволяет сделать вывод, что различия между регионами представляются значительными. В то же время подтверждаются тенденции увеличения равномерности в распределении производства услуг по регионам Казахстана и одновременно тенденции роста отдельных видов услуг в экономике регионов, что соответствует росту их доли в экономике страны в целом. По отдельным видам постиндустриальных услуг нами проведена рейтинговая оценка регионов Казахстана и выявлены области, которые являются лидерами по каждому отдельному виду услуг на основе анализа структуры объема оказываемых услуг по каждой из разновидностей. На основе рейтинговой оценки по структуре объема оказанных услуг были определены региональные профили областей и регионы сгруппированы по типам профилей, на основе метода абсолютных разниц. Метод абсолютных разниц позволяет выявить группы, внутри которых разница в значении рассматриваемого показателя меньше, чем между группами. Скачки в значениях позволяют с той или иной степенью достоверности выделить группы.

Ключевые слова: постиндустриальные услуги, экономика регионов, рейтинговая оценка регионов, уровень концентрации в сфере услуг.

Регионы Казахстана характеризуются разной представительностью сферы услуг в экономике страны за период с 2011 по 2015 гг., отличающейся убедительным постоянством. Ранжирование областей по объему услуг, производимых предприятиями и индивидуальными предпринимателями за рассматриваемый период не изменилось (рис. 1).

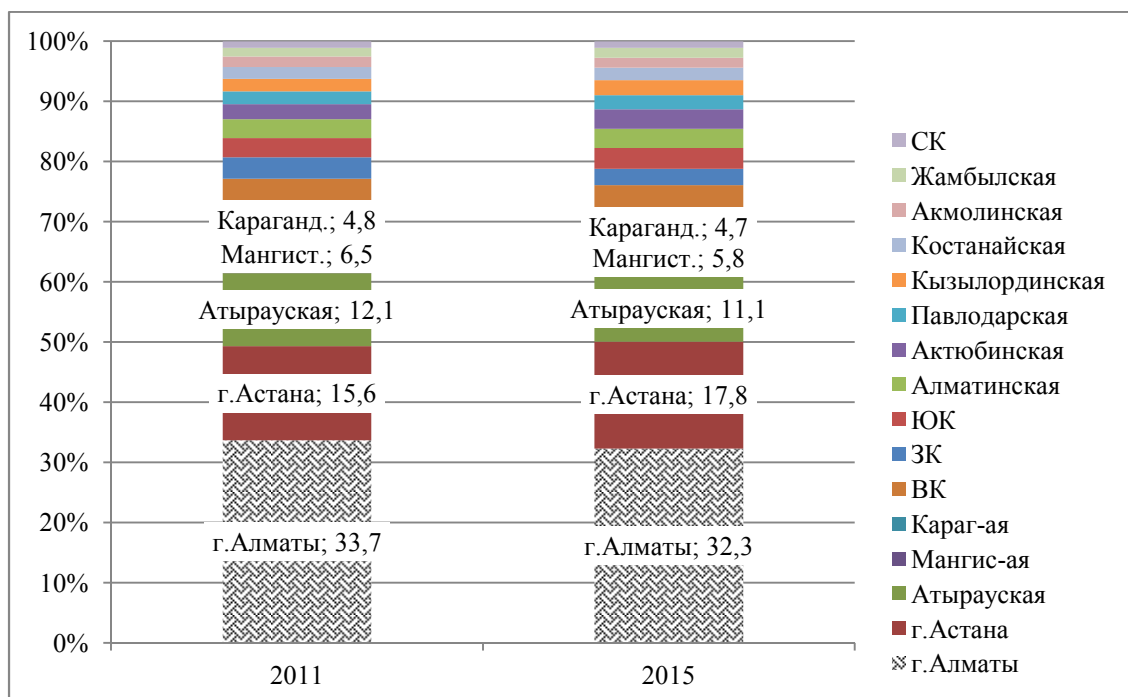

Рисунок 1. Региональный профиль сферы услуг в Казахстане по объему услуг, оказанных предприятиями и индивидуальными предпринимателями за 2011–2015 гг. (сост. автором по источнику [1])

Можно отметить, что уровень концентрации в сфере услуг достаточно высок:

– первые шесть регионов производят 77 % и 76,1 % услуг: города Алматы и Астана, нефтедобывающие Атырауская и Мангистауская области, традиционно индустриальные Карагандинская и Восточно-Казахстанская области;

– одновременно тенденцией является уменьшение концентрации объемов производства услуг, т.е. наблюдается слабая, но устойчивая тенденция рассредоточения производства услуг по регионам страны. Коэффициент централизации, равный сумме квадратов с удельных весов, равен 0,167 в 2011 г. и 0,162 в 2015 г., что характеризует стремление к равномерности распределения [2].

Анализ доли разных видов постиндустриальных услуг в экономиках регионов позволяет сделать вывод, что различия между регионами представляются значительными. В то же время подтверждаются тенденции увеличения равномерности в распределении производства услуг по регионам Казахстана и одновременно тенденции роста отельных видов услуг в экономике регионов, что соответствует росту их доли в экономике страны в целом (табл. 1).

К услугам с растущим удельным весом в экономике регионов можно отнести:

1) компьютерное программирование и аналогичные консалтинговые услуги, которые характеризуются ростом в 14 регионах из 16, при этом совокупная доля по всем регионам выросла с 20,9 % до 27,1 %;

2) услуги головных компаний по управлению и управленческому консалтингу выросли в 10 регионах из 16, при этом совокупная доля увеличилась с 33 % до 36,2 %;

3) научно-технические услуги (прочие) выросли в 7 регионах и совокупная доля их увеличилась с 21,9 % до 39,1 %.

По другим услугам не наблюдается ни массовости прироста по числу регионов, ни положительных тенденций роста совокупной доли.

Так, по информационным услугам наблюдается рост в шести регионах, но в других имеет место снижение и совокупная доля по информационным услугам снизилась с 13 % до 11,3 %. По научным исследованиям и разработкам наблюдается рост также в шести регионах, но по совокупной доле снижение — с 44,5 % до 28,2 %.

Юридические и бухгалтерские услуги выросли в пяти регионах, но совокупная доля по всем регионам также снизилась — с 14,5 до 11,7 %. Услуги рекламы и исследований рынка также выросли в пяти регионах, но при этом совокупная доля уменьшилась — с 39,2 % до 30,9 %.

Особенным видом являются услуги в области архитектуры, инженерных изысканий, технических испытаний и анализа. Доля этого вида услуг в некоторых регионах составляет значительную величину, например, в 2015 г. в Атырауской области — 36,3 %, Кызылординской — 44,2 %. Совокупная доля этого вида услуг по регионам составляет в 2011 г. 352,9 %, но снижается в 2015 г. до 278,7 %. При этом распределение по областям этих услуг крайне неравномерно, и они сосредоточены в тех регионах, где ведутся активные горнодобывающие или предваряющие их работы. Кроме перечисленных, к этой группе относятся Мангистауская, Западно-Казахстанская, Южно-Казахстанская, Актюбинская области, в то время как на территории г. Астаны, г. Алматы, Северо-Казахстанской области удельный вес этих услуг в 3-4 раза меньше.

Что касается доли постиндустриальных услуг в объеме услуг в регионе (за исключением услуг образования, здравоохранения, торговли, транспорта, проживания и питания), то в 2015 г. первые места занимают города Алматы (41,7 %), Астана (41,6 %), Атырауская (55,5 %), Кызылординская (48,8 %), Мангистауская (30,7 %), Восточно-Казахстанская (29,1 %), Западно-Казахстанская (28,4 %), Карагандинская области (26,1 %).

Одновременно необходимо отметить, что доля постиндустриальных услуг за период с 2011 по 2015 гг. сократилась во всех регионах, за исключением Атырауской и Кызылординской областей.

Т а б л и ц а 1

Доля вида постиндустриальных услуг в общем объеме услуг региона в %*, 2011–2015 гг.

Регионы	Компьютерное программное обеспечение	Информационные услуги	Юридические и бухгалтерские услуги	Управленческий консалтинг	Технические изыскания и архитектура	Научные исследования	Реклама и изучение рынка	Научно-технические, прочие	Все
г. Алматы	4,1/5,5	0,8/1,3	4,4/3,5	6/3,8	12,2/9,1	4,5/3,1	14,3/10,6	5,5/4,8	51,8/41,7
г. Астана	4,7/4	5,1/3,6	3,7/1,3	6,8/14,4	14,5/7,8	6,4/4,1	2,1/1,4	1,2/5	44,5/41,6
Атырауская область	0,4/0,3	0,1/0,3	0,2/0,2	0,5/0,8	31,1/36,3	1,7/1,2	0,1/0,1	5/16,3	39,1/55,5
Мангистауская область	0,2/0,7	0,1/0,6	0,2/0,2	0,7/1,1	38,8/23	4,4/4,5	0,3/0,5	0,5/0,1	45,2/30,7
Карагандинская область	2,4/3,2	0,7/0,8	0,5/0,5	0,44,7	23,3/12,6	1,9/2	3,4/1,7	0,7/0,6	33,3/26,1
ВКО	0,9/1,5	0,1/0,4	0,3/0,4	1,6/2,4	16,4/15,8	10,8/4,4	2,1/2,2	1/2	33,2/29,1
ЗКО	0,4/0,8	0,6/0,1	0,3/0,7	13,4/0,2	27,7/21,8	0,9/1,6	1,9/0,8	0,4/1,9	45,6/27,9
ЮКО	0,3/0,8	1,6/1	0,7/0,6	0/1,1	30,5/22,6	0,8/0,5	1,9/1,5	0,7/0,3	36,5/28,4
Алматинская область	1,3/0,4	0,3/0,5	0,5/0,5	1,7/5,7	16,4/13	1,1/1,4	1,5/1,4	1/2	23,8/24,9
Актюбинская область	0,5/0,9	0,7/0,8	0,4/0,4	0,2/0,4	29,2/20,2	0,2/0,1	1,6/0,8	0,5/0,6	33,3/24,2
Павлодарская область	1,4/1,5	0,4/0,4	0,9/0,6	0/0,3	18,1/12,1	0,1/0,4	3,6/2,3	1/1	25,5/18,6
Кызылординская область	0,5/0,5	0,2/0,2	0,2/0,3	0,2/0	41,3/44,2	0,3/0,3	0,4/1,1	0,5/2,2	43,6/48,8
Костанайская область	1,2/2,8	0,9/0,2	0,6/0,7	0,6/0,2	17,8/13,2	0,6/0,9	1,8/2,6	0,9/0,8	24,4/21,4
Акмолинская область	0,8/1	0,4/0,3	0,9/0,3	0/0,2	10,7/8,5	2,9/1,5	0,6/0,4	0,6/0,4	16,9/12,6
Жамбылская область	0,5/0,9	0,6/0,4	0,2/1,1	0,7/0,6	13,8/10,3	7,4/1,8	1/1,8	0,9/0,8	25,1/17,7
СКО	1,3/2,3	0,4/0,4	0,5/0,4	0,2/0,3	11,1/8,2	0,5/0,4	2,6/1,7	1,5/0,3	18,1/14
Всего	20,9/27,1	13/11,3	14,5/11,7	33/36,2	352,9/278,7	44,5/28,2	39,2/30,9	21,9/39,1	

*За исключением услуг образования, здравоохранения, транспорта, гостиниц общепита и торговли.

Примечание. Составлено по источнику [1].

По отдельным видам постиндустриальных услуг нами проведена рейтинговая оценка регионов Казахстана и выявлены области, которые являются лидерами по каждому отдельному виду услуг на основе анализа структуры, объема оказываемых услуг по каждой из разновидностей (табл. 2).

Таблица 2

**Рейтинговые оценки регионов по структуре объема оказанных
постиндустриальных услуг, средние за период 2011–2015 гг.**

Регионы	Компьютерные	Информационные	Юридические и бухгалтерские	Управленческий консалтинг	Архитектура, инжиниринг, технические изыскания	Научные исследования и разработки	Услуги рекламы и изучения рынка	Профессиональные. Научные технические, прочие	Средний рейтинг	Абсолютная разница между регионами
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	Средний рейтинг по каждому виду услуг за 2011–2015 гг.									
г.Алматы	1	2	1	1,5	1	1,5	1	1,5	1,3	
г.Астана	2	1	2	1,5	3	1,5	2	3	2,0	0,7
Карагандинская область	3	4	4	5,5	6,5	6	3,5	7	4,9	2,9
ВКО	5	10,5	8,5	5	8,5	3,5	3,5	4	6,1	1,1
Атырауская область	5	9,5	3,5	5	6	5	15	1,5	6,3	0,3
Мангистауская область	10	8,5	11	7	3	3,5	11,5	6,5	7,6	1,3
Алматинская область	9,5	12	7	5	11	7,5	7,5	6	8,2	0,6
ЮКО	12	3	4,5	11	6	12,5	6	10,5	8,2	0,0
ЗКО	11	10	9	6,5	6	8,5	9	9	8,6	0,4
Павлодарская область	7,5	9	8,5	13	12	12,5	5,5	9,5	9,7	1,1
Костанайская область	6,5	10	10,5	11	13	11,5	9	10,5	10,3	0,6
Актюбинская область	12	6,5	13,5	10	9	16	11	13,5	11,4	1,2
Жамбылская область	15,5	10,5	12,5	11	14,5	10	11	13,5	12,3	0,9
Кызылординская область	15	13,5	14,5	14	6	13,5	13	11	12,6	0,3
Акмолинская область	11,5	11,5	11,5	15	14,5	8	15	15,5	12,8	0,3
СКО	9,5	14,5	14,5	14	16	15	12,5	13,5	13,7	0,9

Примечание. Составлено автором по источнику [1].

Расчеты были проведены в четыре этапа [3].

1. Для исчисления рейтинга нами были проанализированы объемы оказанных предприятиями и индивидуальными предпринимателями услуг за каждый год отдельно в период с 2011 по 2015 гг. и на основе удельного веса региона был определен его рейтинг в каждом году. Далее было определено среднее значение рейтинга за период по каждому виду услуг. Значения представлены в графах с 1 по 8.

2. На следующем этапе был рассчитан средний рейтинг по всем видам постиндустриальных услуг. Значение представлено в графе 9.

3. Следующим шагом на основе метода абсолютных разниц между рейтинговыми значениями были выявлены группы регионов, являющиеся достаточно однородными по уровню развития постиндустриальных услуг. Значения абсолютных разниц показателя между соседними позициями

в рейтинге представлены в графе 10. Метод абсолютных разниц позволяет выявить группы, внутри которых разница в значении рассматриваемого показателя меньше, чем между группами.

По результатам оценки были выявлены следующие группы:

– безусловные лидеры: города Алматы и Астана, которые по всем видам услуг имеют первый и второй рейтинги;

– лидеры второго уровня: Карагандинская, Восточно-Казахстанская и Атырауская области. Они занимают стабильно 3, 4, 5 места, но по одному или двум видам услуг имеют «провалы». Для Атырауской области такими провальными видами услуг являются информационные (9,5 балла) и услуги по изучению рынка (15 баллов). Для Восточно-Казахстанской области такими услугами стали информационные (10,5 балла), юридические и бухгалтерские (8,5 балла), архитектурные и технические (8,5 балла). Карагандинская область имеет среднее значение более чем на балл выше, и для неё с низкими значениями являются архитектурные, инжиниринговые и прочие услуги (7 и 6,5 балла);

– устойчиво-средние регионы: Мангистауская, Алматинская, Южно-Казахстанская и Западно-Казахстанская области. Они имеют одну-две выигрышные позиции. Мангистауская область имеет 3 и 3,5 балла за развитие инжиниринговых услуг и услуг научных разработок. Южно-Казахстанская область имеет 3,5 и 4 балла за развитие информационных и юридических услуг. Алматинская и Западно-Казахстанская области являются стабильно средними по всем видам услуг, без провалов и особенных прорывов;

– неустойчиво-средние регионы: Павлодарская и Костанайская области, которые имеют почти все позиции в рейтинге ниже средних значений, но за счет одной-двух позиций с рейтингом выше среднего они отклоняются от замыкающей группы регионов. Для Павлодарской области такой позицией являются услуги рекламы и изучения рынка (5,5 балла), а для Костанайской области такой позицией являются услуги компьютерного программирования (6,5 балла);

– аутсайдерами являются Актюбинская, Жамбылская, Кызылординская, Северо-Казахстанская и Акмолинская области, которые по всем видам постиндустриальных услуг имеют низкие рейтинги, соответствующие низким объемам производства данных видов услуг. По отдельным видам услуг они имеют средние баллы рейтинга, но критическая масса показателей низкая. Так, Актюбинская область имеет 6,5 балла за информационные услуги, а Кызылординская — 6,5 балла за услуги инжиниринга и архитектуры. Акмолинская область — 8 баллов за научные разработки и исследования.

В компьютерных услугах 50 % предложений на отечественном рынке занимают услуги по разработке прикладных программ. В результате тренд развития сегмента можно признать интеллектуальным. Этот вид требует высокого уровня профессиональной подготовки и квалификации.

На сегменте информационных услуг лидерство принадлежит услуге «обеспечение инфраструктурой для размещения данных и IT-технологий» (39,4 %), которая не является интеллектуальным трендом развития информационных услуг, так как это эксплуатация разного рода технических средств для производства информационных услуг, в то время как услуги обработки сайтов в Интернете и обслуживание Интернет-порталов можно считать услугами с более высоким интеллектуальным компонентом. Они растут более интенсивно, чем сегмент в целом, но удельный вес этих услуг пока очень мал — 3,8 % и 4,9 % соответственно, хотя и за пять лет увеличился на 1 % и 2,3 % соответственно.

В юридических и бухгалтерских услугах в течение рассматриваемого периода выделяется постоянная четверка: юридические прочие услуги, услуги гражданского права, услуги финансовой ревизии (аудита), услуги бухгалтерского учета. Эти четыре позиции, при некоторой вариативности удельного веса, сохраняют за собой лидерство на рынке. Горизонтальной диверсификации услуг на этом сегменте рынка практически не наблюдается.

Управленческий консалтинг по объемам производства услуг занимает второе место после услуг архитектуры, инжиниринговых и технических услуг как в 2011, так и в 2015 гг. Динамика сектора (142 % прироста) также является одной из самых высоких, например, превышает стремительно растущие компьютерные услуги (116 % за аналогичный период). В то же время, темпы роста разных видов услуг отличаются значительной неравномерностью. Лидером роста являются услуги логистики, цепных поставок и прочих управлений, которые на данный момент занимают 48,9 % рынка и выросли за данный период на 1073 %. По востребованности основными являются услуги стратегического управления, управления производством, управления проектами (кроме строительных проектов). В группу услуг с отрицательными темпами прироста попали услуги маркетинга, услуги

взаимодействия с общественностью, услуги по созданию торговых знаков. В связи с описанными выше тенденциями диверсификация рынка снизилась, концентрация рынка на услугах логистики и прочих вопросов управления повысилась. Из всех услуг управления сохранить удельный вес своей рыночной ниши удалось только консалтингу по вопросам стратегического управления, который занимает в 2015 г. 16,6 % рынка, в то время как в 2011 г. был на уровне 17,1 %.

Услуги архитектуры, инжиниринга, технических испытаний и анализа представляют самый значительный сегмент отечественного рынка постиндустриальных услуг. Доминирующим видом услуг по их удельному весу на этом сегменте являются услуги геологии и геофизики, что в целом соответствует опережающим темпам роста горнодобывающей промышленности в экономике Казахстана. В эту группу входят услуги по разведке и оценке полезных ископаемых, по наземной маркшейдерской съемке, по картографии. Второе место на этом рынке стали занимать архитектурные услуги всех видов, которые являются лидером роста с темпами прироста 82,5 %, что выше чем в целом по сегменту — 38,5 %. Доля рынка данного вида услуг составила в 2015 г. 27,9 %, увеличившись по сравнению с 2011 г. на 6,8 %. Инженерные услуги перешли со второго на третье место, что связано с вялым развитием обрабатывающей промышленности в целом.

В области научных исследований и разработок лидерами являются естественные науки, доля которых составляет 52,8 %, и разработки в области техники и технологий, но с несоизмеримо меньшим объемом — 9,5 %. Абсолютными лидерами роста являются исследования и разработки в области нанотехнологий и медицинских исследований, но их удельный вес в 2015 г. крайне незначителен — 0,6 % и 3,2 % соответственно.

Услуги в области рекламы и изучения рынка отражают кризисные тенденции экономики Казахстана, когда востребованными остаются только базовые рекламные продукты, доля которых сократилась с 84,1 % до 82,2 %. Одновременно выросли услуги по углубленному исследованию рынков, конкретных компаний.

В группе услуг профессиональных, научных и технических прочих доминируют услуги, не включенные в другие группировки, и научно-технический консалтинг, который растет почти в 4 раза выше, чем в среднем сегмент [4,5].

Таким образом, по результатам проведенного анализа можно сделать определенные выводы.

1. Ранги регионов Казахстана по объему оказанных постиндустриальных услуг за период с 2011 по 2015 гг. не изменились: лидерами являются города Алматы и Астана, за ними следуют нефтяные Атырауская и Мангистауская области, которые опережают старопромышленные регионы — Карагандинскую и Восточно-Казахстанскую области. Концентрация услуг в этих областях составляет 77,1 % и 76,1 % соответственно, что говорит о тенденции слабой, но устойчивой горизонтальной диверсификации распределения услуг по регионам.

2. Отдельные виды постиндустриальных услуг отличаются устойчивым ростом, который проявился в 50 % и более регионов Казахстана. Компьютерное программирование и сопутствующие консалтинговые услуги растут в 14 регионах Казахстана из 16, а совокупная их доля во всех регионах выросла с 20,9 % до 27,1 %. Услуги управленческого консалтинга выросли в 10 регионах из 16, а совокупная доля увеличилась с 33 % до 36,2 %. Научно-технические услуги прочие выросли в 7 регионах, с ростом совокупной доли с 21,9 % до 39,1 %. По другим услугам не наблюдается ни массовости прироста, ни повышения совокупной доли.

3. На основе рейтинговой оценки по структуре объема оказанных услуг были определены региональные профили областей и регионы сгруппированы по типам профилей на основе метода абсолютных разниц [6].

Безусловными лидерами стали города Алматы и Астана. Лидеры второго уровня представлены Карагандинской, Восточно-Казахстанской и Атырауской областями, которые стабильно имеют 3, 4, 5 места, но по одному или двум видам услуг имеют «провалы». Устойчиво-средние регионы — Мангистауская, Алматинская, Южно-Казахстанская и Западно-Казахстанская области имеют одну-две выигрышные позиции. Неустойчиво-средние регионы — Павлодарская и Костанайская области, которые имеют почти все позиции в рейтинге ниже средних значений, но за счет одной-двух позиций с рейтингом выше среднего они отклоняются от замыкающей группы регионов. Аутсайдерами являются Актюбинская, Жамбылская, Кызылординская, Северо-Казахстанская и Акмолинская области, которые по всем видам постиндустриальных услуг имеют низкие рейтинги.

Список литературы

- 1 Услуги в Республике Казахстан. 2011-2015 гг.: стат. сб. — Астана, 2016. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.stat.gov.kz.
- 2 Практикум по теории статистики: учеб. пособие / под ред. проф. Р.А.Шамойловой. — М.: Финансы и статистика, 1999. — 416 с.
- 3 Балаева А.М. Сфера услуг в мировой экономике: тенденции развития / А.М. Балаева // Мировая экономика и международные отношения. — 2007. — № 3. — С. 23.
- 4 Вайнштейн Г. От новых технологий к «новой экономике» / Г. Вайнштейн // Мировая экономика и международные отношения. — 2012. — № 10. — С. 22–29.
- 5 Инновационное развитие: экономика, интеллектуальные ресурсы, управление знаниями / под ред. Б.Мильнера. — М.: ИНФРА-М, 2010. — 624 с.
- 6 Притворова Т.П. Оценка потенциала некоммерческого сектора как базиса социального предпринимательства в Казахстане / Т.П. Притворова, М.П. Аяганова // Вестн. Караганд. ун-та. Сер. Экономика. — 2016. — № 2(82). — С. 19–29.

Ж.Ж. Бейсенова

Қазақстан экономикасындағы постиндустриалды қызметтердің аймақтық және өнімдік бейіні

Қазақстан экономикасының қызметтер саласы үнемі реформалау мен шапшаң дамуын талап етеді. Постиндустриалды түрдегі тиімді нарықтық жүйелерді қалыптастырумен байланысты, әлемдік тәжірибе көрсеткендей, постиндустриалды қоғамды құру үрдісінде осы сала маңызды роль атқарады. Мақалада аймақтар экономикасындағы түрлі постиндустриалды қызметтерді талдау аймақтар арасындағы айырмашылықтарды дәлелдейді. Сонымен қоса Қазақстан аймақтары бойынша қызметтер өндірісін бөлудегі біртұтастылықтың ұлғаю тенденциясы көрініп, бір уақытта аймақтар экономикасында жеке қызмет түрлерінің өсімі байқалады, ол өз кезегінде жалпы ел экономикасындағы олардың үлесінің өскенін дәлелдейді. Постиндустриалды қызметтердің жеке түрлері бойынша, бізбен Қазақстан аймақтарының рейтингтік бағалауы жүргізілген және көрсетілетін қызмет түрлерінің көлемі құрылымын талдау негізінде жеке қызмет түрлері бойынша алдыңғы орындардағы облыстар анықталған. Көрсетілген қызметтер көлем құрылымы бойынша рейтингтік бағалау негізінде облыстардың аймақтық бейіні зерттеліп аймақтар абсолюттік айырмашылықтар әдісі негізінде сала типтері бойынша топтастырылған. Абсолюттік өзгерістер әдісі ішіндегі мәндегі айырмашылықтар қарастырылып отырған топтар арасындағы көрсеткіштен аз топтарды анықтауға көмектеседі. Мәндердегі өзгерістер топтарды нақтырақ анықтауға септігін тигізеді.

Кілт сөздер: постиндустриалды қызметтер, аймақтар экономикасы, аймақтарды рейтингтік бағалау, қызметтер саласындағы шоғырлану деңгейі.

Zh.Zh. Beisenova

Regional and product profile of the postindustrial service economy of Kazakhstan

The service sector of the Kazakhstan economy needs further reform and rapidly accelerating development. This sector is called to play a crucial role in the process of building a post-industrial society, as demonstrated by the world experience of creation of a modern functionally efficient market systems of postindustrial type. In the article the analysis of the share of different types of post-industrial services economy leads to the conclusion that the differences between regions appear significant. At the same time, confirms the trend of increasing uniformity in the distribution of production of services in the regions of Kazakhstan and at the same time growth trends for individual types of services in the economies of regions that corresponds to the growth of their share in the economy as a whole. For certain types of post-industrial services, we conducted a rating of the regions of Kazakhstan and identify the areas that are the leaders for each individual service on the basis of the analysis of the structure of the services provided for each of the varieties. On the basis of rating the structure of the volume of services rendered was determined by the regional profiles of regions and the regions grouped according to profile types based on the method of absolute differences. A method of absolute differences allows us to identify groups within which the difference in the value of the considered indicator is less than between groups. Jump in the values allow one or another degree of certainty to allocate the group.

Keywords: postindustrial service, economy of the regions, the rating of regions, the level of concentration in the service sector.

References

- 1 Usluhi v Respublike Kazakhstan. 2011-2015 hh. [Services in the Republic of Kazakhstan. 2011-2015]. (2016). *stat.gov.kz*. Astana. www.stat.gov.kz [in Russian].
- 2 Shamoilova, R.A. (Eds.). (1999). *Praktikum po teorii statistiki [Workshop on statistical theory]*. Moscow: Finansy i statistika [in Russian].
- 3 Balaeva, A.M. (2007). Sfera usluh v mirovoi ekonomike: tendentsii razvitiia [The service sector in the global economy: trends of development]. *Mirovaia ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniia – World Economy and International Relations*, 3, 23 [in Russian].
- 4 Weinstein, G. (2012). Ot novykh tekhnolohii k «novoi ekonomike» [From new technologies to the «new economy»]. *Mirovaia ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniia – World Economy and International Relations*, 10, 22–29 [in Russian].
- 5 Milner, B. (Eds.). (2010). *Innovatsionnoe razvitie: ekonomika, intellektualnye resursy, upravlenie znaniiami [Innovative development: economy, intellectual resources, knowledge management]*. Moscow: INFRA-M [in Russian].
- 6 Pritvorova, T.P., Ayaganova, M.P. (2016). Otsenka potentsiala nekommercheskogo sektora kak bazisa sotsialnogo predprinimatelstva v Kazakhstane [Assessing of the potential of the non-profit sector as the basis of social entrepreneurship in Kazakhstan]. *Vestnik Karahandinskoho universiteta. Seriya Ekonomka – Bulletin of the Karaganda University. Economy Series*, 2(82), 19–29 [in Russian].

ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ МЕНЕДЖМЕНТ ЖӘНЕ МАРКЕТИНГТІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОГО МЕНЕДЖМЕНТА И МАРКЕТИНГА

ACTUAL PROBLEMS OF MODERN MANAGEMENT AND MARKETING

UDC 334

S.S. Shakeyev¹, A.S. Nurmaganbetov², I.V. Tugina³

¹*Ye.A.Buketov Karaganda State University, Kazakhstan;*

²*Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan;*

³*National Chamber of Entrepreneurs of the Republic of Kazakhstan «Atameken», Astana, Kazakhstan
(E-mail: sayan.79@mail.ru)*

Prerequisites for the formation of small and medium business policy in Kazakhstan

The article describes the main stages of small and medium business development, as well as the formation periods of institutional basis of small and medium business in Kazakhstan. These periods of the formation of the institutional basis of small and medium-sized businesses, we divided into 5 main periods (five-year plans), from 1991 to 2016. The article analyzes the main events that occurred during these periods. Small and medium business is very important for the economy of the country, namely for the stability of the economy, preservation and the emergence of jobs, economic growth. Small and medium business includes almost all sectors of the economy, therefore there are many organizations that influence the development of small and medium business, and are also important for its development. Stakeholder analysis, which was used in the work, allowed us to establish such organizations and analyze their impact on the development of small and medium-sized businesses in Kazakhstan. In the work were identified stakeholders of the small and medium business sector of Kazakhstan, the degree of influence and importance of stakeholders in the small and medium business sector of Kazakhstan by conducting interviews and work in focus groups.

Keywords: small and medium business, entrepreneurship, state support, public policy, stakeholders, the development of institutions, financial support, development, consulting support, foreign experience.

For the beginning of 2017 the SME share in GDP of Kazakhstan is around 25 %. The government of the country considers the SME as the main driver of economic growth. The policy of the country is aimed at the industrial development which relies on entrepreneurial potential all over the world. The integrated companies give way to multi-level systems of supply organizations in many sectors, the SME role increases. The countries possessing the developed SME have maximum chances to develop new segments of global industry chains successfully within its borders [1].

The SME development in Kazakhstan began on the moment of receipt of independence by the country in 1991. The Program of Denationalization and Privatization of the State Property in the Kazakh SSR (1991-1992) [2] became the beginning of the first entrepreneurs possessed of a private property. Many economists consider this program to be unorganized and as a result of that the country lost a set of the entities and a qualified personnel on account of disorder of these entities as the people far from production became their owners. The following steps of the legal framework creation and further SME development are considered: The State Program of an Entrepreneurship Support and Development in the Republic of Kazakhstan for 1992-1994 [3] and the first Law of the Republic of Kazakhstan of July 4, 1992 N 1543-XII. «About the protection and support of a private entrepreneurship» [4]. Due to these documents the main forms and methods of a private entrepreneurship protection and its support are determined for the first time. Therefore the following points are being consolidated:

- the policy of refusal of the state direct intervention in private entrepreneurial activity,
- the maximum freedom for private entrepreneurs,
- the protection of a commercial secret and responsibility of state bodies and officials for the violation of the business owners' rights,
- the creation of preferential terms in external economic activity to a private entrepreneurship,
- the creation and development of the state system providing the private business activity subjects with the information support.

Figuratively we divided the periods of an institutional basis of the SME establishment in Kazakhstan into 5 main periods (five-years periods), since 1991 until 2016. Shortly considering the main events which took place during these periods, one may say, that there was a rough forming of the SME legal base and development of a bank system during the first period (1991 - 1995). The second period (1996-2000) is characterized by further the legal base development and nascency of the first institutes of the SME financial and information support. They include creation of the Small Enterprise Fund (SEF) and the Republican Information and Exhibition Center of a Small Entrepreneurship (RIECSE). The SEF acted as the operator of average and long-term lending of a small entrepreneurship through the European Bank for Reconstruction and Development (EBRD) and the Asian Development Bank (ADB) which loans were attracted under the state guarantees. The RIECSE carried out scientific research on the SME problems, was engaged in creation and development of information network for the SME subjects, the organization of exhibitions, the creation of technological parks, business incubators, centers of excellence and training of entrepreneurs. The third period (2001-2005) is characterized by the financial institutions the SME support creation, such as JSC Development Bank of Kazakhstan (DBK), JSC National Innovation Fund (NIF), JSC Investment Fund of Kazakhstan (IFK). By means of these organizations the following instruments of the SME state backing were implemented: the SME long-term lending from 5 to 20 years, export crediting, guaranteeing for the clients of the DBK, extension of current capital for the DBK clients, mezzanine and lease financing, innovative projects financing by noncontrolling share participation, the venture investment institutes creation with the Kazakhstan and foreign capital by making investments in technological innovative business, etc. The fourth period (2006-2010) is characterized by the state program The business Road Map 2020 nascency. Its first stage was planned to be realized from 2010 to 2014. This program was supported with allocation of considerable funds from the budget for the SME support, and the nascency of such popular state support instruments as subsidizing of a loan interest rate of banks of the second level for the SME, guaranteeing the facilities for the SME, training of entrepreneurs, consulting support. There were also a large number of institutes of the SME state support during this period- JSC National Management Holding Kazagro, JSC Kazakhstan Institute of Industry Development KIID, JSC KAZNEX INVEST, JSC Kazakhstan Public-Private Partnership Centre (KPPPC). The fifth period (2011-2016) can be characterized as the period of decrease in administrative barriers for the SME development, the generalized Commercial Code of the Republic of Kazakhstan is created, the analysis of regulatory impact on business procedure implements, the NCE for the business interests protection appears.

The SME sector and its development has great importance for many groups of interests: government institutions (population employment increase, taxable basis increase), institutes of development and banking sector (increase of enterprise profitability), entrepreneurs (income sources).

The basis development for the SME sector stakeholder analysis in Kazakhstan is based on scientific concepts and methods of stakeholder analysis.

R. Edward Freeman is considered to be the «father of stakeholder theory» which is described in his book «Strategic Management: A Stakeholder Approach» published in 1984. He determined stakeholder groups as «any groups or individuals who can influence or be subjected to influence of organizational purposes achievement» [5]. Further the expression «stakeholder» was expanded by inclusion in it of all groups interested in the institute or the industry development concerning their activities.

The stakeholders' analysis is a process of systematic collection, generalization and the high-quality information analysis in order to establish whose interests should be taken into account during the formation, development and implementation of policy. The analysis includes: the determination of stakeholders' characteristics, interests concerning policy, a viewpoint in favor or against implementable policy and potential alliances capable to emerge with other stakeholders as the instrument of pressure on the political process.

The stakeholders' analysis is the methodology of getting the system understanding, and for the impact estimating of changes on this system, it means the determining of key stakeholders and their interest assessment [6].

The purpose of the stakeholders' analysis is the development of strategic vision of human and institutional interaction, by means of communication establishment between various stakeholders.

Grimble and Wellard (1996) notify applicability of stakeholders' analysis while determining the problems of complexity and compatibility, arising between objects and stakeholders. Freeman and Gilbert (1987) offer the concept of «stakeholder management» as a basis for determinations of turbulence and complexity of a business environment by managers. Therefore, the term «stakeholder» is often associated with corporate management. According to Freeman, the important assumption is the manager's capability of conducting the stakeholders' interaction.

The structure includes two basic modules, the second module consists of two categories. The first module the «Stakeholders' determination» is responsible in defining and choosing of the corresponding SME sector stakeholders. The second module «stakeholders' analysis and estimating» includes the detailed stakeholders' description, its influence determination in the SME sector policy and stakeholders' importance. The first category «stakeholders' characteristics and motivation» displays the basic stakeholders' characteristics, such as pattern of the organization, its purposes and key business lines.

There are various approaches of stakeholders' classification in literature. Several subcategories were collected from references of N. Kakabadze, etc., for example, the voluntary and involuntary stakeholders, public and non-public stakeholders defining and action-oriented stakeholders [7, 8]. Four levels of existence were considered by J. Lantos where stakeholders can exist: external macro-environment, external micro-environment, level of the business organization and personal level [9].

The most general form of classification is the stakeholders' division on primary and secondary, according to direct perception (positive or negative), or to direct influence on system. Stakeholders beyond participation of which the organization cannot survive as the operating enterprise deal as primary stakeholders. Social status groups which mutual influence is in direct or indirect dependence on actions or decisions of the company can be referred to the secondary stakeholders group [10]. However, some groups can be involved in the process of resources managing in both ways passive and active (for example, the local public).

Other classification of stakeholder groups is based on internal, interface and external interaction [11]. Internal stakeholders operate completely within the organization borders. External stakeholders are divided into 3 categories which are based on their relations with the organizations: stakeholders who provide input parameters of the organization, stakeholders who compete with the organization and stakeholders whose interests are in the area of the organization's functions. The interface stakeholders have both internal and external relations.

Thus, there are several conceptual approaches which can be used for the analysis and the strength and weaknesses map, connections and the possible conflicts' field: matrixes Importance/influence, Contravention / Consistency, the Interaction of actors matrix.

Influence is the stakeholders' capability of making impact on policy in the field of an entrepreneurship, by means of control over the made decisions, implementation process of policy in the field of an entrepreneurship or positively or negatively affecting on policy forming in the field of an entrepreneurship. Thus, influence is a measure which helps stakeholders be able to convince persons making the decision to act this or that way.

Importance concerns to stakeholders whose needs and interests are of priority for the policy which is being implemented in the field of business. Not all the stakeholders are of equal importance, they possess unequal degree of impact on decision-making process.

Methodologically the research uses socio-political high-quality approach of the data collection and analysis.

The research uses approach offered by Grimble, etc. [12] for the stakeholders' determination, starting with micro to macro level, based on the reference review and discussion with experts. This method offers making the multilevel list in which stakeholders can stand: local, regional, national, international and global (Fig. 1).

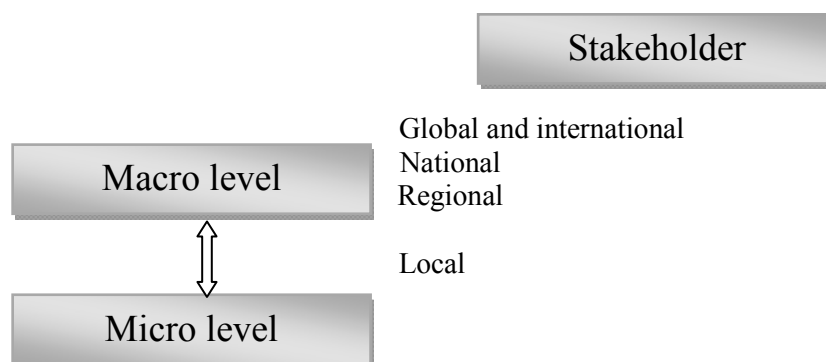

Figure 1. The stakeholders' reference according to the interaction level with economy of Kazakhstan (compiled by the author on the basis of source [6])

There are a lot of methods for collection of information concerning the stakeholders' interests and analysis for various groups which they refer to [6].

The information collection made by us was carried out in 2 steps. The first step – the initial identification of the subjects making decisions and the SME sector stakeholders, executed on the basis of the literature review including the secondary sources use.

The second step of the stakeholders' analysis was carried out by the aid of a interviewing technique (in-depth interview with the main actors and key experts). 20 candidates who were the main stakeholders of the SME sector were selected for the interview holding. Besides, in addition to the in-depth interview method with experts from various areas (government staff, bank employees, social organizations, entrepreneurs), the focus group method (bank employees, government staff, social organizations, development institutes, entrepreneurs) was used.

The comparative research for stakeholders' identification was conducted using the above-stated approaches and based on the following questions: Who was involved in forming of policy and development strategy for the business sector in Kazakhstan? What groups are the most interested in management, use and receipt of benefits from development of the business sector in Kazakhstan? What groups are the most dependent on the entrepreneurship development in Kazakhstan?

After the SME sector stakeholders' identification in Kazakhstan, the second phase of stakeholders' analysis is estimating of their influence and importance as the result of their impact on forming and implementing of state entrepreneurship development policy. In order to analyze the data the established stakeholders were grouped according to the classification found in literature.

The matrix influence/importance is used for relative importance and influence determination of the main stakeholders.

The matrix diagram is used for determination of importance and influence degrees, stakeholders are divided into four groups: high importance / high influence, high importance / low influence, low importance / high influence and low importance / low influence [13].

The matrix Conflict/Consistency is used for creation of a scenario of conflict between interests and cooperation of the main stakeholders' efforts. It is the convenient tool for the determination of consensus area and therefore is a reference point for effort cooperation.

The Interaction of actors matrix is pertinent for creation of communications and information flows between the main stakeholders for the purpose of the main institutional communications determination [14].

The respondents at this stage were asked the following main questions: Who is directly responsible for the business sector policy nascency? Who has greater influence on forming of the SME sector policy? Who is the most dependent on policy in the SME sector? Who will support and stimulate the policy improvements in the SME sector?

Stakeholders' identification

Grimble and others [12, 15] offered to make stakeholders' identification, starting with micro to macro level. Stakeholders of the SME sector in Kazakhstan are figured in Table.

We shall distinguish key stakeholders and itemize them below:

- The World Trade Organization (WTO);
- The Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD);
- The Eurasian Economic Union (EEU);

- The Government;
- Parliament;
- The Ministry of National Economy (MNE);
- The Ministry for Investments and Development (MID);
- The Ministry of Agriculture (MA);
- The Business Development Department under the MNE (BDD);
- «Damu» Fund;
- The National Chamber of Entrepreneurs Atameken (NCE);
- Development institutes (KazAgro, KAZNEX, NIF, IFK, NATD, PPP, Kazyna Capital Management, etc);
- Large business;
- Regional Administrations (Akimats).

Table

The SME sector stakeholders in Kazakhstan

Level	Stakeholders
1	2
Global and international	<ol style="list-style-type: none"> 1. WTO 2. OECD 3. The International Trade Center (ITC) 4. EAEU 5. The World Bank (WB) 6. The European Bank for Reconstruction and Development (EBRD) 7. The Asian Development Bank (ADB) 8. Foreign investors 9. Tourists
National	<ol style="list-style-type: none"> 10. The Government 11. Parliament 12. Political parties 13. The Ministry of National Economy (MNE) 14. The Ministry of Internal Affairs (MIA) 15. The Ministry for Investments and Development (MID) 16. The Ministry of Agriculture (MA) 17. The Ministry of Justice (MJ) 18. The Public Procurements Committee of the Ministry of Finance (PPC MF) 19. The Department of Tax Control under the State Revenue Committee under the Ministry of Finance (SRC MF) 20. The Department of Customs Control SRC MF 21. The Department of Anticorruption policy under the Agency for Public Service and Anti-Corruption (ACSA AC) 22. The Business Development Department MNE 23. The National Bank of the Republic of Kazakhstan (NB RK) 24. The Kazakhstan Development Bank (KDB) 25. «Damu» Fund 26. The National Chamber of Entrepreneurs «Atameken» (NCE) 27. JSC KazAgro 28. JSC KAZNEX INVEST 29. JSC Investment fund of Kazakhstan (IFK) 30. JSC National agency for technological development (NATD) 31. JSC Kazakhstan public-private partnership centre (KPPPC) 32. JSC Kazyna Capital Management (KCM) 33. The Economic Research Institute of MNE 34. JSC Kazakhstan Institute of Industry Development (KIID) 35. The SME industry associations

1	2
	36. Large business 37. Second-tier banks (headquarters) 38. Mass media (central) 39. Criminal syndicates (CS) 40. Shadow economy (TCЭ)
Regional	41. Regional akimats 42. Regional maslikhats 43. Supervisory agencies (Consumer Protection Agency, Fire Service Inspectorate, State Architectural and Construction Supervision Authority) 44. Technological parks 45. SEZ 46. Second-tier banks (filiations) 47. Large business 48. Criminal syndicates 49. SME 50. RCE 51. «Damu» Fund
Local	52. City and district akimats 53. City and district maslikhats 54. Village akimats 55. Microcredit organizations, pawn offices (MCO) 56. SME 57. Consumers 58. Mass media (Local)

Note. Compiled by the author on the basis of source [12,15].

Analysis and evaluation of stakeholders

The stakeholders' analysis is implemented in order to estimate the degree of their involvement into the entrepreneurship management.

The SME sector stakeholders' motivation and characteristics of Kazakhstan are reported below, their functions and aims are shortly described:

– The World Trade Organization (WTO). The international organization is created for the purpose of the international commerce liberalization and regulation of the trade and political relations of member countries. The WTO is responsible for development and implementation of new trade agreements, and it monitors observance by organization members of all the agreements signed by the majority of the world countries and ratified by its parliaments. Kazakhstan is a member of the WTO. Observance of agreements and accountancy when forming the regulatory framework;

– The Organization for Economic Cooperation and Development (OECD). The international economic organization of the developed nations homologating the principles of representative democracy and free market economy. The considerable proportion of the OECD activities is connected with anti-money laundering, evasion of taxes, corruption and bribery. This organization conducts the researches of Kazakhstan, gives policy and economy recommendations to the government. As Kazakhstan is aimed at receiving the OECD membership, all the recommendations and notes of this organization are taken into account by the country government in the process of policy implementing;

– The Eurasian Economic Union (EAEU). The international organization of regional economic integration. The freedom of the products movement, the services, the equity and the labor power, and adopting of coordinated, systematic or single policy in economy industries is provided in EAEU. Kazakhstan, being a member of this organization, it is obliged to adjust the legislation according to the set requirements. Considering that the Russian Federation (the member of EAEU) is the main outer marketing outlet of the Kazakhstan production, taking this organization's requirements into account is vital for the entrepreneurs of Kazakhstan;

– The Government, President, Prime minister, central governmental authorities. The main goal of the government is to realize the laws adopted by the supreme legislative body of the state (parliament). For this purpose the government and other state administration bodies produce bylaws which have the force of law;

– Parliament. Formation and adoption of laws;

– The Ministry of National Economy (MNE). The central state authority, carries out management in the following spheres:

a) PPP, state investment projects, protection of the competition and the monopolistic activities restriction, natural monopolies and regulated markets, international economic and financial relations, including regulation of the international economic integration, regulation and development of foreign trade activity, regulation of a trading activity;

b) development and supports of a private entrepreneurship, self-regulation;

c) consumer protection, sanitary and epidemiological safety of the population, control and supervision of requirements observance stated by technical standards of care and regulatory documents on goods and services, and in the areas of food products safety at the stage of its implementing and producing of organic production performing cross-industry coordination, strategic, regulatory, control and supervising, realizable and allowing functions;

– The Ministry of Investments and Development (MID). The central state body, performs management in the sphere of industrial and innovative activities and investment attraction. Development of policy according to investment preferences, export, import, technological entrepreneurship (innovative grants, design departments, technological parks, free economic areas, etc.);

– The Ministry of Agriculture (MA). The central state body, performs management in the sphere of agricultural industry development (peasant or farm enterprises). Export of agricultural production, state support for agricultural producers (ACP);

– The Business Development Department of the MNE (BDD). The department exercising functions of control and realization in the field of business activity development within the SME competence and according to the legislation of the Republic of Kazakhstan. The analysis of the SME development condition, availability of financial instruments to the subjects of a private entrepreneurship and activization of a regional entrepreneurship, forming of training systems and infrastructure of the private entrepreneurship support and regional entrepreneurship activization, improvement of entrepreneurial climate and favorable conditions for the entrepreneurship development providing;

– «Damu» Fund. The institute of development, the organization, takes part in the SME researches on a republican scale, gives suggestions for the SME state support mechanisms improvement. By means of the second-tier banks and branches gives a financial support to SME in regions of the country;

– The National Chamber of Entrepreneurs «Atameke» (NCE). The nonprofit organization which unifies all the representatives of business, stands guard over the entrepreneurs' rights, represents business at all levels of the government in the process of rule-making, in EAEU. Realizes the program of the entrepreneurs training;

– JSC Kazagro. Institute of development, the organization giving support to the agricultural producers (financial, consulting, etc.)

– Large business. It exerts influence on the legislation forming, infringing upon the SME interests by means of NCE, Parliament, the Government, interacts with SME;

– Regional akimats. Implementation of state policy in regions of the country, legislation forming, creation of coordination councils on the SME support.

We shall go further to the stage of the stakeholders' importance and influence degree identification on forming and implementing of policy in the field of entrepreneurship in Kazakhstan.

Following on from the results of substantial analysis of information obtained during the interview, stakeholders were classified by their influence and importance (Fig. 2).

The A quadrant accommodated the stakeholders having high influence on decision-making process and being of high importance in the SME sector of Kazakhstan, for example, the Government and Parliament of the Republic of Kazakhstan, the National Chamber of Entrepreneurs Atameken (NCE), the Damu Entrepreneurship Development Fund, the second-tier banks. These subjects are the most involved in dialogue, work together and have possible forms of cooperation. In practice, all determining decisions created by the Business Development Department under the Ministry of National economy are accepted by the government. The proposals of NCE, the Damu Entrepreneurship Development Fund are taken into account while forming these decisions.

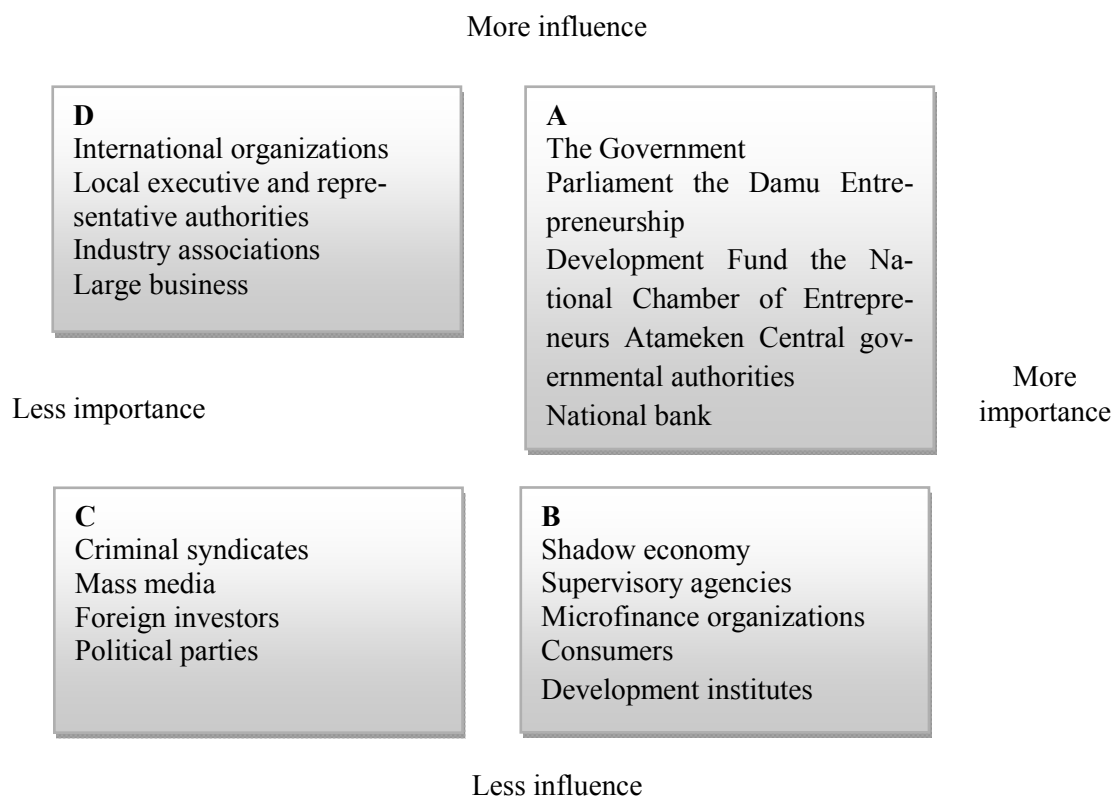

Figure 2. Stakeholders' analysis grid (compiled by the authors)

While forming state policy opinions of quadrant B subjects, but in a lesser extent are taken into account: regional akimats, institutes of an entrepreneurship development, small and medium-sized business, industry associations, etc.

Subjects of the D quadrant are the actors providing information, they are of low importance for an entrepreneurship, but their opinion is factored into decision making.

In the C quadrant the subjects having low influence and importance for the SME sector are located.

Conceptually the analysis contents showed the following: the Government, Parliament and the central state authorities are the most influential and important elements among all stakeholders in the process of forming of the entrepreneurship development policy. Though it should be noted that the National Chamber of Entrepreneurs Atameken, «Damu» Entrepreneurship Development Fund, industry associations are important elements of the SME sector, but their influence on decision-making process isn't so great. The similar situation is observed also with the research organizations, the international organizations and other development institutes, including the second-tier banks.

References

- 1 Указ Президента Республики Казахстан от 1 августа 2014 г. № 874 «Об утверждении Государственной программы индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2015-2019 годы» и о внесении дополнения в Указ Президента Республики Казахстан от 19 марта 2010 г. № 957 «Об утверждении Перечня государственных программ» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://online.zakon.kz>.
- 2 Постановление Президента КазССР от 13 сентября 1991 г. N 444 «Программа разгосударствления и приватизации государственной собственности в Казахской ССР на 1991-1992 годы (I-й этап) и Положение о купонном механизме приватизации государственной собственности в Казахской ССР» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://tengrinews.kz>.
- 3 Постановление Президента РК от 5 мая 1992 г. «Государственная программа поддержки и развития предпринимательства в Республике Казахстан на 1992-1994 годы» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://online.zakon.kz>.
- 4 Закон Республики Казахстан от 4 июля 1992 г. N 1543-XII. «О защите и поддержке частного предпринимательства». [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/>.
- 5 Freeman R. Edward. Strategic Management: A Stakeholder Approach: Pitman Publishing, Boston, MA. — 1984.
- 6 Grimble Robin. Stakeholder methodologies in natural resource management. Socio-economic Methodologies. Best Practice Guidelines, Chatman, UK: Natural Resources Institute. — 1998.

- 7 Kakabadse Nada K. Corporate social responsibility and stakeholder approach: a conceptual review / Kakabadse Nada K., Rozuel Cecile and Lee-Davies Linda // Int. J. Business Governance and Ethics, 2005. — Vol. 1. — No. 4. — P. 277–302.
- 8 Arlette S. Saint Ville. How do stakeholder interactions influence national food security policy in the Caribbean? The case of Saint Lucia Food Policy / Arlette S. Saint Ville, Gordon M. Hickey, Leroy E. Phillip. — 2017. — Vol. 68. — P. 53–64.
- 9 Lantos, Geoffrey P. The boundaries of strategic corporate social responsibility / Lantos, P. Geoffrey // Journal of Consumer Marketing. — 2001. — Vol. 18. — No. 7. — 595–630.
- 10 Clakson, Max, B.E. A Stakeholder Framework for Analyzing and Evaluating Corporate Social Performance / Clakson, B.E. Max // Academy of Management Review. — 1995. — Vol. 20. — No. 1. — 92–117.
- 11 IIED, International Institute for Environment and Development Stakeholder Power Analysis. — 2005.
- 12 Grimble, R.J., Aglionby, J. and Quan, J. Tree Resources and Environmental Policy: A Stakeholder Approach. NRI Socio-economic Series 7. Chatham, UK: Natural Resources Institute, 1994.
- 13 IIED, International Institute for Environment and Development (2001) The four Rs. Power tools: tools for working on policies and institution // Series number, vol.3. International Institute for Environment and Development (IIED), 1–11.
- 14 Margaret K.Y. MOK, Geoffrey Qiping SHEN. A network-theory based model for stakeholder analysis in major construction projects / K.Y. Margaret // Procedia Engineering. — 2016. — 164. — P. 292–298.
- 15 Meagan B. Krupa. Who's who in the Kenai River Fishery SES: A streamlined method for stakeholder identification and investment analysis / Meagan B. Krupa // Marine Policy. — 2016. — Vol. 71. — P. 194–200.

С.С. Шакеев, А.С. Нұрмағанбетов, И.В. Тюгина

Қазақстанда шағын және орта бизнес секторының саясатын құрудың алғышарттары

Мақалада Қазақстанда шағын және орта бизнестің дамуының және шағын және орта кәсіпкерліктің институционалдық негізінің құрылу кезеңдері қарастырылған. Шағын және орта кәсіпкерліктің институционалдық негізінің құрылу кезеңдерін біз 1991 жылдан 2016 жылға дейінгі бес негізгі кезеңдерге (бесжылдыққа) бөлдік. Осы кезеңдерде болған негізгі оқиғалар талданған. Шағын және орта бизнес ел экономикасына өте маңызды салалардың бірі, яғни, экономиканың тұрақтылығы және жаңа жұмыс орындарының пайда болуы, жан-жақты зерттелген. Шағын және орта бизнес экономиканың барлық салаларын қамтиды, сондықтан шағын және орта бизнестің дамуына әсер ететін көптеген мекемелер бар, олар оның дамуына әсер етіп қана қоймай, сонымен қатар оның дамуында маңызды роль атқарады. Мақалада пайдаланылған жақтарды талдау бізге осындай мекемелерді анықтауға және олардың Қазақстандағы шағын және орта бизнестің дамуына ықпалын зерттеуге мүмкіндік берді. Авторлар Қазақстанның шағын және орта бизнес салаларына қызығушылық білдіретін жақтарды дайырлаумен қатар, сауалнама жүргізу және фокус-топтарда жұмыс істеу арқылы шағын және орта бизнес салаларына қызығушылық жақтардың әсері мен маңыздылық деңгейін айқындады.

Кілт сөздер: шағын және орта бизнес, кәсіпкерлік, мемлекеттік қолдау, мемлекеттік саясат, стейкхолдерлер, даму институттары, қаржылық қолдау, даму, консалтингтік қолдау, шетелдік тәжірибе.

С.С. Шакеев, А.С. Нурмағанбетов, И.В. Тюгина

Предпосылки формирования политики сектора малого и среднего бизнеса в Казахстане

В статье рассмотрены основные этапы развития малого и среднего бизнеса, а также периоды становления институциональной основы малого и среднего предпринимательства в Казахстане. Периоды становления институциональной основы малого и среднего предпринимательства разделены на пять основных периодов (пятилеток) — с 1991 по 2016 г. Авторами проанализированы основные события, произошедшие в эти периоды. Малый и средний бизнес очень важен для экономики страны, для стабильности экономики, сохранения и появления рабочих мест, экономического роста. Малый и средний бизнес включает практически все секторы экономики, поэтому есть много организаций, которые влияют на развитие малого и среднего бизнеса, а также имеют важное значение для его развития. Анализ заинтересованных сторон, используемый в работе, позволил нам установить такие организации и проанализировать их влияние на развитие малого и среднего бизнеса в Казахстане. В работе были определены заинтересованные стороны сектора малого и среднего бизнеса Казахстана, а также, путем проведения интервью и работы в фокус-группах, степень влияния и значимости заинтересованных сторон.

Ключевые слова: малый и средний бизнес, предпринимательство, государственная поддержка, государственная политика, стейкхолдеры, институты развития, финансовая поддержка, развитие, консультационная поддержка, зарубежный опыт.

References

- 1 Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 1 avhusta 2014 h. № 874 «Ob utverzhdenii Hosudarstvennoi prohrammy industrialno-innovatsionnoho razvitiia Respubliki Kazakhstan na 2015-2019 hody» i o vnesenii dopolneniia v Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 19 marta 2010 h. № 957 «Ob utverzhdenii Perechnia hosudarstvennykh prohramm» [The Decree of the President of the Republic of Kazakhstan from August 1, 2014 No. 874. «On the Approval of the State program of industrial and innovative development of the Republic of Kazakhstan for 2015-2019» and On Amendments into the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan from March 19, 2010 No.957 On the Approval of the List of State Programs]. *online.zakon.kz*. Retrieved from <https://online.zakon.kz> [in Russian].
- 2 Postanovlenie Ppezidenta KazSSR ot 13 sentiabria 1991 h. N 444 «Prohpanna razhosudarstvleniia i privatizatsii hosudarstvennoi sobstvennosti v Kazakhskoi SSR na 1991-1992 hody (I-i etap) i Polozhenie o kuponnom mekhanizme privatizatsii hosudarstvennoi sobstvennosti v Kazakhskoi SSR» [The Resolution of the President of the Kazakh SSR from September 13, 1991 No. 444 «The Program of denationalization and privatization of the state property in the Kazakh SSR (1991-1992) (the 1st stage)» and The Regulation on the coupon mechanism of the state property privatization in the Kazakh SSR.]. *tengrinews.kz*. Retrieved from <https://tengrinews.kz> [in Russian].
- 3 Postanovlenie Prezidenta RK ot 5 maia 1992 h. «Hosudarstvennaia prohramma podderzhki i razvitiia predprinimatelstva v Respublike Kazakhstan na 1992-1994 hody» [The Resolution of the President from May 5, 1992 «The State Program of the Entrepreneurship Support and Development in the Republic of Kazakhstan for 1992-1994»]. *online.zakon.kz*. Retrieved from <https://online.zakon.kz> [in Russian].
- 4 Zakon Respubliki Kazakhstan ot 4 iulia 1992 h. N 1543-XII. «O zashchite i podderzhke chastnoho predprinimatelstva» [The law of the Republic of Kazakhstan of July 4, 1992 N 1543-XII. «On protection and support of a private entrepreneurship»]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/> [in Russian].
- 5 Freeman, R. Edward. (1984). *Strategic Management: A Stakeholder Approach*: Pitman Publishing, Boston, MA.
- 6 Grimble, Robin. (1998). *Stakeholder methodologies in natural resource management. Socio-economic Methodologies. Best Practice Guidelines*, Chatman, UK: Natural Resources Institute.
- 7 Kakabadse, Nada K., Rozuel Cecile and Lee-Davies Linda. (2005). Corporate social responsibility and stakeholder approach: a conceptual review, *Int. J. Business Governance and Ethics*, Vol.1, 4, 277–302.
- 8 Arlette, S. Saint, Ville, Gordon, M. Hickey, Leroy, E. Phillip. (2017). How do stakeholder interactions influence national food security policy in the Caribbean? The case of Saint Lucia Food Policy, Vol. 68, 53–64.
- 9 Lantos, Geoffrey P. (2001). The boundaries of strategic corporate social responsibility, *Journal of Consumer Marketing*, Vol. 18, 7, 595–630.
- 10 Clakson, Max, B.E. (1995). A Stakeholder Framework for Analyzing and Evaluating Corporate Social Performance, *Academy of Management Review*, Vol. 20, 1, 92–117.
- 11 IIED, International Institute for Environment and Development (2005) *Stakeholder Power Analysis*.
- 12 Grimble, R.J., Aglionby, J. and Quan, J. (1994). *Tree Resources and Environmental Policy: A Stakeholder Approach*. NRI Socio-economic Series 7. Chatham, UK: Natural Resources Institute.
- 13 IIED, International Institute for Environment and Development (2001) *The four Rs. Power tools: tools for working on policies and institutions*, series number, vol.3. *International Institute for Environment and Development (IIED)*, 1–11.
- 14 Margaret, K.Y. MOK, Geoffrey, Qiping SHEN. (2016). A network-theory based model for stakeholder analysis in major construction projects. *Procedia Engineering*, 164, 292–298.
- 15 Meagan, B. Krupa. (2016). Who's who in the Kenai River Fishery SES: A streamlined method for stakeholder identification and investment analysis. *Marine Policy*, Vol. 71, 194–200.

Б.К. Джазыкбаева

*Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, Казахстан
(E-mail: baldirgan_keu@mail.ru)*

Модельный подход к управлению издержками и ценами на услуги организации

В статье рассматривается модельный подход к управлению затратами и ценами в организациях, оказывающих специальные социальные услуги. Основным механизмом ценообразования на услуги в таких организациях является ориентация на издержки с добавлением нормативной прибыли. В связи с традиционно низкой рентабельностью данной сферы и невысокой платежеспособностью основной массы клиентов управление затратами становится основным инструментом ценообразования. Приведен анализ двух базовых моделей бизнес-планирования деятельности организаций, отличающихся структурой персонала: структура персонала, запланированная по аналогу с частной литовской компанией, и структура персонала, запланированная по образцу состава персонала коммуны престарелых в Осакаровском и Бухар-Жырауском районах Карагандинской области. Выявлено, что предлагаемые модели деятельности организации могут использоваться как в частных, так и в некоммерческих организациях и организациях, переходящих на право хозяйственного ведения. Использование разных методов разнесения косвенных затрат на себестоимость услуги позволяет использовать возможность этого метода для формирования гибкого предложения услуги по цене. Определено, что гибкость управления издержками и ценообразованием достигается за счет разработки принципов включения прямых и косвенных затрат в цену услуги.

Ключевые слова: модель, ценообразование, специальные социальные услуги, прибыль, издержки, управление затратами, минимальная и максимальная цена, стационар, полустационар, модельный подход к управлению затратами и ценами.

Основным механизмом ценообразования на услуги в организациях, оказывающих специальные социальные услуги, является ориентация на издержки с добавлением нормативной прибыли. В связи с традиционно низкой рентабельностью данной сферы и невысокой платежеспособностью основной массы клиентов управление затратами становится основным инструментом ценообразования [1]. Само присутствие в этом секторе государственных и некоммерческих организаций предполагает, что они могут работать без прибыли, получая за свою работу только возмещение издержек и заработную плату. Поэтому в основу предлагаемого подхода к управлению затратами положены следующие методы:

1) сокращение издержек на основе оптимизации персонала. В основу модельного подхода нами положен принцип гибкости планирования численности персонала, поскольку основные затраты в сфере услуг, и в специальных социальных услугах в частности, складываются по статьям, связанным с оплатой труда персонала;

2) перераспределение прямых и косвенных затрат по подразделениям или разным видам услуг, оказываемых в организации для обеспечения конкурентоспособной цены и самокупаемости (некоммерческие организации), и минимально возможной прибыли (частные организации). Поскольку косвенные затраты, в свою очередь, оказывают определяющее влияние на цену на услуги, то методы определения косвенных затрат и включения их в цену услуги являются средством повышения конкурентоспособности фирмы в среднесрочном и долгосрочном периоде.

Нами рассмотрены две базовые модели бизнес-планирования деятельности организации, отличающиеся структурой персонала:

1) структура персонала запланирована по аналогу с частной литовской компанией (рекомендуется для частной организации);

2) структура персонала запланирована по образцу состава персонала коммуны престарелых в Осакаровском и Бухар-Жырауском районах Карагандинской области (рекомендуется для некоммерческой организации).

По каждой бизнес-модели было проведено два блока расчетов. В первом блоке был проведен расчет полных затрат на функционирование проекта в течение года. Во втором блоке были рассчитаны прямые, косвенные и полные затраты на услуги для предложения клиенту конкурентоспособной цены и, соответственно, реализации адекватной спросу ценовой политики.

1 МОДЕЛЬ. Центр по предоставлению специальных социальных услуг малой вместимости, совмещающий виды услуг стационара и полустационара, с включением коек временного проживания.

Штатные нормативы разработаны при участии 3 экспертов, в том числе из Республики Литва [2].

Штатные нормативы для МСУ стационарного и полустационарного типа по рекомендациям экспертов

Наименование должности	Кол-во должностных единиц, ставки	Примечание
1 группа. Административно-управленческий и хозяйственно-обслуживающий персонал (постоянные расходы)		
Директор	1	-
Зам. по социальной работе	1	(0,5 на стационар, 0,5 на полустационар)
Бухгалтер и специалист по закупкам	1	-
Секретарь	1	-
Сторож, садовник, истопник	2	-
Работник по хозяйству	1	-
Работник по закупке и складу	1	-
Водитель	1	-
Кухня	3	Повар, чистильщик овощей, мойщик посуды
Уборщица	2	-
Всего	14	-
2 группа. Персонал, непосредственно оказывающий услуги (прямые затраты) в условиях стационара		
Социальный работник или социальный педагог	3	Специалист по социальной работе
Помощник по уходу	9	
Врач	-	Если дети, — 1 единица
Всего	12	
3 группа. Персонал, непосредственно оказывающий услуги (прямые затраты) в условиях полустационара		
Социальный работник	4	-
Помощник по уходу	5	Приравняется к социальному работнику по уходу
Всего	9	-
4 группа. Общий персонал, оказывающий услуги (прямые затраты) в условиях стационара и полустационара		
Врач		Если дети, — 1 единица
Психолог	0,5	-
Специалист по физкультуре, массажу, кинези-терапии	1	-
Медсестра	0,5	-
Всего	2	Если дети, — 3 единицы

Примечание. Составлено автором.

В модели заданы три типичных состава клиентов в организациях, характерных для рынка специальных социальных услуг развитых стран, в том числе Бельгии и Республики Литва:

- 1 вариант организации — совмещение услуг для престарелых и инвалидов: места стационарного типа — для 20 человек и полустационарного типа — для 30 человек;
- 2 вариант организации — совмещение услуги для престарелых и инвалидов: места стационарного типа — 20 человек, полустационарного типа — 30 человек, временный уход — 5 человек;
- 3 вариант — совмещение услуги для детей-инвалидов: места стационарного типа — 20 человек и полустационарного типа — 30 человек.

Для расчетов была задана предпосылка, что стаж работы персонала находится в диапазоне 9-11 лет. Штатные нормативы модели представлены в таблице 1.

Нами были проведены расчеты полной стоимости бизнес-проекта за один год его функционирования. Результаты расчетов затрат представлены в таблице 2.

Таблица 2

Модели структуры расходов для МСУ, совмещающего услуги стационарного, полустационарного типа и временного ухода по упрощённым нормам персонала (рекомендация эксперта Литвы), тыс.тенге в год

Наименование	1 вариант: на 20 человек — стационар и 30 — полустационар для престарелых		2 вариант: на 20 человек — стационар, 5 чел. — временный уход и 30 — полустационар для престарелых		3 вариант: на 20 человек — стационар и 30 — полустационар для детей**	
	Значения	Структура, %	Значения	Структура, %	Значения	Структура, %
Оплата труда (соц. отчисления, компенсационные выплаты)	12293,1	38,4	12293,1	36,9	12775,9	38,0
*	6627,0	20,7	7861,0	23,6	6627,0	19,7
Приобретение продуктов питания*	535,8	1,7	602,1	1,8	535,8	1,6
Приобретение медикаментов и средств медицинского назначения*	420,0	1,3	420,0	1,3	420,0	1,2
Приобретение прочих товаров (мягкий инвентарь)	498,0	1,6	498,0	1,5	498,0	1,5
Командировки и служебные разъезды внутри страны	250,0	0,8	250,0	0,8	250,0	0,7
Прочие услуги и работы (курсы повышения квалификации)	150,0	0,5	150,0	0,5	150,0	0,4
Прочие текущие затраты (в т.ч. затраты на захоронение)	20773,9	64,9	22074,3	66,2	21256,7	63,3
Итого прямые затраты	7390,7	23,1	7390,7	22,2	7390,7	22,0
Оплата труда (соц. отчисления, компенсационные выплаты)	1598,5	5,0	1598,5	4,8	1598,5	4,8
Оплата коммунальных услуг	280,0	0,9	280,0	0,8	280,0	0,8
Оплата услуг связи						
Приобретение прочих товаров (канц. товары, ММС, ГСМ, товары, необходимые для обслуживания и содержания основных средств, строительные материалы и т.д.)	711,0	2,2	711,0	2,1	1711,0	5,1
Прочие услуги и работы (текущий ремонт оборудования и других основных средств, дератизация, банковские услуги)	176,0	0,5	176,0	0,5	176,0	0,5
Прочие текущие затраты (техосмотр машин, гос. пошлина)	25,0	0,1	25,0	0,1	25,0	0,1
Приобретение товаров, относящихся к основным средствам	1039,0	3,2	1039,0	3,1	1140,4	3,4
Взносы на обязательное страхование гражданско-правовой ответственности (страхование автотранспорта)	25,4	0,1	25,4	0,1	25,4	0,1
Итого косвенные затраты	11245,7	35,1	11245,7	33,8	12347,1	36,7
Всего	32019,6	100,0	33319,9	100,0	33603,8	100,0

* Строки, где фиксируется изменение значений показателей;

** Для детей включены расходы на кабинет социально-бытовой ориентации.

Примечание. Составлено по результатам исследования.

Для оценки тех видов постоянных затрат, которые упомянуты в данной модели, использовались нормативы расходов по действующему в Казахстане стандарту ССУ [3], а по не упомянутым в Стандарте нормативам в качестве информационной базы применялась бюджетная заявка ГУ «Серебрянское медико-социальное учреждение для престарелых и инвалидов общего типа» на 50 человек [4].

1 вариант организации

Медико-социальная организация, совмещающая услуги для престарелых, стационарного типа — 20 человек и полустационарного типа — 30 человек. Согласно расчетам общая сумма расходов составила 32019,6 тыс.тенге в год, из них переменные расходы — 20773,9 тыс. тенге в год, или 64,9 %, постоянные расходы — 11245,7 тыс. тенге, или 35,1 %.

Удельные прямые расходы составляют 34623,2 тенге в месяц.

2 вариант организации

Медико-социальная организация, совмещающая услуги для престарелых, стационарного типа — 20 человек, полустационарного типа — 30 человек, временный уход — 5 человек.

Согласно расчетам общая сумма расходов составила 33319,9 тыс. тенге в год, из них переменные расходы — 22074,3 тыс.тенге в год, или 66,2 %, постоянные расходы — 11245,7 тыс. тенге, или 33,8 %.

Удельные прямые расходы составляют 33445,9 тенге в месяц.

3 вариант организации

Медико-социальная организация, совмещающая услуги для детей, стационарного типа — 20 человек и полустационарного типа — 30 человек.

Согласно расчетам общая сумма расходов составила 33603,8 тыс.тенге в год, из них переменные расходы — 21256,7 тыс. тенге в год, или 63,3 %, постоянные расходы — 12347,1 тыс. тенге, или 36,7 %.

Удельные прямые расходы составляют 35427,8 тенге в месяц на человека.

Расчет удельных затрат и возможной цены по схемам пребывания для второго варианта организации представлен в таблице 3.

Т а б л и ц а 3

Цена услуг для медико-социальной организации по схемам пребывания: стационар (постоянное проживание), полустационар, временное проживание*

Наименование схемы ухода	Цена услуги, тенге на клиента (вариант равномерного разделения косвенных затрат по отделениям)		
	в месяц	в неделю	в день
Стационар	71821,5	17955,4	2394,0
Полустационар	41062,4	10265,6	1368,7
Временное пребывание	71196,5	17799,1	2373,2
	Цена услуги, тенге на клиента (вариант отнесения всех косвенных затрат на стационар и временное пребывание)		
Стационар	99935,6***	24983,9***	3331,2***
Полустационар	22319,7**	5579,9**	744,0**
Временное пребывание	99310,6***	24827,7***	3310,4***
	Цена услуги, тенге на клиента (вариант отнесения всех косвенных затрат на полустационар)		
Стационар	53078,7**	13269,7**	1769,3**
Полустационар	53557,6***	13389,4***	1785,3***
Временное пребывание	52453,7**	13113,4**	1748,5**
	Цена услуги, тенге на клиента (вариант отнесения общего персонала, оказывающего прямые услуги (кроме социального работника и его помощника) на полустационар)		
Стационар	77650,8	19412,7	2588,4
Полустационар	37176,2	9294,0	1239,2
Временное пребывание	77025,8	19256,5	2567,5
* Операционная прибыль 10% от цены услуги;			
** Минимальные цены на услуги;			
*** Максимальные цены на услуги.			

Примечание. Составлено автором.

При расчетах в цене нами учтена 10 %-ная операционная прибыль.

Использование разных методов разнесения косвенных затрат на себестоимость услуги позволяет использовать возможности этого метода для формирования гибкого предложения услуги по цене.

Для расчетов нами были использованы методы:

- 1) равномерного распределения косвенных затрат по отделениям организации;
- 2) вариант отнесения всех косвенных затрат на стационар и койки временного пребывания;
- 3) вариант отнесения всех косвенных затрат на полустационар;
- 4) вариант отнесения прямых затрат на общий персонал (4 группа в таблице 3 — оказывающий прямые услуги, т.е. кроме социального работника и его помощника) на полустационар.

Как следует из таблицы 3, возможности для варьирования цены находятся в достаточно широком диапазоне. Так, цена на дневное пребывание и, соответственно, дневная услуга варьируются:

- для полустационара: от 744,0 тенге до 1785,3 тенге;
- для стационара: от 1769,3 тенге до 3331,2 тенге;
- для схемы временного пребывания: от 1748,5 тенге до 3310,4 тенге.

Разница между ценами за пребывание по минимальному и максимальному варианту цены в течение недели составила:

- для полустационара — 7809,5 тенге;
- для стационара — 11714,5 тенге;
- для временного пребывания — 11734,3 тенге.

Разница между ценами за пребывание по минимальному и максимальному варианту цены в течение месяца наиболее ощутима и составила:

- для полустационара — 31257,9 тенге;
- для стационара — 46856,9 тенге;
- для временного пребывания — 46231,9 тенге.

Политика гибкого ценообразования позволяет при полном возмещении затрат варьировать цену услуги для клиента. Если, например, клиентов полустационара устраивает цена 1239,2 тг в день, то для стационара может предлагаться цена 2588,4 тг в день. Если же набор клиентов в полустационар является проблемой, то может быть применена цена 744 тенге, но тогда стационару придется нести основную нагрузку в размере 3331,2 тенге.

Аналогичные расчеты для организации, выполняющей функции реабилитационного центра детей (3 вариант), представлены в таблице 4.

Т а б л и ц а 4

Цена услуг для медико-социальной организации стационарного, полустационарного типа и временного пребывания детей, тенге

Наименование схемы ухода	Стоимость услуги, тенге на клиента		
	в месяц	в неделю	в день
Цена услуги, тенге на клиента (вариант равномерного разделения косвенных затрат по отделениям)			
Стационар	72795,1	18198,8	2426,5
Полустационар	41867,0	10265,6	1395,6
Временное пребывание	71196,5	17799,1	2373,2
Цена услуги, тенге на клиента (вариант отнесения всех косвенных затрат на стационар и временное пребывание)			
Стационар	101162,7	25290,7	3372,1
Полустационар	23124,3	5781,1	770,8
Временное пребывание	99310,6	24827,7	3310,4
Цена услуги, тенге на клиента (вариант отнесения всех косвенных затрат на полустационар)			
Стационар	53883,3	13470,8	1796,1
Полустационар	54643,9	13661,0	1821,5
Временное пребывание	52453,7	13113,4	1748,5
Цена услуги, тенге на клиента (вариант отнесения общего персонала, оказывающего прямые услуги (кроме социального работника и его помощника) на полустационар)			
Стационар	77018,2	19254,5	2567,3
Полустационар	39220,6	9805,2	1307,4
Временное пребывание	76454,9	19113,7	2548,5

Примечание. Составлено автором.

Применение разных методов распределения прямых и косвенных затрат позволяет проводить ценовую политику, адаптированную под уровень и структуру спроса. Это также дает возможность индивидуального формирования цены для каждого клиента, согласно его способности оплачивать услуги.

2 МОДЕЛЬ. По второй модели основной нормативов по персоналу в стационарах были взяты сложившиеся нормы эффективной практики в Карагандинской области (2 дома малой вместимости по 20-25 человек в Бухар-Жырауском и Осакаровском районах) [5]. Штатные нормативы модели представлены в таблице 5.

Т а б л и ц а 5

Штатные нормативы для МСУ стационарного и полустационарного типа исходя из эффективных практик сельских домов малой вместимости в Карагандинской области

Наименование должности	Количество должностных единиц, ставки	Примечание
Административно-управленческий и хозяйственно-обслуживающий персонал (постоянные расходы)		
Директор	1	
Зам. по социальной работе	1	(0,5 на стационар, 0,5 на полустационар)
Бухгалтер и специалист по закупкам	1	
Секретарь	0,5	
Сторож, садовник, истопник	1	
Работник по хозяйству	1	
Работник по закупке и складу	1	
Водитель	0,5	
Кухня	3	Повар, чистильщик овощей, мойщик посуды
Уборщица	2	
Всего	13	
Персонал, непосредственно оказывающий услуги (прямые затраты) в условиях стационара		
Социальный работник	1*	Специалист по социальной работе
Помощник по уходу	3*	
Всего	4	
Персонал, непосредственно оказывающий услуги (прямые затраты) в условиях полустационара		
Социальный работник	2	
Помощник по уходу	3	Приравнивается к социальному работнику по уходу (оплата по категории G-13)
Всего	5	
Общий персонал, оказывающий услуги (прямые затраты) в условиях стационара и полустационара		
Психолог	0,5	
Специалист по физкультуре, массажу	1	
Медсестра	0,5	
Всего	2	
* Нормы персонала заложены в соответствии со сложившимися практиками: дом малой вместимости в Карагандинской области на 20 человек.		

Примечание. Составлено автором.

Для оценки тех видов постоянных затрат, которые упомянуты в данной модели, использовались нормативы расходов по действующему в Казахстане стандарту ССУ, а не по упомянутым в Стандарте нормативам, в качестве информационной базы использовалась бюджетная заявка ГУ «Серебрянское медико-социальное учреждение для престарелых и инвалидов общего типа» на 50 человек.

Расчеты представлены в таблице 6.

1 вариант второй модели

Медико-социальное учреждение, совмещающее услуги для престарелых: стационарного типа — 20 человек и полустационарного типа — 30 человек.

Согласно расчетам общая сумма расходов составила 25999,7 тыс. тенге в год, из них прямые затраты составили 14931,2 тыс. тенге в год, или 57,4 %, косвенные затраты — 11068,53 тыс. тенге, или 42,65%.

Удельные прямые расходы составляют 24885,3 тенге в месяц.

2 вариант второй модели

Медико-социальное учреждение, совмещающее услуги для престарелых: стационарного типа — 20 человек, полустационарного типа — 30 человек, со временным уходом — 5 человек.

Согласно расчетам общая сумма расходов составила 27299,8 тыс.тенге в год, из них прямые затраты 16231,27 тыс. тенге в год, или 59,5 %, косвенные затраты 11068,53 тыс. тенге, или 40,5 %.

Удельные прямые расходы составляют 24592,8 тенге в месяц.

В целом, очевидно, что по второй модели уровень цен ниже за счет минимизации персонала. Но поскольку второй вариант сделан на основе реально функционирующих объектов, то можно сказать, что он основан на апробированной практике. Посещение данных объектов, вкупе с опросом клиентов, позволило сделать вывод об удовлетворительном качестве услуги. Фактически этот опыт хозяйствования можно на данном этапе признать наилучшей практикой.

При применении разных методов распределения косвенных затрат нами получены следующие варианты цены за услугу в соответствии с таблицей 6. Так, цена на дневное пребывание и, соответственно, дневная услуга варьируется в цене:

- для полустационара: от 586,4 тенге до 1620,7 тенге;
- для стационара: от 1276,4 тенге до 2496,6 тенге;
- для схемы временного пребывания: от 1255,5 тенге до 2496,6 тенге.

Разница между ценами за пребывание по минимальному и максимальному варианту цены в течение недели составила:

- для полустационара — 7686,4 тенге;
- для стационара — 9307,9 тенге;
- для временного пребывания — 9308,0 тенге.

Т а б л и ц а 6

Модели структуры расходов для МСУ, совмещающего услуги стационарного, полустационарного типа и временного ухода, по предлагаемым нормам персонала исходя из эффективных практик организаций сельских населенных пунктов Карагандинской обл.,тыс. тг в год

Наименование	1 вариант: на 20 чел. — стационар и 30 — полустационар для престарелых		2 вариант: на 20 чел. — стационар, 5 чел. — временный уход и 30 — полустационар для престарелых	
	Значения	Структура, %	Значения	Структура, %
1	2	3	4	5
Оплата труда (в т.ч. социальные отчисления, компенсационные выплаты) *	6450,4	24,8	6450,4	23,6
Приобретение продуктов питания*	6627	25,5	7860,73	28,8
Приобретение медикаментов и пр. средств мед. назначения*	535,8	2,1	602,14	2,2
Приобретение прочих товаров	420	1,6	420	1,5
Командировки и служебные разъезды внутри страны	498	1,9	498	1,8
Прочие услуги и работы (курсы повышения квалификации)	250	1,0	250	0,9
Прочие текущие затраты (в т.ч. затраты на захоронение)	75	0,6	75	0,5
Итого прямые затраты	14931,2	57,4	16231,27	59,5
Оплата труда (в т.ч. социальные отчисления, компенсационные выплаты)	7213,2	27,7	7213,2	26,4
Оплата коммунальных услуг	1598,5	6,1	1598,5	5,9
Оплата услуг связи	280	1,1	280	1,0
Приобретение прочих товаров (канц. товары, ММС, приобретение ГСМ, товары, необходимые для обслуживания основных средств, строительных материалов)	711	2,7	711	2,6
Прочие услуги и работы (текущий ремонт оборудования, банковские услуги и пр.)	176	0,7	176	0,6

Продолжение таблицы 6

1	2	3	4	5
Прочие текущие затраты (техосмотр машин, гос. пошлина)	25	0,1	25	0,1
Приобретение товаров, относящихся к основным средствам	1039,4	4,0	1039,4	3,8
Взносы на обязат. страхование гражданско-правовой ответственности (страх. автотранспорта)	25,43	0,1	25,43	0,1
Итого косвенные затраты	11068,5	42,6	11068,5	40,5
Всего	25999,7	100,0	27299,8	100,0

* Строки, где фиксируется изменение значений показателей.

Примечание. Составлено автором.

Таблица 7

Стоимость услуг для МСУ стационарного, полустационарного типа и временного пребывания по предлагаемым нормам персонала исходя из эффективных практик сельских населенных пунктов Карагандинской области, тенге*

Наименование схемы ухода	Стоимость услуги, тенге на клиента		
	в месяц	в неделю	в день
Цены услуги (вариант равномерного распределения и косвенных затрат по отделениям)			
Стационар	53940,0	13485,0	1798,0
Полустационар	33466,3	8366,6	1115,5
Временный уход	53315,0	13328,7	1777,2
Цена услуги (вариант отнесения всех косвенных затрат на стационар и временное пребывание)			
Стационар	74064,5	18516,1	2468,8
Полустационар	16695,9	4174,0	556,5
Временный уход	73439,5	18359,9	2448,0
Цена услуги, тенге на клиента (вариант отнесения всех косвенных затрат на полустационар)			
Стационар	37169,5	9292,4	1239,0
Полустационар	47441,6	11860,4	1581,4
Временный уход	36544,5	9136,1	1218,2
Цена услуги (вариант отнесения общего персонала, оказывающего прямые услуги, кроме социального работника и его помощника, на полустационар)			
Стационар	51262,7	12815,7	1708,8
Полустационар	35530,6	8882,7	1184,4
Временный уход	50637,7	12659,4	1687,9

* Операционная прибыль — 10% от цены услуги.

Примечание. Составлено автором.

Разница между ценами за пребывание по минимальному и максимальному варианту цены в течение месяца наиболее ощутима и составила:

- для полустационара — 31026 тенге;
- для стационара — 36937,8 тенге;
- для временного пребывания — 37231,7 тенге.

В зависимости от структуры предложения и готовности платить за услуги можно использовать разные варианты цены. Если, например, для услуги стационара будет определена комфортная цена в 50 тысяч тенге в месяц, то может быть избран 1-й или 4-й вариант определения цены (табл. 7). Если же будет необходимость опустить цену за услугу стационара до 40 тысяч тенге, то тогда косвенные услуги надо будет относить на полустационар, который оплачивается, как правило, по дням пребывания, и в целом оплата в 1581,4 тенге в день будет приемлема для клиента.

Фактически можно внутри стационара и полустационара применять варьирование цены в зависимости от уровня потребностей клиента, если определять типы клиентов по четырем категориям, которые были описаны нами ранее, согласно оценке потребностей и определять цену в зависимости от категории клиента.

Если сделать такой расчет по последнему варианту цены из таблицы 8, то по группам клиентов могут быть предложены следующие цены.

Разница между ценой для первой и четвертой категории составляет в месяц:
 – в стационаре 5189,7 тенге;
 – в полустационаре 5726,1 тенге;
 – на койках временного ухода 4357,3 тенге.

Наименее значительна разница в плате за день:

– в стационаре 175 тенге;
 – в полустационаре 198 тенге;
 – на койках временного ухода 145тенге.

В целом незначительная дифференциация цен по категориям ухода может быть ощутимой для клиентов с ограниченной платежеспособностью.

Т а б л и ц а 8

Вариация цен для проведения ценовой политики, дифференцированной по категориям клиентов*

Наименование схемы ухода	Стоимость услуги, тенге на клиента		
	в месяц	в неделю	в день
Цена услуги, тенге на клиента (вариант отнесения общего персонала, оказывающего прямые услуги (кроме социального работника и его помощника), на полустационар)			
Стационар (базовая цена)	51262,7	12815,7	1708,8
1 категория	47965,1	47965,1	11991,3
2 категория	49865,2	49865,2	12466,3
3 категория	51687,1	51687,1	12921,8
4 категория	53154,8	53154,8	13288,7
Полустационар	35530,6	8882,7	1184,4
1 категория	31258	8014,9	1083,1
2 категория	33694,1	8639,5	1167,5
3 категория	35987	9227,4	1247,0
4 категория	36984,1	9483,1	1281,5
Временный уход	50637,7	12659,4	1687,9
1 категория	47539,1	11884,78	1584,637
2 категория	49125,3	12281,33	1637,51
3 категория	50013,6	12503,4	1667,12
4 категория	51896,4	12974,1	1729,88

* Операционная прибыль 10% от цены услуги.

Примечание. Составлено автором.

Исходя из изложенного выше разработанные нами правила можно обобщить.

1. Поскольку в специальных социальных услугах основную долю цены составляют прямые затраты, в которых доминируют затраты на оплату труда персонала и сопутствующие отчисления, то планирование численности персонала приобретает решающее значение. Сравнительный анализ результатов расчетов по персоналу в модели, предложенной литовским экспертом, и по фактически сложившемуся образцу в коммунах престарелых, функционирующих в сельской местности Карагандинской области, позволил сократить цену за пребывание в стационаре для инвалида и престарелого с 71812,5 тысяч тенге в месяц до 53940 тысяч тенге в месяц. При этом дневная оплата пребывания сократилась с 2394,0 тенге до 1798,0 тенге.

Мы рекомендуем планировать соотношение клиент–работник в часах рабочего времени только для социальных работников и социальных работников по уходу, остальной персонал планировать либо на организацию в целом, либо на группы фактически сформированных клиентов и при возможности привлекать персонал за счет аутсорсинга.

Возможно также при планировании структуры цены относить часть прямых, но не основных, затрат (например, кинезиотерапевт), на подразделение, услуги которого пользуются относительно большим спросом на рынке.

2. Косвенные затраты также можно распределять на основе разных моделей:
– равномерно по подразделениям, исходя из численности или фонда оплаты труда персонала;
– отнесения всех косвенных затрат на одно подразделение, услуги которого пользуются спросом, и повышение цены не окажет влияния на его сокращение.

3. Для обеспечения максимальной индивидуализации услуги необходимо привязывать цену к категориям клиентов, определенных по их потребности в уходе, что позволит увеличить их численность и учесть разницу в цене, ощущаемую как справедливую. Учет такой разницы на примере наших расчетов составляет 5190 тенге между клиентом четвертой и первой категории.

Таким образом, по применению модельного подхода к управлению затратами и ценами на специальные социальные услуги организаций могут быть сделаны определенные выводы.

Предлагаемым нами гибким подходом к определению цен могут пользоваться как частные, так и некоммерческие организации и организации, переходящие на право хозяйственного ведения, поскольку им дано право самостоятельного определения цены для клиентов, приходящих с рынка. Гибкость ценообразования достигается за счет разработки принципов (правил) включения прямых и косвенных затрат в цену услуги.

Список литературы

- 1 Джон Дейли. Эффективное ценообразование — основа конкурентного преимущества / Джон Дейли. — М.: Издательский дом Вильямс, 2003. — 304 с.
- 2 Закон Литовской Республики «О социальной интеграции лиц с недугом». Принят 28 ноября 1991г. № I–2044 (с изм. и доп. на 01.01.2014). Сайт Министерства социальной защиты и труда Литовской Республики. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.socmin.lt/en/news/ministry-of-social-z6rf.html>.
- 3 Приказ Министра здравоохранения и социального развития Республики Казахстан от 26 марта 2015 г. № 165 «Об утверждении стандартов оказания специальных социальных услуг в области социальной защиты населения». Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 13 мая 2015 г. № 11038. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://tengrinews.kz/zakon/pravitelstvo_respubliki_kazahstan_premier_ministr_rk/sotsialnoe_obespechenie/id-V1500011038/.
- 4 Джазыкбаева Б.К. Трансформация принципов формирования персонала в организациях социального обслуживания в Казахстане / Б.К. Джазыкбаева // Вестн. КазНУ. Серия «Экономическая». — Алматы: Казахский нац. ун-т им. Аль-Фараби, 2015. — № 2/1(108). — С. 142–149.
- 5 Организации по предоставлению специальных социальных услуг в Карагандинской области: стат. сб. — 2014. — 79 с. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: karaganda.stat.kz.

Б.К. Джазыкбаева

Ұйым қызметтеріне кеткен шығындар мен бағаларды басқаруға модельдік көзқарас

Мақалада арнаулы әлеуметтік қызмет көрсететін ұйымдар қызметтеріне кеткен шығындар мен бағаларды басқаруға модельдік көзқарас қарастырылған. Арнайы әлеуметтік қызмет көрсететін ұйымдарда құрастыру механизмінің негізі болып нормативтік пайданың шығынға қосылған бағдарлау тетік болып табылады. Осы жүйенің дәстүрлі рентабельділігінің төмендігіне және негізгі клиенттердің төмен төлемқабілеттілігіне байланысты құралы — бағаны қалыптастыруда шығындарды басқару негізгі құрал болып саналады. Қызмет ұйымының персонал құрылымымен ерекшеленетін екі базалық модельдердің бизнес-жоспарлау қызметіне талдау жасалған: жеке Литва компаниясының персонал қызметкерлердің құрылымы аналогы бойынша және Қарағанды облысының Осакаров және Бұқаржырау аудандарының қарттар коммуналдарының персонал қызметкерлердің құрымын жоспарлау үлгісі бойынша. Ұсынылып отырған қызмет ұйымдастыру модельдері жеке, сондай-ақ коммерциялық емес ұйымдар мен ауыспалы шаруашылық жүргізу құқығына ие ұйымдарда пайдаланылу мүмкіндігін анықтады. Жанама шығындардың қызметтің өзіндік құнының әр түрлі әдістеріне таратуда пайдалану қызмет бағасын терең қалыптасуына мүмкіндігін береді. Шығындар және баға құрастыруды басқару икемділігі тікелей және жанама шығындардың қызмет бағасына енгізу есебінен қол жеткізілетіндігін анықталды.

Кілт сөздер: модель, баға құрастыру, арнайы әлеуметтік қызметтер, пайда, шығындар, шығындарды басқару, ең аз және ең жоғары бағалар, стационар, жартылай стационар, шығындар мен бағаларды басқаруда модельдік көзқарас.

B.K. Jazykbayeva

Model approach to costs and prices' management for organization's services

The paper considers a model approach to managing costs and prices in organizations that provide special social services. The main mechanism for pricing services in organizations that provide special social services is cost orientation adding standard profit. Cost management becomes the main tool for pricing in connection with traditionally low profitability of this sphere and low solvency of the bulk of customers. The analysis of two basic models of organization activities' business planning characterized by staff structure is shown: personnel structure planned similarly to a private Lithuanian company and personnel structure planned on the basis of the personnel composition of the elderly commune in Osakarovka and Bukhar-Zhyrau districts of Karaganda oblast. It is revealed that the proposed models of the organization's activities can be used both in private and non-profit organizations and organizations acquiring the right of economic jurisdiction. Using different methods of allocating indirect costs to the cost of a service makes it possible to use this method's opportunities to form a service offer with flexible price. It is determined that the flexibility of managing costs and pricing is achieved through the development of principles for including direct and indirect costs in the service price.

Keywords: model, pricing, special social services, profit, costs, cost management, minimum and maximum price, hospital, day clinic, model approach to cost and price management.

References

- 1 John Daly. (2003). *Effektivnoe tseonoobrazovanie — osnova konkurentnoho preimushchestva [Pricing for Profitability: Activity-Based Pricing for Competitive Advantage]*. Moscow: Izdatelskii dom Viliams [in Russian].
- 2 Zakon Lietuvoski Respubliki «O sotsialnoi intehratsii lits s neduhom». Priniat 28 noiabria 1991 h. № I–2044 [Law «On the social integration of the disabled adopted» on November 28, 1991. No. I-2044. Ministry of Social Security and Labor of the Republic of Lithuania website]. *www.socmin.lt*. Retrieved from <http://www.socmin.lt/en/news/ministry-of-social-z6rf.html> [in Russian].
- 3 Prikaz Ministra zdravookhraneniia i sotsialnoho razvitiia Respubliki Kazakhstan ot 26 marta 2015 h. № 165 «Ob utverzhdenii standartov okazaniia spetsialnykh sotsialnykh usluh v oblasti sotsialnoi zashchity naseleniia». Zarehistririvan v Ministerstve iustitsii Respubliki Kazakhstan 13 maia 2015 hoda № 11038 [Minister of Health and Social Development of the Republic of Kazakhstan order No. 165. «On approval of standards for the provision of special social services in the sphere of social protection of population» dated March 26, 2015 registered in the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan on May 13, 2015 No. 11038]. *tengrinews.kz*. Retrived from https://tengrinews.kz/zakon/pravitelstvo_respubliki_kazahstan_premier_ministr_rk/sotsialnoe_obespechenie/id-V1500011038/ [in Russian].
- 4 Jazykbayeva, B.K. (2015). Transformatsiia printsipov formirovaniia personala v orhanizatsiiah sotsialnoho obsluzhivaniia v Kazakhstane [Transformation of staff development principles in social service organizations in Kazakhstan]. *Vestnik KazNU. Seriiia «Ekonomichekaia» – KazNU Bulletin. Economical Series, 2/1(108)*, 142–149. Almaty: Kazakhskii natsionalnyi universitet imeni Al-Farabi [in Russian].
- 5 Orhanizatsii po predostavleniiu spetsialnykh sotsialnykh usluh v Karahandinskoi oblasti [Organizations providing special social services in Karaganda oblast]. (2014). *karaganda.stat.kz*. Retrived from karaganda.stat.kz [in Russian].

A.Saiken², Zh.N. Yerniyazova¹, A.M. Shilmanova¹, A.S. Omarova³

¹Korkyt Ata Kyzylorda State University, Kazakhstan;

²Xinjiang University, Urumqi, Xinjiang;

³L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
(E-mail: aiganyml28@mail.ru)

Branding of the Kazakhstan territories

In the conditions of universal expansion of world economic relations, development of production capacities and, as a result, the formation of harsh conditions for competition, it is necessary to use new tools that allow the manufacturer to feel confident both on the domestic and foreign markets. One such tool is branding, which has become an integral part of the marketing programs for a long time of the most of Western companies. The process of formation and development of market relations in the Republic of Kazakhstan is accompanied by increasing competition between business entities, a constant change in the external and internal marketing environment, which requires the improvement of entrepreneurial and marketing activities to create, distribute and consume goods and services. First of all, the International Information Committee is responsible for promoting and strengthening the positive image of our country abroad. In the globalised information world, there is the need to work out new approaches to creating a positive image for a country, which is why many countries are currently “re-branding” themselves to increase their recognisability and attractiveness. Kazakhstan is no exception, especially when we are trying to join the club of the top 50 most competitive countries in the world. Competitiveness starts with recognisability and the stability of a brand.

Keywords: branding, export, territory, branding of places, logo, infrastructure, brand-book, export brands, resource, economics.

In recent years, competition in attracting investment, tourists, cultural and sports events between countries and cities is becoming more active. In connection with this, since the 1960s, the field of research of the image of the country and the branding of territories has become popular.

In 2002, for the first time, the term «branding places» was introduced by one of the world's leading branding specialists S. Anholt who, on the basis of this, developed a comprehensive, diversified approach to branding of territories and the concept of competitive identity by presenting it as a hexagon, the system for evaluating the results of the national branding «Anholt Nations Brand Index», which includes six elements of the territory's modern brand:

- tourism;
- export;
- policy;
- investments;
- culture;
- human capital (Fig. 1).

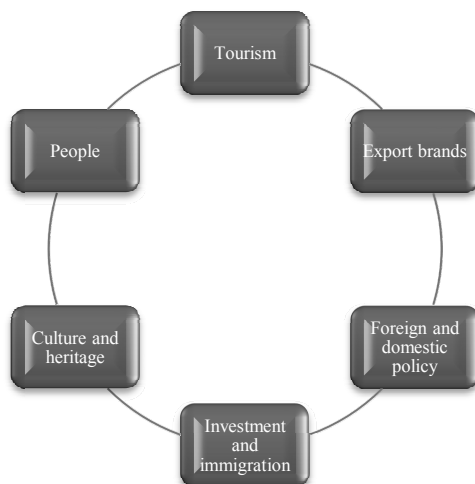

Figure 1. Hexagon of National Brands

In contrast to this theory, the second specialist in territory branding Keith Dinny pays attention to branding of cities. According to his UN report "Revision of WORLD Urbanization Prospects" it is said that for the first time in the history of mankind half of the Earth's inhabitants live in cities». Thus, K. Dinny focuses on the fact that cities but not countries have already entered the world arena by entering into competition with territories and organizations [1].

The world practice of branding of territories demonstrates its economic and political effectiveness. What creates opportunities for attracting tourists, investments and also achieving certain goals.

In recent years, Kazakhstan managed to occupy quite a strong position in the world arena. Holding such events as the Asian Games, Universiade 2017, Expo 2017, as well as a number of major international business forums forced the city authorities to think about branding the country and creating a logo of the cities of Astana and Almaty to attract tourists and potential investors.

The development of the territory's image and branding becomes an actual direction of the Kazakhstan regional policy in the field of tourism. The attractiveness of the subjects of the Republic of Kazakhstan as tourist territories is determined by the totality of tourist resources with developed tourist and recreational infrastructure that implemented by economic, social, environmental and cultural projects. The need to form your own territory's brand and enhance its recognizability are obvious, as it helps to attract attention to the country and cities and will give an opportunity to more effectively promote its interests. In connection with this, since 2011 tenders for the development of cities and the country's logos have been announced by state bodies (Table).

Table

Tenders for development of logos cities and countries

Name of the competition	Organizers	Date of event	Requirements for the competition	The purpose of the competition	Tasks of the competition	The result of the competition
1	2	3	4	5	6	7
The competition for the development of logos of cities in Kazakhstan is carried out within the framework of the information campaign «Congratulations, the country!», timed to celebrate the Kazakhstan's 20th anniversary of Independence. (6)	OYL «Civil Alliance of Kazakhstan» under the support of the Ministry of Culture of the Republic of Kazakhstan.	01.08.2011 – 12.10.2011	The logo should be easily readable, include the original graphic element and the font name of the city-participant of the Competition. In the process of developing the logo, it is necessary to take into account the requirements prescribed in the the Republic of Kazakhstan's Law «On Trade-marks, Service Marks and Appellations of Origin» of 26.07.1999 No. 456-1	Promotion of the modern identity of Kazakhstan's cities, in order to develop a sense of love and respect for the motherland, awareness of the modern Kazakhstan's involvement in his city and country.	<ul style="list-style-type: none"> • Attach the population of the country to the celebration of Kazakhstan's anniversary of Independence; • Encourage Kazakhstanis to express their feelings for their city through a logo reflecting its essence and individuality. 	Kyzylorda – Aikimbayev Dauren
						Karaganda – Ganyushin Roman
						Taldykorgan – Popova Svetlana
						Kostanay – Maxim Agapov
						Petropavlovsk – Komarov Alexander
						Kokshetau – Islankina Xenia
						Kapchagai – Akimgojayev Nurym
						Rudny – Mustafin Anuar
						Aralsk - Shubenok Dmitry
						Zhezkazgan – Bekeshev Vadim
						Ekibastuz – Alibayev Timur
						Uralsk - Urazaliev Maxim
						Aktau - Shemshura Irina
						Ust-Kamenogorsk - Shubenok Mikhail
Pavlodar - Komarov Alexander						

Table continuation

1	2	3	4	5	6	7
						Aktobe – Abdrzakov Vadim Shymkent– Ospanov Magzhan Taraz – Usenbaev Dulat Semipalatinsk – Kydyrmolaev Eldar Turkestan– Kokshebaev Zeynur
Competition for the best tourist symbol of Astana	Akimat of Astana	07.05.2012 – 25.05.2012				Undefined
Competition to determine the national brand of Kazakhstan (7)	Minister of Information and Communication of the Republic of Kazakhstan	31.08.2016- 15.10.2016	The application must contain a logo, a slogan, a brief concept, written in free form and revealing the central idea of the work.	Creation and determination by the open tender of the best proposal for the formation of the National brand of the Republic of Kazakhstan.	Increase of image attractiveness and recognition of Kazakhstan in the international arena; Strengthening of patriotism of Kazakhstani; Promotion of information promotion of unique Kazakhstani tourist sites, attraction of foreign investments.	Competition to determine the national brand decided to extend (source http://today.kz/news/kazakhstan/2017-03-01/737201-konkurs-po-opredeleniyu-natsionalnogo-brenda-kazahstana-reshili-prodlit/)
Competition for the creation of the tourist brand (brand-book) of the city of Almaty	Akimat of Almaty	1.02.-15.02.2016	Logo; color and color scale (basic and auxiliary colors); motifs of ornamental and decorative plastics; the use of graphic elements in the urban environment during the festive decoration; graphic in the festive decoration of the city; photo style in the image design of the city; the formulation of urban transport;	“Identification of the best conceptual projects for the creation of the brand-book of Almaty city, most fully taking into account its town-planning traditions, contributing to the renewal of the city and the consolidation of its individual characteristic, taking into consideration both the cultural and historical		The concept developed by TigranTuniyanets

End of Table

1	2	3	4	5	6	7
			public transport stops and navigation in the city; souvenir production.	heritage and the trends of modern development”, - said in the press service of the akim		
Competition for the best sketch-idea of the capital’s tourist symbol. (8)	GI «Architecture and Urban Planning Department of Astana»	26.01. – 5.04.2017	The symbol, the sign (brand) should reflect the status of the city, its tourist attraction, attractions, features of the landscape and history. The symbol should be bright, concise and modern. The color scheme should reflect the color and compositional traditions of the decorative art of the Kazakhs.			Undefined

Table shows that people began to pay attention to the branding of cities and countries in the last 15 years, mainly for the cities of Almaty and Astana. The only contest for the development of the logos of the remaining 20 cities of Kazakhstan was timed to the Republic of Kazakhstan’s 20th anniversary of Independence and was organized by the OYL «Civil Alliance of Kazakhstan with the support of the Ministry of Culture of the Republic of Kazakhstan. After analyzing all the organized competitions, it is possible to see that in the requirements for creating a brand of territories the main criterion is a visual illustration — the logo of the city / country, at the same time everyone can take part..

According to international experience, in the process of developing the brand of the territory, in addition to designers, relevant specialists from different fields of activity are involved and passes in several stages:

1. Research (questionnaire);
2. Development of concepts;
3. Testing and finalizing concepts;
4. Preparation of the HydeLines and Presentation of the Brand;
5. Monitoring results.

This process of work on the terms takes at least one year [2].

Often, the branding strategies of the two major cities Astana and Almaty emphasize only their material characteristics - buildings and events (Asian Games, Universiade, Expo, Summit, etc.), while small cities use intangible aspects - history, slogan and logo (as an example of the logo of Zhezkazgan, the author Bekeshev Vadim) (Fig. 2).

Figure 2. Historical logos

Contests held to create a brand of cities and countries are held at the following stage:

1. *The development of territory branding is understood as the development of a kind of «beautiful picture» for attracting tourists.* The essence of territory branding lies in the analysis of the strengths and weaknesses of the territory of competitors and the development of the identity of the place, taking into account the concept of this territory.

2. *Branding of cities is developed taking into account «only» iconic buildings or symbols of the city.* Effective branding of the city requires a clear understanding of its future and an appropriate brand development strategy (2) as well as the target audience.

3. *Customers of projects - state authorities of the regions usually do not fully represent what the project for branding the territory is.* As a result:

3.1. the sample is taken by the visual perception of the city's logo by the commission, without analysis of the concept and strategy of the development of the territory.

3.2. there is no understanding of the scope of work (often for development is given from 15-20 days), whereas for a full analysis of the potential of the territory, a survey of residents and tourists, the development of a concept for the development of the city, etc. Takes more than six months.

3.3. understanding the costs of human resources (it is necessary to create a working group consisting of specialists from different fields of activity). In the contest, designers and advertising agencies are often involved. While issues of site identity, concept analysis and brand strategy development are beyond the designer's competence. In the development of the brand, the designer acts only as an artist.

3.4. to successfully create and implement a brand of the territory, it is also necessary to involve the inhabitants. Since they are primarily both carriers and owners and consumers of the brand of their territory [3]. As an example, the rejection of the chosen symbol of Almaty by the city residents.

Whatever contests are held to develop the brand of the territory, one of the components of the brand's success and recognition is the brand's promotion with the help of the media and government agencies, as well as use in the design of the city and replicating on souvenirs.

Having a neighborhood with regional competitors such as Kyrgyzstan, Uzbekistan, with which Kazakhstan has a similar ornamentation, culture and way of life and which is inferior to climatic conditions, it is difficult to stand out for its unique features and not to strengthen common features. The real problem is to determine which of the many national features of Kazakhstan best responds to key stakeholders and key consumers of the brand.

Over the years, Kazakhstan has been spending huge amounts of money on image-based video clips broadcast on global channels, which shows the sights of Kazakhstan. At the same time, attracting the interest of a potential tourist is not an easy task. Becoming tourists, a person acquires a «tourist's look». According to the theory of the British sociologist Urry, the «look of the tourist» depends on the society and is formed by society and develops due to the large flow of information transmitted through media channels. At the same time, according to Urry, tourists and places of interest are manipulated, accordingly, cities can draw tourists' attention to those landmarks and places of interest they want [4].

Thus, successful branding of the city can be an excellent tool for creating a tourist image of the whole country.

References

- 1 *citybranding.ru*. Retrieved from <http://citybranding.ru/obmanshnik-edinburg-brend-kotorogo-net/>.
- 2 Keith, Dinnie. (2013). *Branding. Luchshie Mirovye Praktiki [Branding. Top World Practices]*. Moscow.

3 *vlast.kz*. Retrieved from <https://vlast.kz/novosti/11853-net-kreativnosti-nazarbaev-prizyvaet-najti-nacionalnyj-brend.html>.

4 *www.ktk.kz*. Retrieved from <https://www.ktk.kz/ru/news/video/2016/08/25/71701>.

А. Секен, Ж.Н. Ерниязова, А.М. Шильманова, А.С. Омарова

Қазақстан аймағындағы брендинг

Жаһандық экономикалық қатынастарды кеңейту үшін дамыту және бәсекелестіктің шарттарын қалыптастыру, ішкі және сыртқы нарықта сенімді сезінуге жаңа құралдарын пайдалану қажет. Бұл құралдардың бірі — брендинг, ол батыс ірі компанияларының маркетингтік бағдарламаларының ажырамас бөлігіне айналды. Ол өзінде құрылу, күшею, репозициялану, жақсару және даму сатыларының өзгеруі және оның кеңею және тереңдеу процестерін қоса алады. Қазақстан Республикасының нарықтық қатынастардың қалыптасуы мен даму процесі, тауарлар мен қызметтерді құру, тарату және тұтыну үшін бизнес және маркетинг қызметінің жетілдіруді талап етеді. Халықаралық ақпарат комитеті еліміздің шетелде және он имиджін нығайтуға жауап береді. Әлемде жаһандық ақпараттық жаңа тәсілдер оң имиджін қалыптастыруға қажеттілігі бар, сондықтан да қазіргі уақытта көптеген елдер «ребрендинг» өзіне аудару мақсатымен олардың тартымдылығын және танымалдығын арттырады. Қазақстан елі үшін бәсекеге қабілетті 50 ел қатарына қосылу үшін тұрақтылық бренд керек. Ол бәсекеге қабілеттіліктен хабардар болуы мен бренд тұрақтылығынан басталады. Брендинг аумақтарды дүниежүзілік практиканың экономикалық және саяси тиімділігін көрсетеді. Ол туристерді тарту үшін мүмкіндіктер жасау, инвестициялық және белгілі бір мақсаттарға қолжеткізу болып табылады.

Кілт сөздер: брендинг, экспорт, аумақ, брендинг орындық, логотип, инфрақұрылым, бренд-бук, экспорттық брендтер, ресурс, экономика.

А. Секен, Ж.Н. Ерниязова, А.М. Шильманова, А.С. Омарова

Брендинг территорий Казахстана

В условиях повсеместного расширения мирохозяйственных связей, развития производственных мощностей и, как следствие, формирования жестких условий конкурентной борьбы необходимо использование новых инструментов, позволяющих производителю уверенно чувствовать себя как на внутреннем, так и на внешнем рынках. Одним из таких инструментов является брендинг, давно ставший неотъемлемой частью маркетинговых программ всех крупнейших западных компаний. Процесс формирования и развития рыночных отношений в Республике Казахстан сопровождается усилением конкурентной борьбы между хозяйствующими субъектами, постоянным изменением внешней и внутренней маркетинговой среды, что требует совершенствования предпринимательской и маркетинговой деятельности по созданию, распределению и потреблению товаров и услуг. Международный информационный комитет отвечает за продвижение и укрепление положительного имиджа нашей страны за рубежом. В глобальном информационном мире существует необходимость в разработке новых подходов к созданию положительного имиджа для страны, поэтому в настоящее время многие страны «ребрендинг» себя используют для повышения их узнаваемости и привлекательности. Казахстан не является исключением, особенно когда мы пытаемся вступить в клуб 50 наиболее конкурентоспособных стран мира. Конкурентоспособность начинается с узнаваемости и стабильности бренда. Мировая практика брендинга территорий демонстрирует свою экономическую и политическую эффективность, что создает возможности для привлечения туристов, инвестиций, а также достижения определенных целей.

Ключевые слова: брендинг, экспорт, территории, брендинг мест, логотип, инфраструктура, бренд-бук, экспортные бренды, ресурс, экономика.

R. Yergaliyev, Zh. Raimbekov

*L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
(E-mail: r-a-u-a-n@mail.ru)*

Creation of an information and logistics service center as a factor of increasing logistic service

The article deals with the issues of creating the center for information and logistic service and its role in enhancing logistics services. The Center for Information and Logistic Services will function on the principle of a «single window» and cover the entire logistic chain, uniting the subjects of the logistic process - both state bodies and private companies - into a single information space. Logistics organization through the center for information and logistics service will include a wide range of services of a larger number of logistics companies with the possibility of using their combined assets: cargo yards, warehouses, sites, rolling stock, car fleet, equipment and technologies. In addition, it is known from the experience of developed countries that when using information and logistics systems by enterprises, their transportation costs are reduced by 7-20 %, the costs of handling and storage of material resources are reduced by 15-30 %, and the total logistics Costs by 12-35%. The authors come to the conclusion that the new format of interaction «customer-carrier» on the basis of information-logistic service will allow all participants to reduce response time, reduce staff costs, ensure transparency and flexibility of tariffs and eliminate the risk of errors in communications.

Keywords: logistics, logistics service, logistics system, single window, logistics automation system, service delivery, logistics service providers, logistics center, supply chain management, transportation management system.

Improving the quality of logistic service is one of the important conditions for the growth of the state's economy [1]. At the same time, as a rule, large logistic enterprises possessing huge capital - a network of logistic centers and terminals, an impressive fleet of trucks, freight cars, special equipment - are able to provide a high level of quality of logistic service. As the experience of developed countries shows, improving the quality of logistics service is achieved by integrating a large number of enterprises that perform specialized logistic services into a single network [2]. Moreover, we note that modern digital technologies allow logistic companies to build close relationships, providing them with a fast, high-quality, virtual data exchange.

Taking into account the experience of developed countries in the field of logistics services, we proposed a mechanism for improving the quality of logistic services in the context of implementing the strategy of industrial and innovative development. The proposed mechanism envisages the creation of the Center for Information and Logistic Service (CILS), which will operate on the principle of a «single window» and cover the entire logistic chain, bringing together the subjects of the logistic process - both state bodies and private companies - into a single information space.

Organization of logistics through the center of information and logistics services on the principle of a single window under a single agreement on a new technology will include a wide range of services of a larger number of logistics companies with the possibility of using their combined assets: freight yards, warehouses, sites, rolling stock, car park, equipment And technology. The main advantages of this approach for cargo owners include speed, convenience, transparency, flexibility of tariffs and time reduction [3]. Let's consider each of these parameters.

Speed. The higher speed of delivery will be achieved due to the normalization of the main components of the transportation process.

Convenience. Within the one-stop-shop system for all types of services, one contract is concluded, which includes the terms of all business units involved in the transportation: forwarders, freight companies, terminal warehousing companies, customs authorities (for foreign economic transactions).

Transparency. Most of the offered freight services will have a fixed rate. The client is entitled to use only the one that is interesting and beneficial to him.

Flexibility of tariffs. When ordering a service through an information and logistic center on the principle of a single window, the customer is given the choice of choosing the most favorable tariff plan and depending on the choice of receiving a discount.

Reducing time. Reducing the time of transportation is achieved through the construction of an optimal logistics scheme for the delivery of products. It takes into account the whole range of works, including the removal of goods from the warehouse of the cargo owner, handling and handling, as well as the use of motor transport services, payment of transportation payments through the territory of other states, provision of transport in accordance with specified parameters, documentation and related services. In this case, the client does not have to waste time finding third-party logistics companies, deal with issues of cargo handling and warehousing, as well as signing agreements with the owners of rolling stock.

Thus, the creation of an information and logistics service center on the principle of a «single window» helps to optimize the process of organizing a logistics service. At the same time, we note that in the context of a slowdown in economic growth, competition in the operator services market will only increase. In addition, the provision of one service is less attractive to users. Consequently, over time, logistics companies specializing in a particular section of the supply chain are able to provide their services under this service, which provides a discount policy, which will undoubtedly affect the reduction of the total cost of integrated services for the client.

This service is primarily addressed to small and medium-sized businesses that do not have their own logistics infrastructure.

The model of the proposed information and logistics service center is shown in Figure 1.

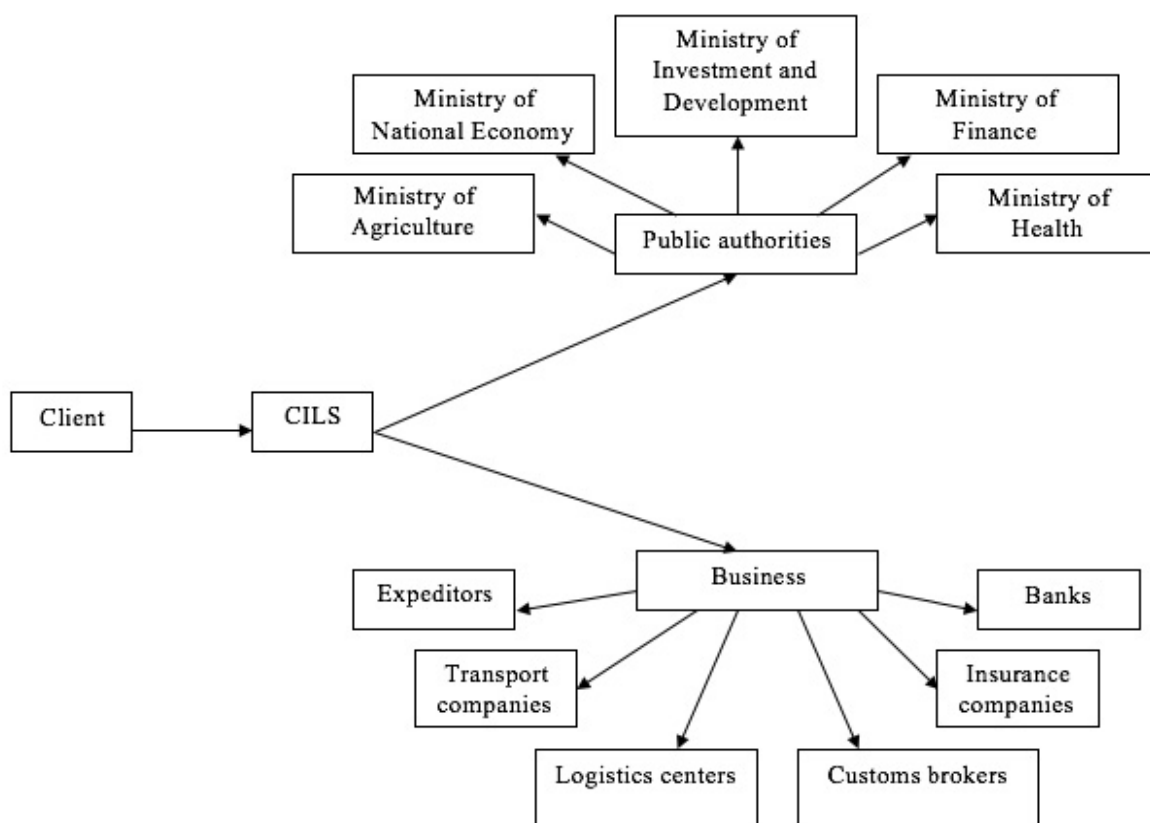

Figure 1. The model of the center for information and logistics services

As the basic components of the information and logistic service center model illustrates, it is suggested to distinguish two main sections that allow to effectively operate the logistics service system (Fig. 1)

Section 1 - information exchange, document circulation with state authorities on the principle of one window (B2G), allow the client to receive remotely public services in the shortest possible time. For example, when exporting products, the customer has the opportunity to electronically issue a customs declaration

Section 2 - information exchange, document circulation with business representatives on the principle of a single window (B2B), which allows the client to receive high-quality logistics services. CILS integrates the databases of its participants into a single central database. For example, when ordering transport services, CILS collects information from its partners' database, creates optimal options in a convenient form and offers

the client. When the client chooses a certain option, the service provider through the CILS enters into an electronic contract with him. This procedure is carried out remotely and in a short period of time.

The following categories of users interacting with the CILS should be distinguished:

- state bodies: customs, statistics committee; Transport Committee, Industry Committee, etc.
- producers (cargo owners);
- wholesalers, intermediaries, shops;
- general warehouses, freight terminals, logistics centers;
- carriers: auto. Railway, air;
- forwarders, 2PL, 3PL providers;
- financial companies: insurance companies and banks.

This system has the ability to provide:

- reference information with visualization on routes, tariffs and delivery dates, statistics, through planning and accounting;
- electronic registration of transportation documents and payment for services;
- preliminary information;
- monitoring and tracking the deployment and transportation of goods, identify problems.
- The introduction of this system has several advantages:
 - simplicity - work through the web window;
 - speed - remote work via the Internet;
 - universality - full access to all services and interaction with all transport participants.

The main types of services that can be obtained through the CILS are listed in Table.

Table

Basic services of CILS

The direction of logistics services	Basic services
Transportation	Direct Transportation Registration of payments for transportation Management of motor transport
Optimization of transport services	Choice of carriers Consolidation of shipments Tariff negotiations
Warehousing	Warehouse Management Purchase returns Repacking, marking Inventory Management Managing order procedures Supply of materials
Expedition	Forwarding Cargo tracking Managing the execution of orders
Software and information support	Packages of logistics programs Design of information systems (IS) Software selection Maintenance of functioning of information systems Consulting services
Customs	Customs brokerage services Electronic declaration of cargo Temporary storage

The work of this center must comply with all legal requirements in the field of document circulation and provide for the transfer of liability for damage or loss of cargo, ensure independent and fair competition among participants, as well as equal access of all participants to the IT infrastructure of the system [4].

The algorithm of the CILS is shown in Figure 2.

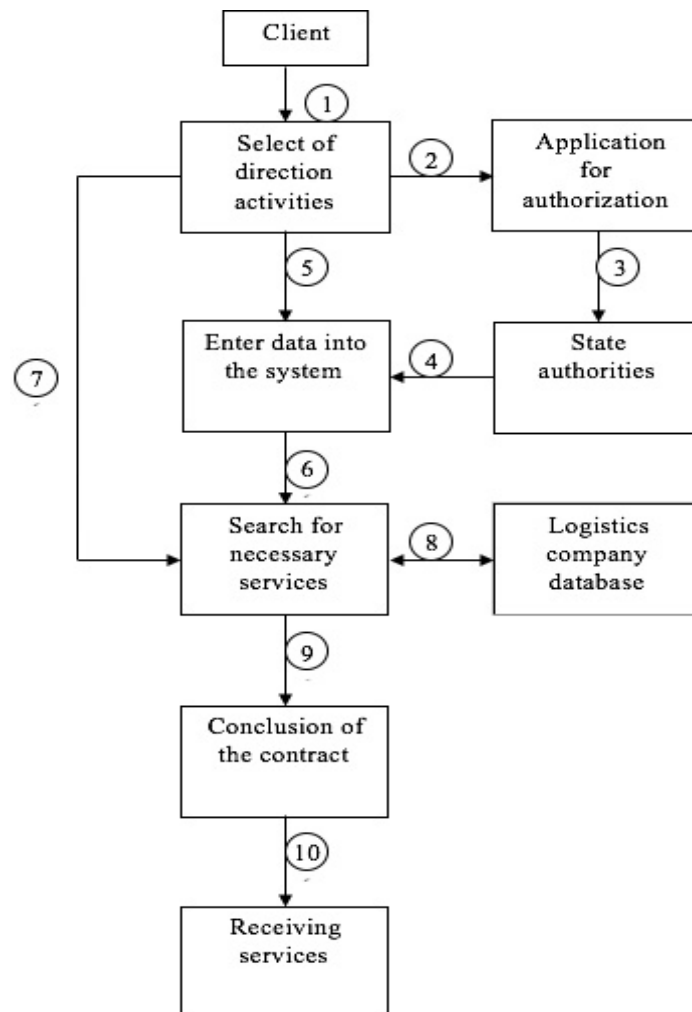

Figure 2. The algorithm for obtaining services

The general algorithm for obtaining services through the center of information and logistics services is illustrated in Figure 2. The order and sequence of actions are indicated by arrows and numbering: 1. The customer chooses the line of business - internal logistics, export transportation, transit transport; 2. If services related to foreign economic activities are needed-export and import shipments, or transit transportations, it is necessary to obtain permission from state bodies. Depending on the type of operation, the type of goods and the direction of the country, the system will generate a list of necessary permits with indication of the state bodies competent for this. A single window client submits only one application using an electronic digital signature. 3. The application is submitted for consideration to the relevant state bodies. The system will monitor the status of the application and notify the customers. 4. Obtaining all necessary documents. Documents are automatically transferred to the system. 5. Those customers who have authorization documents independently enter them into the system, skipping the fourth step. 6. Carries out the search of the necessary services, beginning from transportations and warehousing, finishing administrative logistics. 7. Clients who do not need documents go directly to finding the right services, skipping the previous steps. 8. The system processes the integrated partner database and selects the most appropriate options for the client's requirements. 9. The customer chooses the most optimal option for himself and concludes a contract with the contractor using an electronic digital signature. 10. Performance of obligations under the contract.

Thus, the service calculates the cost of delivery, bypassing intermediaries. Then the system selects the appropriate carrier and generates data for electronic document management. As a result, the final cost of transportation is formed quickly and conveniently.

In addition, it is known from the experience of developed countries that when using information and logistics systems by enterprises, their transportation costs are reduced by 7-20 %, the costs of handling and storage of material resources are reduced by 15-30 %, and the total logistics costs by 12-35 % [5].

Thus, the center for information and logistics service through the integration of participants in the logistics chain into a single network contributes to the improvement of the quality of the logistics service and the receipt of a positive economic effect by reducing the time and reliability of deliveries, increasing turnover of circulating assets and reducing inventory levels, creating a more predictable and transparent system tariffs. Therefore CILS contributes to the successful implementation of the strategy of industrial-innovative development.

References

- 1 Sezer, S. & Abasiz, T. (2017). The impact of logistics industry on economic growth: an application in OECD countries. *Eurasian Journal of Social Sciences*, 5(1), 11–23.
- 2 *npktrans.ru*. Retrieved from <http://www.npktrans.ru/Doc.aspx?docId=27677&CatalogId=653>.
- 3 Oliveira, P., Roth, A.V. & Gilland, W. (2002). Achieving competitive capabilities in e-services, *Technol. Forecast. Soc. Change* 69(7), 721–739.
- 4 *ec.europa.eu*. Retrieved from <https://ec.europa.eu/transport/sites/transport/files/modes/maritime/doc/2015-06-11-nswguidelines-final.pdf>.
- 5 Farhadi, M. & Rahmah, I. (2014). The impact of information and communication technology availability on economic growth. *Journal of Applied Sciences Engineering and Technology*, 7(7), 1412–1417.

Р. Ергалиев, Ж. Раимбеков

Ақпараттық-логистикалық сервис орталығын құру логистикалық сервисті арттырудың факторы ретінде

Мақалада ақпараттық-логистикалық сервис орталығын құру және оның логистикалық сервистің сапасын арттырудағы рөлі қарастырылды. Ақпараттық-логистикалық сервис орталығы «бір терезе» принципі бойынша жұмыс істейді және логистикалық үдеріс субъектілерін бірыңғай ақпараттық кеңістікке біріктіру арқылы барлық логистикалық тізбекті қамтиды. Ақпараттық-логистикалық сервис орталығы арқылы логистиканы ұйымдастыру көптеген логистикалық компаниялардың кешенді қызметтерінен тұрады және олардың келесідей жиынтық активтерін қолдануға мүмкіндік береді: жүк тасымалдау көліктері, қоймалар, жылжымалы құрам, автомобиль паркі, құрал-жабдықтар және технологиялар. Сонымен қатар, дамыған мемлекеттердің тәжірибесі көрсеткендей, кәсіпорындар ақпараттық-логистикалық жүйені қолданған кезде олардың көлік шығындары 7–20 %, жүк түсіру және тиеу және материалдық ресурстарды сақтау шығындары 15–30 %, ал жалпы логистикалық шығындар 12–35 % төмендейді. Мақаланың авторлары келесі қорытындыға келеді: ақпараттық-логистикалық сервис негізінде «тапсырыс беруші» және «тасымалдаушы» арасында қалыптасқан жаңа форматтағы қарым-қатынас барлық қатысушылар үшін уақытты, жалпы логистикалық шығындарды қысқартуға, тарифтердің ашықтығын және икемділігін қамтамасыз етуге және коммуникациялардағы қателіктерді төмендетуге мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: логистика, логистикалық сервис, логистикалық жүйе, бір терезе, автоматтандырылған логистикалық жүйе, қызмет көрсету, логистикалық қызмет көрсетуші провайдерлер, логистикалық орталық, жабдықтау тізбегін басқару, көлік жүйесін басқару.

Р. Ергалиев, Ж. Раимбеков

Создание центра информационно-логистического сервиса как фактор повышения качества логистического сервиса

В статье рассматриваются вопросы повышения качества логистического сервиса посредством создания центра информационно-логистического сервиса. Предложены механизмы центра информационно-логистического сервиса, функционирующего по принципу «единого окна», который охватывает всю логистическую цепь, объединяя субъектов логистического процесса, как государственных органов, так и частных компаний, в единое информационное пространство. Организация логистики через центр информационно-логистического сервиса будет включать в себя широкий комплекс услуг большого числа логистических компаний с возможностью использования их совокупных активов: грузовых дворов, складов, площадок, подвижного состава, автомобильного парка, оборудования и технологий. К тому же, из опыта развитых стран известно, что при использовании предприятиями услуг информационно-логистических систем их транспортные расходы сокращаются на 7–20 %, расходы

на погрузочно-разгрузочные работы и хранение материальных ресурсов уменьшаются на 15–30 %, а общие логистические издержки — на 12–35 %. Авторы пришли к выводу, что новый формат взаимодействия «заказчик–перевозчик» на основе информационно-логистического сервиса позволит всем участникам процесса сократить время реакции, снизить общие логистические издержки, обеспечить прозрачность и гибкость тарифов и исключить риск возникновения ошибок в коммуникациях.

Ключевые слова: логистика, логистический сервис, логистическая система, единое окно, автоматизированная логистическая система, предоставление услуг, провайдеры логистических услуг, логистический центр, управление цепями поставок, управление транспортной системой.

Н.М. Каскатаев, А.Ж. Жолмуханова, А.Ж. Койтанова

*Казахский агротехнический университет им. С.Сейфуллина, Астана, Казахстан
(E-mail: aigulzz@mail.ru)*

Оценка логистического потенциала в развитии продовольственного пояса Казахстана

В статье рассмотрены проблемы сферы обращения, такие как: определение системы оптимальных пропорций между объемами производства, складирования и перевозок; снижение затрат издержек от лавинообразного роста потерь при сбоях и простоях; установление рационального уровня кооперации в системе собственно производства, хранения и перевозок; формирование рациональной структуры потоков управленческой информации без запаздывания по отношению к производственному процессу. Также авторами проанализированы основные направления в развитии транзитного потенциала страны, Стратегия «Казахстан-2050» и новая экономическая политика «Нұрлы Жол». В результате Казахстан получит не только повышение инвестиционной привлекательности регионов, но и развитие экономики регионов, снижение транспортно-логистических издержек, развитие рынка транспортно-логистических услуг в регионах, создание новых рабочих мест, увеличится транзитный потенциал страны. В рамках рассматриваемой региональной дифференциации валового регионального продукта на душу населения можно отметить значительный разрыв по этому показателю между регионами с сырьевой структурой экономики и регионами, ориентированными на легкую промышленность, сельское хозяйство и др. Результаты проведенного анализа дают возможность констатировать, что сырьевые регионы по показателям производства валовой продукции, в т. ч. на душу населения, находятся в значительно более лучшем положении, нежели регионы, имеющие отличную от сырьевой специализацию. Как можно видеть из результатов проведенного анализа, сложившаяся отраслевая структура экономики оказывает непосредственное влияние на социально-экономическое положение, жизненный уровень населения регионов, величину формируемой валовой добавленной стоимости по анализируемым регионам.

Ключевые слова: логистика, продовольственная безопасность, хранение, перевозка, дифференциация, сырьевая структура, производственный процесс.

Современные рыночные взаимоотношения показывают, что сейчас эффективно работают те фирмы, где рационально и умело управляют системами закупки, реализации и снабжения. Были пересмотрены старые концепции закупок и реализации производимой продукции теми предприятиями, которые по-новому стали рассматривать критерии качества и производства продукции. Наличие множества предприятий-поставщиков, обеспечивающих повышенную безопасность и гарантированный объем закупок, которые имели место при административно-командной системе, сменилось практикой закупок из одного источника [1]. Итоги взаимоотношений с продавцом продукции и тесной работы в процессе формирования поставок и эффективных систем обеспечения гарантированного качества привели к тому, что они подвергли критике систему традиционных взаимоотношений между потребителем и предприятием-изготовителем «на расстоянии руки». Система управления товародвижением ставит во главу угла переговоры о стоимости товара, а не конкурс бизнес-предложений, тенденция закупок на краткосрочный период сменяет контракты на длительный период времени. Результаты этих изменений являются следствием все возрастающего внимания руководителей к качеству и повышению активности при поиске поставщиков, отвечающих критериям реализации таких показателей, как стоимость, доставка, сервисное обслуживание. На успешный процесс большинства современных фирм и на их конкурентные преимущества может повлиять эффективное и рациональное управление процессами закупок и снабжения. В нынешнее время большое внимание должно уделяться общему процессу управления товародвижением в рамках миссии предприятия, а не отдельным операциям фирм, связанным с закупками.

Сиюминутно меняющаяся рыночная ситуация процесса снабжения, со своими избытками и недопоставками, изменяющимися ценами и конъюнктурой рынка, проблемами наличия товаров, представляет собой частый вызов фирмам, которые хотят получить большую прибыль в этой области. И поэтому вопросы управления логистической системой может решить определенный порядок вопросов снабжения и обращения [2]:

- выявление системы рациональных соотношений между объемами и структурами производства, обращения и перемещения;
- сокращение издержек от огромного роста потерь при невыполнении определенных условий;

- формирование оптимальной степени кооперации в процессе собственно производства, складирования и перемещения;
- создание эффективной системы потоков своевременной управленческой информации по производственному процессу.

Последние годы были вполне насыщенными для рынка логистики Республики Казахстан. Заключаются строительные работы на территории Казахстана значительного транспортного коридора, соединяющего Китай и Западную Европу, который усовершенствует логистическую связь между странами и намного облегчит доставку товаров из Китая.

Результаты реализации программы «Транспортная стратегия 2015 года» сильно влияют на развитие всей транспортной инфраструктуры страны. В настоящее время для транспортно-логистического комплекса страны и ее транспортной отрасли поставлены главные приоритеты, достижение которых позволит решать задачи целевых программ в области логистики и транспорта и других отраслей экономики. При достижении данных приоритетов значительно возрос объем грузопотоков в Казахстане, который превысил 90 % от общей доли рынка логистической отрасли в экономике страны [3].

2017 г. в области транспортно-логистических услуг обещает быть плодотворным. В структуре реализации программы «Восточные ворота» стали расти прогнозные данные по увеличению грузоперевозок через территорию Казахстана. Приоритетным направлением в развитии логистического потенциала страны является Стратегия «Казахстан-2050» и современное экономическое направление программы «Нұрлы Жол». В конечном счете, наша страна получит не только инвестиционную привлекательность, но также значительный подъем экономики страны, уменьшение логистических затрат и увеличение транспортно-логистического потенциала регионов [4].

В системе товародвижения использование инструментов логистики вызвано [5]:

- поиском рациональных вариантов движения грузопотоков: по объему складских перегрузок, количеству партий товаров, через распределительные склады, в зависимости от нахождения продавца и покупателя;
- необходимостью в конкурентной борьбе находить наряду с обычными операциями по реализации и продвижению продукции вспомогательные услуги потребителю по складской переработке и доставке произведенной продукции. В свою очередь, эти услуги логистического направления способствуют увеличению рынка товаров и услуг предприятий;
- способностью нахождения ресурсов, компенсирующих в условиях высокой конкуренции затраты по удовлетворению значительно растущих запросов покупателей;
- компенсацией дополнительных издержек за счет рационального расположения складов, эффективной величины партий поставки товаров, использования современных технологий в складировании и погрузочно-разгрузочных работах в системе логистического обслуживания покупателей;
- правильностью применения логистических методов управления, использованием предприятиями своих коммуникационных сетей для наблюдения и контроля над грузопотоками, за внедрением складских и межскладских информационных систем, обеспечением процесса управления грузопотоками и товаропотоками современными средствами информации, экономическими расчетами и новейшей вычислительной техникой;
- использованием возможностей преодолевать противоречия между интересами управляющих транспортом по уменьшению транспортных затрат и структурами материально-технического обеспечения по уменьшению издержек на хранение запасов товаров;
- ростом доходной части, что имеет эффективное значение для распространения логистических подходов и совершенствования связанных с ней критериев по предприятиям и фирмам, использующим современные методы управления.

Перспективность использования логистического подхода в движении производимой продукции с учетом современных тенденций становления и развития рыночной экономики диктуется следующими явлениями:

- во-первых, это большая неопределенность рынка, которая приводит к уменьшению степени предсказуемости рыночного спроса на определенный товар. В таких взаимоотношениях смогут выиграть только те компании, которые вовремя отреагируют на изменение конъюнктуры рынка;
- во-вторых, это постоянное изменение всей конъюнктуры рынка и его потенциала. Тенденция данной ситуации в основном связана с изменениями моды, уменьшающими период поставки продук-

ции на рынок. В связи с этим происходят уменьшение прогнозируемости реализации определенной продукции и ростом угрозы затоваривания товаром и возможность роста неходовой продукции, продаваемый по заниженным ценам. Поэтому современным развитием деятельности предусматривается наименьшее наличие запасов;

– в-третьих, рост затрат на производство продукции. Товарный резерв представляет собой оборотный капитал, не идущий на увеличение производства, и является капиталом, несущим в себе издержки. Уменьшение затрат позволит иметь определенные преимущества перед конкурентами в современных условиях.

В современный период времени уменьшается объем выхода продовольственных потоков и поэтому идет снижение объема производства продуктов питания.

Зона продовольственного пояса столицы включает в себя 17 районов Акмолинской области и 4 района Карагандинской области, находящиеся в радиусе 300 км от Астаны. Ежегодно население столицы потребляет 570 тыс. тонн социально значимых продуктов питания, из них собственное производство города покрывает 13 % и 35 % — это поставки из зоны продовольственного пояса, импорт из-за пределов продовольственного пояса составляет 52 %.

Темпы роста отраслей экономики страны по итогам отчетного года таковы: в промышленности индекс физического объема составил 100,2 %, в сельском хозяйстве — 100,8 %, строительстве — 104,2 %, торговле — 108 % [3].

В Северном регионе Казахстана для последовательного и качественного экономического роста также принимались системные меры, о чем свидетельствуют итоговые макроэкономические показатели социально-экономического развития области.

Северо-Казахстанская и Костанайская области являются одними из главных агропромышленных регионов страны, которые вносят огромный вклад в обеспечение продовольственной безопасности страны. В связи с этим, когда говорим о регионе, мы имеем в виду развитость аграрного сектора экономики.

В целом объем производства сельскохозяйственной продукции составляет 234 млрд тенге, на животноводство приходится 72 млрд тенге, на растениеводство — 161 млрд тенге. Наряду с развитием агропромышленного комплекса огромное внимание уделяется проблемам реконструкции перерабатывающей отрасли и роста выпуска сельхозпродукции с повышенной добавленной стоимостью.

В секторе производства за последний период времени в регионе Северного Казахстана увеличилось производство мяса на 6 тыс. тонн, молочной продукции — на 14 тыс. тонн, куриной продукции — на 30 %. В период начальной стадии индустриализации в сельском хозяйстве в регионе введены в строй 12 молочно-товарных ферм, 16 племенных хозяйств репродукторов.

В границах анализируемой территориальной дифференциации общего регионального продукта на душу населения следует указать на достаточный разрыв по данному показателю между областями с сырьевой составляющей экономики и областями, ориентированными на тяжелую промышленность, сельское хозяйство и т.д. Итоги проведенного исследования предоставляют возможность констатировать, что сырьевые области по критериям производства валовой продукции, в т. ч. на душу населения, находятся в лучшем положении, нежели области, имеющие отличную от сырьевой специализацию.

По проведенным исследованиям можно сказать, что состоявшаяся отраслевая структура экономики оказывает прямое влияние на социально-экономическое состояние, жизненный уровень населения, структуру создаваемой валовой добавленной стоимости по исследуемым областям.

Согласно территориальному расположению экономика Северных регионов Казахстана представлена сельскохозяйственным производством, которое составляет треть часть ВРП. В целом объеме производства сельскохозяйственной продукции в первом полугодии 2016 г. составила 43 млрд тенге, с ростом на 7 %.

Государство все больше поддерживает агропромышленный комплекс в его развитии. Для развития сельского хозяйства в 2016 г. было выделено 23 млрд тенге, на 6 млрд тенге больше, чем в прошлом периоде. В начале 2016 г. в агропромышленный комплекс было инвестировано 18 млрд тенге, что в общей доле объема инвестиций составило 28 %.

Перерабатывающая отрасль играет большую роль в секторе АПК. В общей структуре промышленного производства переработка сельскохозяйственной продукции составляет 46 %, а также 66 % обрабатывающей промышленности региона. Структура продуктов питания в общем объеме произ-

водства составило 34 млрд тенге. В анализируемом периоде было произведено 602 тонны крупы, 340 тонн консерв.

В СКО разработана программа по развитию переработки сельскохозяйственной продукции и пищевой промышленности до 2019 г., при выполнении которой предусмотрено внедрение 27 инвестиционных проектов на сумму более 53 млрд тенге. В рассматриваемый период реализовано 14 инвестиционных проектов на сумму 1,6 млрд тенге, а также открыт цех по переработке мяса, реконструированы мельницы в ТОО «КЭСС» Тимирязевского района и ТОО «Ертегі» Кызылжарского района.

Главной продукцией региона для экспорта является пшеница, которая составляет 80 % в общем объеме экспорта. В качестве импортируемой продукции поставляются машины и оборудование, транспорт, а также комплектующие для производства готовой продукции машиностроения.

Основная задача СКО в секторе АПК состоит в том, чтобы постоянно проводить техническую и технологическую реконструкцию предприятий переработки, увеличивать объем производства конкурентоспособной, экспортоориентированной продукции с высокой добавленной стоимостью.

Проведенное нами исследование показало, что функции снабжения (закупки), производства и поставок осуществлялись отдельно и подчинялись разным организационным структурам. Это привело к глубокому разделению целей и задач названных служб. В результате возникали несогласованность и несопряженность их действий, что вело к дефициту одних запасов сырья, готовой продукции и избытку других. Следствием такой организации явилось положение, когда задачи управления транспортом, складированием и материальными потоками решались неэффективно. Функциональные подразделения предприятий больше конкурировали между собой за ограниченные внутренние ресурсы и место в иерархии, чем подчинялись единой системе ценностей и целей.

Степень обеспечения региона основными видами сельскохозяйственной продукции и его соответствие потребностям населения были определены с использованием данных по производству основных видов продукции, а также необходимого количества этой продукции для обеспечения населения области, рассчитанных по определенным нормам потребления, так как существующие у нас нормы гораздо ниже мировых. Исходя из них видно, что по основным продуктам питания население недополучает норму.

В целом отсутствие на предприятии единой логистической системы по регулированию потоковых процессов товародвижения выражено в разобщенности действий функциональных звеньев одной единой цепочки движения реализуемой продукции.

На заключительном этапе расчетов был составлен баланс обеспечения региона основными продуктами питания (как разница между производством данного продукта и потребностью в нем в соответствии с нормами потребления), определен уровень самообеспечения продовольствием населения Акмолинской области (отношение баланса к величине производства продукта), произведено сравнение с расчетными данными в государстве в целом. Из наших расчетов заметны характерные основные тенденции в обеспечении продовольственной безопасности для Акмолинской области и страны в целом [5]. При этом регион имеет потенциал для производства необходимых объемов продовольствия, что было выявлено нами в ходе анализа.

В современных рыночных взаимоотношениях пришло время тех, кто основным результатом считает умелое и эффективное управление товарным потоком в логистическом процессе. Современный взгляд на качественное производство продукции потребовал от производителей пересмотра старых принципов и концепций закупок и реализации. Классическая точка зрения, что большое количество поставщиков увеличивает безопасность и гарантию осуществления закупок, переориентировалась на использование одного источника. Результаты более тесных отношений с продавцом и сотрудничества с ним в вопросе организации поставок и создания системы гарантированного качества подвергают сомнению концепцию традиционных отношений между покупателем и продавцом «на расстоянии вытянутой руки». Сейчас процесс реализации продукции ставит во главу угла ценообразующие факторы, нежели конкурс коммерческих предложений, долговременное сотрудничество заменяется более краткосрочными закупками. Все это определяет увеличение роли руководства в отношении к качественной продукции и ориентацию на тех поставщиков, которые бы отвечали запросам современного рынка, вопросам снабжения, качества, цены, сервиса и послепродажного обслуживания. На позиционирование на рынке огромное влияние оказывает рациональное и эффективное управление товародвижением в отрасли АПК. Необходимо усилить работу по общему управлению товародвижением в рамках деятельности организации, а не по отдельным сделкам предприятия,

связанным с закупками. Изменяющаяся ситуация на рынке товаров и услуг с ситуациями избытка и дефицита, изменяющимися ценами, соотношениями спроса и предложения представляет собой непрерывный спрос для компаний, желающих получить большую прибыль в этом направлении.

С помощью инструментов логистики можно решить ряд вопросов, связанных с производством и реализацией [4], среди которых:

- определение системы оптимальных пропорций между объемами производства, складирования и перевозок;
- снижение затрат издержек от лавинообразного роста потерь при сбоях и простоях;
- установление рационального уровня кооперации в системе собственного производства, хранения и перевозок;
- формирование рациональной структуры потоков управленческой информации без запаздывания по отношению к производственному процессу.

Без всестороннего и рационального решения недоработок в системе логистической инфраструктуры нельзя увеличить рост ВВП, создать очень качественный скачок в экономике, увеличить производственный потенциал, создать необходимые условия для развития регионов и конкурентоспособности отечественных товаропроизводителей, обеспечить достойный уровень жизни населения.

Огромное значение логистика имеет и в решении социально-политических проблем. Территория с эффективно развитой логистической системой служит одним из главных факторов рационального использования населения и производства, главное преимущество для правильного распределения производительных сил.

Система логистики как отрасль экономики определяется тем, что она сама не производит изделие, но участвует в его создании, снабжая производство ресурсами, материалами, комплектующими и перемещая готовую продукцию клиентуре. Логистические издержки включаются в общие затраты производства продукции. По определенным секторам промышленности логистические издержки очень значительны. Например, в лесном секторе промышленности они могут достигать 40 % себестоимости продукции. Логистический фактор имеет особое значение в нашем государстве с его обширной территорией и неравномерным распределением ресурсов, населения и главных производственных фондов.

Логистика определяет условия для создания внутреннего и общегосударственного рынка. В современных условиях перехода к рыночным отношениям роль эффективности транспорта и логистической системы существенно увеличивается. Во-первых, от логистического фактора зависит рациональность работы предприятия, что в условиях региона напрямую связано с его жизнеспособностью, во-вторых, сам рынок подразумевает обмен продукцией и услугами, что без транспорта невозможно, следовательно, невозможен и сам рынок. Поэтому логистика является главной составной частью рыночной инфраструктуры.

Список литературы

- 1 Материалы Агентства по статистике Республики Казахстан. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://stat.gov.kz/>.
- 2 Сайт Правительства РК. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: [http:// ru.government.kz/](http://ru.government.kz/).
- 3 Рустембаев Б.Е. Мониторинг потенциальных возможностей северных регионов Республики Казахстан для внутренних транспортно-логистических услуг / Б.Е.Рустембаев, Н.М.Каскатаев, Б.А.Жакишев // Междунар. журн. прикладных и фундаментальных исследований. — № 11. — М.: Академия естествознания, 2015. — С. 89–92.
- 4 Каскатаев Н.М. Проблемы формирования региональных продовольственных рынков и актуальность регионального аспекта продовольственной безопасности / Н.М.Каскатаев, С.Л.Полубинский // Актуальные проблемы экономического развития АПК Казахстана в условиях глобализации: материалы респ. науч.-практ. конф., посвящ. 50-летию экономического факультета КАТУ им. С.Сейфуллина. (17-18 мая 2013 г.). — Т. 2. — Астана, 2013. — С. 189–193.
- 5 Кенжегузин М.Б. Экспортно-транзитный потенциал Казахстана: механизм реализации / М.Б. Кенжегузин, Е.Т. Баильдинов, А.А. Дюсенбаев. — Алматы, 2012. — 130 с.

Н.М. Қаскатаев, А.Ж. Жолмұханова, Ә.Ж. Қойтанова

Қазақстанда азық-түлік белдеуін дамытуда логистикалық әлеуетті бағалау

Мақалада айналым саласының мәселелері жік-жігімен көрсетілген, атап айтсақ: өндіріс, сақтау және тасымалдау көлемінің арасындағы тиімді пропорциялардың жүйесін анықтау; тоқыраулар мен тоқтап тұру кезінде анықталған жоғалтулардың ауқымды өсімдерінен түскен шығындарды азайту; өзіндік жеке өндіріс, сақтау және тасымалдау жүйесінде кооперацияның тиімді деңгейін бекіту; өндірістік процеске қатысты басқарушылық ақпараттар ағымының рационалды құрылымын қалыптастыру. Авторлар сонымен қатар елдің транзиттік әлеуетін дамытудың негізгі бағыттары «Қазақстан–2050» Стратегиясы мен «Қазақстан–2050» жаңа экономикалық саясатын талдады. Соның нәтижесінде қазақстандық аймақтарда инвестициялық тартымдылық жоғарылап қана қоймай, аймақтардың экономикасы да дамиды және де тасымалдық-логистикалық шығындар азаяды, аймақтарда тасымалдық-логистикалық қызметтер нарығы дамиды; жаңа жұмыс орындары пайда болады, елдің транзиттік әлеуеті артады. Қарастырылып отырған жан басына шаққандағы жиынтық аймақтық өнім дифференциациясы шегінде осы аймақтар арасындағы көрсеткіштер өзара ерекшеленеді, олар жеңіл өнеркәсіпке, ауыл шаруашылығына және т.б. бейімделген. Жүргізілген талдау негізінде келесі қорытынды жасауға болады: шикізат аймақтары жиынтық өнім өндірісі бойынша, соның ішінде жан басына шаққандағы өнім бойынша басқа тамаша шикізатқа маманданған аймақтармен салыстырғанда жағдайлары біршама жақсы. Жүргізілген талдау негізінде жақсы қалыптасқан экономиканың салалық құрылымы әлеуметтік-экономикалық жағдайға, аймақтағы тұрғындардың өмір сүру деңгейіне, талданып отырған аймақтардың жиынтық қосылған құнына тікелей әсер етеді.

Кілт сөздер: логистика, азық түлік қауіпсіздігі, тасымалдау, өндіріс, сақтау, дифференциация, шикізаттық құрылым, өндірістік үрдіс.

N.M.Kaskataev, A.Zh. Zholmukhanova, A.Zh. Koitanova

Assessment of logistics potential in the development of Kazakhstan's food belt

The problems of the sphere of circulation are considered in the article such as: determination of a system of optimal proportions between the volumes of production, warehousing and transportation; Cost saving from avalanche-like growth of losses in case of failures. And downtime; Establishment of a rational level of cooperation in the system itself Production, storage and transportation; Formation of a rational structure of management information flows without delay in relation to the production process. The authors also analyzed the main directions in the development of the country's transit potential Strategy Kazakhstan-2050 and the new economic policy Nurly Zhol. As a result, Kazakhstan will not only increase the investment attractiveness of the regions, but also the development of the economy of the regions, the reduction of transport and logistics costs, the development of the market for transport and logistics services in the regions, the creation of new jobs, and the transit potential of the country. Within the framework of the considered regional differentiation of the gross regional product per capita, we can note a significant gap in this indicator between the regions with the raw material structure of the economy and regions oriented towards light industry, agriculture, etc. The results of the analysis make it possible to state that the raw material regions in terms of indicators Production of gross output, including per capita, are in a much better position than regions that have a different raw material Th specialization. As can be seen from the results of the analysis, the current sectoral structure of the economy has a direct impact on the social and economic situation, the living standards of the population of the regions, the magnitude of the gross value added generated by the analyzed regions.

Keywords: logistics, food security, storage, transportation, differentiation, raw material structure, production process.

References

- 1 Materialy Ahentstva po statistike Respubliki Kazakhstan [Materials of the Agency for Statistics of the Republic of Kazakhstan]. *stat.gov.kz*. Retrieved from <http://stat.gov.kz/>. [in Russian].
- 2 Sait Pravitelstva RK [The website of the Government of the RK]. *ru.government.kz*. Retrieved from <http://ru.government.kz/> [in Russian].
- 3 Rustembaev, B.E., Kaskatayev, N.M. & Zhakishev, B.A. (2015). Monitorinh potentsialnykh vozmozhnostei severnykh rehiionov Respubliki Kazakhstan dlia vnutrennikh transportno-lohisticskikh usluh [Monitoring of the potential of the northern regions of the Republic of Kazakhstan for domestic transport and logistics services]. *Mezhdunarodnyi zhurnal prikladnykh i fundamentalnykh issledovaniy – International Journal of Applied and Fundamental Research*, 11, 89–92. Moscow: Akademiia estestvoznaniia [in Russian].

4 Kaskatayev, N.M. & Polubinskii, S.L. (2013). Problemy formirovaniia rehionalnykh prodovolstvennykh rynkov i aktualnost rehionalnogo aspekta prodovolstvennoi bezopasnosti [Problems of the formation of regional food markets and the relevance of the regional aspect of food security]. Proceedings from Actual problems of economic development of the agroindustrial complex of Kazakhstan in the conditions of globalization: *Respublikanskaia nauchno-prakticheskaiia konferentsiia posviashchennaia 50-letiiu ekonomicheskoho fakulteta KATU imeni S.Seifullina (17-18 maia 2013 hoda) – Republican scientific-practical conference, dedicated to the 50th anniversary of the Faculty of Economics of KATU named after. S.Seifullina.* (Vol. 2, pp. 189–193). Astana [in Russian].

5 Kenzheguzin, M.B., Baildinov, E.T. & Dyusenbaev, A.A. (2012). *Eksporno-tranzitnyi potentsial Kazakhstana: mekhanizm realizatsii [Export-transit potential of Kazakhstan: implementation mechanism].* Almaty [in Russian].

A.B. Toxambayeva

*Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan
(E-mail: computer888@bk.ru)*

Factors of sustainable development of the «Green economy»

In the article a lot of attention is paid to development of the green economy in Republic of Kazakhstan. According to «Strategy-2050» of President N.A. Nazarbayev's, Kazakhstan will use renewable and alternative energy sources to create 50 % of the electric capacity generated in Kazakhstan. This is just one component of Kazakhstan's comprehensive initiative to transfer from one of the world's premier hydrocarbon energy producers to a model «green» economy. In addition to green energy creation, Kazakhstan's transition also focuses on water resource conservation, agriculture and waste management, and measures aimed at reducing carbon emissions. Therefore holding such an international event like the Expo 2017 will contribute to accelerating transition to sustainable development in the framework of the «green economy». Kazakhstan has chosen the theme «Future Energy» to promote and discover sustainable global energy solutions. It's one of the largest international meetings are conducted in Central Asia. It will be held during Astana's 20th-anniversary as the nations' capital and celebration the emergence of Independent Kazakhstan generally as an energy and communications hub of Europe. Selected theme of Expo 2017 is bright for the host country and will contribute more prosperous of the region. Kazakhstan is located in a unique and beautiful place to spend this exhibition.

Keywords: green economy, exhibition, energy solutions, development, achievements, environment, communications, natural systems, integration, production.

As is known Expo 2017 will host an International Exposition in Astana, Kazakhstan between June 10 and September 10, 2017. The Expo's theme is «Future Energy», and aims to create a global debate between countries, nongovernmental organizations, companies and the general public.

EXPO 2017 is a recognized expo, also referred to as an international specialized expo, and is part of the World's Fair system. Recognized expos are smaller versions of the Universal expos commonly referred to as World's Fairs. Recognized expos center around a particular theme and are held between World's Fairs, which occur every five years. Kazakhstan has chosen the theme «Future Energy» to promote and discover sustainable, global energy solutions.

President Nazarbayev's own comments reinforce that sentiment. «This will be a turning point for Kazakhstan: It will start a whole new chapter in economic development», the president said. «I want to emphasize the importance of the fact that for the next five years the whole world will be talking about Kazakhstan», the president said, adding that expos offer the opportunity to showcase and advance the latest technological, scientific and cultural achievements.

Hosting recognized Expos, like hosting universal World's Fairs, World Cups or the Olympics is a major coup for any nation. The events bring hundreds of millions of dollars in revenue and immeasurable international exposure to the culture and economy of the host nation. Countries launch major multi-year lobbying efforts to convince the International Exhibitions Bureau that their nation captures the zeitgeist of the moment and is best suited to represent the world and the chosen theme. Kazakhstan launched such an effort and was eventually chosen over the Belgian city of Liege, which received 45 votes.

The green economy is defined as an economy that results in reducing environmental risks and ecological scarcities, and that aims for sustainable development without degrading the environment. It is closely related with ecological economics, but has a more politically applied focus. The 2011 UNEP Green Economy Report argues «that to be green, an economy must not only be efficient, but also fair. Fairness implies recognizing global and country level equity dimensions, particularly in assuring a just transition to an economy that is low- carbon, resource efficient, and socially inclusive».

EXPO 2017 will last three months, include representatives from approximately 100 countries and is expected to draw three to five million visitors, which would make it the largest international gathering of its kind Central Asia has seen. It will be held during Astana's 20th anniversary as the nation's capital and celebrate the emergence of independent Kazakhstan and the wider region as the energy and communications hub of Europe, Asia and the Middle East since the collapse of communism. «Traditionally, EXPO exhibitions have been held in Northeast Asia, Europe and North America», BIE Secretary General Vicente Gonzalez

Loscertales said. «Holding an exhibition in the new (Central Asian) region, which is the bridge between East and West, in a young country, which has developed very good relations with European, Middle Eastern countries, former Soviet republics, as well as with all countries of the Central Asian region is an additional advantage, which also strengthens the position of Astana».

EXPO 2017's Future Energy theme will promote efforts to find sustainable energy solutions to meet growing global demand. Kazakhstan's choice of the topic reflects the recognition by the country's leaders and policymakers that even its vast reserves of natural energy resources are ultimately finite and that eventually the country, and the rest of the world, will have to make the transition to alternative energy sources and greener economies.

Therefore, Kazakhstan officials hope that by helping stimulate international discussion on sustainable green energy and economies, it will also stimulate both within their own country.

In fact, the green economy trend was launched 30 years ago when oil prices went up. Today the situation is completely different; the «black gold» became cheaper and we need to maintain the green energy development trend as a necessary part of addressing climate change. In our country, significant activities have been implemented to introduce green technologies over 10 years by such international organisations as the UNDP (United Nations Development Programme) and EU (European Union) that today clearly show efficiency and influence the quality of life. The business sector should be involved in green projects implementation so that these technologies become widespread. Our three-year experience shows that it is necessary to circulate the results and our projects implementation experience to the maximum and organise trainings aimed at teaching and introducing innovative technologies.

The main priorities in the state's transition to a green economy are:

- 1) increasing the efficiency of using of resources and their management;
- 2) the modernization of existing and construction of new infrastructure ;
- 3) improving the well-being of the population and quality of the environment through cost-effective ways to mitigate the pressure on the environment;
- 4) improve national security, including water security.

The concept of the Republic of Kazakhstan for the transition to a green economy will be implemented in three stages:

1. 2013-2020:

During this period the main priority of the government will be optimization of the resources' use of and improvement of environmental performance, as well as the creation of «green» infrastructure;

2. 2020-2030:

On the basis of the established «green» infrastructure the national economy will be transformed , focusing on the careful use of water , encouragement and stimulation of the development and widespread adoption of renewable energy technologies, as well as the construction of structures on the basis of high standards of energy efficiency;

3. 2030-2050 years:

The transition of the national economy on the principles of the so -called «third industrial revolution», requiring the use of natural resources, subject to their renewability and sustainability.

According to the Concept, the measures for the transition to a green economy will be implemented in the following areas: sustainable use of water resources , the development of sustainable agriculture and high-performance, energy saving and energy efficiency , the development of electric power industry, waste management system , reducing air pollution and the conservation and effective management of ecosystems.

Sustainable development is a process for meeting human development goals while sustaining the ability of natural systems to continue to provide the natural resources and ecosystem services upon which the economy and society depend. While the modern concept of sustainable development is derived most strongly from the 1987 Brundtland Report, it is rooted in earlier ideas about sustainable forest management and twentieth century environmental concerns.

One of the most important events in 2012 include visit to the Republic of the Commission of Experts of the International Exhibitions Bureau, headed by the Chairman of the Commission Steen Christensen. Traditionally Expo took place in north-east Asia, Europe and North America. And an exhibition in a new region, which is the bridge between the East and the West, in a young country that has good relations with the European, Middle Eastern countries, the former Soviet republics, as well as with all the countries of Central Asia - is an additional advantage, strengthening the position of Astana. And in 2017 you will celebrate the 20th anniversary of Astana. June 28, 2012 in Astana hosted an international symposium on «Energy for the future.

Sustainable development of the planet». This is one of the key events for the country in the fight for the right to host Expo – 2017 [1, 2].

The main objective of the symposium is to draw global attention to the issues of strengthening the role of renewable energy sources. Responded to the invitation of Kazakhstan the world's leading scientists. Thus, according to one of the guest speakers Director «Solar Impulse» Bertrand Piccard: «Modern technology, in the event of their promotion at the government level, would allow us to significantly reduce our dependence on fossil energy. Then not only the environment would benefit. Opening these attractive prospects for energy development, we have been able to create more jobs, increased significantly to purchasing power». A landmark event began in 2012 include the participation of the National Project EXPO 2017 World Summit «World Future Energy Summit» (WFES) on the energy of the future of Abu Dhabi. During the Forum, the Kazakh delegation visited the city of the future of solar-powered Masdar. Means the creation of the first cities on the planet with zero carbon dioxide emissions, using in their infrastructure only renewable energy sources. According to the creators of this project Masdar to become a living laboratory for companies and research organizations involved in eco-technologies, regardless of their country of location. It is in Masdar will test in practice the new inventions relating to this sphere.

Mr. Sultan Ahmed Al Jaber expressed readiness to support Kazakhstan in promoting the application of our country to host the international exhibition EXPO-2017: For Kazakhstan, such forums - the most important space for open and fruitful dialogue on development of alternative energy.

That is why the VII Eurasian Forum KAZENERGY «Peace in Times of Change: Building a sustainable energy future», National Project Expo - 2017 stands out. In the main event of the international Eurasian energy sector of Kazakhstan declares itself as a socially responsible state. For nearly two years, Kazakh diplomats presented a bid to host EXPO - 2017 abroad. As part of the advocacy of a new initiative of Kazakhstan learned in Germany, UAE, Brazil, India, South Africa, Australia and other countries have visited our politicians and diplomats.

An important factor in the success of the national project in 2017 is to support the Head of State. In the summer of 2011 at the 38th session of the Council of Foreign Ministers of the Organization of the Islamic Conference, the President of the Republic of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev has expressed the hope that the Member States of the support Kazakhstan's bid to host the World Expo - 2017. The President noted that today a vital issue for the whole world is massive investment in energy. If we talk about the pros of this exhibition for our country, then of course they are huge. For example, the development of the infrastructure of Astana, the creation of new jobs, the development of small and medium-sized businesses in the capital.

For residents of the capital will be a huge plus development of city infrastructure related to the Expo - 2017, and as a result, the creation of new jobs. Also new is a strong impetus to the development will be small and medium enterprises of the capital and surrounding regions - especially in the field of public service, hospitality and domestic tourism. Development of domestic tourism, in turn, will lead to an increase in the inflow of foreign tourists to the city. It is expected that the exhibition will visit up to 5 million people (about 50,000 every day) from 100 countries [3, 4].

Facilities erected in the Expo - 2017, will be considered in the future Astana as a major international, exhibition and information-presentation platform. All the three months until the show will last, there will be cultural events, national days and other recreational activities. In addition to the economic, cultural and scientific development of the city, which stimulates EXPO - 2017, it carries with it also a great geopolitical importance. For the first time come to the Expo and the post-Soviet territory in Central Asia. Kazakhstan sees the show as an ideal opportunity to promote dialogue to ensure energy and environmental security, stability and prosperity on a global scale. In Kazakhstan, together with the United Nations Development Programme studied wind potential at a number of sites, the results of which is composed of wind atlas of Kazakhstan.

Kazakhstan has already set up an international database of the energy of the future, in order to demonstrate the achievements of different countries in this field at the international exhibition EXPO - 2017 in Astana. That is, today Kazakhstan is ready to exhibit some of the most interesting from the point of view of scientific novelty and practical significance of the projects. The Exhibition will bring together scientists in the world for the development of clean and renewable energy sources.

Promotion of the «green» economy in Kazakhstan is the main way and the only way to preserve sustainable development. This is due to the fact that Kazakhstan has big environmental problems that other countries have not encountered. In particular, i am talking about the Semipalatinsk nuclear test site, which was closed as a result of the popular movement of Nevada-Semipalatinsk and the President's decisions, but

the consequences of nuclear tests are still affecting them. In addition, there is a huge amount of industrial waste - more than 23 billion tons, of which about 9 billion tons are technogenic mineral formations. The problem of water also belongs here, as Kazakhstan is dependent on border water sources. Experts and environmentalists say that in the next 20-30 years Kazakhstan may face the consequences of global climate change, such as water shortage, aridity, desertification and so on. The development of a green economy will help to reduce these risks and threats [5, 6].

Sustainable development is the organizing principle for sustaining finite resources necessary to provide for the needs of future generations of life on the planet. It is a process that envisions a desirable future state for human societies in which living conditions and resource-use continue to meet human needs without undermining the «integrity, stability and beauty» of natural biotic systems.

Sustainability can be defined as the practice of maintaining processes of productivity indefinitely - natural or human made-by replacing resources used with resources of equal or greater value without degrading or endangering natural biotic systems. Sustainable development ties together concern for the carrying capacity of natural systems with the social, political, and economic challenges faced by humanity. Sustainability science is the study of the concepts of sustainable development and environmental science. There is an additional focus on the present generations' responsibility to regenerate, maintain and improve planetary resources for use by future generations.

Benefits of green economy:

- The green economy has a number of social benefits. In the spare - conviction activity we try to propensity a few positive aspects: Energy doing with slight (prenominal) impact on the environment. In the green economy ar mainly used sources of renewable cleverness and alternative nada sources. Some examples of green technologies are wind, solar, biomass, etc. Greater efficiency and less waste. Products / services of a green economy takes less energy to operate or to carry out their work. Less environmental impact. CO2 emissions are the main cause of the greenhouse effect, the resulting spheric warming (global warming) and climate change. Green economy in the production in the atmosphere emits a smaller amount of blow dioxide (CO2) for the same product.

- Create new jobs.

- The green economy creates new industries, industrial sectors, markets and jobs. By 2020 an estimated 2.8 million new jobs in the green economy. Disadvantages of the green economy

The handicap of the green economy are the following: Higher cost. Like any nascent industry also has a green economy economy of scale and essential endure high technology costs. The cost of green technologies is higher (prenominal) than traditional technologies (but polluting). Less efficient. Some green technologies have yields too low compared to their overall cost and traditional technologies. Over time the research and development improves the performance of green technologies through the application.

In 1992, the UN Conference on Environment and Development published in 1992 the Earth Charter, which outlines the building of a just, sustainable, and peaceful global society in the 21st century. The action plan Agenda 21 for sustainable development identified information, integration, and participation as key building blocks to help countries achieve development that recognizes these interdependent pillars. It emphasizes that in sustainable development everyone is a user and provider of information. It stresses the need to change from old sector-centered ways of doing business to new approaches that involve cross-sectorial coordination and the integration of environmental and social concerns into all development processes. Furthermore, Agenda 21 emphasizes that broad public participation in decision making is a fundamental prerequisite for achieving sustainable development.

Under the principles of the United Nations Charter the Millennium Declaration identified principles and treaties on sustainable development, including economic development, social development and environmental protection. Broadly defined, sustainable development is a systems approach to growth and development and to manage natural, produced, and social capital for the welfare of their own and future generations. The term sustainable development as used by the United Nations incorporates both issues associated with land development and broader issues of human development such as education, public health, and standard of living.

The transition to a Green Economy has a long way to go, but several countries are demonstrating leadership by adopting national «green growth» or «low carbon» economic strategies. And there are many examples of successful, large-scale programs that increase growth or productivity and do so in a sustainable manner. For example:

- The Republic of Korea has adopted a national strategy and a five-year plan for green growth for the period 2009–2013, allocating 2 per cent of its gross domestic product to investment in several green sectors such as renewable energy, energy efficiency, clean technology and water. The government has also launched the Global Green Growth Institute which aims to help countries (especially developing countries) develop green growth strategies.

- In Mexico City, crippling congestion led to a major effort to promote Bus Rapid Transit (BRT), a sophisticated bus system that uses dedicated lanes on city streets. Significant public investment in the BRT has reduced commuting times and air pollution and improved access to public transit for those less able to afford private cars. This remarkable success is now being replicated in cities across Mexico and has led to investment from the federal government in urban public transit for the first time.

- China now invests more than any other country in renewable energy. Its total installed wind capacity grew 64 percent in 2010. This growth is driven by a national policy that sees clean energy as a major market in the near future, and one in which China wants to gain a competitive edge.

- Namibia is managing its natural resources to generate economic, social, and environmental benefits. Local communities across the country are granted the right to use and capitalize on the benefits of using wildlife and other natural resources within the boundaries of «communal conservancies». With an economic incentive to sustainably manage these areas, food and employment is being provided for hundreds of thousands of Namibians in rural areas. More than half of the jobs are filled by women, and wildlife populations have increased.

- Businesses are increasingly leading progress toward a Green Economy. For example, the carpet company Interface FLOR is improving its competitive positioning in this normally petroleum-intensive industry by focusing on how sustainability can enhance its business model. The company is working towards a closed loop system, meaning that its waste products are also its manufacturing inputs. Its company culture reinforces its goals – when employees know they are making a difference in the world, they tend to work harder and be better at their jobs, making the enterprise more productive.

In the understandable need to maximize growth, countries across the world have down-graded environmental targets or are following policies which will make it impossible to see them met. Coal-fired power generation, for example, has made a come-back in many countries. Cheap electricity is seen as much more important than clean power [7, 8].

In many ways, it might seem strange that Kazakhstan is determined to go against this trend. We are among the world's top ten producers of oil and gas and home to the largest oil discovery in of the last four decades (the Kashagan field). Our fossil fuels have driven a ten-fold increase in our national GDP in the last 15 years, allowing us to invest heavily in modern infrastructure and the well-being and prosperity of our citizens.

International rating agency S&P Global Ratings has released a forecast on the dynamics of Kazakhstan's economic recovery in the near future. According to the assumption of international experts, this year, most likely, the republic expects zero growth, and beginning in 2017 the economy will gradually begin to recover. According to S&P Global Ratings forecasts in 2017 the economy of Kazakhstan will grow by 1.5 %, and in 2018 and 2019, GDP growth is projected at 2.2 % and 2.5 % respectively.

However, the agency believes that the economy of Kazakhstan will again show moderate growth rates starting from 2017, while GDP will growth average 2 % in 2017-2019. The forecasted dynamics of macroeconomic indicators will be supported by the growth of investment volumes and the restoration of consumption level. GDP growth also will be due by improved export performance whereas with the gradual increasing of prices for oil, also final commissioning of the Kashagan field.

According to the Committee on Statistics of the Ministry of national economy, the level of GDP per capita was 1796,2 tenge in 1993, whereas according to the results of the previous year this indicator exceeded 2 330 360 tenge, doubling in comparison with 2009. As for the real sector of the economy, the volume of industrial production during the years of Independence increased from 172 million tenge in 1991 to 14,9 trillion tenge by the end of 2015.

A huge leap is observed in the mining industry - from 18 million tenge to 7,5 trillion tenge for the same period. Stable growth dynamics without hesitation is demonstrated by the manufacturing industry, whose volume increased from 143 million tenge (1991) to 5.9 trillion by the results of the previous year. Stable dynamics of growth without hesitation is demonstrated by the manufacturing industry, whose volume increased from 143 million tenge (1991) to 5.9 trillion by the results of the previous year. The colossal growth is also observed in the country's foreign trade turnover: if in 1995 this figure was 9 billion dollars,

from which 5,2 billion – export and 3,8 billion - import, then by the end of 2015 the turnover was 76,5 billion dollars. And this is without taking of trading within the member countries of the EAEC. Strong dynamics is also observed in investments in fixed assets - 47 million tenge in 1991, after three years - already 113,2 billion. In 2002, investments exceeded the bar in 1 trillion tenge, and at the end of last year, the indicator reached 7 trillion tenge.

Kazakhstan has created all the prerequisites for an effective transition to a «green economy». The process of transition to a «green economy» is closely related to the development of Kazakhstan's innovative activity, as it is based on the introduction and using of new technologies to improve the efficiency of energy resources. An important role in the «green economy» is assigned to the process of waste management. Here is an example with the secondary use of paper and cardboard waste. Residents of the Almaty region (Chunja village) are engaged in making cardboard firewood with paper (cardboard) and water. The resulting material is used to replace firewood. This method brings a double positive economic effect: the preservation of the forest fund and the growth of savings of the population, which leads to an increase in the well-being of citizens. If this method is implemented and applied in all regions of Kazakhstan, then forest losses can be minimized.

Also, the formation of the National Sustainable Development Strategy will make it possible to move towards the creation of such a model that is aimed at reducing the level of poverty, improving the life of the population, ensuring environmental security, creating conditions for further transformation of the country's economy in the long term. The model closely connects the «green» economy and sustainable development, defining a new path of development of Kazakhstan. At the same time, ensuring the close linkage of economic, social, institutional and environmental components of sustainable development is one of the fundamental conditions for ensuring national security, as well as the most important aspect of protecting the vital interests of the state and society of the country.

Such initiatives of our country as the transition to a green economy, the formation of the National Strategy for Sustainable Development, the Green Bridge program and the holding of the international specialized exhibition EXPO-2017, the State Program for Water Management for 2014-2040 will undoubtedly become the most important Steps to realization of a new way of development of Kazakhstan.

Experts of the World Bank, authors of the report «Kazakhstan: a long way to recovery, predict that in the very near future Kazakhstan will begin to emerge from an economic impasse. According to the scenario of analysts, 2016 will be a turning point for our country, although there will be not significant GDP growth. In 2017 the GDP of the republic will begin to grow. First, it will grow to 1,9 %, and then to 3,7 % (on the condition that work will begin on the Kashagan field). True, there must be two more conditions: if the price of oil rises to \$ 50 per barrel and if in Russia and China the recession in the economy will finish.

A Green Economy can be thought of as an alternative vision for growth and development; one that can generate growth and improvements in people's lives in ways consistent with sustainable development. A Green Economy promotes a triple bottom line: sustaining and advancing economic, environmental and social well-being [9].

The prevailing economic growth model is focused on increasing GDP above all other goals. While this system has improved incomes and reduced poverty for hundreds of millions, it comes with significant and potentially irreversible social, environmental and economic costs. Poverty persists for as many as two and a half billion people, and the natural wealth of the planet is rapidly being drawn down.

It is why this week the formal countdown to the 'Future Energy' EXPO in 2017 in Astana will begin as we receive the official flag of the Bureau International des Expositions. The global event will see over 100 nations coming to our capital to showcase clean and green energy technology and promote its use worldwide.

It would be easy to dismiss our EXPO as an exhibition which lasts just a few months or even dismiss 'Future Energy' as a fashionable theme for a major oil producer to trumpet. But the reality is that it is a symbol of our nation's determination to pursue green development and play our full part in promoting sustainability around the world.

Domestically, we have already set ourselves a target of meeting at least half of our energy needs from alternative and renewable sources by 2050. We believe there is huge potential to develop wind and solar power in our country as well as to cut energy waste. We are also investing heavily in building a green technology sector to diversify and 'future proof' our economy, creating new high tech, high value employment and attracting fresh investment.

Internationally, we see EXPO 2017 as a key part of our Green Bridge initiative to bring together governments, international organizations and private business to find solutions to sustainable growth. We have to be ambitious in creating partnerships to share technology and best practices with countries throughout the world, no matter their stage of development. We will only begin to tackle climate change successfully when it can be done without putting the brakes on economic growth and the prosperity it brings for our citizens.

It is economics, not altruism, which must drive the green revolution to reduce carbon emissions. There is now a mountain of evidence showing that dealing with the impact of climate change will be much more expensive than the changes needed to slow down and halt it. As we are already seeing, the more frequent and extreme storms and droughts, the reduction in food production due to desertification and the flooding of homes and farmland near the coast all have immense costs.

Therefore, a feature distinguishing it from prior economic regimes is the direct valuation of natural capital and ecological services as having economic value and a full cost accounting regime in which costs externalized onto society via ecosystems are reliably traced back to, and accounted for as liabilities of, the entity that does the harm or neglects an asset. We need to eliminate the false choice between economic growth and sustainable development. I know the scars of the financial crisis are still raw and recovery remains uncertain. But we must also remember that the mistakes which led to the crash in the first place came from putting short-term gains before long-term security. Without putting in place the policies and investment needed for clean energy and production, we will make the same errors. It is why I hope you will join us at EXPO 2017.

References

- 1 Towards a green economy: pathways to sustainable development and poverty eradication, United Nations Environment Programme. — 2011. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://www.unep.org/greeneconomy/.../unep...greeneconomy/.../green_economyreport.
- 2 Decision No 1386/2013/EU of the European Parliament and of the Council of 20 November 2013 on a General Union Environment Action Programme: to 2020 Living well, within the limits of our planet, 20.12.2013. — P. 171–200. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.eea.europa.eu/soer-2015/europe/consumption>.
- 3 Stiglitz J.E., Sen A. and Fitoussi J.P. Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress, 2009. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://en.wikipedia.org/wiki/Commission_on_the_Measurement_of_Economic_Performance_and_Social_Progress.
- 4 Sharon Beder, The Nature of Sustainable Development. — 2nd ed. — Newham: Scribe, 1996.
- 5 Послание Президента Республики Казахстан — Лидера нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050». [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.akorda.kz/ru/official_documents/strategies_and_programs.
- 6 Севостьянова И. Экономика без ущерба экологии: эксперты всерьез задумались о «зеленых» стратегиях развития / И.Севостьянова // Панорама. — 2011. — 6 мая. — № 1. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://panoramakz.com/index.php?option=com_content&task=view&id=11887&Itemid=1.
- 7 Гринпис: возобновляемая энергетика развивается недостаточно быстро // Гринпис России. — 2012. — 13 нояб. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.greenpeace.org/russia/ru/press/>.
- 8 Гайфутдинова В. К 2030 году использование возобновляемых источников не превысит 5 % / В.Гайфутдинова // Капитал. — 2013. — 26 февр. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://kapital.kz/details/11635/k-2030-goduispolzovanie-vozobnovlyаемyh-istochnikov-ne-prevysit-5.html>.
- 9 Дияр С.К. «Зеленая» экономика – новый путь развития / С.К. Дияр, А.П. Токтабаев // Деловой Казахстан. — 2013. — 7 марта. — № 8(355). [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://dknews.kz/zelenaya-ehkonomika-novyjput-razvitiya.htm>.
- 10 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.stat.gov.kz.

А.Б. Токсамбаева

«ЖАСЫЛ ЭКОНОМИКАНЫҢ» ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ ФАКТОРЛАРЫ

Мақалада Қазақстан Республикасындағы «жасыл экономиканың» дамуына көп көңіл бөлінген. Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан–2050» Стратегиясына сәйкес, Қазақстанда жаңартылатын және баламалы энергия көздерін игеру үшін өндірілетін энергияның 50 %-ына не екендігі айтылған. Бұл әлемдік көміртекті энергия тасушы отын түрінен «жасыл экономика» моделіне көшудің кешенді бастамаларының бірі ғана. Қазақстанның «жасыл экономикаға» көшу шеңберінде, сондай-ақ су, ауыл шаруашылығы ресурстарын сақтау және қалдықтарды терең өндеу үшін көмірқышқыл газының тастандыларын азайтуға бағытталған іс-шараларға көңіл бөлу керектігі айтылған. Сондықтан «ЭКСПО-2017» секілді халықаралық оқиға тұрақты дамуға жедел көшуіне

мүмкіндік береді. Энергетика саласында тұрақты жаһандық шешім қабылдау үшін көрменін атауы — «Болашақ энергиясы». Бұл Орталық Азиядағы өтетін аса ірі кездесулердің бірі болмақшы. Көрме ел Астанасының 20-жылдық мерейтойын өткізу шеңберінде, сондай-ақ тәуелсіз Қазақстанның Еуропадағы энергетикалық және коммуникациялық хабы ретінде өтпекші. ЭКСПО-2017 көрменінің таңдап алынған тақырыбы қабылдаушы ел үшін айшықты мезет бола отырып, ел аймақтарының гүлдеп дамуына жағдай жасайды. Аталған көрмені өткізуге Қазақстан өте лайықты және тартымды жерде орналасқан.

Кілт сөздер: жасыл экономика, көрме, энергетикалық шешімдер, дамыту, жетістіктер, қоршаған ортаны қорғау, байланыс, табиғи жүйелер, интеграция, өндірістік.

А.Б. Токсамбаева

Факторы устойчивого развития «зеленой экономики»

В статье уделяется большое внимание развитию «зеленой экономики» в Республике Казахстан. В соответствии со Стратегией-2050 Президента Н.А. Назарбаева Казахстан имеет 50 % вырабатываемой электроэнергии, которая будет использоваться для создания возобновляемых и альтернативных источников энергии. Это лишь один из компонентов комплексной инициативы Казахстана по переходу от энергоносителей мировых производителей углеводородов к модели «зеленой экономики». Кроме того, в рамках перехода Казахстана на «зеленую экономику», а также сохранения водных ресурсов, сельского хозяйства и переработки отходов необходимо обратить внимание на меры, направленные на сокращение выбросов углекислого газа. Экспо-2017 в рамках «зеленой экономики» способствует ускоренному переходу к устойчивому развитию. Для того чтобы найти стабильные глобальные решения в области энергетики и выбрана тема выставки «Энергия будущего». Это одна из крупнейших международных встреч, проводимых в Центральной Азии. Выставка проходит в рамках празднования 20-летия Астаны в качестве столицы наций, а также празднования появления независимого Казахстана в целом в качестве энергетического и коммуникационного хаба Европы.

Ключевые слова: «зеленая экономика», выставка, решения в области энергетики, развитие, достижения, окружающая среда, коммуникации, природные системы, интеграция, производство.

References

- 1 Towards a green economy: pathways to sustainable development and poverty eradication. United Nations Environment Programme. (2011). *unep.org*. Retrieved from https://www.unep.org/greeneconomy/.../unep...greeneconomy/.../green_economyreport.
- 2 Decision No 1386/2013/EU of the European Parliament and of the Council of 20 November 2013 on a General Union Environment Action Programme: to 2020 Living well, within the limits of our planet, 20.12.2013, pp. 171–200. *eea.europa.eu*. Retrieved from <https://www.eea.europa.eu/soer-2015/europe/consumption>
- 3 Stiglitz J.E., Sen A. and Fitoussi J.P. (2009). Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress. *en.wikipedia.org*. Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/Commission_on_the_Measurement_of_Economic_Performance_and_Social_Progress
- 4 Sharon Beder. (1996). *The Nature of Sustainable Development*. (2nd ed.). Newham: Scribe.
- 5 Послание Президента Республики Казахстан — Лидера нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050» [Message of the President of the Republic of Kazakhstan-Leader of the Nation N.A. Nazarbayev to the people of Kazakhstan «Strategy «Kazakhstan-2050»]. *www.akorda.kz*. Retrieved from http://www.akorda.kz/ru/official_documents/strategies_and_programs [in Russian].
- 6 Sevostyanova, I. (2011). Экономика без ущерба экологии: эксперты всерьез задумались о «зеленых» стратегиях развития [Economy without damage to the environment: experts are seriously thinking about «green» development strategies]. *Panorama – Panorama*. (6 May, No. 1). *panoramakz.com*. Retrieved from http://panoramakz.com/index.php?option=com_content&task=view&id=11887&Itemid=1 [in Russian].
- 7 Hrinpis: возобновляемая энергетика развивается достаточно быстро [Greenpeace: Renewable Energy is developing fast enough]. *Hrinpis Rossii – Greenpeace Russia*. (2012, 13 notabria). Retrieved from <http://www.greenpeace.org/russia/ru/press/> [in Russian].
- 8 Gayfutdinova, B. K 2030 godu ispolzovanie возобновляемых источников не превысит 5 % [By 2030 the using of renewable sources will not exceed 5 %]. *Kapital – Capital* (2013, 26 fevralia). *kapital.kz*. Retrieved from [in Russian]. <http://kapital.kz/details/11635/k-2030-goduispolzovanie-vozobnovlyayemykh-istochnikov-ne-prevysit-5.html>
- 9 Diyar, S.K. & Toktabaev, A.R. (2013). «Zelenaya» ekonomika – novyi put razvitiia [«Green» economy – a new way of development]. *Delovoi Kazakhstan – Business Kazakhstan*, 8(355). (7 marta). Retrieved from <http://dknews.kz/zelenaya-ehkonomika-novyijput-razvitiya.htm> [in Russian].
- 10 *stat.gov.kz*. Retrieved from www.stat.gov.kz.

Т.Т. Абильмажинов

*Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан, Астана, Казахстан
(E-mail: *abilmazhinov@mail.ru)*

Некоторые теоретические аспекты вопросов исследования факторов трудовой мотивации государственных служащих

В своем исследовании автор за основу берет теоретические идеи основоположника содержательных теорий мотивации А. Маслоу. Отталкиваясь от иерархии потребностей А. Маслоу, автор предлагает перечень факторов трудовой мотивации, где каждая группа потребностей рождает свою группу факторов трудовой мотивации любого работника. Проанализированы специфические особенности трудовой деятельности госслужащих, а также выявлены характерные личностные особенности людей, выбирающих профессию государственного служащего. Такой анализ позволяет раскрыть внутренние мотивы, которые могут двигать государственными служащими при выполнении своих обязанностей. Понимание же сути внутренних мотивов госслужащих дало возможность автору дать свою оценку приоритетности тех или иных факторов трудовой мотивации госслужащих. В статье не просто освещены вопросы теории, а выявлены особенности, присущие процессу формирования трудовой мотивации именно у госслужащих. Автор дает также свое видение примерной иерархии факторов трудовой мотивации, определены факторы, играющие первостепенную роль в этом процессе. На основе проведенного анализа разработана система факторов трудовой мотивации госслужащих, основу которой составляют факторы, вытекающие из базовых потребностей человека.

Ключевые слова: мотивация, факторы трудовой мотивации, теории мотивации, потребности, иерархия, государственные служащие.

Вопросы формирования трудовой мотивации государственных служащих во все времена имели большое значение для любого государства. Именно высокопрофессиональная, квалифицированная и ответственная работа государственных служащих создает возможности для эффективного функционирования государственных органов управления в целом, а также обеспечивает эффективную обратную связь между государством и гражданами страны.

Особую актуальность эти вопросы приобретают в свете задач, которые поставлены перед Казахстаном на сегодняшний день. Главная задача для страны сейчас — это достижение высокого уровня конкурентоспособности во всех областях и сферах жизнедеятельности государства, общества и граждан страны. Для решения такой сложной задачи непреходящее значение имеет уровень профессионализма и ответственности государственных служащих на всех уровнях государственного управления. Сейчас именно от них зависит, насколько результативно будут выполняться поручения Главы государства, которые призваны создать благоприятные условия для устойчивого экономического роста, в целом для прогрессивного развития страны, а также вовлечения граждан страны в решение стоящих перед страной задач.

В связи с отмеченным выше высокую актуальность приобретают вопросы правильной мотивации труда госслужащих. Каким образом наиболее результативно можно добиться большой трудовой отдачи от госслужащих, какие мотивы движут госслужащими, когда они готовы максимально проявить все свои профессиональные и личные качества для успешного функционирования своей организации, а что приведет к безответственному и халатному подходу к своей работе? Какие существуют факторы формирования трудовой мотивации госслужащих, и какое влияние они оказывают на профессиональную деятельность госслужащих? Руководству той или иной организации или органа государственного управления необходимо знать ответы на эти сложные вопросы с тем, чтобы правильно организовать труд своих подчиненных и суметь нацелить их на эффективное выполнение своих функциональных обязанностей. А для того чтобы дать правильные ответы на приведенные выше вопросы, необходимо, прежде всего, хорошее знание теоретических аспектов рассматриваемого вопроса.

Задача данной статьи заключается в том, чтобы в определенной степени осветить достижения теоретической мысли в этой сфере и понять, какие особенности присущи процессу формирования трудовой мотивации именно у госслужащих. Также необходимо построить примерную иерархию факторов трудовой мотивации госслужащих и определить, какие факторы здесь играют первостепен-

ную, а какие второстепенную роль. Достижение таких результатов имеет, на наш взгляд, не только теоретическое, но и большое прикладное значение.

В первую очередь необходимо отметить, что в данной статье значение категории «мотивация» рассматривается именно с точки зрения науки об управлении. В этом смысле четко проясняет сущность данной категории определение, данное в классическом учебнике западных ученых А. Мескона, М. Альберта и Ф. Хедоури «Основы менеджмента». Приведено такое определение: «Мотивация — это процесс побуждения себя и других к деятельности для достижения личных целей или целей организации» [1; 257]. Следующее определение дает развернутую характеристику рассматриваемой категории: «Мотивация — одна из важнейших функций менеджмента и подразумевает систему факторов (побудительных сил), способствующих выполнению определенной задачи, направленной на достижение целей предприятия. Другими словами, мотивация представляет собой процесс создания системы условий или мотивов, оказывающих воздействие на поведение человека, регулирующих интенсивность его труда, побуждающих проявлять добросовестность, настойчивость, старательность при достижении совокупности организационных и личных целей» [2; 309].

Из приведенных выше определений вытекает также, что в данном случае, кроме вопросов управления, неизбежно затрагивание в значительной степени и психологических аспектов, так как речь идет о поведении работника и о возможностях результативного управления этим поведением посредством создания правильной мотивационной базы его эффективной трудовой деятельности. Тем более вопросы анализа психологии человека являются одними из главных конструирующих элементов, существующих сегодня в теории концепций мотивации работников. Особенно ярко это проявляется на примере содержательных теорий мотивации, классиками которых являются американские психологи А. Маслоу, Д. Макклелланд, К. Альдерфер, Ф. Херцберг. Труды перечисленных ученых хоть и лежат на стыке различных дисциплин, все же категориальный и методологический аппарат: именно психологической науки являются основными инструментами в их исследованиях [3-5].

В целом же методологическую основу данного исследования составил диалектический метод познания. Также в процессе исследования были использованы такие общенаучные методы, как анализ, синтез, дедукция, классификация и системный подход.

Необходимо отметить, что рассматриваемый вопрос является по своей сути междисциплинарным. Здесь и вопросы управления организацией, и вопросы управления трудовыми коллективами, и вопросы психологии работника, и вопросы физиологии, и вопросы культуры и этики трудовых отношений, и вопросы научной организации труда и ряд других вопросов, которые придется затронуть в процессе анализа сущности и формирования иерархии факторов, создающих трудовую мотивацию государственных служащих.

Что такое факторы трудовой мотивации работников? Из второго развернутого определения категории «мотивация», приведенного выше, вытекает, что под факторами, формирующими мотивацию работника, понимаются факторы как побудительные силы, которые способствуют выполнению работником определенной задачи. На наш взгляд, можно согласиться с такой сущностной характеристикой факторов. Факторы трудовой мотивации — это силы или мотивы трудовой деятельности, побуждающие работника к качественному труду. И эти силы имеют как внутреннее, так и внешнее происхождение.

К внутренним факторам относятся те побудительные силы, которые рождаются внутри самого человека, в его сознании и возникают, прежде всего, из потребностей человека, его интересов и его целевых установок, диктуемых особенностями индивида, его наклонностями и т.д.

Внешние факторы трудовой мотивации — это те факторы, которые рождаются вне человека, из условий среды, например, из политики организации, в которой он работает, будь то кадровая политика, политика материального и морального стимулирования и т.д. Зависят также от внутренней корпоративной культуры организации, организационного строения, морально-психологического климата, сложившегося в организации, и т.д.

Для более четкой классификации факторов необходимо опираться, конечно же, на существующие в науке теории мотивации. Даже краткий обзор этих теорий сразу же дает развернутое и структурированное видение побудительных сил к трудовой деятельности.

Теории мотивации, как известно, делятся на две большие группы:

- 1) содержательные теории мотивации;
- 2) процессуальные теории мотивации.

В некоторых случаях в отдельную группу выделяются также и так называемые теории отношений [6; 10].

Содержательные теории мотивации определяют, на наш взгляд, базовые причины возникновения мотивов трудовой деятельности людей и соответственно базовых факторов, позволяющих сформировать позитивную трудовую мотивацию работников. Как известно, представители этих теорий подходят к проблеме с позиции выдвижения на первый план различных потребностей человека и анализа того, каким образом эти потребности влияют на трудовую мотивацию работника. В рамках данной статьи затрагиваются теоретические идеи именно основоположника содержательных теорий мотивации А. Маслоу.

В своей теории иерархии потребностей А. Маслоу предложил к рассмотрению следующие потребности человека:

- 1) физиологические потребности;
- 2) потребности в безопасности и уверенности в будущем;
- 3) социальные потребности;
- 4) потребность в оценке и уважении;
- 5) потребность самовыражения или самореализации.

Приведенный выше перечень потребностей не просто список, а именно строгая иерархия потребностей по А. Маслоу. То есть пока не удовлетворены физиологические потребности, речь не может идти о следующей потребности — в безопасности и т.д. При этом первые две группы потребностей А. Маслоу относит к категории так называемых базовых потребностей.

Характеризуя физиологические потребности, А. Маслоу пишет: «*Физиологические потребности* — потребности, которые обычно выбираются как начальная точка для мотивационной теории, — это так называемые физиологические драйвы. ... Несомненно, эти физиологические нужды — самые важные из всех потребностей. ... Если все потребности (физиологические потребности. — *примеч. авт.*) не удовлетворены и соответственно организм поглощен физиологическими потребностями, тогда все другие потребности могут стать просто неощущаемыми или быть отодвинуты на задний план» [3].

В то же время удовлетворение актуальной на данный момент потребности сразу же приводит к возникновению новой потребности следующего порядка. Если потребность в еде и других жизненно важных физиологических потребностях удовлетворена полностью, то это приводит к необходимости удовлетворения потребности в безопасности и далее по порядку. А. Маслоу отмечает: «Человеческие потребности организуют себя в иерархии по степени важности. Другими словами, появление одной потребности обычно накладывает на предыдущее удовлетворение другой, более важной. Человек есть постоянно желающий организм» [3].

Согласно А. Маслоу, удовлетворенная потребность не является мотивирующей. Именно та потребность, которая еще не удовлетворена, играет роль мотивирующего фактора на том или ином этапе.

Исходя из теории А. Маслоу, можно составить тот перечень факторов трудовой мотивации, который будет вытекать из предложенной им иерархии потребностей (таб.).

Т а б л и ц а

Потребности по А. Маслоу и факторы трудовой мотивации

Потребности	Факторы трудовой мотивации
1	2
Физиологические потребности	<ul style="list-style-type: none"> – Уровень заработной платы – Наличие или отсутствие социального пакета (бесплатное или частично оплачиваемое питание, развозка за счет работодателя и т.д.) – Рабочее место, оборудованное всем необходимым для комфортной и качественной работы
	<ul style="list-style-type: none"> – Полное соблюдение техники безопасности, обеспечение всех необходимых норм охраны труда – Гарантия своевременной и полной оплаты труда – Гарантии стабильности существования компании (организации)

1	2
Потребности безопасности	<ul style="list-style-type: none"> – Наличие или отсутствие социального пакета (страхование, оплата больничных листов и т.д.) – Наличие или отсутствие пенсионного страхования – Наличие четких должностных инструкций
Социальные потребности	<ul style="list-style-type: none"> – Наличие или отсутствие в организации хорошо налаженных коммуникаций – Постановка в организации такой системы взаимоотношений, которая создает условия для общественного признания работника – Ситуация благоприятного морально-психологического климата в трудовом коллективе. В частности, ощущение работниками себя как части единой сплоченной команды, ощущение «чувства локтя» – Позитивные взаимоотношения работников с руководством организации
Потребность в оценке и уважении	<ul style="list-style-type: none"> – Наличие в организации понятной и справедливой системы оценки трудового вклада работников – Наличие в организации понятной и справедливой системы карьерного продвижения вверх по «карьерной лестнице». То есть понимание работниками возможностей своего карьерного роста – Наличие в организации системы признания профессиональных достижений работника
Потребность в самореализации	<ul style="list-style-type: none"> – Наличие в организации системы широкого делегирования полномочий для проявления работниками своих профессиональных способностей – Наличие в организации творческой обстановки. Создание условий для проявления и реализации работниками своих творческих (креативных) способностей – Наличие в организации эффективной системы повышения квалификации работников

Примечание. Составлено автором по материалам исследования.

Представленные в таблице факторы трудовой мотивации и их иерархия являются универсальными. Специфика же профессиональной деятельности госслужащих, так же как и специфика трудовой деятельности в любой другой сфере, будет накладывать свой отпечаток.

Первые две группы потребностей и соответственно факторов трудовой мотивации являются неизменными и фундаментальными относительно любого труда и любой профессиональной деятельности. То есть эти потребности действительно необходимо рассматривать строго с иерархической точки зрения. Сначала человек должен удовлетворить свои физиологические потребности, соответственно, необходимо в первую очередь учитывать воздействие факторов трудовой мотивации, вытекающих именно из этих потребностей. На любом предприятии и в любой организации, включая и органы государственного управления, должны быть в первую очередь решены вопросы обеспечения работников:

- как минимум, достаточным уровнем заработной платы;
- привлекательным социальным пакетом;
- рабочим местом, оборудованным всем необходимым для комфортной и качественной работы.

Когда решены вопросы удовлетворения физиологических потребностей, встают вопросы воздействия факторов, вытекающих из потребностей в безопасности. Здесь также со стороны руководства предприятия/организации необходимо решение вопросов обеспечения работников всеми теми условиями, которые создают у них уверенность в своей безопасности, а также уверенность в завтрашнем дне. Перечень таких условий (факторов) также приведен в таблице.

На наш взгляд, только первоочередной учет влияния факторов, вытекающих из первых двух базовых человеческих потребностей, позволяет вообще рассматривать возможность создания адекватной мотивационной системы в любой организации (предприятии, компании и т.д.). Создание для ра-

ботников необходимых условий, удовлетворяющих базовые потребности, есть необходимое условие формирования эффективной системы трудовой мотивации, в том числе и для государственных служащих.

Приведенный выше вывод относительно базовых человеческих потребностей и факторов трудовой мотивации, вытекающих из этих потребностей, — это тот момент в наших рассуждениях, который полностью совпадает с идеями теории иерархии потребностей А. Маслоу. Однако что касается остальных потребностей, которые, как известно, в пирамиде А. Маслоу составляют уровни более высокого порядка, наше мнение несколько иное.

При рассмотрении потребностей более высокого порядка и соответственно факторов, из них вытекающих, в дело начинают вступать как раз-таки специфические особенности той или иной трудовой (профессиональной) деятельности. И в этом случае данные потребности (социальные потребности, потребности в оценке и уважении, потребности в самореализации) уже не будут иметь строго иерархического характера.

Специфические особенности трудовой деятельности государственных служащих предопределены как спецификой самой профессии, так и характерными личностными особенностями людей, выполняющих работу государственного служащего.

К специфическим особенностям трудовой деятельности госслужащего, а также к особенностям их профессиональных и личностных характеристик можно отнести, на наш взгляд, следующие моменты:

1. Труд госслужащего объективно направлен на достижение общественно значимых целей. Такое обстоятельство требует от госслужащего высокого уровня патриотизма и любви к своему Отечеству.

2. Государственный служащий, в отличие от всех других работников, является представителем государства на своем участке работы и, соответственно, действует от имени государства. Такая специфика приводит к высокой степени ответственности за каждое принимаемое госслужащим решение, а также создает в определенной степени стрессовый характер деятельности госслужащего. Соответственно, госслужащий должен обладать высокой степенью стрессоустойчивости.

3. При этом труд госслужащего все время находится под пристальным вниманием граждан страны, а также контролирующих и проверяющих органов, что также является причиной высокой степени психологического напряжения работника в процессе выполнения им своих функциональных обязанностей. Это обстоятельство требует психологической уравновешенности госслужащего.

4. Деятельность государственного служащего можно в значительной степени признать приближенной к деятельности в сфере услуг, так как он не участвует в создании материальных ценностей, а, скорее, является проводником государственных услуг гражданам страны. В данном случае госслужащий должен хорошо владеть современными и прогрессивными приемами обеспечения высокого уровня сервиса.

5. В связи с тем, что госслужащий оказывает услуги непосредственно гражданам, т.е. работает с людьми, он должен обладать таким качеством, как человеколюбие.

6. Предметом труда госслужащего является информация, что требует высокой квалификации работника.

7. Труд госслужащего часто требует высокой степени самостоятельности в принятии решений.

8. Труд госслужащего по природе своей консервативный, так как направлен на обеспечение стабильности в обществе. Соответственно, госслужащий также должен уметь просчитывать последствия своих действий и действий органа, в котором он работает. То есть он должен обладать высокими аналитическими способностями.

9. При этом труд госслужащего можно отнести к категории творческого труда, так как часто требуется принятие нестандартных, оригинальных, креативных решений. Соответственно, госслужащий, кроме всего прочего, должен обладать еще творческими, креативными способностями.

10. Труд госслужащего, при соблюдении необходимых условий, открывает перед ним возможности карьерного роста. Причем этот карьерный рост на каждой из ступеней обеспечивает все больший и больший объем власти и большую степень влияния на принятие решений в области государственного управления. Следовательно, госслужащий должен быть человеком достаточно амбициозным и нацеленным на постоянный карьерный рост. Не каждый человек обладает таким качеством, и не все люди стремятся к власти.

Приведенный перечень специфических особенностей профессиональной деятельности госслужащих, а также их личностных и профессиональных характеристик диктует определенные требования к внутренним мотивам людей, выбирающих работу государственного служащего. Поняв же внутренние мотивы, которые движут людьми при выборе такой тяжелой профессии, можно, в свою очередь, говорить о приоритетности тех или иных факторов, формирующих трудовую мотивацию госслужащих.

Проведенный выше анализ специфики профессиональной деятельности государственного служащего позволяет выделить следующие основные внутренние мотивы, которые могут двигать человеком при выборе такой тяжелой, ответственной и рискованной работы:

- 1) желание служить своему государству и своему народу;
- 2) стремление непосредственно участвовать в крупных и важных событиях исторического характера;
- 3) желание быть на переднем плане в деле достижения общественно значимых целей;
- 4) стремление быть полезным людям;
- 5) желание достичь больших карьерных высот;
- 6) стремление к власти и влиянию на людей;
- 7) возможность профессиональной и творческой самореализации.

Естественно, что такие мотивы, как, например, желание стать богатым человеком или внести свой вклад в развитие науки, сделать какие-то крупные научные открытия или написать книгу либо желание вывести новую породу овец и т.д. не могут войти в приведенный выше список, так как они совсем из других сфер человеческой деятельности, а именно: бизнеса, науки, литературы и т.д.

Представленный нами список мотивов человека, идущего на государственную службу, вытекает именно из анализа характерных особенностей профессиональной деятельности госслужащих. Кроме того, такое видение в основе своей не противоречит и выводам современных западных ученых, согласно которым выделяются четыре основных фактора, привлекающие людей на государственную службу: «стремление участвовать в выработке государственной политики; приверженность общественным интересам и государственному долгу; самопожертвование и сострадание» [7; 6].

Как видим, самыми серьезными мотивирующими факторами при выборе профессии госслужащего являются мотивы, продиктованные категориями высокого порядка: чувство долга, служение обществу и своей стране, помощь людям и т.д. Однако в последнее время факты из современной жизни различных стран, когда государственные служащие начали попираить государственные и общественные интересы, говорят о катастрофическом снижении морального духа госслужащих. Но объяснения этим фактам показали, что выводы А. Маслоу относительно базовых человеческих потребностей являются верными в любое время и в любом государстве. В результате проведенных исследований выяснилось, что причинами такого развития ситуации являются «снижение заработной платы, недостаточная материально-техническая оснащенность для выполнения служебных обязанностей, неадекватный государственный бюджет и давление к тому, чтобы сохранять эффективность при сокращении ресурсов и затрат» [7; 5].

Приведенный факт четко подтверждает вывод о необходимости учета первоочередного фундаментального значения базовых потребностей из теории иерархии потребностей А. Маслоу. Кроме того, данный факт также подтверждает научную прозорливость выдающегося американского ученого.

Таким образом, исходя из выводов проведенного выше анализа можно говорить о перечне факторов трудовой мотивации государственных служащих, воздействие которых руководители организаций/органов государственного управления должны в полной мере учитывать в своей работе:

- 1) факторы, вытекающие из физиологических потребностей;
- 2) факторы, вытекающие из потребностей в безопасности;
- 3) создание в организации понятной и справедливой системы карьерного продвижения вверх по «карьерной лестнице»;
- 4) постановка в организации такой системы взаимоотношений, которая создает условия для общественного признания работника;
- 5) создание в организации понятной и справедливой системы оценки трудового вклада работников;
- 6) создание в организации системы признания профессиональных достижений работника;
- 7) создание в организации системы широкого делегирования полномочий для проявления работниками своих профессиональных способностей.

8) создание в организации творческой обстановки. Создание условий для проявления и реализации работниками своих творческих (креативных) способностей;

9) создание в организации эффективной системы повышения квалификации работников.

Приведенный выше список не является строгой иерархией. На наш взгляд, специфика системы факторов трудовой мотивации госслужащих заключается именно в приоритетности тех или иных факторов. В фундаменте этой системы лежат факторы, вытекающие из базовых потребностей. Не решив вопросов реализации потребностей физиологических и потребностей в безопасности, не удастся сформировать в целом систему трудовой мотивации госслужащих. А вот факторы, рождаемые потребностями высокого порядка, не имеют иерархического порядка и должны учитываться в одинаковой степени с самого начала деятельности организации.

Отсюда следует, что все условия, необходимость в которых диктуется факторами, вытекающими из потребностей высокого порядка, должны создаваться в организации практически одновременно. Конечно же, специфика какой-либо организации и специфика ее кадрового состава будут определять иерархию актуальности тех или иных факторов. Отсюда вытекает необходимость перестроения системы трудовой мотивации с целью ее адаптации к каждой отдельно взятой организации. То есть такая система должна быть гибкой, и это является одним из условий, приводящих к отсутствию иерархии в этой системе факторов. Но при этом, как было выявлено в процессе анализа, факторы базовых потребностей являются главными и фундаментальными. Первоочередной учет базовых потребностей работника — это обязательное правило формирования адекватной системы трудовой мотивации госслужащих.

Список литературы

- 1 Мескон М. Основы менеджмента / М.Мескон, М.Альберт, Ф.Хедоури. — М.: Дело, 1997. — С. 493.
- 2 Добровинский А.П. Управление персоналом в организации: учеб. пос. — 2-е изд., перераб. и доп. / А.П.Добровинский; Национальный исследовательский Томский политехн. ун-т. — Томск: Изд-во Томского политехн. ун-та., 2013. — 500 с.
- 3 Маслоу А.Г. Теория человеческой мотивации / А.Г.Маслоу; пер. на рус. яз. С.А.Четвертакова, 2013. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.sergeychet.narod.ru/bibl_psy/hummotiv1943.htm.
- 4 Макклелланд Д. Мотивация человека / Д.Макклелланд; пер. с англ. — СПб.: Питер, 2007. — 672 с.
- 5 Херцберг Ф. Мотивация к работе / Ф. Херцберг, Б. Моснер, Б. Блох Снидерман; пер. с англ. Д.А. Куликов. — М.: Вершина, 2007. — 240 с.
- 6 Караваев В.А. Позитивная мотивация как фактор управления качеством человеческого капитала организации: дис. ... канд. экон. наук / В.А.Караваев. — М., 2014. — С. 200.
- 7 Мотивация государственных служащих: информация и выводы для практиков / 2014 UNDP GlobalCentreforPublicServiceExcellence. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: [https://www.google.ru/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0ahUKewiYvuXLn-fRAhViM5oKHfmhCO0QFggZMAA&url=http%3A%2F%2Fwww.undp.org%2Fcontent%2Fdam%2Fundp%2Flibrary%2Fcapacity-development%2FEnglish%2FSingapore%2520Centre%2FGPCSE_PSM_BriefRUS.pdf%3Fdownload&usg=AFQjCNEUMvG004fpOBoUilyGr4Ceslgxdw&bvm=bv.145822982,d.bGs\[in Russian\]..](https://www.google.ru/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0ahUKewiYvuXLn-fRAhViM5oKHfmhCO0QFggZMAA&url=http%3A%2F%2Fwww.undp.org%2Fcontent%2Fdam%2Fundp%2Flibrary%2Fcapacity-development%2FEnglish%2FSingapore%2520Centre%2FGPCSE_PSM_BriefRUS.pdf%3Fdownload&usg=AFQjCNEUMvG004fpOBoUilyGr4Ceslgxdw&bvm=bv.145822982,d.bGs[in Russian]..)

Т.Т. Әбілмәжінов

Мемлекеттік қызметшілерді еңбекке ынталандырудың факторларын зерттеу сұрақтарының бірқатар теориялық қырлары

Мақалада мемлекеттік қызметшілерді еңбектік ынталандыруды қалыптастыру факторлары сұрақтарының бірқатар теориялық қырлары қарастырылды. Автор ынталандырудың мазмұндық теориясының негізін салушы А.Маслоудың идеяларын негізге алады. Оның қажеттіліктер иерархиясын басшылыққа ала отырып, автор кез келген қызметшіні еңбектік ынталандыру факторларының өзіндік топтарын қалыптастыратын әрбір қажеттіліктердің еңбектік ынталандыру факторларының тізімін ұсынды. Мемлекеттік қызметшілердің еңбек қызметінің ерекшеліктері талданған, сонымен қатар мемлекеттік қызметшінің кәсібін таңдаған адамдардың жеке сипаттық ерекшеліктері анықталған. Мұндай талдау авторға мемлекеттік қызметшілердің өзіне жүктелген міндеттемелерді орындауы кезіндегі ішкі ынталандырушы ниетін зерттеуге мүмкіндік береді. Мемлекеттік қызметшілердің ішкі ынталандырушы ниетін түсіну мемлекеттік қызметшілерді еңбектік ынталандыру факторларының қандай да бір түрлерінің артықшылықтарына баға беруге негіз болады. Осылайша, мақалада тек теориялық сұрақтар ғана емес, мемлекеттік қызметшілерге қатысты еңбектік

ынталандыру үрдісін қалыптастыру ерекшеліктері анықталды. Автор мемлекеттік қызметшілерді еңбектік ынталандыру факторларының өзіндік иерархиясын ұсынды. Жасалған талдау нәтижесінде мемлекеттік қызметшілерді еңбектік ынталандыру факторларының жүйесі әзірленді, оның негізін адамның тұғырлы қажеттіліктері құрады.

Кілт сөздер: ынталандыру, еңбектік ынталандыру факторлары, ынталандыру теориясы, қажеттіліктер, иерархия, мемлекеттік қызметшілер.

T.T. Abilmazhinov

Some theoretical aspects of the study of factors of labor motivation of civil servants

The article deals with some theoretical aspects of the formation of labor motivation factors for civil servants. Based on the theoretical ideas of A. Maslow, the founder of the substantive motivation theories. Starting from the hierarchy of the needs A. Maslow offers a list of factors of labor motivation, where each group of needs gives rise to its own group of factors of any worker's labor motivation. Specific features of labor activity of civil servants are analyzed, as well as personal characteristics of people who choose the profession of a civil servant were identified. Such an analysis allowed the author to reveal internal motives that can motivate civil servants in the performance of their duties. Understanding the essence of civil servants' internal motives enabled the author to give his priority assessment for certain factors of labor motivation of civil servants. Thus, the article not only covers the theory issues, but identifies the features inherent in the process of formation of labor motivation precisely among civil servants. The author also gives his vision of an approximate hierarchy of labor motivation factors of civil servants. The factors that play a primary role in the process of formation of labor motivation of civil servants are determined. According to the performed analysis, a system of labor motivation factors of civil servants was developed, the basis of which are factors arising from the basic human needs.

Keywords: motivation, factors of labor motivation, theory of motivation, needs, hierarchy, civil servants.

References

- 1 Meskon, M., Albert, M. & Hedouri, F. (1997). *Osnovy menedzhmenta [Fundamentals of management]*. Moscow: Delo [in Russian].
- 2 Dobrovinsky, A.P. (2013). *Upravlenie personalom v organizatsii [Personnel management in the organization]*. (2d ed.). A.P.Dobrovinsky, National Research Tomsk Polytechnic University. Tomsk: Izdatelstvo Tomskoho politekhnicheskoho universiteta [in Russian].
- 3 Maslow, A.G. (2013). *Teoriia chelovecheskoi motivatsii [The theory of human motivation]*. (S.A.Chetvertakova, Trans.). *sergeychet.narod.ru*. Retrieved from http://www.sergeychet.narod.ru/bibl_psy/hummotiv1943.htm [in Russian].
- 4 McClelland, D. (2007). *Motivatsiia cheloveka [Human motivation]*. Saint Petersburg: Piter [in Russian].
- 5 Hertzberg, F., Mosner, B. & Bloch, B. Sniderman. (2007). *Motivatsiia k rabote [Motivation to work]*. (D.A.Kulikov, Trans.). Moscow: Vershina [in Russian].
- 6 Karayev, V.A. (2014). *Pozitivnaia motivatsiia kak faktor upravleniia kachestvom chelovecheskogo kapitala orhanizatsii [Positive motivation as a factor of the quality management of human capital of an organization]*. *Candidate's thesis*. Moscow [in Russian].
- 7 *Motivatsiia hosudarstvennykh sluzhashchikh: informatsiia i vyvody dlia praktikov [Motivation of civil servants: information and conclusions for practitioners]*. 2014 UNDP Global Centre for Public Service Excellence – 2014 UNDP Global Centre for Public Service Excellence. *google.ru*. Retrieved from https://www.google.ru/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0ahUKEwiYvuXLn-fRAhViM5oKHfmhCO0QFggZMAA&url=http%3A%2F%2Fwww.undp.org%2Fcontent%2Fdam%2Ffundp%2Flibrary%2Fcapacity-development%2FEnglish%2FSingapore%2520Centre%2FGPCSE_PSM_BriefRUS.pdf%3Fdownload&usq=AFQjCNEUMvG004fpOBoU iIyGr4Ceslgxdw&bvm=bv.145822982,d.bGs [in Russian].

Д.М. Темирбаева

*Карагандинский государственный университет им.Е.А.Букедова, Казахстан
(E-mail: dina1307072mail.ru)*

Классификация моделей и механизмов семейной политики в развитых странах

В статье рассматриваются объекты, принципы и функции семейной политики, различные подходы к её реализации в разных странах. Раскрываются основные меры семейной политики в области рождаемости, к основным из которых и наиболее широко используемым на практике относятся меры прямого сокращения издержек по рождению, уходу и воспитанию ребенка. Составлена модель системы целей, целевых индикаторов и мер по направлениям семейной политики и проиллюстрированы модальные характеристики периодических выплат на детей в странах ОЭСР. Сделан обзор мировой практики применения основных мер семейной политики по двум её основным разделам: демографическое состояние и социальная защита семьи. Представленная семейная политика в разных странах прошла свой исторический путь развития, наиболее развита она в странах Европы, Северной Америки и в Австралии. Основными принципами дифференциации пособий являются уровень дохода домохозяйства, регион проживания, количество, возраст детей, семейный статус и т.д. В ходе анализа было выявлено, что решение проблемы сочетания интересов производства с семейной жизнью стало одним из приоритетов государственной политики во многих странах, где это было и остается вопросом равенства между мужчинами и женщинами, так как именно женщины в любой стране мира несут главную ответственность за семью и домашнее хозяйство.

Ключевые слова: семейная политика, социальные расходы, благосостояние домохозяйств, средняя заработная плата, рождаемость, прожиточный минимум, социальная инфраструктура.

Семейная политика, которая начала свое развитие в 60-е годы XX в. — это, с одной стороны, область деятельности государства, с другой — направление социологических исследований страны. Развитие семейной политики связывают с расцветом государств всеобщего благосостояния, так называемых *welfare state*, когда западноевропейские государства в послевоенный период на волне экономического роста, на волне представления о том, что нужно оказывать социальную семейную помощь различным категориям граждан, которые в ней нуждаются, обратились к семье как важному объекту политики страны.

Семейная политика, разрабатывая свою стратегию, программы, формируется как важное направление социальной политики государства. Она отражает отношения государства и семьи в основных направлениях жизнедеятельности общества. Государство, взаимодействуя с домашними хозяйствами на основе партнерских отношений, обеспечивает баланс прав и ответственности государственных институтов и семей, а также создает предпосылки для роста социально-экономического потенциала семьи.

Основная цель семейной политики напрямую зависит от выбранной и реализуемой государством модели социальной политики. В западной литературе сложилась классическая типология режимов государств всеобщего благосостояния, предложенная Гестом Эспинг-Андерсеном, который выделил три режима социальной политики государств: либеральный, консервативный, социально-демократический. Как известно, цель семейной политики коррелирует с моделями социальной политики. Функции социальной семейной политики — обеспечение возможностей иметь желаемое число детей и снижение социальных рисков семейных домохозяйств посредством системы целенаправленной деятельности.

На сегодняшний день существует многообразие научных и практических подходов в реализации семейной политики, которые, в конечном счете, включают две следующие компоненты:

- 1) демографическая политика, которая регулирует процессы воспроизводства населения, повышая или снижая рождаемость до определенного уровня;
- 2) политика снижения бедности семей с детьми. Цель данного подхода — снижение рисков недопотребления в формировании человеческого капитала детей [1-3].

Как известно, объектом семейной политики является семья или семейное домохозяйство [4]. Демографическая политика и политика снижения бедности семей с детьми тесно взаимосвязаны между собой. В случае, если нет демографического эффекта от реализуемых в рамках семейной политики

мер, но повышается уровень жизни домохозяйств с детьми, значит, в этом случае усиливается социальная защищенность семьи и обеспечиваются условия для формирования, развития человеческого капитала. Тем не менее необходимо рассматривать указанные выше две компоненты отдельно друг от друга, потому что критерии оценки конечных результатов и соответственно сама оценка по каждой цели может также отличаться (табл. 1). В то же время необходимо отметить меры, потенциал которых направлен на первую и вторую цель одновременно [5].

Т а б л и ц а

Цели, целевые индикаторы и основные меры по направлениям государственной семейной политики

Семейная политика	
1	2
Цель 1: Регулирование рождаемости (стимулирование или дестимулирование)	Цель 2: Снижение социальных рисков недопотребления семей с детьми, а значит, снижение детской бедности
Целевые индикаторы:	
1.1 Рождаемость	2.1 Снижение числа домохозяйств с детьми с доходом ниже черты бедности
Меры прямого финансирования затрат семей	
Снижение фактических затрат по рождению ребенка, воспитанию и уходу за ним:	Повышение уровня доходов семей
<ul style="list-style-type: none"> • Единовременные выплаты 	<ul style="list-style-type: none"> • Адресная помощь для малообеспеченных семей
<ul style="list-style-type: none"> • Периодические выплаты до достижения ребенком кокретного возраста 	<ul style="list-style-type: none"> • Пособия на малообеспеченных детей
<ul style="list-style-type: none"> • Налоговые льготы 	<ul style="list-style-type: none"> • Жилищные социальные пособия
<ul style="list-style-type: none"> • Страховые выплаты (потеря кормильца) 	<ul style="list-style-type: none"> • Государственные базовые социальные пособия (инвалидность, потеря кормильца и тд.)
Меры по предоставлению натуральных благ семьям	
<ul style="list-style-type: none"> • Блага в натуральной форме на рождение ребенка (корзина новорожденного: кроватка, вещи, школьные принадлежности и тд.) 	<ul style="list-style-type: none"> • Обеды детям из малообеспеченных семей
<ul style="list-style-type: none"> • Детское питание детям второго и первого года жизни, лекарства и т.д. • Питание младшим школьникам: завтраки или обеды 	<ul style="list-style-type: none"> • Социальная помощь малообеспеченным детям: школьно-письменные принадлежности, одежда, обувь, лекарства и тд.
Меры в сфере занятости и трудового законодательства	
<ul style="list-style-type: none"> • Гарантии беременным женщинам 	<ul style="list-style-type: none"> • Минимальная заработная плата
<ul style="list-style-type: none"> • Отпуск по беременности и родам 	<ul style="list-style-type: none"> • Программы занятости населения
<ul style="list-style-type: none"> • Отпуск по уходу за ребенком (родительский отпуск) 	
<ul style="list-style-type: none"> • Отпуск по уходу за больным ребенком • Гарантии родителям с малолетними детьми 	
<ul style="list-style-type: none"> • Использование гибких форм занятости для работников с семейными обязанностями 	
Меры по оказанию социальных услуг	
<ul style="list-style-type: none"> • Доступные места в государственных, частных детских учреждениях 	
<ul style="list-style-type: none"> • Развитие социальных услуг по надомному уходу за детьми (специальное социальное обслуживание детей-инвалидов) 	
Меры по улучшению жилищных условий семей	
<ul style="list-style-type: none"> • Бесплатное социальное жилье • Льготный найм арендного жилья 	
<ul style="list-style-type: none"> • Строительство жилья для молодых семей • Обеспечение льготной ипотекой молодых семей 	

Продолжение таблицы

1	2
Общесистемные меры	
• Бесплатное образование, здравоохранение и детский социально-оздоровительный отдых	
• Другие услуги социальной инфраструктуры (культурные, информационные, транспортные и т.д.)	

Примечание. Составлено автором.

Как указано в таблице, меры прямого сокращения издержек — это пособия, которые выплачиваются на каждого ребенка определенного возраста отдельно и являются периодическими, единовременными пособиями. Как известно, определенный сектор социальных пособий или социальных налоговых льгот, которые выплачиваются в момент рождения ребенка, оказывает значимое влияние на рождаемость детей в семье по сравнению с пособиями и социальными льготами, рассчитанными на достижение ребенком определенного возраста. Немедленные социальные выплаты используются в Италии, Норвегии, Австралии, Канаде и ряде других стран мира. К денежным социальным выплатам при рождении ребенка может добавляться поддержка в натуральной форме, например, «корзина новорожденного» в Финляндии.

В мировой практике также кроме пособий, выплачиваемых непосредственно после рождения ребенка, существует и реализуется система пособий на детей, которые выплачиваются семьям до достижения ребенком определенного возраста.

На официальном рынке труда предоставляемые социальные налоговые льготы увязывают поддержку рождаемости со стимулами занятости. Так как размер льготы увеличивается при росте заработной платы, основными выгодополучателями являются группы населения со средней и высокой заработной платой.

Существуют такие страны, которые при материальном стимулировании учитывают возраст потенциальных родителей. Обычно срабатывают адресно — на группы возраста на 1-2 года меньше порогового значения, но значительного положительного эффекта все же они не дают [6].

В трудовом законодательстве страны закрепляются реализованные социальные меры в рамках института рынка труда. Этот факт Концепция достойного и качественного труда Международной организации труда определяет как гармоничное сочетание трудовой деятельности с семейной жизнью домохозяйств.

Рассмотрим основные меры семейной политики в области рождаемости. В современной мировой практике к значительно широко используемым мерам государственной семейной политики в области рождаемости относятся меры прямого сокращения издержек по рождению, уходу и воспитанию ребенка в семье, которые являются больше адресными.

Анализируя процесс рождаемости в различных странах мира, можно сделать вывод о разности суммарного коэффициента рождаемости (СКР). Так, например, при суммарном коэффициенте рождаемости 1,9 в Колумбии намерены снизить рождаемость; в Исландии и Новой Зеландии же государство поддерживает рождаемость; в Великобритании, США и на Багамах предпочитают не вмешиваться; в Уругвае и Австралии государство поставило цель — увеличить рождаемость. При низкой рождаемости — 1,2–1,3 ребенка на женщину — некоторые правительства стран не вмешиваются в этот процесс и считают, что это нормально. Но, например, в Габоне (Африка), где СКР составляет примерно 4 ребенка на женщину, основной социальной целью является повышение рождаемости, и многое зависит от того, сколько в стране денег.

На мировом уровне суммарный коэффициент рождаемости снизился с 4,4 в 1970–1975 гг. до 2,5 в 2010–2015 гг. Среди стран мира не менее чем с 90 000 жителей в 2015 г. только в 45 странах рождаемость составляла на одну женщину 4 ребенка и более, а в начале 1970-х таких стран было 135. По прогнозам мировых авторов, к началу 2030-х гг. таких стран будет только 14. Число стран с рождаемостью ниже уровня простого воспроизводства населения увеличилось с 55 в 1990–1995 гг. до 86 в 2010–2015 гг., и ожидается, что к 2030–2035 гг. их будет 119. Также имеют место региональные различия. В 2010–2015 гг. в Европе средний СКР составил 1,6; в Северной Америке — 1,9; в Азии и Латинской Америке — 2,2; в Австралии и Океании — 2,4 и в Африке — 4,7. При этом из 45 развитых стран мира с рождаемостью ниже уровня простого воспроизводства 41 страна достигла этого низкого уровня уже к 1990 гг., а после 2010-го к «клубу» присоединилась только Албания. Для 36 стран из этого числа были характерны некоторые незначительные всплески увеличения рож-

даемости в периоды 2000–2005 гг. и/или 2005–2010 гг. Однако в развитых странах мира в 2010–2015 гг. в среднем СКР составлял 1,7 ребенка на одну женщину.

В менее развитых странах в это время рождаемость продолжала падать, и к 2010–2015 гг. 41 такая страна также достигла уровня СКР ниже простого воспроизводства населения.

В мире сейчас 45 развивающихся стран с рождаемостью выше 4 детей на женщину, из них в 17 — выше 5 (World Fertility Policies (2011) UNITED NATIONS, Department of Economic and Social Affairs, Population Division). К 2015 г. вообще не вмешивающихся в рождаемость государств осталось только 12 %. Самые низкие СКР, где правительство декларирует стремление к снижению рождаемости: в Тунисе — 2,1, Бахрейне — 2,1, Бутане — 2,2 и Колумбии — 1,9.

В Маврикии текущий уровень поддерживается при 1,4; в Андорре — 1,3 и в Монако — 1,4. Это маленькие и не очень богатые страны, которые не понимают, как воспитывать дополнительных детей. Государственная политика невмешательства в рождаемость проводится при совсем разных показателях СКР: 6,6 — в Сомали и 1,2 — в Боснии и Герцеговине и, скорее всего, это связано с бедностью и низким уровнем развития этих государств.

В Конвенции Международной организации труда «Об охране материнства» 2000 г. предусмотрен вопрос о том, что в случае беременности и рождения ребенка женщина должна получать пособие по беременности и родам и за ней должно сохраняться её место работы.

Во многих странах мира решение проблемы взаимодействия и сочетания интересов производства с семейной жизнью, домохозяйствами стало одним из основных приоритетов государственной политики. Так как именно женщины в любой стране мира несут главную ответственность за семью и домашнее хозяйство, это всегда было и остается вопросом и проблемой равенства между женщинами и мужчинами. Вопросы и проблемы касательно отношений «работа – семья» выходят за рамки процессов ухода за детьми, поскольку другие члены семьи также могут нуждаться в уходе. В этом аспекте эта проблема становится вопросом социальной защиты домохозяйств и снижения ее рисков, связанных с необходимым уходом за нетрудоспособными членами семьи.

Основные меры трудового законодательства любой страны связаны со сложной системой в реализации семейной политики, так как при их осуществлении требуется достижение согласия со стороны работодателей. Несмотря на то, что существует много схожих моментов в осуществлении государствами мира семейной политики, подходы же в этом отношении отличаются в страновом аспекте.

Утвержденные государством меры в трудовом законодательстве обычно используются для сглаживания следующих проблем при совмещении занятости на рынке труда и родительства: оплата по беременности и родам, родительский отпуск (отпуск по воспитанию ребенка, не связанный со здоровьем матери), оплачиваемые отпуска по уходу за больным ребенком, поощрение гибких форм занятости для работников с семейными обязанностями, а также различные гарантии и льготы для беременных женщин, родителей с маленькими детьми. Запрещается привлечение родителя на сверхурочные работы, работу в ночное время, командировочные поездки и т.д.

Необходимо отметить, что отпуска в связи с рождением ребенка, по уходу за ребенком и воспитанием его могут быть полностью оплачиваемыми, частично оплачиваемыми и неоплачиваемыми. Они включают в себя следующие компоненты:

1) материнский отпуск по беременности и родам. Он связан со здоровьем матери. В виде дополнения к данному отпуску, а также в связи с особыми условиями родов в некоторых странах мира используется отцовский отпуск;

2) родительский отпуск. Данный отпуск является гендерно нейтральным, предоставляя возможность родителям обращаться на основе выбора ко всем преимуществам таких отпусков. А это значит, родители сами выбирают, учитывая свои возможности, кто будет пользоваться таким отпуском.

Некоторые страны, такие как Португалия, Греция, Люксембург, выплачивают пособие новым родителям. Возрастная градация по выплате семейного социального пособия на детей более чем в половине стран мира находится в 18 лет. А также во всех странах, кроме Дании и Испании, если ребенок получает образование, возрастная граница данного пособия может быть повышена. Максимальный показатель отмечен нами в Германии и Люксембурге — до 27 лет.

Кроме того, развитие сети детских дошкольных учреждений, которые являются как государственными, так и частными, предполагает нательная политика. Если семья использует услуги частного детского дошкольного учреждения, то государство субсидирует оплату содержания ребенка в этом частном детском саду.

К мерам по улучшению жилищных условий относятся: реализация мер по предоставлению семьям с детьми, нуждающимся в улучшении жилищных условий и быта, бесплатного социального жилья и решение вопросов в приватизации жилья, использование арендного жилья для отдельных категорий семей на льготных условиях, а также строительство жилья для молодых семей и поддержка семей в получении льготной ипотеки.

К общесистемным социальным мерам относится финансирование содержания и развития социальной инфраструктуры в целях обеспечения всеми необходимыми условиями населения. Как известно, социальная инфраструктура оказывает услуги для граждан на бесплатной либо частично оплачиваемой основе. Также государство оказывает поддержку гражданам, финансируя детские дошкольные учреждения, реализует программы в предоставлении детского оздоровительного отдыха, образование (среднее, среднее профессиональное и высшее), здравоохранение (охрана материнства и детства, профилактика и лечение заболеваний), социальное обслуживание и социальное обеспечение, культурные услуги и услуги транспорта, жилищно-коммунальной сферы и т.д.

В разных странах мира семейная политика прошла свой путь развития и наиболее развитой политикой, по мнению многих авторов, в современных условиях обладают страны Северной Америки, Европы и Австралия. Государственные расходы на семейные пособия в среднем составляют 2-2,5 % ВВП, но соотношение между видами расходов на семейные пособия могут варьироваться достаточно сильно. Например, в рамках семейной социальной политики доля расходов на оказание услуг семьям колеблется от 13,7 % в Канаде до 55,9 % в Испании. В некоторых странах размер семейных пособий увеличивается по степени взросления ребенка (Великобритания, Франция, Бельгия, Люксембург). Таким образом, во многих странах размер пособия зависит от очередности рождения ребенка. В большинстве случаев максимальная сумма выплачивается на третьего-четвертого ребенка в семье.

Национальный менталитет страны непосредственно влияет на семейную политику. Так, Дания и другие Скандинавские страны первыми признали обоих родителей одинаково ответственными за воспитание детей и ввели отпуска, связанные с рождением и воспитанием детей, как для отца, так и для матери. Эти страны также первыми ввели пособия на внебрачных детей. Такая модель отпусков обоим родителям применяется и в других странах, включая те, где социальный статус женщин более низок: Португалия, Греция.

Нами сделан обзор мировой практики применения основных мер семейной политики по двум её основным разделам: демографическая составляющая и социальная защита семьи.

Касательно вопросов стимулирования рождаемости: все страны-члены Европейского союза обеспечены государственной системой периодических детских пособий, которые выплачиваются семьям до определенного возраста ребенка. Данный вид пособия стимулирует получение и продолжение образования. Если ребенок учится, то возраст, при достижении которого выплаты прекращаются, как правило, выше.

Основные принципы дифференциации пособий: уровень дохода домохозяйства, регион проживания семьи, количество детей в семье, возраст детей, семейный статус и другие показатели. Ряд стран на сегодняшний день применяют верхнюю и нижнюю границу социального пособия. Некоторые страны периодически проводят проверку на социальную нуждаемость семей, прежде чем выплачивать пособия. Многие страны, оценивая совокупный доход семьи, рассчитывают пособия. Например, в Чехии соотносят доход семьи с прожиточным минимумом, в Португалии сравнивается полученный доход семьи с минимальной заработной платой.

В 19 странах из 29 стран ОЭСР не проводят проверку доходов семей. Для безработных выплаты в некоторых странах возрастают. Таким образом, например, в Бельгии выплаты возрастают с 7-го месяца безработицы, а в Германии дополнительная выплата на детей составляет 4 % от средней заработной платы, вне зависимости от срока безработицы. В некоторых же странах социальное пособие выплачивают работодатели (в Италии и Швейцарии).

В соотношении со средней заработной платой максимальный размер пособия составляет 8 %, минимальный — 1 %. Модальный вариант размера пособия — 3 % от средней заработной платы в стране (рис. 1).

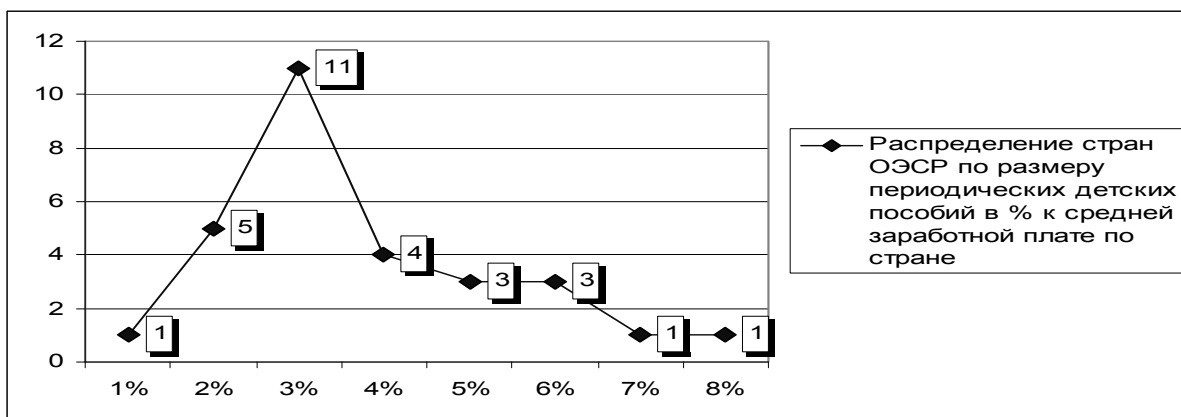

Рисунок 1. Анализ размеров периодических детских пособий в странах ОЭСР, в % от средней заработной платы в стране (составлено автором)

В соответствии с возрастом ребенка в семи странах пособия увеличиваются, а в 6 странах уменьшаются, в остальных же размер пособия нейтрален к возрасту. Только с 3-го или 4-го ребенка в семи странах начинают выплачивать пособие. Как известно, большинство стран ОЭСР начиная с 1-го ребенка поощряют рождение детей.

17 лет является модальным возрастом прекращения пособия, в Японии — 12, в Австралии и Франции — 20. Для учащихся пособие выплачивается иногда до 25-27 лет — Германия, Люксембург, Словакия, Словения, Австрия, Чехия и др. Только 9 из 29 стран не разделяют детей на учащихся и неучащихся, 20 стран поощряют обучение и продляют срок выплаты пособий на 5 и более лет.

Можно сконструировать модель периодического социального пособия на детей, используя понятие наиболее часто распространенного варианта — модального, при помощи обобщения характеристик периодических семейных выплат на детей (рис. 2).

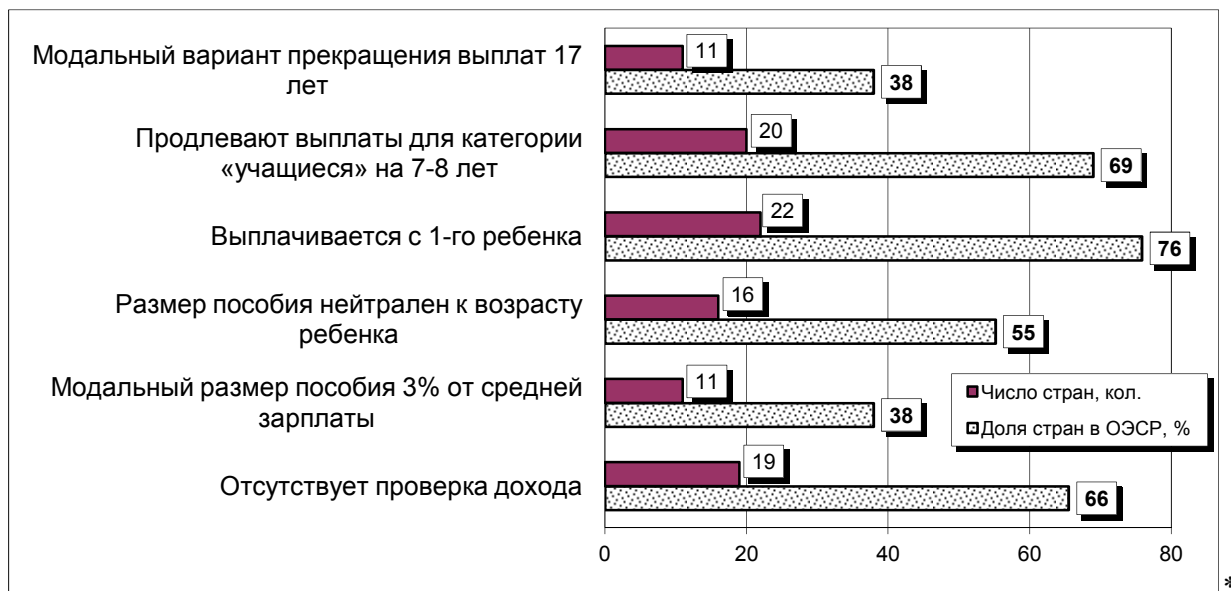

Рисунок 2. Модальные характеристики периодических выплат на детей в странах ОЭСР, частота распространения в % (сост. автором)

Различия между странами в уровне рождаемости иногда достигают двухкратной величины. Во многом эти различия зависят от проводимой государством семейной политики и того, насколько она всеобъемлюща.

Многообразие подходов в семейной политике оказывает влияние и на ее практику, что дает основание говорить о ее разных режимах. Существуют различные типологии таких режимов. Наиболее популярная среди них классическая типология режимов семейной политики — либеральный режим.

Здесь помощь семьям осуществляется по «остаточному» принципу — только наиболее нуждающимся, а остальные решают свои проблемы посредством рыночных механизмов. Эта модель доминирует в англоговорящих странах. Эту модель разделяют международные финансовые институты, которые помогают развивающимся странам.

Социально-демократические режимы связаны с универсализмом и основываются на принципе солидарности всех членов общества, где социальная помощь оказывается всем на равных условиях. Эта модель применяется в Швеции, других скандинавских странах, в Нидерландах.

Корпоративистские режимы также стремятся к универсализму, но дополнительные блага распределяются пропорционально вкладу индивидов в национальную экономику и только затем постепенно распространяются на все общество в целом. Такой режим характерен для Германии, Японии, Франции.

Осуществление и реализация гендерной политики в Республике Казахстан основывается на следующих принципах: обеспечение равенства пользования всеми экономическими, социальными, культурными, политическими правами, вне зависимости от пола; недопущение дискриминации, гендерной асимметрии в государственной и общественной жизни; формирование гендерного самосознания и искоренение гендерных стереотипов в обществе. В связи с завершением реализации Гендерной стратегии возникли благоприятные возможности увязать новый этап государственной гендерной политики с международными трендами устойчивого развития, национальными стратегическими приоритетами и новыми принципами социальной политики.

Таким образом, система мероприятий реализуется с помощью нескольких механизмов в рамках семейной политики: налоговые вычеты, бюджетные трансферты, субсидирование услуг, трудовое законодательство (институциональный).

В целом хотелось бы отметить, что результативность данных механизмов различается по двум направлениям семейной политики: natalная и сокращение бедности семей с детьми. Социальные меры, направленные на создание возможности получить эту услугу (обеспеченность), и отсутствие издержек на потребление услуги (доступность) по предоставлению социальных услуг здравоохранения, образования, детского оздоровительного отдыха, безусловно, снижают бедность семьи и косвенно стимулируют рождаемость. Меры в области трудового законодательства, которые опираются на институциональный механизм, имеют большее значение как natalная политика, чем как меры по снижению бедности. Однако именно они повышают уровень потребления домохозяйств в период социальных рисков по беременности, родам и уходу за ребенком младшего возраста. Таким образом, сам по себе отпуск по уходу за ребенком, если он неоплачиваемый, работает как natalная политика, но размер оплаты за отпуск по уходу за ребенком работает как мера по снижению социального риска. Возможность отцовского отпуска также не влияет на снижение уровня бедности в семье, играет роль только его оплата. Все социальные меры по предоставлению бюджетных трансфертов в форме натуральных благ повышают уровень жизни семей с детьми, но часть из них предназначена только для малообеспеченных семей. Большинство развитых стран усиливают меры помощи семьям. Инвестиции в странах ОЭСР в социальную сферу растут с каждым годом, так как одна из целей семейной политики — это увеличение рождаемости детей и создание благоприятных условий для занятости женщин. Государство, проводя учет и реализацию прав и интересов семей в различных областях жизни, планирует, разрабатывает социально-экономические программы развития страны.

Список литературы

- 1 Ионцев В.А. Экономика народонаселения / В.А. Ионцев. — М.: ИНФРА-М, 2007. — 495 с.
- 2 Семья как политический вопрос: гос.проект и практики приватности. — СПб.: Европейский ун-т, 2013. — 255 с.
- 3 Холостова Е.Н. Социальная работа: учеб. пос. / Е.Н. Холостова. — М.: Дашков и Ко, 2010. — 692 с.
- 4 Антокольская М.В. Семейное право / М.В. Антокольская. — М.: Юристъ, 2010. — 333 с.
- 5 Государственное регулирование экономики / под ред. В.К. Антонова. — СПб., 2012. — 248 с.
- 6 Волкова М.С. Социально-экономические проблемы домохозяйств / М.С. Волкова. — М.: ИНФРА-М, 2008. — 159 с.

Д.М. Темирбаева

Дамыған елдердегі отбасы саясатының үлгілері мен тетіктерінің жіктемесі

Мақалада түрлі елдердегі отбасы саясатын жүзеге асыруға түрлі тұрғылар, отбасы саясатының нысандары, қағидалары мен қызметтері қарастырылған. Туу саласында отбасы саясатының негізгі шаралары ашылған, әлемдік тәжірибеде кеңінен қолданылатын іс-шаралардың ішінде баланы туу, баптау мен тәрбиелеу бойынша шығындарды тікелей қысқарту шаралары орын алатыны белгілі. Отбасы саясатының мақсаттар жүйесі, мақсатты индикаторлары мен іс-шаралар үлгісі құрастырылған және ЭЫДҰ елдеріндегі балаларға төленетін төлемдердің модалдық сипаттамасы келтірілген. Отбасы саясатының оның негізгі екі бөлімі: демографиялық және отбасыны әлеуметтік қорғау бойынша негізгі іс-шараларының әлемдік тәжірибесіне шолу жасалған. Келтірілген түрлі елдердегі отбасы саясаты өз дамуында үлкен тарихи жолдан өткен және Еуропа, Солтүстік Америка мен Аустралия елдерінің отбасы саясаты талданған. Жәрдемақылардың түрлілігінің негізгі қағидаларына үй шаруашылықтарының табыс деңгейі, тұру аймағы, балалар саны, балалар жасы, отбасы мәртебесі мен т.б. жатқызылатындығы анықталған. Талдау негізінде өндіріс және отбасы өмірі мүдделерінің сәйкестік мәселелерін шешу көптеген елдерде мемлекеттік саясаттың негізгі басымдықтарының біріне айналғанды анықталған, себебі бұл сұрақтар ер адамдар мен әйелдер арасындағы теңдік сұрақтарын шешуде де көрініс табады.

Кілт сөздер: отбасы саясаты, әлеуметтік шығындар, үй шаруашылықтарының әл-ауқаты, орташа еңбекақы, туу деңгейі, өмір сүру минимумы, әлеуметтік инфрақұрылым.

D.M. Temirbayeva

Classification of models and mechanisms of family policy in developed countries

The article examines the objects, principles and functions of family policy, various approaches to the implementation of family policy in different countries. The main measures of the family policy in the field of fertility are revealed, as is known to the basic and most widely used measures in practice, measures include direct reduction of the costs of the child's birth, care and upbringing. The model of the system of goals, target indicators and measures in the areas of family policy is drawn up and the modal characteristics of periodic payments for children in OECD countries are illustrated. The review of the world practice of applying the main measures of family policy on its two main sections is made: the demographic and social protection of the family. The presented family policy in different countries has passed its historical path of development and the countries of Europe, North America and Australia have the most developed. The main principles of differentiation of benefits are the level of income of the household, the region of residence, the number of children, the age of children, family status, etc. The analysis revealed that solving the problem of combining production interests with family life became one of the priorities of state policy in many countries where this was and remains a matter of equality between men and women, since it is women in any country in the world who bear the primary responsibility for the family And household.

Keywords: family policy, social expenditures, household welfare, average wages, birth rate, subsistence minimum, social infrastructure.

References

- 1 Iontsev, V.A. (2007). *Ekonomika narodonaseleniia [Population Economics]*. Moscow: INFRA-M [in Russian].
- 2 *Semia kak politicheskii vopros: hos. proekt i praktiki privatnosti [Family as a political issue: state project and privacy practices]*. (2013). Saint Petersburg: Evropeiskii universitet [in Russian].
- 3 Holostova, E.N. (2010). *Sotsialnaia rabota [Social work]*. Moscow: Dashkov i Ko [in Russian].
- 4 Antokolskaya, M.V. (2010). *Semeinoe pravo [Family law]*. Moscow: Iurist [in Russian].
- 5 Antonova, V.K. (Eds.). (2012). *Hosudarstvennoe rehulirovanie ekonomiki [State regulation of the economy]*. Saint Petersburg [in Russian].
- 6 Volkova, M.S. (2008). *Sotsialno-ekonomicheskie problemy domokhoziaistv [Social and economic problems of households]*. Moscow: INFRA-M [in Russian].

G.I. Mussayeva

*Kazan State Agrarian University, Russia
(E-mail: m.gulshat_kz@mail.ru)*

Small family business as regulation method of labor market

Article examines the role of small entrepreneurship, including family business as the method of regulation of regional labor market, promoting the increase of population's employment and decrease of unemployment level. Main directions of state support of small entrepreneurship are defined, factors are found, influencing the conditions and perspectives of development of regional labor market, one of them is small family business as the source of demand formation in labor market. It is small family business in Kazakhstan economics, which promotes the creation of new workplaces, and executes the number of the most important social and economical functions: provision of employment, formation of competitive environment, support of innovative activity, decrease of social tension. The level of development of small business directly determines the level of population welfare, the degree of national economy development in general. In connection with, the need to support the small business in Kazakhstan is accepted as one of priority problems of economic policy today. Author analyzed the situation in labor market, level of employment of rural population in sectors of small and medium entrepreneurship, problems of family business development, factors of its successful development, conditions for regeneration of family business in Kazakhstan and development of modern family business, which demonstrate the stability and efficiency in most regions of the world. According to the results of the study, exact recommendations are offered for future development of small family business.

Keywords: labor market, employment, unemployment, regional labour market, state regulation of labor market, small and medium business, small family business, state support of small business.

The development of competitive socially oriented market economy is impossible without the construction of a civilized labor market. Today, the analysis of the importance of small business, including family business, as method of regulation of the regional labor market, contributing to the employment of the population and reducing the level of unemployment, becomes especially relevant. The level of development of small business directly determines the level of population welfare, the degree of national economy development in general. In the Message to the people of Kazakhstan «Kazakhstan's way-2050: a common goal, common interests, common future» the Head of the state Nursultan Nazarbayev appoints new directions of development of small business potential: «For its development the complex decisions on legislative strengthening of a private property institution are needed. We must abolish all inert legal norms interfering business development. Small business should become a family tradition transferred from generation to generation» [1].

Thus, the main objectives of small and medium business in the region today when we are on a threshold of an economic crisis, are the following: formation of rational structure of region's economy; preservation and development of the middle class; decrease in unemployment due to creation of new workplaces; expansion of revenues of the state budget at all levels; ensuring social stability and removal of social tension and, ultimately, ensuring sustainable development of the region's economy. The sustainable development of small and medium business in modern conditions is a factor of development of labor market and ensuring effective employment of the population [2; 29].

Small business is often a family business, especially at the stage of emergence and development, since it relies on support of family members. Features of this business are expressed, first of all, in the traditions of a very patient and responsible approach to business which settled for centuries. It is caused by the fact that the family companies operate with own capital, create long-term workplaces for relatives and try to build up the strong relationship with local population, business entities, and communities. Such approach considerably contributes to the reliability and stability of national economy.

In countries such as Japan, Germany, Belgium, Italy, small and medium business makes more than 90 % of the total number of their enterprises, in many developed countries it makes more than 50 % of GDP. In the majority of industrialized countries small business is considered, first of all, as the factor influencing the solution of social and economic problems. A very significant role in creation of new workplaces, increasing of economic activity, living standards and professional qualifications of the population, is traditionally assigned to the small business. Also, in the majority of European countries the family business makes more than 70 % of total number of businesses and plays a key role in growth of economy and employment, the

family enterprises make 60-65 % of GDP. The family business is ahead of the non-family companies, and well-being of nation depends on its progress.

As it shown by the research results of the private and family business, conducted by PwC among 2802 companies from 50 countries and various sectors of the economy, such as agriculture, retail and industrial production, that family companies play a vital role in the economy of all countries: they help to maintain stability, and they are capable to undertake long-term obligations and responsibility to their employees and communities in which territory they conduct the activity. The results also indicate that the family business can be a driving force of changes and innovations. In 2016, 64 % of private companies showed growth over the last financial year, which is lower than in 2014 (65 %). At the same time, 85 % of companies, as well as in 2014, expect growth in the next 5 years, with 15 % of them planning rapid and aggressive growth [3; 8-10].

The need to support the small business in Kazakhstan is accepted as one of priority problems of economic policy today. Putting it into the priority is preferable from the point of view of employment ensuring of the population and creation of a domestic producer in the market of consumer goods. It is no coincidence that in industrialized countries of the world it is considered that the level of small and medium business development is the most convincing evidence of the success of the country, region or city. As the President of the Republic of Kazakhstan N.A. Nazarbayev noted in the Message to the people of Kazakhstan, it is important to «strengthen the trend of innovative industrialization» and not without the help of small and medium business, which by 2050 «will make not less than 50 percent of Kazakhstan's GDP» instead of current 20 percent. Several state programs are implemented in this direction in the country, and certain privileges are provided in them. For example, since 2017 citizens of Kazakhstan in the countryside or in the city can receive microcredit up to 16 million KZT for their business. In our opinion, this is a unique opportunity provided to everyone who wants to open their family business.

In the conditions of the formation of the socially oriented market economy, the state faces a difficult task: on the one hand, it should support and facilitate the functioning of the market system by means of economic instruments; on the other hand, it should not break this system by excessive influence [4]. Effective systems of economic, legal, social and organizational support of the environment for a sustainable development of small business operate in economically developed countries.

The state support of small business is carried out in the following directions:

- 1) formation of infrastructure for support and development of small enterprises;
- 2) creation of preferential conditions for use of state financial, material and technical, and information resources, as well as scientific and technological developments and technologies;
- 3) establishment of the simplified registration procedure, licensing of small enterprises' activity, product certification, submission of state statistical and accounting reports;
- 4) support of foreign economic activity of small enterprises.

The state and municipal programs for supporting SFB (small family business) include the measures providing: involvement of socially unprotected strata of the population in business activities; proposals on establishment of tax benefits and the annual assignment from the relevant budgets; ensuring results transfer of research, developmental and technological works to the small business entities; provision of transfer of incomplete construction and vacant objects, non-remunerative and unprofitable enterprises, etc. to other small business entities on preferential terms [5].

Throughout the world, state support for small businesses is provided through the provision of tax benefits. At the same time, it means not a mechanical reduction of tax rates, but a well-thought-out system of taxation that would stimulate the development of this sector of the economy. The range of tax benefits can be various depending on what problems must be solved first.

The tax code of the Republic of Kazakhstan [6] is more focused on strengthening of the stimulating role of tax legislation in increasing business activity and developing production. For certain groups of payers the special taxation schemes are provided. Special taxation scheme is a special procedure of payments with the budget, established for certain categories of taxpayers and providing application of the simplified order for the calculation and payment of certain types of taxes, as well as reporting on them [7, 8].

Special taxation scheme based on a simplified declaration is applied by the small business entities corresponding to the following conditions:

- 1) for individual entrepreneurs: maximum average number of employees for the tax period is twenty five people, including the individual entrepreneur; maximum income for the tax period is 10000,0 thousand KZT;

2) for legal entities: maximum average number of employees for the tax period is fifty people; maximum income for the tax period is 25000,0 thousand KZT [9].

In Kazakhstan the family business is a natural form of expression and preservation of family culture, tradition. As it is known, family traditions, being the foundation of culture of any people, remain as its originality, primarily in rural areas, which are less subjected to the influence of external or new phenomena than urban settlements. Therefore, from all economy branches, agriculture has the most traditional character, depends on traditional commitment of people to life in the countryside and is a natural environment for development of the family business [10; 43].

According to the official data, 45 % of Kazakhstan's population lives in rural areas. The family farm represents the industrial, social, civil, cultural and moral basic element of effective agricultural production, working for centuries. This is confirmed by the experience of the leading countries of the world. In each of them the family farm is the basis of agrarian economy. In the USA the number of farms is 2,2 million. They own 89 % of all lands. Average site size - 168 hectares. The livestock farm on average 118 heads of cattle. Dairy – 131 cows. Pig – 800 heads. In Germany, agriculture consists of more than 90 % of family farms. Their number is 300 thousand. The average size is 49 hectares. Livestock farm - an average of 77 head of cattle, dairy – 50 cows. Average pig-breeding farm – 1 thousand heads. In Finland, agriculture is agrarian almost for 100 %. There are 60 thousands of family farms with an average size of the earth – 38 hectares. There are 1200 heads in average in a pig breeding farm, In cattle-breeding – 50 heads of cattle, in dairy– 29 cows. This means it is common practice to rely on small family-type farms throughout. And this business model is exclusively effective [11]. However, there are only 181,000 peasant and private farms, and in some regions 50 % of rural households do not have any livestock at all: neither chickens, nor duck, without mentioning cattle stock.

Table

The main indicators of small and medium business in the Republic of Kazakhstan

Index	2001	2005	2010	2015 ¹⁾²⁾
Number of active subjects, units	254088	504824	652886	1289807
including:				
- Legal entities of small business	39590	50612	66492	175679
- Legal entities of medium-sized business	1728	2541	8712	2897
- individual entrepreneurs	119038	297234	416085	930077
- peasant farmer enterprises (PFE)	95460	156978	170309	181154
Number of employees, thousand people	1085,4	1610,1	1882,3	2879,3
including:				
- Legal entities of small business	428,8	533,8	746,2	1185,2
- individual entrepreneurs	345,6	571,6	710,6	1407,6
- peasant farm enterprises (PFE)	311,0	504,7	425,5	286,5
Output, million tenge	382411	1234581	2514278	12622841
including:				
- Legal entities of small business	294844	844632	1673528	10200061
- individual entrepreneurs	-	222993	495074	1518237
- peasant farmer enterprises (PFE)	87567	166 956	345676	904543
*GDP data for 2015. Presented on the basis of operational data; 1) According to the entrepreneurial code of the Republic of Kazakhstan dated October 29, 2015 No. 375-V for the purposes of state statistics, the criterion of referring to small and medium-sized businesses only according to the average annual number of employees is provided; 2) - In accordance with international practice, in order to apply unified approaches to the formation of indicators on the number of SMEs and to eliminate discrepancies with the data of the State Revenue Committee of the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan, starting from February 1, 2015, the indicator of the number of «active» «Active».				

Note. Compiled by the author according to sources: [12, 13; 13-17, 14].

Business activity, in particular, the family business is an engine of small and medium business development, the basis of the middle class, the guarantee of economic prosperity and social stability of any country. For today in Kazakhstan's sphere of small business there are hundreds of thousands of residents of our country. They are represented in various regions of the country and branches of economy. In particular, in agriculture the family cooperation is the most effective and convenient format for doing business.

Introduction of special taxation scheme for the small business entities which helps to significantly reduce the tax burden and to simplify the procedure of payments with the budget, contributed to the growth of number of small business entities, increase of production output in volume and number of employed population in all forms: legal, individual and peasant or farming (Table).

Apparently from the table, in the structure of operating subjects of SFE (small family entrepreneurship) on legal organizational forms, the entities which carry out business activity without formation of a legal entity prevail, and they are individual entrepreneurs, the number of which in 2015 was 930 thousand units, the number of peasant farm enterprises was 181 thousand, and legal entities – enterprises of SFE accounted 179 thousand subjects. In dynamics of the existing SFE entities in terms of organizational and legal forms, the following tendencies are traced during the period from 2010 to 2015:

1. the number of individual entrepreneurs in the country increased twice for the last 6 years, which led to noticeable change in the structure of active SFEs: there was a growth in the share of operating individual enterprises from 63,7 % in 2010 to 72,1 % in 2015;

2. the number of peasant farm enterprises (PFE) remains unchanged, but as a result of the increase in number of IE, the share of PFE in the structure of active SFE is decreasing: if in 2010 it was 26 %, then in 2015 – 14 %;

3. the number of SFE enterprises has almost doubled since 2010, however the share of SFE enterprises in the structure of the operating SFE increased only by 2.4 percentage points since 2010, and accounted 13,9 % in 2015.

As well as in previous years, the uneven development of SFE sector in regions of Kazakhstan remained in 2015. This is due both to the uneven distribution of the population and resources, and to the specifics of social and economic development of the country's regions, the distinctions in the structure of their economies. Financing of SFE sector shows the most disproportions between regions, for instance, in 2015 about 70 % of all funds of banks aimed at the development of SFE sector, account for Astana and Almaty. The comparative analysis of SFE sector development in regions of Kazakhstan helps to draw the following conclusions: according to the results of 2015, South-Kazakhstan and Almaty regions, as well as Almaty city itself, are traditionally leading in terms of the number of active SFE entities; and by the share of active SFEs in the total number of registered SFE entities, the first positions were taken by West Kazakhstan and Pavlodar regions [12, 13; 21-24, 14].

Ranking of regions by the share of activity of SFE entities reflects the conditions created in the region for stable business activity, and the level of qualification and general readiness of entrepreneurs belonging to a particular region of the country. Atyrau and Kyzylorda regions with indicators of 89,19 and 88,87 % respectively are in the lead by the share of the acting SFE entities in their general quantity.

The analysis of the number of employed people in SFE entities characterizes the growing importance of Kazakhstan's entrepreneurship in solving the employment problem. Relative share of the population, actively engaged in SFE, in 2015 amounted 36,5 % of total number of employed in economy population. Dynamics of this indicator in the period from 2010 to 2015 has the general tendency of growth: the share of the population which is actively engaged in SFE increased by 4,1 % points. In absolute terms over the past six years, SFE sector has employed for 516 thousand people more, only for 2015 employment in SFE sector grew by 377 thousand people. As a result, as of 01.01.2016 the number of workplaces in SFE reached 3147 thousand people.

Traditionally, Almaty is the region with the largest number of SFE enterprises registered in the form of a legal entity, due to the productivity of which the city has the greatest indicators of production output of SFE and number of the population engaged in it. The total number of people employed in SFE in 2015 accounted 3231 thousand people which is 22,8 % higher, than in 2010.

The distribution of the population employed in SFE by regions is uneven. The largest number of people, just like in previous years, is engaged in SFE in Almaty, Astana, South Kazakhstan, and Almaty regions [12, 13; 25, 14]. In all areas, except for Kyzylorda, the growth in number of people employed in SFE sector is observed. In the gender aspect, 42 % of SFE entities, operating in the republic, are headed by women. At the same time, in the regional context the largest share of women heading small and medium-sized enterpris-

es is observed in Kostanay and Karaganda regions (48 % each), and Pavlodar region. The smallest share of the small and medium-sized enterprises headed by women is observed in South Kazakhstan, Almaty, Jambyl regions [13; 24-25].

The volume of output of the whole SFE sector in Kazakhstan in 2015 amounted 15858,4 billion KZT. In the regional context, the largest contribution to production is made by SFE entities of Astana and Almaty cities, whose output accounts for 47 % of the total production of SFE in the country (7 418 billion KZT). In all regions, except for the Kyzylorda region, an increase in the output of SFE entities is observed in 2015 [12, 13; 25, 14].

On improvement of the business climate in the country within the last 6 years, Kazakhstan has raised its position in the rating «Doing Business» of the World Bank, characterizing the ease degree of business activity from 80th to the 50th place out of 189 countries, at the same time for the taxation indicator it takes the 18th place, which indicates a favorable taxation scheme. Russia in this rating takes the 47th place, and Belarus takes the 63rd place [15, 6]. This should be assessed positively, since the small business contributes the employment of the population and replenishment of local budgets' income. All this contributes, finally, the decrease of unemployment level and growth of the welfare of society in general.

In Kazakhstan today good conditions for entrepreneurship appeared, although there is still a lot of work. For example, it is important for entrepreneurs to be able to use correctly the opening opportunities, to develop the business on a modern basis. For this purpose entrepreneurs need to study, to acquire new knowledge in order to fully realize their potential. As it was noted above, for development of entrepreneurship and improvement of business climate in Kazakhstan, the systematic work is carried out on improvement of the legislation in the sphere of entrepreneurship, on simplification of the procedure for creation and running of the business, optimization of licensing systems and state control, elimination of administrative barriers, and implementation of the program of state support for entrepreneurship.

In order to provide comprehensive support of entrepreneurship and creation of new permanent workplaces, an unprecedented «Business Road Map-2020» program was launched in 2010, which provides rendering of the state support in the form of subsidies, guarantees, grants for new business ideas, microcredit infrastructure, and training, internships abroad, service support and specialized consulting [16].

Over the period of program implementation the measures of the state support within the integrated program covered more than 320,000 of entrepreneurs; 252,000 of workplaces were saved and created. As for the beginning of 2016, within this program more than 6 700 projects at the cost of 1,3 trillion KZT were subsidized, over 1600 guarantees for the loans were given at the total amount of 65 billion KZT. The beginning entrepreneurs received 869 grants for more than 2,3 billion KZT. Within the program of infrastructure development «Nurlyzhol» [17], 200 billion KZT for financing of SFE were allocated. At the expense of the specified funds, entrepreneurs receive loans on unprecedented conditions: at the rate of 6 % per annum and up to 10 years. As for the beginning of 2016, 1221 projects of domestic producers are provided with financing for the amount of 223,5 billion KZT.

Family business, as a rule, is one of forms of small business or self-employment of the population and it is not singled out in Kazakhstan legislation as a special form of legal regulation and state support. Thus, one of the key problems of the state support for the development of family business is represented by the absence of effective regulatory and legal framework for family entrepreneurship, both at the state and regional levels, as well as the absence of well-established mechanisms for implementing laws and programs already adopted to support small and family entrepreneurship. It should be noted that for the population the model of family entrepreneurship is attractive enough because, as a rule, serious financial investments for one person are beyond the power, and it is problematic and risky to involve strangers in joint business. Modern family business is based on trust, common property interests, moral foundations [18; 29]. Besides, today the small business sector of the economy of Kazakhstan is of particular importance as a link, which under certain conditions will contribute to the creation of new workplaces. As practice shows, many qualified specialists, who are unemployed, seek to find themselves in small and medium businesses, start their own business. A significant role in this situation can play a family business, because it is the main source of the formation of demand in the labor market. In this regard, we agree with the point of view of those authors who believe that there is a need in Kazakhstan to consolidate the family business - as an effective form of entrepreneurship, which should become in the future the basis for the formation of the middle class. At the same time it is expedient to use of experience of foreign countries.

Summarizing all above, it is possible to draw the following conclusions and suggestions:

1. One of the main methods of regulation of labor market is the state support for the development of small family business as powerful source of new workplaces, as well as the reorientation of this economy segment in the direction of predominantly productive activities. The need for labor of this small family enterprises, can be provided with municipal bodies in the sphere of employment of the population fully due to retraining and professional development of workers, both in the specialized training centers, and on the basis of the enterprises close in profile, in close cooperation with local authorities, and enterprises.

2. Small family business not only creates, directly and indirectly initiates the emergence of additional workplaces, but also expands the field of business activity, involving in labor activity those citizens who do not possess high competitiveness in labor market. More «flexible» working conditions in small enterprises, including the non-standard modes of working hours, make them attractive for employees. Sensitively reacting to changes in market conditions, small enterprises become participants of investment process, they contribute to the qualitative improvement of the workforce, and form workplaces based on new technologies.

3. Support of small family business by the state can be carried out by granting preferential credits to the entrepreneurs working in the sphere of production. One of the schemes of preferential crediting is partial compensation of interests on the credit by the state at its strict target use for replenishment of fixed assets. This will allow to switch the activity of small family business from trade to development of real production, to strengthen the position of the domestic producer in the market, to accelerate the development of the small business necessary for formation of socially oriented economy.

4. Special attention at the support of small family business should be given to the elimination of administrative barriers interfering development of business and promoting the growth of bribery and corruption. Control over the regulation of relations between the sphere of small family business and the authorities should be conducted by professional self-regulating organizations of entrepreneurs.

5. It is necessary to carry out monitoring of the current state of family business in Kazakhstan, with allocation of regional and branch specifics and to develop programs of the state support of family business in RK by the results.

References

- 1 Послание Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана «Казахстанский путь-2050: единая цель, единые интересы, единое будущее». 17 января 2014 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.akorda.kz/ru/official_documents/strategies_and_programs.
- 2 Агабекян Р.Л. Развитие бизнеса как условие обеспечения эффективной занятости в Краснодарском крае / Р.Л. Агабекян // Теория и практика общественного развития. — 2015. — № 2. — С. 25–29.
- 3 Частный и семейный бизнес в России: вчера, сегодня, завтра. — 2016. — 24 с. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.pwc.ru/fbs2016>.
- 4 Юсупова С. Государственная поддержка малого и среднего бизнеса / С. Юсупова // Высш. шк. Казахстана. — 2007. — № 3. — С. 312–315.
- 5 Бабич А.М. Финансы, денежное обращение и кредит / А.М. Бабич, Л.Н. Павлова. — М.: ЮНИТИ, 2000. — 263 с.
- 6 Налоговый кодекс Республики Казахстан. — 2008. — № 487. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://online.zakon.kz>
- 7 Мельников В.Д. Основы финансов: учеб. пос. / В.Д. Мельников. — Алматы, 2005. — 314 с.
- 8 Специальные налоговые режимы // Сборник нормативных актов. — Алматы: ЮРИСТ, 2002. — 137 с.
- 9 Специальные налоговые режимы для субъектов малого бизнеса. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.nalogikz.kz/page/175.html>; <http://www.consult-help.kz/news/stati-po-ip/stati-po-buxuchetuspecialnye-nalogovye-rezhimy-dlya-subektov-malogo-biznesa/>.
- 10 Джулаева А.М. Проблемы развития семейного бизнеса в современной экономике / А.М. Джулаева // Вестн. КазНУ. Сер. экономическая. — 2014. — № 3(103). — С. 41–47.
- 11 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.akkor.ru/statya/63-vystuplenie.html/11.02.2014>.
- 12 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.enbek.kz>. Официальный сайт Министерства труда и социальной защиты населения Республики Казахстан.
- 13 Тулеушин К. Отчет о состоянии развития малого и среднего предпринимательства в Казахстане и его регионах. АО «Фонд развития предпринимательства «Даму» / К.Тулеушин, Д.Абилкаиров, Г.Лесбеков, Е.Абдибеков, Р.Байболотова, А.Туребаева, А.Оспанов. — Алматы, 2016. — № 8. — 133 с. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.damu.kz/>.
- 14 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.stat.gov.kz>; <http://www.kz.spinform.ru/people.html>. Официальный сайт Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан.
- 15 Информация о достижениях Республики Казахстан за годы независимости. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.economy.gov.kz/ru/pages/informaciya-o-dostizheniyah-respubliki-kazahstan-za-gody-nezavisimosti?theme_version=standart. Официальный интернет-ресурс МНЭ РК. 27. 2016.

16 Единая программа поддержки и развития бизнеса «Дорожная карта бизнеса 2020». [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.business.gov.kz/tu/dkb2020>.

17 Государственная программа инфраструктурного развития «Нұрлы жол» на 2015–2019 годы. — Астана, 2015. Утверждена Указом Президента Республики Казахстан от 6 апреля 2015 г. № 1030. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.akorda.kz>.

18 Смирнов В.В. Развитие семейного бизнеса как фактор оздоровления экономики России в условиях кризиса / В.В.Смирнов. — Владимир: ВГУ, 2013. — 48 с.

Г.И. Мусаева

Шағын отбасылық бизнес еңбек нарығын реттеу тәсілі ретінде

Мақалада халықты жұмыспен қамту және жұмыссыздық деңгейін төмендетуге жағдай жасайтын шағын кәсіпкерліктің, оның ішінде отбасылық бизнестің еңбек нарығын реттеу тәсілі ретіндегі рөлі қарастырылған. Шағын кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдаудың негізгі бағыттары айқындалып, еңбек нарығындағы сұранысты қалыптастыру көздерінің және аймақтық еңбек нарығының жағдайы мен келешектегі дамуына ықпал етуші факторлардың бірі болып табылатын шағын отбасылық бизнестің маңыздылығы нақтыланды. Шағын отбасылық бизнес Қазақстан экономикасында жаңа жұмыс орындарын құруға мүмкіндік береді және бірқатар әлеуметтік функцияларды орындайды: жұмыспен қамтамасыз ету, бәсекелестік ортаны қалыптастыру, инновациялық белсенділікті қолдау, әлеуметтік шиеленісті басу. Шағын бизнестің даму деңгейі халықтың әл-ауқатының, тұтастай алғанда, ұлттық экономиканың даму дәрежесін тура сипаттайды. Осыған орай, бүгінгі таңда Қазақстанда шағын кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау қажеттілігі елдің экономикалық саясатының басымды бағыттарының бірі ретінде қабылданған. Автор еңбек нарығындағы жағдайға, ауыл халқының шағын және орта кәсіпкерлік саласындағы жұмыспен қамтылу деңгейіне, шағын отбасылық бизнес мәселелеріне, оны табысты дамыту факторларына, Қазақстанда дәстүрлі жанұялық кәсіпті жаңғырту мүмкіндіктеріне және әлемнің көптеген аймақтарында өзінің тұрақтылығы мен тиімділігін дәлелдеген заманауи отбасылық бизнесті дамыту шарттарына талдау жасаған. Зерттеу нәтижесінің қорытындысы бойынша шағын отбасылық бизнесті дамыту жөнінде нақты ұсыныстар берілген.

Кілт сөздер: еңбек нарығы, жұмыспен қамту, жұмыссыздық, аймақтық еңбек нарығы, еңбек нарығын мемлекеттік реттеу, шағын және орта бизнес, шағын отбасылық бизнес, отбасылық бизнесті мемлекеттік қолдау.

Г.И. Мусаева

Малый семейный бизнес как метод регулирования рынка труда

В статье рассмотрена роль малого предпринимательства, в том числе семейного бизнеса, способствующего повышению занятости населения и снижению уровня безработицы. Определены основные направления государственной поддержки малого предпринимательства, выявлены факторы, влияющие на состояние и перспективы развития регионального рынка труда, одним из которых является малый семейный бизнес как источник формирования спроса на рынке труда. Именно малый семейный бизнес в экономике Казахстана способствует созданию новых рабочих мест и выполняет ряд важнейших социально-экономических функций: обеспечение занятости, формирование конкурентной среды, поддержание инновационной активности, снятие социальной напряженности. Уровень развития малого бизнеса прямо определяет уровень благосостояния населения, степень развития национальной экономики в целом. В связи с этим необходимость поддержки малого предпринимательства в Казахстане сегодня принята в качестве одной из приоритетных задач экономической политики. Проанализированы ситуации на рынке труда, уровень занятости сельского населения в секторах малого и среднего предпринимательства, проблемы развития малого семейного бизнеса, факторы его успешного развития, условия, при которых в Казахстане можно возродить традиции семейного дела и развивать направления современного семейного бизнеса, демонстрирующие стабильность и эффективность во многих регионах мира. По результатам исследования предложены конкретные рекомендации по дальнейшему развитию малого семейного бизнеса.

Ключевые слова: рынок труда, занятость, безработица, региональный рынок труда, государственное регулирование рынка труда, малый и средний бизнес, малый семейный бизнес, государственная поддержка малого бизнеса.

References

- 1 Poslanie Prezidenta Respubliki Kazakhstan N.Nazarbaeva narodu Kazakhstana «Kazakhstanskii put-2050: edinaia tsel, edinye interesy, edinoe budushchee» [Message of the President of the Republic of Kazakhstan N.Nazarbayev to the people of Kazakhstan «Kazakhstan way-2050: common goal, common interests, common future»]. (2014, 17, January). *www.akorda.kz*. Retrieved from http://www.akorda.kz/ru/official_documents/strategies_and_programs [in Russian].
- 2 Agabekyan, R.L. (2015). Razvitie biznesa kak uslovie obespecheniia effektivnoi zaniatosti v Krasnodarskom krae [Development of business as a condition of effective employment in the Krasnodar krai]. *Teoriia i praktika obshchestvennogo razvitiia – Theory and practice of social development*, 2, 25–29 [in Russian].
- 3 Chastnyi i semeinyi biznes v Rossii: vchera, sehodnia, zavtra [Private and family business in Russia: yesterday, today, tomorrow]. (2016). *www.pwc.ru*. Retrieved from <http://www.pwc.ru/fbs2016> [in Russian].
- 4 Yusupova, S. (2007). Hosudarstvennaia podderzhka maloho i srednego biznesa [State support of small and medium-sized businesses]. *Vysshaia shkola Kazakhstana – Higher School of Kazakhstan*, 3, 312–315 [in Russian].
- 5 Babich, A.M., Pavlova, L.N. (2000). *Finansy, denezhnoe obrashchenie i kredit [Finance, money circulation and credit]*. Moscow: IuNITI [in Russian].
- 6 Nalohovyi kodeks Respubliki Kazakhstan [The Tax Code of the Republic of Kazakhstan]. (2008, N 487). *online.zakon.kz*. Retrieved from <https://online.zakon.kz> [in Russian].
- 7 Melnikov, V.D. (2005). *Osnovy finansov [Fundamentals of Finance]*. Almaty [in Russian].
- 8 Spetsialnye nalohovye rezhimy [Special tax regimes]. *Sbornik normativnykh aktov – Collection of normative acts*, 137. (2002). Almaty: IuRIST [in Russian].
- 9 Spetsialnye nalohovye rezhimy dlia subiektov maloho biznesa [Special tax regimes for small businesses]. *nalogikz.kz*. Retrieved from <http://www.nalogikz.kz/page/175.html>; <http://www.consult-help.kz/news/stati-po-ip/stati-po-buxuchetuspetsialnye-nalogovye-rezhimy-dlya-subektov-malogo-biznesa/> [in Russian].
- 10 Dzhulaeva, A.M. (2014). Problemy razvitiia semeinogo biznesa v sovremennoi ekonomike [The problems of development of Family business in modern economy]. *Vestnik KazNU. Seriya Ekonomicheskaiia – Bulletin KazNU. Economics series*, 3(103), 41–47
- 11 *www.akkor.ru*. Retrieved from <http://www.akkor.ru/statya/63-vystuplenie.html/> 11.02.2014 [in Russian].
- 12 Ofitsialnyi sait Ministerstva truda i sotsialnoi zashchity naseleniia Respubliki Kazakhstan [The official website of the Ministry of Labor and Social Protection of Population of the Republic of Kazakhstan]. *enbek.kz*. Retrieved from <http://www.enbek.kz> [in Russian].
- 13 Tuleushin, K., Abilkairov, D., Lesbekov, G., Abdibekov, E., Baibolotova, R., Turebaeva, A. & Ospanov, A. (2016). Otchet o sostoianii razvitiia maloho i srednego predprinimatelstva v Kazakhstane i eho rehionakh. AO «Fond razvitiia predprinimatelstva «Damu» [Report on the state of development of small and medium-sized enterprises in Kazakhstan and its regions AO «Fond razvitiia predprinimatelstva «Damu»]. (No. 8, 133). Almaty. *www.damu.kz*. Retrieved from <https://www.damu.kz/> [in Russian].
- 14 Ofitsialnyi sait Komiteta po statistike Ministerstva natsionalnoi ekonomiki Respubliki Kazakhstan [Official site of the Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan]. *stat.gov.kz*. Retrieved from <http://www.stat.gov.kz> <http://www.kz.spinform.ru/people.html> [in Russian].
- 15 Informatsiia o dostizheniiakh Respubliki Kazakhstan za hody nezavisimosti [Information on the achievements of the Republic of Kazakhstan for the years of independence]. *www.economy.gov.kz*. Retrieved from http://www.economy.gov.kz/ru/pages/informaciya-o-dostizheniyah-respubliki-kazahstan-za-gody-nezavisimosti?theme_version=standart. Ofitsialnyi internet-resurs MNE RK. 27. 2016 [The official Internet resource of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan. 27. 2016.]. [in Russian].
- 16 Edinaia prohramma podderzhki i razvitiia biznesa «Dorozhnaia karta biznesa 2020» [Unified program of business support and development «Business Roadmap 2020»]. *www.business.gov.kz*. Retrieved from <http://www.business.gov.kz/ru/dkb2020> [in Russian].
- 17 Hosudarstvennaia prohramma infrastruktturnogo razvitiia «Nurly zhol» na 2015–2019 hody [The state program of infrastructural development «Nurly Jol» for 2015–2019]. Astana, 2015. *akorda.kz*. Retrieved from <http://www.akorda.kz> [in Russian].
- 18 Smirnov, V.V. (2013). *Razvitie semeinogo biznesa kak faktor ozdorovleniia ekonomiki Rossii v usloviakh krizisa [Development of family business as the factor of improvement of economy of Russia in the conditions of crisis]*. Vladimir: Voronezhskii gosudarstvennyi universitet [in Russian].

D. Zhenishan¹, A.M. Balkibayeva¹, A.G. Gizzatzhanova²

¹S.Seifullin Kazakh AgroTechnical University, Astana, Kazakhstan;

²L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
(E-mail:azan_tanat@mail.ru)

The development of agribusiness logistics as a factor of expansion the food and fiber market

The article deals with the concept of «logistics» and «agribusiness logistics». It marked the role and importance of logistics in agribusiness food security. The basic principles and conditions of the logistics system is indicated. For such agrarian countries as Kazakhstan indepth study of agribusiness logistics and study it at the state level results from social needs is an important issue. The reason is that for local farmers to ensure availability of public services market, reducing intermediation between producers and consumers, the formation of stable prices of agricultural products, creation of direct links between the consumer and the rural entrepreneurs, improving the quality of socio-economic status of the rural population, the saturation of the internal domestic market production, reducing imports, transportation of agricultural products, providing quality products at affordable prices due to the expansion of marketing, services and other aspects are very important for agriculture. The article deals with the role of agricultural logistics in solving the above problems. Modern state agribusiness logistics in Kazakhstan is illuminated. A dynamic analysis of the share of individual groups and types of goods in the food industry of Kazakhstan's total imports and exports was conducted. According to the latest production of the most consumed types of food and their consumption were taken as a basis and their comparative analysis carried out. The level of self-secure on internal market is measured. The share of imports on certain types of food products is defined. On the basis of quantitative and qualitative analysis of food secure logistical problems in the field of agriculture is defined and the systematic proposals for their solution is offered.

Keywords: logistics, fruit logistics, agriculture, logistic systems, food industry, national economy, food, consumers, agricultural producers, the volume of export and import of food, agriculture, and entrepreneurs.

Ever known among the specialists only before the «logistics» concept is often applied today in all areas of production. Later that requires research broad public values, has become the valuable industry. In the construction of a very rapidly developing field of road construction in the Republic of Kazakhstan logistics and rail transportation, which are considered as the most studied areas. However, further improvement of the transit potential of the country, improved commodity transport, regulation of supply and demand for labor, the gap between domestic and food under the full provision of the domestic market of logistics issues is the question of the day. The role of logistics in reducing the deficit in agrifood is high, daily in providing the population with quality and affordable products, especially food availability, and domestic food.

In 2014 «Nurly Zhol – path to future» Message of president logistics outlined as the one key directions of development. The role of the state in his address stressed the need to establish persistently logistics [1]. Because recently in the case of the world economic situation, geopolitical crises, falling commodity prices on world markets effective logistics management of material needed for the development to increase of competitiveness of domestic producers, development of rural shareasale, food to reduce imported products, flows to address some issues. Therefore, a priority for the development of the national economy and logistics is regarded as one of the priorities of forced industrial-innovative development of the country.

Although the word logistics is familiar to our people, «logistics» and «in agriculture logistics» in the development of the sectors of the national economy review of public importance, is at present one of the questions that require deep research. Logistics, logistics professionals related to the specific field of management, researcher at various references. However, most scientists believe that the basis of its management of material flows. Flows from other resources, which, in particular, organic material flow [2; 8, 9].

Considering the logistics research, to-date situation with logistics, we can notice the practical significance of management the different processes is increasing. According to the concept of modern logistics clearly can be seen that it is optimizing traffic flows in a variety of resources, including financial, technical, production resources. Thus, «logistics», not only the concept of managing the inventory, control,

and but the object of the material flow in the logistics system, can be main. That is, the concept of material flow in logistics is key.

Depending on the type of thread object they can be: material, service, information, financial and other threads in the process. material flows will be the result of transportation and materials, warehousing, loading, unloading. Service flows is a high degree for providing services for material flows [3]. Information flow and logistics operations management, analysis and control are required in the logistics system, between the logistic system and external environment communications, a rotating set of data. Financial flow will be logistics systems to flow the financial resources depends on the other. Financial flows can become either within the system and outside the system.

In the study of logistics industry «logistics» and the concept of «logistics system» should pay attention to the differences between them. Because the priority of material flows in logistics management mentioned above, the priority relations between participants of the logistics chain exists in the logistics system. In the logistic parties, established to perform the basic tasks of logistics in the supply chain, particularly manufacturers, trade organizations, transportation, warehouses, shops etc. joint action provides. The main aim, to reduce costs and liabilities, in accordance with which the increase of efficiency of activity of production, the logistics system should cover all activities anyway. Material flow logistics shows that the value of the industry in providing a continuous process.

The research of experts on logistics, logistics process used «rule of 8» provided that: 1) the product — necessary product; 2) quality — the required quality; 3) cost — a necessary cost levels; 4) consumer — to supply necessary consumer; 5) the dose in the necessary quantity; 6) time — time required; 7) place—required place; 8) individualization — service system depending on each order [4; 4-16]. The goal of logistics activities complied with these rules, you can assume that the size of the required expenditure amount of required products of good quality, while spending on the ground should be timely delivery of needed.

Logistics of industrial production in all developed countries of the world, widely used in the field of promotion and distribution and the placing, save it, and its scope is growing every year. Therefore, is the driving force behind the development of world merchandise huge movement is a real logistics. Hence the importance of logistics in ensuring the movement of goods, you can see from there.

Studies of domestic specialists accounts for over 80 % of all goods produced in the Republic of Kazakhstan is agrifood, including daily necessary products of the population that is 100 percent is from agriculture. Hence agriculture logistics is important for promotion of these products [5].

Logistics of agriculture – branch of science with important practical value to provide necessary material resources to fully meet the needs of the population and national economy in the sustainable management of material flows to production industry [6; 23].

In addition, agrifood logistics ensure population with quality goods by efficient prices and carries important functions and placement in distribution and exchange agriculture, food security agricultural products, raw materials and consumer products. Especially for countries such as Kazakhstan we believe that an important issue on the agenda to research agrifood logistics deeper to consider the value of the level of the state, public needs appearance.

It is crucial for agrifood to ensure the availability of the domestic market for farmers with government procurement; middlemen between the consumer and the manufacturer, reducing the formation of prices for agricultural products; the establishment of direct relations between consumers and agricultural entrepreneurs; support rural entrepreneurship, rural population, socio-economic conditions; increasing domestic food products the domestic market, reducing imported products; transportation of agricultural products, marketing, services, to provide consumers with quality products.

The value of logistics in the field of agriculture, as you know, is incresungly important.

In agriculture with the given importance of logistics, that in the present state of its development, it can be noted that it has a number of complex issues. In particular, because of the high logistics costs associated with transportation of different areas of the country of lighting products of agriculture, of agriculture, are in the development of their business, many entrepreneurs obstacles. Domestic production as the result of increased prices, low competitiveness of manufacturers of products, saturation of internal market with domestic production, the inability to provide complete, timely t, due to the loss of quality of agricultural products, etc. affect the development of the food market.

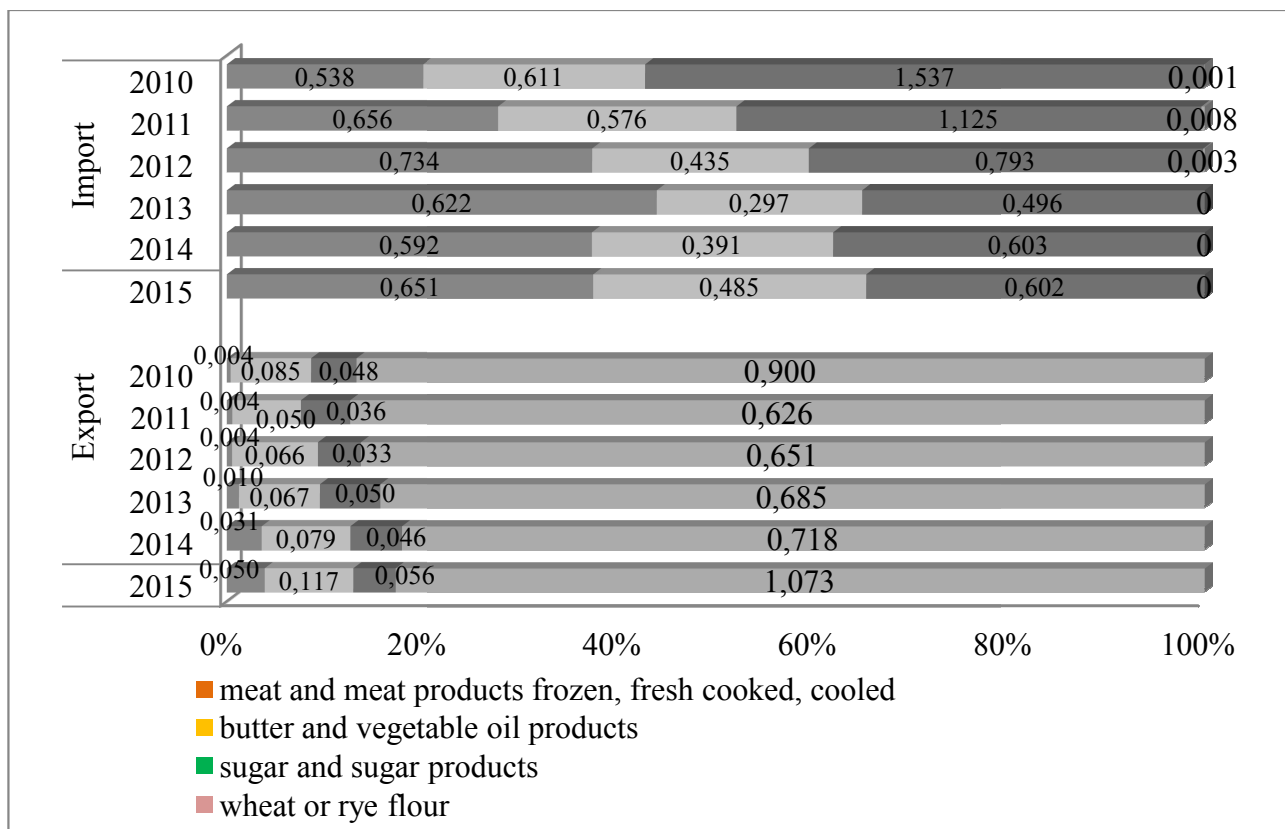

Figure. Export and import share in food manufacture for 2010-2015, % (I7)

Comparative analysis of food imports and exports share in the framework of the analysis of economic indicators according to 2010-2015 can be seen as following [7]. The main food as meat and meat products for food industry, butter; vegetable oil; sugar; a few, wheat or rye flour, foodstuff and analysis of export and imports share in Figure.

Total food imports in 2015 is \$ 30.2 billion (6.7 trillion. tenge) according to the Statistics Committee of Kazakhstan. \$196.6 million (43,6 billion tenge) for import of meat and meat products in various forms and equals 0,651 % of total import; import of fats and oils is 146,4 million US Dollars (32.5 billion tenge) or 0.485 % of total imports; sugar is \$ 181.8 million (40.3 billion tenge) or 0,602 % of total imports [8]. 2013-2015 wheat and wheat-rye were not imported. Because in recent years its production and increasing the share of flour exports was not set by Kazakhstan as the goal. Since 2010, the share of export flour was reached 1,073 % and increased by 0.78 %. The share of imported vegetable oils and fats in an average of 0.45 %; sugar - 0.86 %; meat products was 0.63 %.

The Committee for regulation of natural monopolies and protection of competition of RK and according the Ministry of National economy data, domestic sugar market depends on imported raw sugar on 90 %. In addition, in Kazakhstan, food transportation, shipping markets, and issues such as the presence of leads to a significant increase in the value of products produced due to the high cost of raw materials.

Table - 1

Ttop ten consumed food in the Republic of Kazakhstan, ton (2015)

	Commodities	Amount, ton
1	2	3
1	Flour	1 662 507,8
2	Meat products	1 104 700,8
3	Bakery and confectionery products	910 966,3
4	Dairy products	866 617,1
5	Sugar	446 676,4
6	Vegetable oil	399 791,0

Table continuation

1	2	3
7	Fruits and vegetables	201 142,5
8	Rice	177 675,7
9	Table salt	168 843,8
10	Pasta, noodles, kuskus, products processed from flour and similar food	160 377,0

Note. Source [7].

Flour consumed in 2015 was 1662,5 thousand tons by (Table 1). Next in line meat products (poultry meat including by-products) included in the period under review, the volume is 1104,7 thousand tons. Bakery and confectionery products by maximum consumption on the 3rd place. Dairy products was 866,6 thousand tons – 4-th place and 5 446,7 thousand tons and sugar finished top 5 most consumed food list.

As you can see from the table all food is types of agricultural products and given the fact that the export of products at fair value and the price of the acquisition, its storage and networking creating an effective computerized system, creates new jobs in agriculture and has great importance to the establishment and development of logistics. Table 2 exhibits top 14 consumable food products, the volume of production and consumption, the balance between them.

Table 2

Volume of production of different types of food, use per inhabitants, thousand tons

No n/n	Commodities	Production	Import	Export	Consuming	Share of domestic production, %	Share of import, %
1	Flour	3462,3	9,6	1809,4	1662,5	208,3	0,6
2	Meat products	930,3	186,0	11,6	1104,7	84,2	16,8
3	Bakery and confectionery products	832,1	85,6	6,7	910,9	91,3	9,4
4	Dairy products	728,5	155,2	17,0	866,6	84,1	17,9
5	Sugar	262,0	185,3	0,6	446,7	58,7	41,5
6	Vegetable oil	283,2	160,6	44,0	399,8	70,8	40,2
7	Fruits and vegetables	168,5	34,2	1,5	201,1	83,8	17,0
8	Rice	211,4	32,8	66,5	177,7	119,0	18,5
9	Table salt	162,3	21,6	15,0	168,8	96,2	12,8
10	Pasta, noodles, kuskus, products processed from flour and similar food	145,6	30,0	15,2	160,4	90,8	18,7
11	Processed and canned fish	33,7	47,4	19,1	61,9	54,3	76,5
12	Processed and canned fruits and nuts	1,9	158,6	14,9	145,5	1,3	109,0
13	Chocolate, confectionery made from sugar	77,6	91,0	25,8	142,9	54,3	63,7
14	Coffee and tea	19,9	35,9	2,7	53,2	37,4	67,6

Note. Source [7, 8].

The data observed in the country shows domestic producers and import shares of consumption, can provide sight what kind of products has high deficit and its volume.

Table 2 presents volume of production by types of use in the Republic of Kazakhstan. By 2015 data fully provided by domestic producers was flour and rice.

Flour considered as special production of the Republic of Kazakhstan. This provides not only domestic market but also has the highest share of export products. Nation exports flour to Afghanistan (47 % of total exports), Tajikistan (39 %), the CIS and other countries of the world.

Other types of products show the larger share of imported products. In 2015 the consumption of meat and meat products including poultry meat was total 1104,7 thousand tons, and total production was 930,3 thousand tons.

The shortfall of meat products that is 174,4 thousand tons was imported from US (46 %) and CIS countries (37 %). Profit of those products exported to Russia (total meat export 90 %).

Processed and preserved fish consumption due to the absence of domestic production is more than 2 times higher the volume of production.

Fruit and nuts processed and preserved is only 1.3 % was produced in the Republic of Kazakhstan. They are mostly imported from Uzbekistan, Tajikistan and other CIS countries. Most interesting is that its export 8 times higher than volume of production. Chocolate and sugar confectionery imported from CIS countries. At the end of 2015 the amount of them was 30.6 thousand tons, or \$ 55.6 million (\$12.3 billion. tenge).

The volume of sugar consumption 2 times more than its production volume. Most imported sugar components are from Brazil and CIS countries, particularly 39 % from Brazil, 34 % from CIS countries.

The volume of production food salt is almost equal to its production, as nation's deficit is the only 6.5 thousand tons of salt. As dairy products, bakery and confectionery products consumption is a bit more than its production. Deficit of those products is 138,1 thousand tons and 78,9 thousand tons respectively. 155.2 thousand tons of dairy products was imported in 2015. Basically, this product is imported from Russia and Belarus and other CIS countries. Bakery and confectionery products imports amounted to 85.6 thousand tons, where CIS is the main country-importer.

Current research, quantitative and qualitative analyses conducted in the issues identified logistics systems of food products shows that it is necessary to radically develop logistic conditions. Studies, the conclusions of experts, complementing the first, in agriculture the following proposals for the development of logistics can be offered.

First, through the creation of clustered cooperatives of agribusiness producers in a one system to storage and sales of agricultural products. This leads to cost reduction at all stages of movement of goods, elimination of intermediaries and local food in retail outlets-increasing the volume of production of producers of the food belt, to fully provide internal market with domestic agricultural products, price stability, will allow to provide consumers with quality products.

Second, increase the intensity of information flows in the sphere of production and circulation of commodity products of agriculture. Here we consider only material flow inventory-related logistics information.

The issuance of orders for the purchase of goods that, knowledge of goods movement in warehouses, on vehicles needed to be provided by documented information. Providing by information agribusiness logistics related to equipment, inventory, warehouse, and transportation plays particular importance.

The importance of supply to increase the intensity of information flows explained by following reasons. The automation of information technologies in the procurement of agricultural products, negotiation and conclusion of agreements with enterprises, ranging from ordering of goods before arrival, goods at the warehouse used to reduce cycle time of the logistics. Currently, between suppliers and customers interaction in a global computer network, used to improve the process, as the electronic business-to-business. There are following main advantages of e-business: a provider anywhere in the world, located the availability of buyers; consumers products at an affordable price easily achieve the desired quality; in accordance with the requirements of the market, public, non-clean products; standardized procurement procedures by automated process; saving of time required for procurement; reduced acquisition costs.

Thus, information technology ensures the delivery the necessary products, in the quantity required by high quality, on requested place.

Thirdly, the need for effective management of agriculture reserves. They occur at all levels of material flow. The aim of reserves management is optimize reserves volume, choose their location, analysis. As a result, by planning the volume of inventories determined the necessary conditions of their placement and replenishment of products.

Fourth, the provision of modern equipment for warehouses. Warehouses are important element of creating any trading system. Storage and handling of goods with the required size is the most important activity of industrial enterprises. Company storage costs according to research vary from 12 to 40 % of of all material flows organization cost.

Composition of goods in the warehouse and storage them is determined by time of their departure and transformations. In addition the days of reception and dispatch of cargo are recorded.

Controlling the shelf life of products starting from their use to storage parameters with information technologies is very essential tool.

Fifth, the training of specialists in the field of agriculture logistics. This necessity was reviewed by many researchers and it is important for everyday food consuming and it is foundation for food supply. Role

of specialist –logists is significant with promotion of agricultural products and the manufacture, storage and transportation, food safety, the formation of the trade deficit, the decline in affordable price, providing customers with quality products.

Sixth, technical and service supply for producers of agricultural products. Distribution, technical service plays an important role for producers of agricultural products to delivery their products to the market.

By strengthening the material-resource support and technical supply for rural entrepreneurs agriculture producers can reach it in several ways: through the establishment of offices for direct deliveries of the equipment; increase the number of supply agricultural cooperatives; establishing the system of state procurement of agricultural products; provision of agricultural producers for independently purchase parts and machines; the appoint activities of commercial agents selling agricultural products in rural areas to oblige the supply of equipment, service from their side, creating the conditions necessary for rural entrepreneurs.

Recommendations given for logistics development are helpful and their implementation will allow to shape relations between consumers and entrepreneurs for direct agriculture trade; forcing out from the market mediators of products and getting constantly products by affordable prices; acessable government procurement for local entrepreneurs; support rural entrepreneurship; socio-economic improvement of rural population; supply internal market with domestic food products by reducing imports; opportunities for sustainable growth of the national economy will be ensured.

References

- 1 Послание Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана «Нұрлы жол – Путь в будущее». Астана, Акорда // Казахстанская правда. — 2014. — 11 нояб. — С. 9.
- 2 Лукинский В.С. Модели и методы теории логистики: учеб. пос. / В.С. Лукинский. — СПб.: Питер, 2008. — С. 448.
- 3 Кулев А.Г. Понятие, виды и классификация логистических потоков / А.Г.Кулев. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://tonygcoolioff.livejournal.com/13356.html>.
- 4 Каренов Р.С. Логистический менеджмент — новая дисциплина и наука об управлении материальными и информационными потоками / Р.С.Каренов // Вестн. Караганд. ун-та. Сер. Экономика. — 2013. — № 2(70). — С. 4–16.
- 5 Мұханбет-Шәріп К. Логистика – тауар қозғалысының айнасы / К.Мұханбет-Шәріп // Газета «Экономика». [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://economics.kazgazeta.kz>.
- 6 Левкин Г.Г. Логистика в АПК: учеб. пос. / Г.Г.Левкин. — М.: Инфра-М, 2014. — 245 с.
- 7 Официальный сайт АО «Рейтинговое агентство Регионального Финансового Центра города Алматы». Пищевая промышленность Республики Казахстан. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.rfcaratings.kz.
- 8 Официальный Интернет-ресурс Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан, 2016. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.stat.gov.kz/.

Д. Женсхан, А.М. Балкибаева, А.Г. Гизатжанова

Қазақстан Республикасында агро-өндірістік кешеннің логистикасын дамыту азық-түлік өнімдері нарығын нығайту факторы ретінде

Мақалада «логистика» және «агро-өндірістік кешен (АӨК) логистикасы» ұғымдарына сипаттама жасалды. АӨК-і логистикасының азық-түлік өнімдерімен қамтамасыз етудегі маңызы көрсетілді. Логистика жүйесінің негізгі қағидаттары мен шарттары келтірілді. Қазақстан секілді аграрлық елдер үшін АӨК-нің логистикасын тереңірек зерттеу және оның мемлекеттік деңгейдегі маңызын қарастыру, қоғамдық қажеттіліктерден туындаған, өзекті сұрақ ретінде қарастырылды. Себебі отандық фермерлер үшін мемлекеттік сатып алу нарығының қолжетімділігін қамтамасыз ету; тұтынушы мен өндірушінің арасында делдалдарды азайту; ауыл шаруашылығы өнімдеріне тұрақты бағаны қалыптастыру; тұтынушы мен ауылдық кәсіпкерлер арасындағы тікелей байланысты орнату; ауыл кәсіпкерлеріне қолдау көрсету арқылы, тұрғындарының әлеуметтік-экономикалық жағдайын жақсарту; отандық азық-түлік өнімдерімен ішкі нарықты толық қамтамасыз ету, импорттық өнімдерді азайту; ауыл шаруашылығы өнімдерін тасымалдау, маркетингтік, сервистік қызметтер нарығын нығайту арқылы тұтынушыларды тиімді бағадағы сапалы өнімдермен қамтамасыз ету, АӨК-і үшін аса қажет. Авторлар аталған мәселелерді шешуде ауыл шаруашылығы логистикасының маңызы зор екендігі көрсеткен. Сонымен қатар Қазақстан Республикасындағы АӨК-і логистикасының қазіргі даму жағдайына сипаттама жасады. Қазақстанның тамақ өнеркәсібінің жекелеген өнім түрлері бойынша олардың жалпы экспорт пен импорттағы үлесі динамикалық тұрғыда талданды. Соңғы жылдардағы мәліметтер бойынша, еліміздегі ең көп тұтынылатын азық-түлік өнімдерін өндіру көлемі

мен оны тұтыну көлеміне салыстырмалы талдаулар нәтижелері келтірілді. Ішкі нарықты отандық тамақ өнімдерімен қамтамасыз етудің үлесі анықталды. Қазақстандағы тамақ өнімдерінің жекеленген түрлері бойынша импорт мөлшері зерттелді. Азық-түлік өнімдерінің ағымдағы жағдайына сандық және сапалық талдаулар жасалып, ауыл шаруашылығы саласындағы логистикалық мәселелер айқындалып, оларды оңтайландыру бойынша жүйелі ұсыныстар берілді.

Кілт сөздер: логистика, АӨК-і логистикасы, ауыл шаруашылығы, логистикалық жүйе, тамақ өнеркәсібі, ұлттық экономика, азық-түлік өнімдері, тұтынушылар, ауыл-шаруашылығы өнімін өндірушілер, тамақ өнімдерінің импорттық және экспорттық көлемі, ауыл кәсіпкерлері.

Д. Женсхан, А.М. Балкибаева, А.Г. Гиззатжанова

Развитие логистики АПК как фактор расширения рынка продовольственных продуктов

В статье раскрыты понятия «логистика» и «логистика АПК». Обозначены роль и значение логистики АПК в обеспечении продовольствием. Приведены основные принципы и условия логистической системы. Для таких аграрных стран, как Казахстан углубленное изучение логистики АПК, причем изучение его на государственном уровне, вытекает из общественных потребностей. Причина в том, что обеспечение доступности рынка государственных услуг, уменьшение посредничества между производителем и потребителем, формирование стабильной цены на сельскохозяйственную продукцию, формирование прямых связей между потребителем и сельским предпринимателем, повышение качества социально-экономического положения сельских жителей, насыщение внутреннего рынка отечественной продукцией, сокращение импорта, перевозка сельскохозяйственной продукции, обеспечение качественной продукцией по доступным ценам за счет расширения маркетинговых, сервисных услуг и другие аспекты очень важны для АПК. В статье раскрыта роль сельскохозяйственной логистики в решении перечисленных выше проблем. Вместе с тем освещено современное состояние логистики АПК в Казахстане. Проведен динамический анализ удельного веса отдельных групп и видов товаров пищевой промышленности Казахстана в общем импорте и экспорте. По последним данным производство самых употребляемых видов продовольствия и их потребление были взяты за основу и проведен их сравнительный анализ. Определен уровень самообеспеченности внутреннего рынка. Показан удельный вес импорта по отдельным видам продовольственных товаров. На основе количественного и качественного анализа состояния продовольственного обеспечения выделены проблемы логистики в сфере сельского хозяйства и даны системные предложения по их решению.

Ключевые слова: логистика, АПК, фермеры, рынок государственных услуг, пищевая промышленность, национальная экономика, продукты питания, потребители, сельскохозяйственные производители, объем экспорта и импорта продовольствия, сельское хозяйство и предприниматели.

References

- 1 Poslanie Prezidenta Respubliki Kazakhstan N.Nazarbaeva narodu Kazakhstana «Nurly zhol – Put v budushchee». Astana, Akorda [Message of President N.Nazarbayev to Kazakh people «Nurly zhol – Road to the future». Astana, Akorda]. Kazakhstanskaia Pravda (11 noiabria, 2014 hoda) – The Kazakh truth. [in Kazakh].
- 2 Lukinskii, V.S. (2008). *Modeli i metody teorii lohistiki [Models and methods of logistics theory]*. Saint Petersburg: Piter [in Kazakh].
- 3 Kulev, A.G. Poniatie, vidy i klassifikatsiia lohisticheskikh potokov [Definition, types and clusterization of logistics streams]. *tonygcoolioff.livejournal.com*. Retrieved from <http://tonygcoolioff.livejournal.com/13356.html> [in Kazakh].
- 4 Karenov, R.S. (2013). Lohisticheskii menedzhment — novaia distsiplina i nauka ob upravlenii materialnymi i informatsionnymi potokami [Logistics management – new subject and science of management the materialistic and information streams]. *Vestnik Karahandinskoho universiteta. Seria ekonomika – Bulletin of Karagandy University. Economic Series, 2(70), 4-16* [in Kazakh].
- 5 Mukhambet-Sharip, K. Lohistika – tauar kozhalysynyn ainasy [Logistics – mirror of goods stream]. *Hazeta Ekonomika – Gazete Economics*. Retrieved from <http://economics.kazgazeta.kz> [in Kazakh].
- 6 Levkin, G.G. (2014). *Lohistika v APK [Agribusiness logistics]*. Moscow: Infra-M [in Russian].
- 7 Ofitsialnyi sait AO «Reitinhovoe ahentstvo Rehionalnogo Finansovoho Tsentra horoda Almaty». Pishchevaia promyshlennost Respubliki Kazakhstan [Website of ISC Rating Agency of the Regional Financial center of Almaty. Food industry of Kazakhstan Republic]. www.rfcaratings.kz. Retrieved from www.rfcaratings.kz [in Russian].
- 8 Ofitsialnyi Internet-resurs Komiteta po statistike Ministerstva natsionalnoi ekonomiki Respubliki Kazakhstan, 2016 [Official Internet resource of the Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan, 2016]. stat.gov.kz. Retrieved from [www.stat.gov.kz/](http://stat.gov.kz) [in Russian].

ҚАРЖЫ-НЕСИЕ ЖҮЙЕСІ

ФИНАНСОВО-КРЕДИТНАЯ СИСТЕМА

FINANCIAL-CREDIT SYSTEM

ӘОЖ 368.339

А.К. Сембеков, Е.Г. Будешов, А.М. Тынгишева

*Қазтұтынуодағы Қарағанды экономика университеті, Қазақстан
(E-mail: amir_sembekov@mail.ru)*

Еуропалық сақтандыру нарығын қалыптастыру тәжірибесі

Мақала Еуропалық сақтандыру нарығының қалыптасуы мен қызмет ету тәжірибесін зерттеуге арналған. Авторлармен Еуропалық одақ елдері сақтандыру нарықтарының өзін-өзі реттеуі мен реттеу ерекшеліктері айқындалып, аталған елдердегі негізгі реттеу үлгілері қарастырылып, Еуропалық одақ сақтандыру нарықтарының өзгешеліктері анықталды. Еуропалық сақтандыру нарығын қадағалаудың халықаралық жүйесі саласында зерттеу жұмыстары жүргізілді. Еуропалық одақтың сақтандыруды қадағалау жүйесін зерттеу негізінде авторлармен Еуразиялық экономикалық одақ аясында тұтынушыларды сақтандыру қызмет көрсетулері тәуекелдерінен қорғаныс пен қаржылық тұрақтылықты кепілдендіретін, бірыңғай сақтандыруды қадағалаудың қалыптастыру қажеттілігі шарттастырылған. Жүргізілген зерттеу жұмысының нәтижелері бойынша Еуразиялық сақтандыру нарығын қадағалаудың тиімді жүйесін құру үшін авторлармен келесідей ұсынымдар берілді: тәуекелдерді басқару бойынша комитет құру, мемлекетаралық сақтандыруды қадағалаудың ортақ органын қалыптастыру, мемлекетаралық өзін-өзі реттеу сақтандыру бірлестіктерін құру. Берілген мақала «ЕАЭО интеграциясы жағдайында ұлттық сақтандыру нарығының бәсекеге қабілеттілігі» 3988/МҚ4 ғылыми жобасы шегінде жарияланған және ғылыми зерттеулерді ақпараттандыру мақсатында қолдану үшін арналған. Нәтижелерді қолдану аймағы: зерттеу жұмысының нәтижелері сақтандыруды қадағалаудың тиімді жүйесін құру үшін Еуразиялық экономикалық одағының мемлекетаралық реттеу органдарымен қолданылуы мүмкін.

Кілт сөздер: сақтандыру нарығы, мемлекеттік реттеу, өзін-өзі реттеу, сақтандыруды қадағалау органы, Еуропалық одақ, директивалар, Еуропалық сақтандыру нарығы, Еуразиялық сақтандыру нарығы, қаржы нарығы, тәуекелдер.

Еуропалық сақтандыру нарығының қалыптасуы 1957 жылдың 25 наурызында Еуропалық экономикалық қауымдастықтың (ЕЭҚ) 6 құрылтайшы-мемлекеті: Бельгия, ГФР, Франция, Италия, Люксембург, Нидерланды қол қойған Рим шартын қабылдаған кезден бастап есептеледі. Сақтандыру нарықтарының қызмет етуінің бастамасы Рим шартының 54, 59 және 69-баптарының ережесіне негізделген, оның ішінде 54-бап «мекеме еркіндігі» құқығын белгілейді, ол бойынша ЕЭҚ территориясындағы мемлекеттің бірінде тіркелген заңды тұлғалар қауымдастықтың кез келген елінде тең шартты үлгіде өкілдігін немесе бөлімшесін ашу құқығына ие; 59-бапта «қызмет көрсетуді ұсыну еркіндігі» құқығы бекітілген; ЕЭҚ территориясындағы мемлекеттің бірінде тіркелген заңды тұлғалар заңнамалық шектеулерінсіз тұтынушыларға қызмет көрсетуді ұсыну құқығына ие; 69-бап «капиталдың еркін қозғалысы» құқығын береді, оған сәйкес, заңды және жеке тұлғалар меншігіндегі қаржы қаражаттарын кедергісіз шартқа қол қойған кез келген мемлекеттердің территориясындағы әртүрлі қаржы құралдарына салуға мүмкіндігі бар.

Еуропалық сақтандыру нарығын құру кезеңдері. Бірінші кезең алғашқы буындағы ЕО Директиваларын қабылдаумен байланысты: өмірді сақтандырудан басқа сақтандыру бойынша 1973 ж. және өмірді сақтандыру бойынша 1979 ж. Аталған директивалар Еуропалық сақтандыру

нарығының қызмет ету негізінің іргетасы болып табылады және соның негізінде сақтандыру қызметін реттеудің негізгі әдістемесі қалыптасады:

- бірыңғай сақтандыру құқығын қалыптастыру мақсатында бірыңғай түсінік аппаратын құру;
- сақтандырушыларды өмірді сақтандыруды жүзеге асыратын қоғам мен сақтандырудың басқа да түрлерін жүзеге асыратын қоғамдарға бөлу;
- сақтандыруды қадағалау мен лицензиялау мақсатында бірыңғай сақтандыру қызметі түрлерінің сыныптамасын қалыптастыру;
- сақтандыру ұйымдарының бірыңғай тәртібі мен мекеме шарттары, оның ішінде сақтандыру капиталы көлеміне қатысты талап, сонымен қоса сақтандыру ұйымдарының инвестициялау және қалыптастыру ережелері.

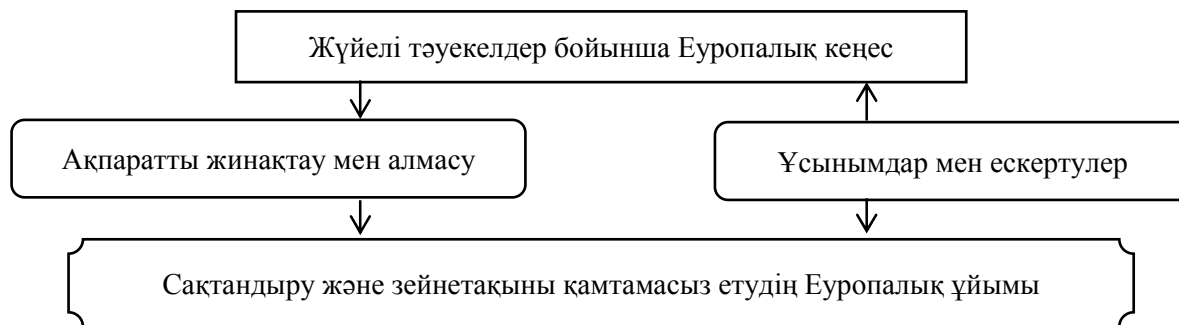
Екінші кезеңде екінші буын директивалары қабылданды (1988 ж. өмірді сақтандырудан басқа сақтандыру және 1990 ж. өмірді сақтандыру бойынша), олар өз кезегінде ЭКІО бірыңғай есептілік бірлігінің негізінде сақтандырушылар қаржылық жағдайын бағалаудың бірыңғай қағидаттарын бекітті, оған қоса ұлттық құқықтың жарамдылығы мен сақтандыру шартының қызметі үшін тәуекелдерді бөлудің маңызды критерийлерін бекітті.

Осы кезеңде, сақтандырудың басқа түрлеріне қарағанда, өмірді сақтандыру нарығының интеграциясының үрдісі біршама баяу дамығанын айту керек. Өмірді сақтандырудан басқа сақтандырудың интеграциясы үдемелі қарқында жүрді, оның себебі мүлікті және басқа да тәуекелділігі салыстырмалы түрде жоғары сақтандыру түрлеріне мамандандырылған еуропалық ірі сақтандырушыларға тікелей сақтандыру бойынша көрші ұлттық нарықтарға ену қажеттілігі туындап, қызығушылығын танытты.

Еуропалық сақтандыру нарығын құрудың үшінші кезеңі тәуекелді қабылдаушы мемлекеттер мен сақтандыру өнімін шығаратын бас компания орналасқан мемлекеттер арасындағы реттеу қызметін қайта бөлумен байланысты. 1992 ж. қабылданған ЕЭҚ Директиваларының үшінші буыны «еуропалық паспорт» жүйесін енгізу мен бірыңғай сақтандыру нарығының негізін құру үрдісін аяқтады. ЕЭҚ мемлекеттерінің бірінде заңды тұлға ретінде тіркелген сақтандыру компаниясы ЕЭҚ-ның барлық территориясы бойынша өз мемлекетінің бақылауында қала отырып, филиалдар, агенттіктер, трансшекаралық сауда арқылы сақтандыру өнімдерін сатуына, не өткізуіне құқығы бар.

Қазіргі таңда бірыңғай еуропалық сақтандыру нарығын қалыптастырудың төртінші кезеңінде сақтандыру шарттарын мемлекеттік реттеудің негізгі қағидаттарын үйлестіруге бағытталған директиваларды қалыптастыру және өңдеу жұмыстары жүргізілуде.

2010 ж. дейін ЕО елдерінде мемлекетаралық деңгейде сақтандыруды қадағалау жүйесі сақтандыру мен зейнетақыны қамтамасыз етуді қадағалау бойынша Комитетімен жүзеге асырылды (сур. қара.). Әлемдік қаржылық дағдарыс әсерінің нәтижесінде аталған комитет қызметінің тиімсіз жақтары айқындалып, сәйкесінше, Еуропалық комиссия мүшелерінің шешімімен 2011 ж. 1 қаңтарынан бастап, штаб-пәтері Франкфурт қаласында орналасқан қаржылық қадағалау органдарының құрылымында сақтандыру және зейнетақыны қамтамасыз етудің Еуропалық ұйымы қалыптасты (EIOPA – European Insurance and Occupational Pensions Authority). Еурокомиссия сарапшыларының пікірінше, қадағалау және реттеу бойынша ЕО комитеттері (банктік қадағалаудың еуропалық органдар Комитеті – Committee of European Bank Supervisors, бағалы қағаздар нарығын реттеудің еуропалық органдар Комитеті – Committee of European Securities Regulators және ЕО елдеріндегі сақтандыру және зейнетақыны қамтамасыз етуді қадағалау бойынша Комитет – Committee of European Insurance and Occupational Pensions Authority) өздеріне жүктелген қызметтерді тиімді жүзеге асыруға жағдайы келмейді, себебі ЕО-қа мүше-мемлекеттердің ұлттық органдарына тек ұсынымдар шығару мүмкіндігі болды. Сонымен бірге тәуекелдерді басқарудың тиімділігі әлсіз, ақпараттық алмасу механизмі жоқ болды. Сақтандыру және зейнетақыны қамтамасыз етудің Еуропалық ұйымымен қатар жүйелі тәуекелдер бойынша Еуропалық кеңес құрылды. Сонымен қатар Solvency II тәуекелдерді бағалау моделін енгізу қажеттілігі туралы шешім қабылданды. Solvency II моделін қабылдау қажеттілігін негіздейтін Еуропалық комиссия меморандумында ағымдағы төлемқабілеттілік талаптары ескіргені туралы мәлімделген, себебі олар жана тәуекелдердің пайда болуына мән келтірмейді және сақтандыру компаниялары топтарының қызметін реттеуге шамасы жетпей, реттеудің тым үлкен көлемі ұлттық деңгейде қалып қойып отыр [1; 217].

Сурет. Еуропалық сақтандыру нарығын мемлекеттік реттеудің жүйесі

Сақтандыруды реттеудің мемлекетаралық деңгейдегі Еуропалық жүйесі мемлекеттік реттеу және өзін-өзі реттеу элементтерінен тұрады (1, 2-кесте).

1 - кесте

Еуропалық одақ сақтандыру нарықтарын мемлекеттік реттеу органы

1	2
Аустрия	Қаржы нарықтары бойынша орган (Finanzmarktaufsicht – FMA)
Бельгия	«Твин Пикс» екі жақты қадағалау моделі – Бельгия Орталық банкі (De Nationale Bank van België) және қаржы нарықтары мен қызмет көрсетулері бойынша орган (De Autoriteit voor Financiële Diensten en Markten – FSMA)
Болгария	Қаржылық қадағалау бойынша Комиссия (Комисия за финансов надзор)
Ұлыбритания	Кенесші құқығына ие реттеуші орган (The Prudential Regulation Authority – PRA) және қаржылық басқару органы (The Financial Conduct Authority – FCA)
Венгрия	Қаржылық қадағалау органы (Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyelete – PSZAF)
Германия	Қаржылық қадағалаудың федералдық органы (Bundesanstalt für Finanzdienstleistungsaufsicht – BaFin) және федералдық жерді қадағалау органдары
Греция	Сақтандыру компаниялары мен актуарийлерді басқару, дамыту министрлігі (Ministry of Development, Direction of Insurance Companies & Actuary)
Дания	Қаржылық қадағалау органы (Finans tilsynet – DFSA)
Ирландия	Ирландия Орталық банкі (Central Bank of Ireland)
Исландия	Қаржылық қадағалау органы (Fjármál aeftirliti – FME)
Испания	Зейнетақы қорлары мен жалпы сақтандыруды басқару, экономика министрлігі (Ministerio de Economía, Dirección General de Seguros y Fondos de Pensiones)
Италия	Сақтандыруды қадағалау органы (Istituto per la Vigilanza sulle Assicurazioni Private e di Interesse Collettivo – ISVAP)
Кипр	Қаржы министрлігі (Υπουργείο Οικονομικών)
Латвия	Қаржы нарықтары мен капитал бойынша комиссия (Finanšuun kapitāl atirgus komisija – FKTK)
Литва	Сақтандыруды қадағалау бойынша комиссия (Draudimo priežiūros komisija – DPK)
Лихтенштейн	Қаржы нарықтары бойынша орган (Finanz marktauf sicht – FMA)
Люксембург	Сақтандыру бойынша комиссия (Commiss ariataux Assurances – CA)
Мальта	Қаржылық қызмет көрсету бойынша орган (Awtoritaghas-Servizzi Finanzjarjita’ Malta – MFSA)
Нидерланды	Нидерланд Банкі (De Nederlandsche Bank – DNB)
Норвегия	Қаржылық қадағалау органы (Finans tilsynet)
Польша	Қаржы министрлігі (Ministerstwo Finansów) Қаржылық қадағалау органы (Komisja Nadzoru Finansowego – KNF)
Португалия	Португалия сақтандыру институты (Instituto de Seguros de Portugal – ISP)

1	2
Румыния	Сақтандыруды қадағалау бойынша комиссия (Comisiade Supraveghere a Asigurarilor)
Словакия	Қаржы министрлігі (Ministerstvo financií) Словакия Халық банкі (Úradpre finančnýtrh – UFT)
Словения	Сақтандыруды қадағалау агенттігі (Agencijaza Zavarovalni Nadzor – AZN)
Финляндия	Сақтандыруды қадағалау органы (Vakuutus valvonta virasto – VVV)
Франция	Сақтандыруды қадағалау бойынша комиссия (Autorité de contrôle des assurances et des mutuelles – ACAM)
Чехия	Чехия Ұлттық банкі (Českánárodní banka)
Швеция	Қаржылық қадағалау органы (Finansins pektionen – FI)
Эстония	Қаржы бойынша инспекция (Finants inspeksioon)

Еуропалық одақтың алдыңғы қатарлы мемлекеттеріндегі реттеу жүйесін қарастырамыз. Британдық мемлекеттік реттеу жүйесі ақпараттық ашқытығы мен жариялылығымен ерекшеленеді, бұл сақтандыру ұйымдары мен сақтандыруды мемлекеттік қадағалау органдарына қатысты. Ұлыбританиядағы сақтандыру қызметін реттеудің либералдылығы мемлекеттік реттеу жүйесімен өзара тығыз байланысты, әлем бойынша айрықша дамыған өзін-өзі реттеу жүйесімен дәлелденеді. Британдық өзін-өзі реттеу ұйымдары мамандандырылған және нақты шектелген құзыреттілікке ие. Мысалы, сақтандыру брокерлерінің қызметі толығымен сәйкес қауымдастығымен реттеледі. 2013 ж. 1 сәуірінен бастап қаржылық қызмет көрсету бойынша Басқарма (FSA) екі жаңа реттеуші органдармен алмастырылды: The Prudential Regulation Authority (PRA) компанияның қаржылық тұрақтылығының негізгі аспектілерін реттейді; The Financial Conduct Authority (FCA) компанияның шаруашылық қызметін реттейді.

Германия сақтандыру нарығын мемлекеттік реттеу жүйесі. Германияда сақтандыруды қадағалау Германия Федеративтік Республикасы федералдық жүйесіне сәйкес федералдық жерлер және федералдық үкімет арасында бөлінеді. Сақтандыруды қадағалау органдарының шығындарын қаржыландыру сақтандыру сыйақыларынан міндетті аударымдар арқылы сақтандырушылар есебінен жүзеге асады. (BaFin) қаржылық қадағалаудың федералдық органы федералдық үкімет атынан сақтандыру қызметіне бақылауды жүзеге асырады.

Франциядағы сақтандыру нарығын мемлекеттік реттеу. Франция сақтандыру қызметін өзін-өзі реттеу мен мемлекеттік реттеудің өзара байланысының жоғары деңгейімен ерекшеленеді. Мысалы, сақтандырушыларға ұсынылатын сақтандыру ережелерін, типтік құжаттарды өндеуді қоса алғанда сақтандырушыларды лицензиялауға сақтандырушылар бірлестігі белсенді түрде қатысады. Францияда сақтандыруды қадағалауды сақтандыру қызмет көрсетулері бойынша агенттігі жүзеге асырады (Organismesdusecteurdel'assurance – ACP), ол өз кезегінде өзара сақтандыруда, сақтандыруда және қайта сақтандыруда қолданылатын заңдар мен ережелердің сақталуына бақылауды қамтамасыз етеді, сақтандыру топтары мен зейнетақы қорларының қызметін реттейді [2; 11].

Өзін-өзі реттеу сақтандырушылардың халықаралық бірлестіктерімен жүзеге асады. Олардың Еуропадағы ең бастысы – Еуропалық сақтандыру. 2012 ж. наурыз айына дейін ұйым «Еуропалық сақтандыру комитеті» деп аталынды. ЕСК – сақтандыру бойынша комитеті (Comite Europeen des Assurances, CEA) – Еуропалық Қауымдастықтың құрылуына дейін 5 жыл бұрын 1953 ж. халықаралық ауқымда еуропалық сақтандыру нарығының қызығушылығын, мүддесін ұсынатын және Еуропада сақтандыруды дамытуға жағдай жасауға тартылған үйлестіруші орталық ретінде қалыптасты. Негізгі міндеті – халықаралық ұйымдарда ЕО-қа мүше-мемлекеттер сақтандырушылардың қызығушылығын таныту. ЕСК жұмысының бағыты – бұл қоғамда сақтандыру мәдениетінің қалыптасуына жағдай туғызу, конференциялар ұйымдастыру, сақтандыру саласында баспа қызметі, сақтандырушылардың ақпараттық қамтамсыз етілуін дамыту, халықаралық құқық нормаларын өндеуге қатысу, ұлттық нарықтардың қатысушыларының экономикалық қызығушылығын үкіметпен өзара байланысында қорғау және т.б. [3].

ЕО сақтандыру нарықтарының өзін-өзі басқару ұйымдары

Паритетті институттардың Еуропалық ассоциациясы (European Association of Paritarian Institutions – AEIP)
Кооперативтерді сақтандыру мен өзара сақтандыру қоғамдарының Еуропалық ассоциациясы (Association of Mutual Insurers and Insurance Cooperatives in Europe – AMICE)
Еуропалық тұтынушылар ұйымы (Bureau Européen des Unions de Consommateurs – BEUC)
Сақтандыру делдалдарының Еуропалық федерациясы (European Federation of Insurance Intermediaries – BIPAR)
«CFO Еуропадағы сақтандыру» форумы (European Insurance CFO Forum – CFO)
Тәуекелдерді басқару бойынша басшылар форумы (Chief Risk Officers Forum – CRO),
Бюро Кеңесі (Council of Bureaux – COBX)
Қаржылық есептілік бойынша Еуропалық кеңес тобы (European Financial Reporting Advisory Group – EFRAG)
Зейнетақыны қамтамасыз ету бойынша Еуропалық федерация (European Federation for Retirement Provision – EFRP)
Аджастерлердің Еуропалық федерациясы (Fédération européenne des Unions professionnelles d'Experts en Dommages après Incendie et risques divers – FUEDI)
Актуарийлердің Еуропалық кеңес тобы (European Actuarial Consultative Group)

Сонымен, ЕО-қа мүше-мемлекеттер мемлекеттік реттеу мен өзін-өзі реттеу әдістерін байланыстыра отырып, сақтандыру шарттарын жасау барысында сақтанушылар еркіндігі мен экономикадағы мемлекеттің қатысу деңгейінің төмендігі мен бәсекеге қабілетті нарықтың артықшылығын қалыптастыруға қатысты келісімге қолжеткізеді. Сақтандыру бизнесі әрқашанда мемлекеттің қатаң бақылауында, себебі мемлекет оның тұрақты дамуының қажеттілігі мен маңыздылығын түсінеді. Қазіргі таңда ЕО-қа мүше-елдердегі сақтандыруды қадағалаудың мемлекеттік органдары бірыңғай бәсекеге қабілетті жүйені қамтиды [2; 13].

Еуразиялық экономикалық одақты құру туралы шартқа қол қойғаннан кейін сақтандыру қызмет көрсетулерін тұтынушылардың тәуекелдерінен қорғаныс пен қаржылық тұрақтылықты кепілдендіретін бірыңғай сақтандыруды қадағалау орнын қалыптастыру қажеттілігі туындайды. Еуразиялық сақтандыру нарығын реттеудің моделін құру негізіне Еуропалық одақтың тәжірибесін қолданған жөн. Еуразиялық экономикалық кеңістікті қалыптастыру Еуразиялық экономикалық одақ (ЕАЭО) кеңістігінде қаржылық интеграцияны дамытудағы маңызды кезең болып табылады. ЕАЭО бірыңғай сақтандыру нарығының негізін қалаушы құжаттарға: ЕАЭО туралы шарттың XVI-тарауы «Қаржы нарықтарын реттеу» және оның №17 қосымшасы, Қаржы нарықтарында қызметтерді жүзеге асыру талаптары туралы Ақпаратпен алмасу, оның ішінде қаржы саласындағы құпия ақпаратпен алмасу туралы Келісімдер жатады. Сонымен қоса ЕЭК ұлттық реттеушілермен бірлесе отырып, Қаржы саласындағы заңнаманы үйлестіру жоспары өңделуде. Аталған құжаттар капиталдың еркін қозғалысын қамтамасыз ету мақсатында сақтандыру нарығы бір бөлігі болып табылатын қаржы нарықтарында жағдай жасауға бағытталған.

ЕАЭО шартына сәйкес, ортақ сақтандыру нарығы мүше-мемлекеттер нарығының келесідей сәйкес белгілерін білдіреді:

- мүше-мемлекеттердің сақтандыру нарығы саласында реттеу мен қадағалауға қатысты үйлестірілген талаптары;
- лицензияларды өзара мойындау;
- ЕАЭО территориясында заңды тұлға ретіндегі қосымша мекемесіз сақтандыру қызмет көрсетулерін ұсынуды жүзеге асыру;
- мүше-мемлекеттердің уәкілетті органдары арасында әкімшілік ынтымақтастыққа, оның ішінде ақпарат алмасу жолымен.

Ағымдағы кезеңде ортақ нарықты қалыптастыру, ең алдымен, қаржы, оның ішінде сақтандыру саласында ұлттық заңнаманы үйлестірудің шегінде сақтандыру нарықтарын келісілген реттеуі жүзеге асатын құрылымдалған дәйекті үрдісті білдіреді.

ЕАЭО-на мүше-мемлекеттер сақтандыру нарықтарының ұлттық реттеушілері келесідей органдармен ұсынылады (3-кесте).

ЕАЭО сақтандыру нарықтарының мемлекеттік реттеу органы

Қазақстан	Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі
Ресей	Ресей Федерациясының Орталық Банкі
Беларусь	Беларусь Республикасының Қаржы министрлігі
Армения	Армения Республикасының Орталық Банкі
Қырғызстан	Қырғызстан Республикасының мемлекеттік қаржылық қадағалауы

Ұлттық сақтандыру нарықтарының дамуына байланысты өзін-өзі реттеу ұйымларының белсенді рөлі байқалады. Төмендегі 4-кестеде ЕАЭО-қа мүше-елдерде қызмет ететін өзін-өзі реттеу ұйымдары көрсетілген.

ЕАЭО-қа мүше мемлекеттер сақтандыру нарықтарының өзін-өзі реттеу ұйымдары

Қазақстан	Қазақстанның сақтандырушылар ассоциациясы
Ресей	Бүкілресейлік сақтандырушылар одағы (БСО)
Беларусь	Беларусь сақтандырушылар ассоциациясы
Армения	Армения сақтандыру нарығы қатысушыларының ассоциациясы
Қырғызстан	Қырғызстан Республикасының сақтандырушылар ассоциациясы

Еуропалық сақтандыру нарығының өзін-өзі реттеу тәжірибесін зерттеу нәтижесі бойынша аймақтық сақтандыру нарығын сақтандыру кеңістігінің әлемдік аренасында ұсынатын Еуразиялық экономикалық одақ шегінде қызмет етуші өзін-өзі реттеу ұйымдарын құру қажеттігі туындайды.

Сонымен, зерттеу нәтижесі бойынша Еуразиялық сақтандыру нарығының тиімді қадағалау жүйесін құру үшін келесідей ұсынымдар беріледі:

- тәуекелдерді басқару бойынша комитет құру;
- мемлекетаралық сақтандыруды қадағалаудың ортақ органын қалыптастыру;
- Еуразиялық сақтандыру кеңістігінің тиімді қызмет етуінің мақсатында мемлекетаралық өзін-өзі реттеу сақтандыру бірлестіктерін құру қажеттілігі туындайды.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Волков А.М. Усиление макропруденциального надзора ЕС // Мировая экономика и международные экономические отношения / А.М. Волков. — 2011. — № 7(80). — 52 с.
- 2 Колесникова Т.В. Страхование в системе международных экономических отношений: учеб. пос. / Т.В. Колесникова. — Иркутск: Изд-во БГУЭП, 2015. — 148 б.
- 3 Сақтандыру туралы Қазақстан порталының сайты. [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <http://www.allinsurance.kz>.

А.К. Сембеков, Е.Г. Будешов, А.М. Тынгишева

Опыт формирования Европейского страхового рынка

Статья посвящена изучению опыта формирования и функционирования Европейского страхового рынка. Выявлены особенности регулирования и саморегулирования страховых рынков стран Европейского союза, рассмотрены основные формы регулирования в данных странах, определены различия страховых рынков ЕС. Проведено исследование в области межгосударственной системы надзора Европейского страхового рынка. На основе изученного опыта страхового надзора Европейского союза авторами обусловлена необходимость формирования единого страхового надзора, гарантирующего финансовую стабильность и защиту от рисков потребителей страховых услуг в рамках Евразийского экономического союза. По результатам проведенного исследования для построения эффективной системы надзора Евразийского страхового рынка авторами предложены следующие рекомендации: создание комитета по управлению рисками, формирование общего органа межгосударственного страхового надзора, создание межгосударственных саморегулируемых страховых объединений. Настоящая

статья подготовлена в рамках научного проекта 3988/ГФ4 «Конкурентоспособность национального страхового рынка в условиях интеграции Евразийского экономического союза (ЕАЭС)» и предназначена для использования в целях информирования научных исследований. Результаты исследования могут быть использованы органами межгосударственного регулирования ЕАЭС для построения эффективной системы страхового надзора.

Ключевые слова: страховой рынок, государственное регулирование, саморегулирование, орган страхового надзора, Европейский союз, директивы, Европейский страховой рынок, Евразийский страховой рынок, финансовый рынок, риски.

A.K. Sembekov, Ye.G. Budeshov, A.M. Tyngisheva

Experience of establishing of the European insurance market

The article devoted to the study of European insurance market establishment and development experience. The authors found out regulatory and self-regulatory aspects of the European Union countries, considered the main forms of regulations, identified differences between insurance markets of the European Union countries. The study was carried out in the field of interstate controlling system for European insurance market. Based on the experience of the European Union insurance controlling system, authors identified the needs of consistent insurance controlling system establishment, within the framework of the Eurasian Economic Union, which can guarantee financial stability and protection against the risks of insurance services consumption. On result of the conducted research for creation of effective system of controlling of the Euroasian insurance market by authors the following recommendations are offered: creation of committee on risk management, formation of the general body of interstate insurance controlling, creation of interstate self-regulating insurance associations. This article was published within the framework of the scientific project, named «Competitiveness of the National Insurance Market against the backdrop of the EAEU integration» (3988/GF4) and intended for scientific research. Scope of results: results of a research can be used by bodies of interstate regulation of the EAEU for creation of effective system of insurance controlling.

Keywords: insurance market, government regulation, self-regulation, insurance controlling authority, European Union, directives, European insurance market, Eurasian insurance market, financial market, risks.

References

- 1 Volkov, A.M. (2011). Usilenie makroprudentsialnogo nadzora ES [Strengthening of macroprudentialcontrolling of the EU]. *Mirovaia ekonomika i mezhdunarodnye ekonomicheskie otnosheniia – World economy and international economic relations*, 7(80), 52 [in Russian].
- 2 Kolesnikova, T.V. (2015). *Strakhovanie v sisteme mezhdunarodnykh ekonomicheskikh otnoshenii [Insurance in system of the international economic relations]*. Irkutsk: Izdatelstvo BHUEP [in Russian].
- 3 Saktandyru turaly Kazakstan portalynyn saity [Website of the Kazakhstan insurance portal]. *allinsurance.kz*. Retrieved from <http://www.allinsurance.kz/> [in Kazakh].

С.М. Воробьева, М.О. Мурзина

*Карагандинский государственный университет им. Е.А.Букетова, Казахстан
(E-mail: sve-vor@mail.ru)*

Перестраховочный рынок в Республике Казахстан: состояние и перспективы развития

В результате проведенного исследования авторы пришли к выводу, что в Казахстане отсутствует профессиональный перестраховочный сектор и операции по перестрахованию проводятся с участием зарубежных страховых и перестраховочных компаний, иностранных брокеров, а также между национальными страховыми компаниями на условиях взаимности. Анализ перестраховочных операций, проводимых в республике, показал, что имеет место «вывоз» валюты за рубеж по каналам перестрахования. На первых этапах развития перестраховочного рынка это происходило в результате передачи перестраховочных премий иностранным перестраховщикам при устойчивом отсутствии крупных рисков. В качестве страхового возмещения в страну возвращалась незначительная сумма переданных страховых премий. На современном этапе развития перестраховочного рынка вывозить валюту стало возможным и за счет входящего перестрахования, когда выплаты страхового возмещения отечественных перестраховщиков значительно превышают полученные премии по договорам перестрахования. При наличии устойчивой тенденции высокого участия в урегулировании убытков со стороны казахстанских страховщиков можно говорить об их непрофессионализме в оценке результатов прохождения перестрахования. В целях сокращения оттока страховых премий за пределы территории страны и увеличения емкости национального страхового рынка целесообразно крупнейшим страховым организациям Республики Казахстан создать страховой или перестраховочный пул, интегрироваться в единое международное страховое и перестраховочное пространство в рамках ЕврАзЭС и тем самым заметным образом изменить сложившуюся ситуацию на отечественном перестраховочном рынке.

Ключевые слова: перестраховщик, перестрахователь, перестраховочные операции, перестраховочный брокер, перестраховочный пул, перестраховочная емкость, перестраховочный договор.

Перестрахование является необходимым условием обеспечения финансовой устойчивой деятельности страхового рынка, вне зависимости от величины его капиталов, фондов и других активов. Во многих случаях страховые стоимости объектов, подлежащих страхованию, настолько велики или опасны, что ёмкость отдельных национальных страховых рынков оказывается недостаточной, чтобы обеспечить их страхование в полном объёме. Через каналы перестрахования такие риски передаются на страховые рынки других стран, в результате чего может оказаться, что в страховании крупных рисков принимает участие весь или почти весь международный страховой рынок.

Развитие перестрахования весьма актуально для всех стран мира. Оно может эффективно защитить общество, отдельных людей и экономику в целом. Вместе с тем перестрахование — особо сложный, ответственный, масштабный и остро необходимый бизнес в условиях глобализации страхового рынка. Деятельность крупных субъектов как производственной, так и непромышленной сферы сопряжена с наличием больших рисков. В последнее время в мире увеличилось количество природных катаклизмов, техногенных катастроф и аварий, которые наносят огромный ущерб как имущественным интересам различных стран, так и отдельным юридическим и физическим лицам. Это повышает уровень требований к перестраховочному бизнесу во всем мире и требует выработки направлений его развития.

Потребность оптимальной перестраховочной защиты будет возрастать по мере охвата страхованием все большего числа объектов и крупных рисков. При этом развитие системы отечественного перестрахования должно идти по направлению обеспечения надежного размещения крупных рисков в зарубежных страховых и перестраховочных компаниях при максимальном использовании собственных возможностей страхового рынка. Сегодня на отечественном страховом рынке перестраховочную защиту предлагают национальные страховые организации, зарубежные страховые и перестраховочные компании, страховые посредники-брокеры.

В связи с приведением национального законодательства к международным стандартам были повышены требования к минимальному рейтингу зарубежных перестраховочных организаций. Эта мера носит протекционистский характер по отношению к западным страховщикам и привела к фак-

тическому закрытию казахстанского перестраховочного рынка для российских страховых и перестраховочных компаний. Имеют место возражения национальных страховщиков в связи с ограничением взаимоотношений с российскими партнерами. В силу единого экономического и языкового пространства, схожести менталитета работа с ними по перестрахованию рисков представляется наиболее оптимальной.

На наш взгляд, повышение рейтинговых требований к зарубежным партнерам правомерно преследует защиту страхового рынка Казахстана от недостаточно надежных страховщиков, а потерю перестраховочных емкостей можно компенсировать. Поскольку на развивающихся рынках, таких как Казахстан, далеко не все крупные западные перестраховщики готовы предоставлять свои перестраховочные емкости, то для национальных страховщиков альтернативой могли бы служить рынки Азии, Ближнего Востока и Африки, где оперируют довольно крупные, достаточно капитализированные и высокорейтинговые страховые и перестраховочные компании. Для оценки состояния рынка перестрахования в Республике Казахстан и определения перспектив его развития необходимо проанализировать основные показатели, характеризующие развитие перестраховочных операций.

В Республике Казахстан отмечается увеличение объема обязательств по действующим договорам страхования (см. табл. 1).

Т а б л и ц а 1

**Структура объема обязательств по действующим договорам перестрахования
в Республике Казахстан за 2014–2016 гг.**

Страховые обязательства	2014 г.		2015 г.		2016 г.	
	Сумма (млн тг.)	Уд. вес (%)	Сумма (млн тг.)	Уд. вес (%)	Сумма (млн тг.)	Уд. вес (%)
1. Всего	54 009 740,7	100	63 248 452,5	100	75 353 470,8	100
2. Страховые обязательства, переданные на перестрахование, в т.ч.	26 736 500,3	49,5	29 074 303,5	46	38 519 323,4	51,1
- резидентам	3 920 423,6	7,3	4 525 632,1	7,2	4 338 949,2	5,8
- нерезидентам	22 816 076,7	42,2	24 548 671,4	39,4	34 180 374,2	45,4

Примечание. Составлено авторами по отчетным данным Национального банка РК за 2014–2016 гг.

Если в 2014 г. совокупный объем обязательств по договорам страхования составил 54 009 740,75 млн тг., то в 2016 г. он достигает 75 353 470,8 млн тг., т.е. имеет место увеличение совокупной страховой ответственности в 1,4 раза.

Объем обязательств, передаваемых по договорам перестрахования, составил 51,1 % от совокупной страховой ответственности. Если в 2014 г. на перестрахование совокупной страховой ответственности было передано 26736 500,3 млн тг., то в 2016 г. — 38 519 323,4 млн тг. При этом 45,4 % страховой ответственности, передаваемой на перестрахование, размещается у иностранных перестраховщиков. Среди отечественных страховых организаций размещается 5,8 % от совокупных страховых обязательств.

На страховом рынке Казахстана имеет место тенденция увеличения сбора страховых премий (см. табл. 2). Если в 2014 г. поступление страховых премий составило 186220,5 млн тг., то в 2016 г. 225323,5 млн тг., т.е. имеет место увеличение размера совокупных страховых премий в 1,2 раза.

Наблюдается увеличение размера страховых премий, переданных на перестрахование. Если в 2014 г. на перестрахование было передано 62829,3 млн тг., что составляет 33,7 % общего объема страховых премий, то в 2016 г. по договорам перестрахования было передано 131580,4 млн тг., что составляет 58,4 % общей суммы страховых премий.

Традиционно максимальный объем страховых обязательств и страховых премий передается нерезидентам страны. Если в 2014 г. иностранным перестраховщикам было передано 33,7 % совокупной страховой премии, то в 2016 г. доля нерезидентов составила 50,3 % от общего сбора страховых премий.

Т а б л и ц а 2

Структура страховых премий, переданных на перестрахование в Республике Казахстан за 2014–2016 гг.

Страховые премии	2014 г.		2015 г.		2016 г.	
	Сумма (млн тг.)	Уд. вес (%)	Сумма (млн тг.)	Уд. вес (%)	Сумма (млн тг.)	Уд. вес (%)
1. Страховые премии, всего	186 220,5	100	198 389,1	100	225 323,5	100
2. Всего передано на перестрахование, в т.ч	79 900,5	43	89 883,4	45,3	131 580,4	58,4
- нерезидентам	62 829,3	33,7	75 269,3	37,9	113 252,8	50,3
- резидентам	17 071,2	9,2	14 614,1	7,4	18 327,6	8,1
3. Всего принято в перестрахование от нерезидентов	12 966,9	7,0	11 583,5	5,8	15 673,6	7,0

Примечание. Составлено авторами по отчетным данным Национального банка РК за 2014–2016 гг.

Из данных таблицы 2 видно, что наметилась положительная тенденция участия отечественных страховых организаций во взаимном перестраховании и в принятии рисков от иностранных страховщиков и перестраховщиков. Участие отечественных перестраховщиков в перестраховании остается относительно постоянным. Так, в 2014 г. по договорам взаимного перестрахования было получено страховой премии в размере 17071,2 млн тг., что составляет 9,2 % совокупной страховой премии, в 2016 г. — 18327,6 млн тг., или 8,1 % соответственно.

Положительным является то, что отечественные страховщики стали рассматриваться как равноправные партнеры по перестрахованию, что подтверждается их участием в перестраховочных отношениях в качестве принимающей стороны. Так, в 2014 г. было получено от нерезидентов по договорам перестрахования страховой премии на сумму 12966,9 млн тг., или 7 % совокупной страховой премии. В 2016 г. по договорам перестрахования была получена страховая премия в размере 15673,6 млн тг., или 7 % совокупной страховой премии. Максимальные поступления страховой премии обеспечиваются договорами страхования грузов, страхования имущества, страхования ГПО, страхования ответственности владельцев воздушного транспорта, страхования прочих финансовых убытков.

За анализируемый период в Республике Казахстан увеличились размеры выплат страхового возмещения по договорам перестрахования (см. табл. 3).

Т а б л и ц а 3

Структура страховых выплат по договорам перестрахования в Республике Казахстан за 2014–2016 гг.

Страховые выплаты	2014 г.		2015 г.		2016 г.	
	Сумма (млн тг.)	Уд. вес (%)	Сумма (млн тг.)	Уд. вес (%)	Сумма (млн тг.)	Уд. вес (%)
1. Выплаты всего	62 303,0	100	67 214,7	100	82 949,1	100
2. Страховые выплаты по договорам, принятым на перестрахование, в т.ч.	8 677,3	14,0	15 577,7	23,2	14 131,6	17,0
- от резидентов	3 342,1	5,4	3 041,6	4,5	2 774,8	3,3
- от нерезидентов	5 335,2	8,6	12 536,1	19,6	11 356,8	13,7
3. Выплата по договорам, переданным на перестрахование, в т.ч.	11 062,5	17,8	8 453,3	12,6	15 916,3	19,2
- от резидентов	4 722,8	7,6	2 818,2	4,2	3 933,2	4,7
- от нерезидентов	6 339,8	10,2	5 635,1	8,4	11 983,1	14,4

Примечание. Составлено авторами по отчетным данным Национального банка РК за 2014–2016 гг.

Если в 2014 г. общий размер страховых выплат составил 62303 млн тг., то в 2016 г. 82949,1 млн тг., т.е. страховые выплаты увеличились за анализируемый период в 1,3 раза. Страховые выплаты по договорам, переданным на перестрахование, составили в 2014 г. 11062,5 млн тг., или 17,8 %, в общем объеме страховых выплат. В 2016 г. этот показатель составил 15916,3 млн тг., или 19,2 % от общего объема выплат.

При этом участие нерезидентов составило в 2014 г. 339,8 млн тг., или 10,2 % от общего объема выплат, а в 2016 г. 11983,1 млн тг., или 14,4 % от общего объема выплат. Доля резидентов составила 4722,8 млн тг., или 7,6 %, и 3933,2 млн тг., или 4,7 %, соответственно.

Отечественные страховые организации участвовали в возмещении ущерба, наступившего на территории других государств. Данные таблицы 3 показывают, что размер страховых выплат по договорам, принятым на перестрахование, составил в 2014 г. 8677,3 млн тг., или 14 % общего объема выплат, в 2016 г. значение этого показателя составило 14131,6 млн тг., или 17 %.

Максимальный объем выплат пришелся на договоры по таким видам страхования, как страхование от прочих финансовых убытков, страхование грузов, страхование автомобильного транспорта.

Таким образом, в Республике Казахстан наметилась положительная тенденция увеличения объемов перестраховочных операций, приобщения к этой сфере страхового бизнеса достаточного количества отечественных страховщиков. Но в связи с тем, что многие казахстанские страховщики работают напрямую с иностранными перестраховщиками, происходит заметный отток средств за рубеж.

При этом нельзя не отметить, что на фоне роста активов и собственного капитала наблюдается снижение доли страховых премий, переданных на перестрахование зарубежным перестраховщикам. Имеет место достаточно устойчивая тенденция к снижению относительных объемов трансграничного перестрахования, по которому оплата страховой премии производится в Республику Казахстан или за ее пределы.

Выявлена положительная тенденция развития перестрахования в части принятия отечественными перестраховщиками ответственности по договорам взаимного перестрахования на внутреннем страховом рынке и по договорам перестрахования с иностранными перестраховщиками. Имеет место «ввоз» страховых премий из-за рубежа и участие национальных страховых организаций в компенсации ущерба, возникающих в экономиках иностранных государств.

На сегодняшний день возможности отечественного страхового рынка в связи с низким уровнем капитализации остаются ограниченными, а специализированный перестраховочный рынок полностью отсутствует. В Казахстане нет ни одной профессиональной специализированной перестраховочной компании. Наиболее очевидным путем для создания перестраховочного рынка в республике представляется организация государственной перестраховочной компании.

Но ни государство, ни отечественная финансовая элита не размещают свои капиталы в данном секторе финансового рынка в силу высоких требований по капитализации, отсутствия квалифицированных кадров, наличия жесткой конкуренции со стороны зарубежных перестраховщиков. Эта ситуация усугубляется и тем, что международный рынок перестрахования переживает тяжелые времена и находится в низшей точке цикла. В связи с этим специалистами прогнозируется повышение цен, снижение перестраховочных емкостей, усиление контроля за андеррайтингом в прямых компаниях-цедентах, ужесточение условий перестрахования.

В таких условиях наиболее реальным представляется такой сценарий развития событий, что созданная в Казахстане перестраховочная организация превратится в национального брокера, который, так же как и все страховщики, будет искать перестраховочной защиты у международных перестраховщиков и только получать перестраховочную комиссию. Международные соглашения не позволят вменить в обязанность казахстанским страховщикам передавать долю риска в пользу такого перестраховщика в обязательном порядке, поэтому ему придется конкурировать и с отечественными и с зарубежными перестраховщиками на равных условиях.

В литературе существует мнение, что для развития в республике сильного рынка страхования и перестрахования необходимо этот процесс отрегулировать налоговыми мерами, в частности, повысить налоги на исходящие из Казахстана перестраховочные премии и понизить на входящие. Но, принимая во внимание сложившуюся ситуацию на современном рынке перестрахования, а также долгосрочную перспективу получения выгоды от предоставляемых налоговых льгот, не представляется возможным на сегодня формирование профессионального перестраховочного рынка в нашей республике.

Развитие перестраховочных операций в Казахстане идет по пути взаимного обмена страховыми рисками посредством перестраховочных договоров между казахстанскими страховыми организациями. И эти операции имеют тенденцию к увеличению.

Подобная практика размещения риска среди страховых компаний может иметь определенные негативные последствия. Необходимо учитывать, что перестрахование может принести перестрахов-

щико убытки, и подобная «взаимность» может оказаться обменом убытками. Это произошло на западных страховых рынках, что и привело к отмиранию системы взаимности.

В этой ситуации остаются невостребованными преимущества профессиональной перестраховочной компании. Одним из них является нейтральность профессионального перестраховщика по отношению к страхователю, тогда как перестрахование в страховой компании — это перестрахование у возможного конкурента со всеми непредсказуемыми последствиями.

Перестраховщик, как правило, осуществляет более широкий круг операций. Он работает на более широкой территории и с большим, чем страховщик, числом страховых обществ, аккумулирует и распространяет опыт, полученный от одних страховых обществ на другие. Этот опыт, как в отношении условий страхования, так и в отношении тарификации рисков, практики рассмотрения претензий, изучения законодательства, практики других стран и многого другого составляет основу деятельности профессионального перестраховщика.

Страховщик может использовать эти услуги наиболее полно, обращаясь к перестраховщику не с предложением принять определенную долю в риске, а поручив ему разработать наиболее эффективную, с учетом всех обстоятельств, систему перестраховочной защиты данного риска или даже портфеля. Такова практика ведущих мировых перестраховочных обществ, и нет причин для того, чтобы эта практика не применялась на страховом рынке Казахстана.

В целях сохранения конкурентоспособного национального рынка необходимы конкретные действия по объединению жизнеспособных компаний в пулы, страховые холдинги, группы и т.д. Одна из распространенных точек зрения, встречающаяся в специальной литературе, отдает предпочтение решению вопросов перестрахования через создание пулов и использование механизма налогового регулирования оттока денежных средств из страны.

Учитывая финансовое состояние национальных страховщиков, расширение емкости казахстанского страхового рынка будет осуществляться через систему сострахования, специализированные страховые и перестраховочные пулы. Возможность создания этих простых товариществ предусмотрена Гражданским кодексом РК (ст.823, 824 (п.4)) и Законом «О страховой деятельности» (ст. 13, ст. 52) [2, 3].

Существует международная практика создания страховых пулов, которые могут функционировать как на принципах страхования, так и перестрахования. Организация пулов может осуществляться по инициативе их участников или в соответствии с решениями правительств государств. Страховщики передают в такой пул все подлежащие перестрахованию риски сверх суммы собственного удержания по всему портфелю договоров страхования или по отдельным видам страхования. На базе принятых в перестрахование рисков создается ретроцессионный перестраховочный договор, в котором участвуют все члены пула, пропорционально переданным ими в пул суммам премий или в пределах согласованных лимитов.

Необходимость создания перестраховочных пулов диктуется как коммерческими соображениями (недостаточность капитала для покрытия риска, создание механизма распределения рисков и др.), так и политическими (политика национализации, перестрахование по возможности значительного объема премий внутри страны и т.д.).

Однако существует такой недостаток создания пулов, как слабое рассеивание риска, который остается сосредоточенным в пределах данной страны. И при наступлении крупных страховых событий все национальные страховые компании участвуют в их возмещении. Тем не менее участие в страховых и перестраховочных пулах позволит местным страховым организациям успешно наращивать свои резервные фонды, обмениваться практическим опытом, интегрировать в мировой страховой рынок. Сферой деятельности пулов должны стать такие виды страхования, которые в наибольшей мере требуют координации усилий всего рынка. Это, прежде всего, страхование нефтяных операций, финансовых рисков, гражданско-правовой ответственности.

С развитием мирового страхового и перестраховочного рынка все более острым становится вопрос о надежности перестраховочных операций и об определении критериев оценки платежеспособности перестраховщика. Главная сложность в решении этой задачи состоит в том, что границы перестраховочного рынка намного шире рамок национального законодательства, так как в одном перестраховочном договоре могут принимать участие перестраховщики из разных стран, в каждой из которых существуют известные национальные особенности в страховом законодательстве, регулирующие вопросы платежеспособности страховщика.

В настоящее время имеет смысл инициировать создание единого рынка перестрахования в рамках Евразийского экономического союза, который позволит объединить усилия страховых и перестраховочных организаций стран-участниц в распределении крупных рисков. Целесообразность развития перестраховочной деятельности в данном интеграционном объединении связана с наличием единого экономического и языкового пространства.

При этом перестрахование — это единственная сфера финансового рынка, которая не требует предварительных согласований и разработки нормативной базы на межправительственном уровне. Этот сегмент страхового рынка каждой страны-участницы Союза легко интегрируется в международное страховое пространство [4; 168].

Расширение емкости единого перестраховочного рынка Евразийского экономического союза будет осуществляться через систему сострахования, специализированные страховые и перестраховочные пулы. Организация пулов может осуществляться по инициативе их участников или в соответствии с решениями правительств государств.

В результате проведенного исследования авторы пришли к выводу, что в Казахстане отсутствует профессиональный перестраховочный сектор и операции по перестрахованию проводятся с участием зарубежных страховых и перестраховочных компаний, иностранных брокеров, а также между национальными страховыми компаниями на условиях взаимности.

Анализ перестраховочных операций, проводимых в республике, показал, что имеет место «вывоз» валюты зарубеж по каналам перестрахования. На первых этапах развития перестраховочного рынка это происходило в результате передачи перестраховочных премий иностранным перестраховщикам при устойчивом отсутствии крупных рисков. В качестве страхового возмещения в страну возвращалась незначительная сумма переданных страховых премий.

На современном этапе развития перестраховочного рынка вывозить валюту стало возможным и за счет входящего перестрахования, когда выплаты страхового возмещения отечественных перестраховщиков значительно превышают полученные премии по договорам перестрахования. При наличии устойчивой тенденции высокого участия в урегулировании убытков со стороны казахстанских страховщиков можно говорить об их непрофессионализме в оценке результатов прохождения перестрахования.

В целях сокращения оттока страховых премий за пределы территории страны и увеличения емкости национального страхового рынка целесообразно крупнейшим страховым организациям Республики Казахстан создать страховой или перестраховочный пул, интегрироваться в единое международное страховое и перестраховочное пространство в рамках ЕврАзЭС и тем самым заметным образом изменить сложившуюся ситуацию на отечественном перестраховочном рынке.

Список литературы

- 1 Отчетные данные Национального банка РК за 2014-2016 гг. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.nationalbank.kz.
- 2 Гражданский кодекс Республики Казахстан (Особенная часть). 1999. ст.823, 824. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://online.zakon.kz>.
- 3 Закон РК «О страховой деятельности» от 18 декабря 2000 г. № 126-III, ст.13, 52. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://online.zakon.kz>.
- 4 Воробьева С.М. Анализ перестраховочных операций в Республике Казахстан / С.М.Воробьева // Вестн. Университета «Туран». — 2016. — № 3(71). — С. 164–168.
- 5 Камынкина М.Г. Перестрахование. Практическое руководство для страховых компаний / М.Г.Камынкина, Е.Е. Солнцева. — М.: АО «ДИС», 1994. — 137 с.

С.М. Воробьева, М.О. Мурзина

Қазақстан Республикасындағы қайта сақтандыру нарығы: болашақтағы дамуы мен жай-күйі

Авторлар жүргізген зерттеулерін қорытындылай келе, Қазақстанда кәсіби қайта сақтандыру секторы және қайта сақтандыру операциясы шетелдік сақтандыру мен қайта сақтандырушы компаниялар, шетелдік брокерлер, сонымен қатар ұлтаралық сақтандыру жағдайларда өзара кепілдік жоқтың қасы

деген шешімге келді. Қайта сақтандыру операциясының республикада жүргізілген талдамасы бойынша валютаның қайта сақтандыру жолымен шетелге «сыртқа шығарылуы» орын алып отырғандығы анықталды. Қайта сақтандыру нарығы дамуының алғашқы кезеңдерінде бұл ірі тәуекелдің жоқтығын пайдалана отырып, қайта сақтандыру сыйақы шетелдік қайта сақтандырушыларына табыстауының нәтижесінде болды. Сақтандыру өтеуі ретінде елімізге шетелге табысталған сақтандыру сыйақыларының едәуір сомасы қайтып келіп отырды. Қайта сақтандыру нарығы дамуының қазіргі заманғы кезеңінде отандық қайта сақтандырушылардың сақтандыру өтеуін төлеу келісімшарты бойынша қайта сақтандырудан түскен сыйақыдан айтарлықтай асып түсуінің арқасында валютаны сыртқа шығару мүмкін бола бастады. Орнықты жағдайда қазақстандық сақтандырушылардың жағынан шығындарды реттеуге қатысуларына тоқталсақ, қайта сақтандыру кезіндегі нәтижелерді бағалау барысында олардың кәсіпқойлықтарының төмендігін айта кетуге болады. Сақтандыру сыйақыларының еліміздің сыртына жылыстауын қысқарту мақсатында және Қазақстан Республикасының аса ірі сақтандыру ұйымдарына ұлттық сақтандыру нарығының сыйымдылығын арттыру жолында сақтандыру немесе қайта сақтандыру ортақтастығын құрған жөн, ЕурАзЭО аймағында біріккен халықаралық сақтандыру мен қайта сақтандыру кеңістігіне айналу және осымен бірге пайда болған жағдайды отандық қайта сақтандыру нарығында өзгерткен дұрыс болар еді.

Кілт сөздер: қайта сақтанушы, қайта сақтандырушы, қайта сақтандыру амалдары, қайта сақтандыру брокеры, қайта сақтандыру ортақтастығы, қайта сақтандыру сыйымдылығы, қайта сақтандыру келісімшарты.

S.M. Vorobyova, M.O. Murzina

Reinsurance market in the Republic of Kazakhstan: state and development prospects

As a result of the study, the authors concluded that there is no professional reinsurance sector in Kazakhstan and reinsurance operations are conducted with the participation of foreign insurance and reinsurance companies, foreign brokers, and between national insurance companies on terms of reciprocity. Analysis of reinsurance operations conducted in the country showed that there is a «export» of currency abroad through reinsurance channels. At the first stages of development of the reinsurance market, this occurred as a result of the transfer of reinsurance premiums to foreign reinsurers in the absence of major risks. As an insurance compensation, a small amount of the transferred insurance premiums returned to the country. At the present stage of development of the reinsurance market, it became possible to export currency also due to incoming reinsurance, when payments of insurance compensation of domestic reinsurers significantly exceed the received premiums under reinsurance contracts. If there is a stable tendency of high participation in the settlement of losses on the part of Kazakhstan insurers, we can talk about their non-professionalism in assessing the results of reinsurance. In order to reduce the outflow of insurance premiums from the territory of the country and increase the capacity of the national insurance market, it is advisable for the largest insurance organizations of the Republic of Kazakhstan to create an insurance or reinsurance pool, to integrate into a single international insurance and reinsurance space within the framework of the Eurasian Economic Community, and thereby significantly change the current situation Domestic reinsurance market.

Keywords: reinsurer, reinsurer, reinsurance operations, reinsurance broker, reinsurance pool, reinsurance capacity, reinsurance contract.

References

- 1 Otchetnye dannye Natsionalnoho banka RK za 2014-2016 hh. [Reporting data of the National Bank of the Republic of Kazakhstan for 2014-2016]. www.nationalbank.kz. Retrieved from www.nationalbank.kz [in Russian].
- 2 Hrazhdanskii kodeks Respubliki Kazakhstan (Osobennaia chast). 1999. st.823, 824 [Civil Code of the Republic of Kazakhstan (Special Part). 1999, article 823, 824]. online.zakon.kz. Retrieved from <https://online.zakon.kz> [in Russian].
- 3 Zakon RK «O strakhovoi deiatelnosti» ot 18 dekabria 2000 h. № 126-11, st.13, 52 [Law of the Republic of Kazakhstan «On Insurance Activities» of December 18, 2000. № 126-11, article 13, 52]. online.zakon.kz. Retrieved from <https://online.zakon.kz> [in Russian].
- 4 Vorobyova, S.M. (2016). Analiz perestrakhovochnykh operatsii v Respublike Kazakhstan [Analysis of reinsurance operations in the Republic of Kazakhstan]. *Vestnik Universiteta «Turan» – Bulletin of the University «Turan», 3(71), 164–168* [in Russian].
- 5 Kamynkina, M.G. & Solntseva, E.E. (1994). *Perestrakhovanie. Prakticheskoe rukovodstvo dlia strakhovykh kompanii [Reinsurance. A practical guide for insurance companies]*. Moscow: JSC «DIS» [in Russian].

T. Demesinov, S. Iskendiroya, R. Konuspayev

*Sh.Ualikhanov Kokshetau State University, Kazakhstan
(E-mail: demesinov.1973@mail.ru, isksaule@mail.ru, konuspaev@list.ru)*

Modeling of deposit operations as an element of managing resource potential in a banking institution

The article examines the issues of modeling of deposit operations of commercial banks as the main source of resources on the materials of one of the systemically important banks of the Republic of Halyk Bank of Kazakhstan JSC. The population becomes the dominant source of funding for Kazakhstani banks. There is a mutually beneficial tandem in the sector: consumers do not yet have an alternative to deposits for storing money, and banks have limited sources of funding. As a result, a steady growth of the market. Increasing the efficiency of the banking institution and strengthening its resource potential is possible due to the improvement of the process of formation of the deposit portfolio. Primarily by ensuring the inflow of more stable resources to the bank and targeting the reduction of their weighted average cost, ensuring the profitability of each operation to attract new or service the old customer. Relatively new, but until the end has not yet been studied and not approved by the method of modeling the bank's deposit operations is the technology of fuzzy modeling. Fuzzy modeling most corresponds to the requirements of universality, the inclusion of multi-criteria choice in conditions of uncertainty from a discrete or continuous set of alternatives, the simplicity of preparation and processing of expert information.

Keywords: banking system, deposit operations, financial resources, modeling, management, expert information.

Deposit resources are the main sources of investment for banks. They reveal the content of the activities of a commercial bank that functions as an intermediary agent in the acquisition of resources at the free capital market.

People are becoming the dominant source of funding for Kazakhstani banks. In this sector a mutually profitable tandem has been formed: consumers have no other alternatives to the deposits for storing their money, and banks, in their turn, have limited sources of funding. As a result, there is a steady growth of the market. The volume of deposits increased by 22% over the year and amounted to 7,187,752 tenge in January 2016.

Bank demand for the population's money is mostly formed in accordance with the situation at the credit market. With the deficit of good borrowers at regulated banks, it is possible to face the risk of getting overabundant and expensive liquid funds. Therefore, financial institutions reduce deposit rates. So far, there is no perceptible buoyancy at the credit market, therefore in the following couple of months it is unlikely to expect that deposit rates would increase.

However, in the coming year people's free money will remain the main resource for the majority of universal banks. If the real economy sector revitalizes, businesses will not keep their money on bank accounts. Term deposits of legal entities decreased by 7 % during the year, and their volume has already decreased compared to those of individuals by 200 billion tenge. In the medium-term perspective, approximately in the second quarter of this year, banks will have to raise deposit rates in the competition for available funds of the population.

According to the growth rate in the sphere of retail deposits Sberbank holds the leading position among the top ten banks. In January it attracted individuals' deposits in the amount of 4.1 billion tenge which makes 5.8 % out of its retail portfolio. Tsesnabank also attracted significant individual funds – 5.1 billion tenge in January and showed an increase in its retail deposits by 5.2 %. Market leaders Narodnyi Bank and Kazkom also increased the volume of deposits from individuals by 2.4 and 1.8 % correspondingly.

Among the regions in terms of growth of individuals' deposits Astana takes the first position. Deposit portfolio makes 96090 million tenge. Next comes South Kazakhstani region, whose deposit portfolio makes 53684 million tenge. About half of the individuals' deposits are made in Almaty city, and the overall deposit number of the remaining 13 regions is slightly more than a third of the market (Table 1).

To solve the task of increasing profits at the weighted risks, the bank will inevitably face the problem of increasing the efficiency of formation of its resource base. This problem acquired a particular relevance during the global financial and economic crisis which inflicted a heavy blow on the global banking system. Both in Kazakhstan and overseas, deposit portfolio is a significant component of the resource base for the credit

institution. Profitability and liquidity, the most significant indicators of the bank activities, depend largely on the effective management of deposits of individuals and legal entities. In this regard, there is an urgent need to find effective methods of analyzing and forecasting economic indicators of bank activities in order to timely adjust national monetary policy and prevent the destruction of financial capacity and real sectors of economy.

Table 1

Deposits of individuals excluding non-resident accounts

Region	Million tenge		
	01.01.2015	01.01.2016	Actual change
Akmola	6 289	12 194	5905
Aktyubinsk	14 485	32 220	17735
Almaty	8 633	14 309	5976
Atyrau	11 829	22 545	10716
East Kazakhstan	22 634	37 740	11106
Zhambyl	6 506	26 022	19516
West Kazakhstan	10 000	14 176	4176
Karaganda	25 571	47 243	21672
Kostanay	13 013	25 425	12412
Kyzylorda	6 200	11 779	5579
Mangistau	11 895	20 716	8821
Pavlodar	15 776	33 608	17832
North Kazakhstan	7 567	13 993	6426
South Kazakhstan	24 532	78 216	53684
Almaty city	302 915	589 537	286622
Astana city	59 394	155 484	96090

The ways of harmonizing and regulating common fluctuating socio-economic processes and, in particular, their financial components present a particular interest in the deposit-resource bank potential link. The specificity of their dynamics is that almost any complex operation can be represented as a collection of relatively independent but interacting fluctuating processes (resource flows). In this context, mathematical modeling serves as an effective method of assessing the quality of deposit policy and eventually the resource potential of a bank.

Improving the efficiency of a bank activity and strengthening its resource potential is possible through improving the process of formation of the deposit portfolio, primarily by providing the inflow of more stable resources and reducing their average cost alongside with the ensurance of the profitability of each transaction to attract new customers and keep the old ones. In terms of bank activities dynamics, transactions which attract deposits can be considered as primary (analytical) resource flow [1]. The bulk of primary flows arranged in a logical and chronological sequence, is a synthetic resource flow. Currently, there exist different approaches to solve the problem of modeling bank deposit base.

Sometimes, the main goal is stated as «to attract the customer», i.e., a bank gives priority to the main marketing principle «a bank for a customer» and it serves the basis for modeling deposit flows. Issuing from the goal of optimizing deposit portfolio, the main results of modeling are to provide a stable flow of available funds and to attract new customers. However, attracting a large number of customers and the constant influx of deposits will not contribute to the stability of the resource base. Traditional methods of modeling the stability of income and deposits consist in computing two or three main indices or their modifications: the average storage time of funds, the level of funds settling and the value of fund balance available for use (transformation) [2]. Sometimes it uses another way to determine the constancy of deposit resources - evaluation by a factor of stability balance. This indicator measures the amplitude of fluctuations of raised funds remains.

Bank managers, modeling the deposit portfolio of the bank, sometimes use the technique of regulating the relations between assets and liabilities based on the time factor by means of employing special ratios assessing these relations [3]. However, this method is not suitable for the analysis of the customer base and identification of the stable deposit resources. It does not answer a number of pressing issues that arise in the implementation of deposit policy: what types of resources, which customers and how many of them the bank needs to attract in order to ensure the stability of the resource base.

A relatively new, but yet not fully studied and proven method of modeling bank deposit operations is the technology of fuzzy modeling. The relevance of this new technique is stipulated by the increasing complexity of formal and mathematical models of banking activities which is caused by the desire to increase their significance and to take into account the increasing number of different factors influencing the decision-making processes. The quality of the formation of the deposit portfolio can be evaluated in accordance with a large number of criteria and factors. For some of them there are direct mathematical methods that allow to give a qualitative assessment. However, there are a number of criteria, such as competitiveness, practicality, mobility, maintainability and customer loyalty, which are rather difficult to assess. In this case, the best suited methods are those of fuzzy modeling, based on the use of expert estimates resorting to fuzzy ranges, which make it possible to take into account multicriteria and indefiniteness, as well as enables the selection of solutions from a variety of alternatives of different types having certain criteria and scales of measurement. Fuzzy modeling meets best the requirements of flexibility, multi-criteria selection in the conditions of indefiniteness of continuous or discrete range of alternatives, simplicity of preparation and processing of expert information. Nevertheless, despite its progressive nature, fuzzy modeling is not devoid of drawbacks. First, they are connected with the expert approach. Difficulties may arise due to the lack of information, low competence and consistency of experts, the influence of subjective factors on the specialists' conclusions. Moreover, there arise certain difficulties connected with the organization of work of the expert group, lack of adequate evaluation systems, imperfection of the technology of expert investigation and data processing as well as relatively high cost of such research.

So, the results of the analysis show that the most comprehensive of all is A. Buri's approach to modeling bank deposit operations [4]. It specifies the allocation of customer groups; calculation of coefficients defining the stability of remains of each group; assessment of the current state of the customer base; exposure of existing tendencies of changes in the customer base; forecasting.

Thus, basing on common logic (and supposition concerning the correctness of the applied approaches) we can define the initial data for modeling the deposit operations:

1. The main objective of the model development is the analysis of attracted resources dynamics, the formation of the self-costs and profits.
2. Method of modeling is a means of presenting the economic process as an interaction of elementary resource flows in the form of a linear multiple regression equations.
3. The volume of the resource at the moment of time t in monetary terms is called mass of resources.
4. The results of modelling should be highly correlated, however, the direct comparison of numerical values is rather arbitrary.

Therefore, proceeding directly to the development of the model, it should be noted that one of the multiple regression equations reflects the dynamics of increase of deposits in tenge, the other reflects similar dynamics of deposits increase in foreign currency. Taking into account the strong inverse dependence between the deposit increases in tenge and in foreign currency (correlation coefficient equals to 0.92), an explained variable of each equation functions at the same time as an explanatory variable one of the other. Other variables included in the model are shown in Table 2.

Table 2

Factors of model and notation

Notations	Factors
ΔD^t_{tg}	Increase in the value of the aggregate tenge deposits in bank accounts during period t compared to period $t-1$
ΔD^t_{iv}	Increase in the value of the aggregate deposits in foreign currency in the bank accounts during period t compared to period $t-1$
REV^t	The overall income of the population during period t
$TURN^t$	Retail trade turnover at current prices (volume of consumer market) during period t
$RATE^t_{iv}$	The average interest rate of new deposits in foreign currency for the period of up to one year during period t
$RATE^t_{tg}$	The average interest rate of new deposits attracted for a term of up to one year in the national currency during period t
Rt_{Exch}	The index of the real exchange rate of tenge against the US dollar

To display the resource flow of deposits it is efficient to use flux function, which is the function of time reflected in the following equation:

$$S(t)=Y(t)-Z(t);$$

where $S(t)$ is flux function;

$Y(t)$ is the mass of the input resource at the moment of time t ;

$Z(t)$ is the mass of the output resource at the moment of time t

Using these concepts, we can present the process of attracting deposits in the form of a range of elementary processes.

Thus, the model can be put in the following way:

$$\Delta D^t tg = a_1 \Delta D^t iv + b_1 (REV^t - TURN^t) + c_1 RATE^t tg + d_1 Rt Exch + \delta_1.$$

Now we will try to apply the above model to the activity of JSC «Halyk Bank». To this end let us consider all the necessary factors for the model (Table 3).

Table 3

Computation of factors essential for modeling deposit policy of JSC «Halyk Bank»

Notations	Factors	Money terms
$\Delta D^{2016} tg$	Increase in the value of aggregate tenge deposits in bank accounts during the period of 2012 compared to the year 2011	127217,4 mln tg.
$\Delta D^{2016} iv$	Increase in value of aggregate deposits in foreign currency in bank accounts during the period of 2012 compared to the year 2011	2544,3 mln tg.
REV^{2016}	The overall income of the population in the year 2012	51755 tenge or 0,051 mln tg.
$TURN^{2016}$	Retail trade turnover at current prices (volume of consumer market) in the year 2012	4319940,6 mln tg.
$RATE^{2016} iv$	The average interest rate of new deposits attracted for a term of up to one year in foreign currency in 2012	2,4
$RATE^{2016} tg$	The average interest rate of new deposits attracted for a term of up to one year in the national currency in 2012	2,7
$Rt Exch$	The index of the real exchange rate of tenge against the US dollar	340

Thus, the model of the deposit policy of JSC «Halyk Bank» will look as follows:

$$127217,4 = a_1 \times 2544,3 + b_1 \times (0,051 - 4319940,6) + c_1 \times 2,7 + d_1 \times 340 + \delta_1 \text{ or}$$

$$127217,4 = 2544,3a_1 - 4319940b_1 + 2,7c_1 + 340d_1 + \delta_1.$$

All of the above elements are to be implemented with the ability to visualize the dynamics of any flow. Thus, the attraction of deposits is the key element in the mathematical modeling of the deposit base, identifying the following sequence of development of the model of the resource potential of the institution.

1. The collection of primary resource deposit flows.
2. The collection of deposits, representing a total resource flow of banking institution (Figure).

Figure. Deposit flow of a bank

A noteworthy fact is that the whole process of formation the model is to determine the conditions under which the result is correct. In this context, it is appropriate to note that a logical addition to the constructed model will be a quantitative account of the impact of different kinds of crises that will reduce the standard error.

Conclusion. Thus, the presented above econometric model may be useful in the management of the deposit base of a bank. Changing either side factors, the model can predict changes in the bank's resource potential.

In addition, it will allow to plan how to attract customers, and due to the calculation of flexibility determine how it will be possible to change the exchange rate component of deposits, what impact retail sales can have on the deposit growth, how a change in income of people will affect its ability to accumulate resources, what would entail an increase index of the real exchange rate of the national currency and to what extent it will affect the dynamics of the resource base of the bank, and how changes in interest rates will affect the deposits in tenge and in foreign currency. A more adequate perception of how and by what the resource potential of the bank will help to exactly segment customers and products. However, depending on the data in specific analytic expressions it is not fixed and universal. It is necessary to make their periodic updating and adjustment, as over time there is an increase in the turnover, production growth and prices.

References

- 1 Банковские учреждения в развивающихся странах. Укрепление руководства и повышение чувствительности к переменам. Т. 1. — Вашингтон: Всемирный банк, 2007. — С. 749.
- 2 Банковское дело: зарубежный опыт и казахстанская практика / под ред. У.Б.Айтбаева, К.К.Ахметовой. — Алматы, 2006.
- 3 Стоянова Е.С., Штерн М.Г. Финансовый менеджмент для практиков: краткий профессиональный курс / Е.С.Стоянова, М.Г.Штерн. — М: Перспектива, 2006. — 239 с.
- 4 Воропаева С. Система ключевых показателей эффективности деятельности коммерческого банка / С.Воропаева // Банки Казахстана. — 2006. — № 6. — С. 4.

Т. Демесинов, С. Искендиrowa, Р. Конуспаев

Банк мекемесінің қор әлеуетін басқару элементі ретіндегі депозиттік операцияларды модельдеу

Мақалада екінші деңгейлі банктің негізгі қор құру көздерінің бірі депозиттік операцияларды модельдеу мәселелері талқыланып, еліміздегі жүйеқұрушы банктердің бірі «Қазақстан Халық банкі» АҚ мысалында есептелді. Қазақстан Республикасы банктері үшін халық қорландыру көздерінің басым бөлігін құрап отыр, себебі жеке тұлғалардың қаражаттарын сақтаудың баламалы кірісті әдістері жоқ болса, банктердің қорлану көздері де шектеулі жағдайда болғандықтан, аталған нарық көлемі соңғы жылдары артуда. Банк мекемесінің қызметінің тиімділігін жоғарылату және оның ресурстық әлеуетін нығайту депозиттік қоржынды қалыптастыру үрдісін жетілдіру есебінен және, ең алдымен, банкке тұрақты ресурстардың ағымын қамтамасыз ету және олардың орташа өлшенген құнын төмендетуге бағдар алу, сонымен қатар жаңа клиентті тарту немесе ескі клиентке қызмет көрсету бойынша әрбір операцияның кірістілігін қамтамасыз ету жолымен жүзеге асырылуы мүмкін. Банктің депозиттік операцияларын модельдеудің салыстырмалы түрде жаңа, бірақ әлі толық зерттелмеген әдістерінің бірі ретсіз модельдеу технологиясы болып табылады. Ретсіз модельдеу ең көп мөлшерде әмбебаптылық, сараптама ақпараттың дайындалуы мен өңделуі, дискретті немесе баламалардың үзіліссіз көп бөлігінен белгісіздік жағдайында көп белгілі таңдау есебі талаптарына сәйкес келеді.

Кілт сөздер: банк жүйесі, депозиттік операциялар, қаржы ресурстары, модельдеу, басқару, сараптамалық ақпарат.

Т. Демесинов, С. Искендинова, Р. Конуспаев

Моделирование депозитных операций как элемент управления ресурсным потенциалом банковского учреждения

В статье исследованы вопросы моделирования депозитных операций банков второго уровня, как основного источника ресурсов, на материалах одного из системообразующих банков республики АО «Народный банк Казахстана». Население становится доминирующим источником фондирования для казахстанских банков. В секторе сформировался взаимовыгодный, по необходимости, тандем: у потребителей пока нет альтернативы депозитам для хранения денег, а у банков ограничены источники фондирования. Как результат — устойчивый рост рынка. Повышение эффективности деятельности банковского учреждения и укрепление его ресурсного потенциала возможно за счет совершенствования процесса формирования депозитного портфеля, прежде всего путем обеспечения притока в банк более стабильных ресурсов и ориентации на снижение их средневзвешенной стоимости с обеспечением рентабельности каждой операции по привлечению нового или обслуживанию старого клиента. Относительно новым, но пока до конца еще не изученным и не апробированным методом моделирования депозитных операций банка является технология нечеткого моделирования. Нечеткое моделирование в наибольшей степени соответствует требованиям универсальности, учета многокритериального выбора в условиях неопределенности из дискретного или непрерывного множества альтернатив, простоты подготовки и переработки экспертной информации.

Ключевые слова: банковская система, депозитные операции, финансовые ресурсы, моделирование, управление, экспертная информация.

References

- 1 *Bankovskie uchrezhdeniia v razvivaiushchikhsia stranakh. Ukreplenie rukovodstva i povyshenie chuvstvitelnosti k peremenam [Banking institutions in developing countries. Strengthening governance and improving the sensitivity to changes]*. (2007, Vol. 1, p. 749). Washington: Vsemirnyi bank [in Russian].
- 2 Aitbaeva, U.B. & Akhmetov, K.K. (Eds.). (2006). *Bankovskoe delo: zarubezhnyi opyt i kazakhstanskaia praktika [Banking: Foreign and Kazakhstani practice]*. Almaty [in Russian].
- 3 Stoyanova, E.S. & Shtern M.G. (2006). *Finansovyi menedzhment dlia praktikov: kratkii professionalnyi kurs [Financial management for bankers: a short professional course]*. Moscow: Perspektiva [in Russian].
- 4 Voropaeva, S. (2006). Sistema kliuchevykh pokazatelei effektivnosti deiatelnosti kommercheskogo banka [The system of key performance indicators of commercial banks in Kazakhstan]. *Banki Kazakhstana – Banks of Kazakhstan*, 6, 4 [in Russian].

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ INFORMATION ABOUT AUTHORS

- Abdullah, Ersoy** — PhD, Professor, Gazi University, Faculty of Economy Department of Business Administration, Ankara, Turkey.
- Abilmazhinov, T.T.** — PhD student, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan.
- Asenova, A.A.** — Candidate of economic sciences, Deputy Director, Development Center JSC ERI, Astana, Kazakhstan.
- Baizakov, S.** — Prof., Doctor of economy, Science councilor, Kazakhstan Public-Private Partnership, Astana, Kazakhstan.
- Balkibayeva, A.M.** — Associate professor, Candidate of economic sciences, S.Seifullin Kazakh AgroTechnical University, Astana, Kazakhstan.
- Bazarbaev, M.K.** — Senior Lecturer department of Economy and international business, Ye.A.Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Bazarbayeva, L.M.** — Educational-research and production complex, International University of Kyrgyzstan, Bishkek.
- Beisenova, Zh.Zh.** — PhD student of 1 course, Ye.A.Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Bezler, O.D.** — PhD candidate of Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Kazakhstan.
- Borbasova, Z.N.** — D.Sc. Economics, Professor of Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Kazakhstan.
- Budeshov, Ye.G.** — Teacher of the Department Finance, taxation and insurance, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Kazakhstan.
- Demesinov, T.** — Candidate of economic sciences, Associate professor of «Finance and Management chair», Sh.Ualikhanov Kokshetau State University, Kazakhstan.
- Gizzatzhanova, A.G.** — Master of Tourism, Senior Lecturer Department of Tourism, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.
- Iskendirova, S.** — Candidate of economic sciences, Associate professor of «Finance and Management chair», Sh.Ualikhanov Kokshetau State University, Kazakhstan.
- Jazykbayeva, B.K.** — PhD, Senior Lecturer Department of «Management and innovation», Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Kazakhstan.
- Kabdybay, A.K.** — PhD, Associate professor «Accounting and audit», Ye.A.Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Karenov, R.S.** — Doctor of economics sciences, Professor Head of the Department «Management», Ye.A.Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Kaskataev, N.M.** — Candidate of economic sciences, Associate Professor of the chair «Marketing and service», S.Seifullin Kazakh AgroTechnical university, Astana, Kazakhstan.
- Kelesbayev, D.N.** — PhD, Associate professor of Department of Management and Tourism, Kh.A.Yasawi International Kazakh-Turkish University, Turkestan, Kazakhstan.
- Kemel, M.** — Doctor of economic sciences, Professor of department «Management», L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.
- Kenzhebekov, N.D.** — PhD, Associate professor «Tourism and restaurant business», Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Kazakhstan.

-
- Khussainova, Zh.S.** — Candidate of economic sciences, Associated Professor, Head of the Department of Economy and international business of Ye.A.Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Koitanova, A.Zh.** — Candidate of economic sciences, Senior teacher of the chair «Management», S.Seifullin Kazakh AgroTechnical University, Astana, Kazakhstan.
- Konuspayev, R.** — Candidate of economic sciences, Senior teacher of «Finance and Management chair», Shokan Ualikhanov Kokshetau State University, Kazakhstan.
- Kosdauletova, R.Ye.** — Doctor PhD, Senior lecturer of the department «Management and Innovations», Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Kazakhstan.
- Kuralbayev, A.** — PhD Doctorate, Department Management and Tourism, Kh.A.Yasawi International Kazakh-Turkish University, Turkestan, Kazakhstan.
- Kussainova, A.K.** — Master of Tourism, Teacher department of Tourism, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.
- Mamrayeva, D.G.** — Candidate of economic sciences, Associate professor of marketing, Ye.A.Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Murzina, M.O.** — Graduate student of the Department of «Finance», Ye.A.Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Mussayeva, G.I.** — A post graduate student of the Department of Agricultural Production Management, Kazan State Agrarian University, Specialty: 08.00.05 — Economics and management of the national economy Russian Federation, Republic of Tatarstan, Kazan.
- Myrzaliev, B.** — Doctor of economics scenes, Professor Head of the Department «Economics», Kh.A.Yasawi International Kazakh-Turkish University, Turkestan, Kazakhstan.
- Nurmaganbetov, A.S.** — PhD., Associate professor, Doctoral candidate, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan.
- Nurpeisov, B.G.** — Candidate of economic sciences, Associate professor, Head of the Department of Economy and international business, Ye.A.Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Omarova, A.S.** — Master, Teacher of department «Tourism», L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.
- Perdebayeva, R.S.** — Candidate of economic sciences, Senior Analyst, JSC ERI, Astana, Kazakhstan.
- Raimbekov, Zh.** — Doctor of economics scenes, Professor Head of the department «Menegement», L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.
- Raiymbekova, A.T.** — Candidate of economic sciences, «Economic finances and business» Bolashak University, Kazakhstan.
- Saiken, A.** — Dr. PhD, Professor of the Institute «Tourism», Xinjiang University, Urumqi, Xinjiang.
- Salauatova, D.M.** — Master of economic sciences, Senior teacher Marketing chair, Ye.A.Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Seitalinova, A.S.** — PhD, Candidate of economic sciences, Kazakh University of Finance and International Trade, Astana, Kazakhstan.
- Sembekov, A.K.** — Doctor of economic sciences, Professor, Head of the Department Finance, taxation and insurance, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Kazakhstan.
- Sevim, B.** — PhD, Doctor PhD, Department Management, Erciyes University, Kayseri, Turkey.
- Shakeyev, S.S.** — Candidate of economic sciences, Associate Professor, «Accounting and audit» chair, Ye.A.Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Shayekina, Zh.M.** — Doctor of economic sciences, Professor of Marketing chair, Ye.A.Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Shelomentsev, A.G.** — Doctor of economics, Professor, The head of Department of Institute of economy of the Ural office of RAS, Yekaterinburg, Russia.
- Shilmanova, A.M.** — Candidate of economic sciences, «Economic and manadgment» Korkyt Ata Kyzylorda State University, Kazakhstan.
- Temirbayeva, D.M.** — PhD student of 1 course, Ye.A.Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Tleuberdinova, A.T.** — Doctor of economic sciences, Professor of Marketing chair, Ye.A.Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.

-
- Torzhanova, D.A.** — Master of economic sciences, Teacher Marketing chair, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Toxambayeva, A.B.** — Master, Senior lecturer of the department of management, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Tugina, I.V.** — Deputy Director of the Department of Small and Medium Business Development National Chamber of Entrepreneurs of the Republic of Kazakhstan «Atameken», Astana, Kazakhstan.
- Tulepbekova, A.E.** — Candidate of economic sciences, Director, Development Center, JSC Economic Research Institute (ERI), Astana, Kazakhstan.
- Tyngisheva, A.M.** — Teacher of the Department Finance, taxation and insurance, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Kazakhstan.
- Vorobyeva, S.M.** — Candidate of economy science, Associate Professor of the Department of Finance, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Yergaliyev, R.** — PhD student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.
- Yerniyazova, Zh.N.** — Candidate of economic sciences, «Economic and management», Korkyt Ata Kyzylorda State University, Kazakhstan.
- Yeshenkulova, G.I.** — Candidate of economic sciences, Associate Professor department of Tourism L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.
- Yessengeldina, A.S.** — Candidate of economic sciences, Academy of public administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan.
- Zambinova, G.K.** — PhD, Associate professor «Tourism and restaurant business», Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Kazakhstan.
- Zemtsov, A.A.** — Doctor of economic sciences, Professor, Russia, head of the Department «Finance and account», Tomsk State University, Russia.
- Zhakina, G.E.** — Lecturer department of Department of Economy and international business, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Zhenskhan, D.** — Senior teacher, Candidate in economic sciences, S. Seifullin Kazakh AgroTechnical University, Astana, Kazakhstan.
- Zholmukhanova, A.Zh.** — Candidate of economic sciences, Associate Professor of the chair «Marketing and servise», S. Seifullin Kazakh AgroTechnical University, Astana, Kazakhstan.